

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

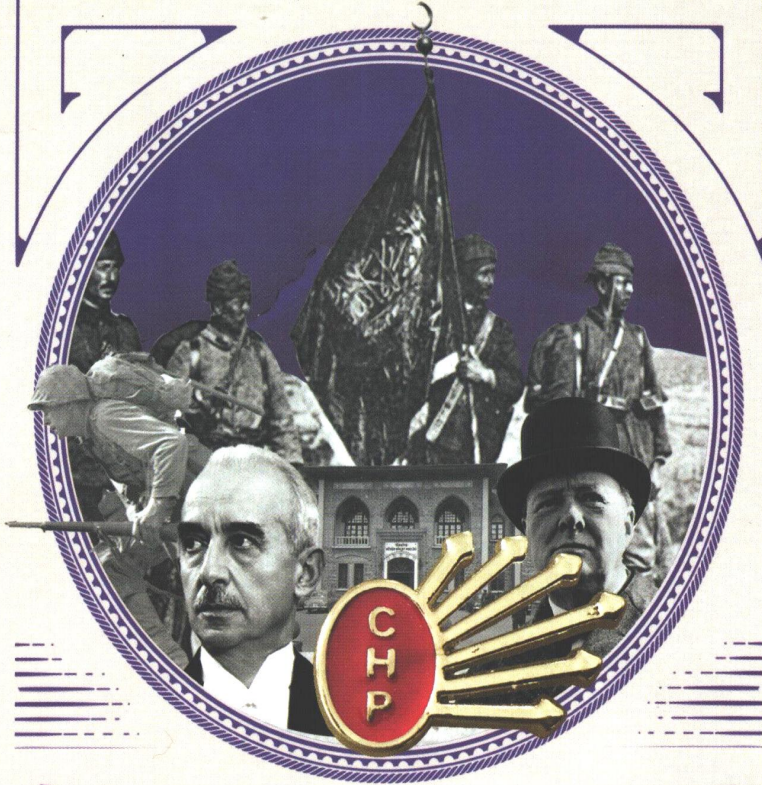
<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

CEMİL KOÇAK

MADALYONUN ARKA YÜZÜ

YAKIN TÂRİHİMİZİN KÖNÜŞÜLMAYANLARI YAZILIYOR

MADALYONUN ARKA YÜZÜ

Cemil Koçak

Araştırma-Tarih

TİMAŞ YAYINLARI | 5209

Tarih İnceleme Araştırma | 120

EDİTÖR

Zeynep Berktaş

Elif Sabah Erkul

KAPAK TASARIMI

Yasin Çetin

İÇ TASARIM

Nur Kayaalp

1. BASKI

Mayıs 2021, İstanbul

ISBN

ISBN: 978-605-08-3811-4

TİMAŞ YAYINLARI

Cağaloğlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

   [timasayingrubu](https://www.instagram.com/timasyayingrubu)

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 45587

BASKI VE CİLT

Matsis Matbaacılık

Tevfikbey Mahallesi

Dr. Ali Demir Caddesi NO:51

Sefaköy/ İstanbul

Telefon: (0212) 624 21 11

Matbaa Sertifika No: 40421

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

MADALYONUN ARKA YÜZÜ

YAKIN TÂRİHİMİZİN KONUŞULMAYANLARI YAZILIYOR

CEMİL KOÇAK

CEMİL KOÇAK

1956 yılında İzmir’de doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini İzmir’de tamamladıktan sonra, 1978 yılında SBF Basın-Yayın Yüksek Okulu’ndan mezun oldu. SBF’de yüksek-lisans ve doktora eğitimine devâm etti (1978-1980). 1990 yılında Âfet İnân Tarih Araştırmaları Ödülü’nü kazanan *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, yazarın doktora tezidir (1985). 1985 yılında tamamladığı Kamu Yönetimi ve Siyâset Bilimi doktorasından sonra, 1991 yılında Siyâsal ve Sosyal Bilimler doçenti oldu. 2007 yılında da Sabancı Üniversitesi’nde profesörlüğe yükseltildi. 1984-1999 yılları arasında TÜBİTAK’ta çalışan yazar, hâlen Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi’nde öğretim üyesi olarak, yakın dönem siyâsi târihimiz ile ilgili araştırmalarını sürdürmektedir.

Yazarın Timaş Yayınları’ndan çıkan kitapları

Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır (2012); *Târihçinin Eleği* (2012); *Târihin Buğulu Aynası* (2013); *Resmî Tarihe Meydan Okuyorum* (2014); *Tek Parti: Cumhuriyet ve Şefler* (2016), *Darbeler Târihi* (2016); *Karabekir’in Kavgası* (2016); *Demokrat Parti Karşısında CHP* (2017); *Tarih Büyük Harflerle Yazılmaz* (2018); *İsmet İnönü ve Resmî Tarih* (2020).

Diğer kitapları

Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945) (İletişim Yayınları/1996); *Abdülhamid’in Mirası* (Arba Yayınları/1990); *Türk-Alman İlişkileri 1923-1939* (Türk Tarih Kurumu/1991) (Sedat Simâvi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü 1991); *Umûmî Müfettişlikler 1927-1952* (İletişim Yayınları/2003), *Belgelerle Heyeti Mahsusalar* (İletişim Yayınları/2005), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* (İletişim Yayınları/2006), *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir* (İletişim Yayınları/2009); *Tek Parti Döneminde Muhâlif Sesler* (İletişim Yayınları/2011), *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (İletişim Yayınları/2014); *Türkiye’de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları 1945-1950, (İkinci Parti, İktidar ve Demokratlar, Rejim Krizi, Dönüşüm, Uzlaşma ve CHP İktidarının Sonu)*, (altı cild) (İletişim Yayınları/2010-2016).

Samet Ağaoğlu’nun *Siyâsi Günlük (Demokrat Parti’nin Kuruluşu)* adını taşıyan günlüğünü 1992 yılında (İletişim Yayınları) ve Haldun Derin’in *Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)* adlı anılarını da 1995 yılında (Doğan Kitap) yayına hazırladı ve yayınladı. Sabancı Üniversitesi tarafından 1998 yılında yayınlanan *Birinci Meclis* adlı kitabın editörlüğünü yaptı. *Çağdaş Türkiye 1908-1980* (Türkiye Târihi Cild: 4) (Cem Yayınevi) kitabının yazarlarından. Yayına hazırladığı Osman Fikret Topallı’nın *Giresun Günlükleri* kitabı, iki cild hâlinde 2017 yılında Alfa Yayınları’ndan çıktı. *27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları* ise, 2010 yılında YKY tarafından basılmıştı.

Yazarın Alfa Yayınları’ndan çıkan kitapları da şunlardır: *Recep Peker Konuşuyor: “Disiplinli Hürriyet”* (2018); *CHP Genel Sekreterliği (1930-1945)* (2018); *CHP ve Taşra (1930-1950) (Cild: 1; Akdeniz Bölgesi)* (2019); *Ayın Karanlık Yüzü* 2020.

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	9
OSMANLI'NIN SON YILLARI	13
CEHENNEME YOLCULUK: HARBİ UMÛMÎ'NİN 100.	
YILDÖNÜMÜ: SAVAŞI HAZIRLAYAN DİP AKINTILARI...	
ALMANYA'YA SÖMÜRGE LÂZİM OLUNCA.....	15
SAVAŞ ALANLARINDA KÜÇÜK VE KANLI BİR GEZİNTİ..	
MUHTEŞEM VE HIZLI ZAFER FİKRİ	
SİPERLERDE ERİYORDU	20
SAVAŞ, İMPARATORLUKLARIN DA SONUNU GETİRDİ.....	26
SAVAŞ, ORTA DOĞU'YU DA YENİDEN ŞEKİLLENDİRDİ.....	30
18 MART: BOĞAZIN KİLİDİ...MAYINLAR... MAYINLAR...	
MAYINLAR	35
SÂDECE DONANMAYLA MI? ÇOK ZOR.....	41
25 NİSAN SABAHINDA SEDDÜLBAHİR'DE OLMAK.....	45
GELİBOLU'DA BİR BAHAR SABAHİ.....	51
SARIKAMIŞ'TAN SİBİRYA'YA UZANAN YOL.....	58
SALTANAT, OSMANLI DEVLETİ İLE BİRLİKTE KALDIRILDI ...	63
HÂNE DÂNIN AKLI HEP "YURT"TA KALMIŞTI	69
CUMHURİYET VE CHP	77
CUMHURİYET'İN İLÂNINI BASINDAN ÖĞRENDİLER.....	79
PEÇE VE ÇARŞAF YASAĞINA EN BÜYÜK İTİRÂZ,	
TEZGÂH SÂHİPLERİNDEN GELMİŞTİ.....	85
PEÇE VE ÇARŞAF YASAĞI: "GİZLİ İŞÂRETİLİ BUYRUK"	91
CHP KADINLAR KOLU KURDU MU, KURMADI MI?.....	98

PARTİLERİN KADROLARINDA	
SEKSEN YILDIR KADIN İZİ VAR.....	104
CHP'NİN ÖRGÜTLENME ANLAYIŞI.....	110
1936 YILINDA DEVLET CHP'YE EL KOYDUĞUNDA.....	115
CHP DEVLET KARŞISINDA HEP GÖLGEDE KALDI.....	122
HASAN RİZÂ SOYAK	
RECEP PEKER'E HAKSIZLIK MI ETTİ?	128
TEK-PARTİ DÖNEMİNDE	
CHP'YE BAĞLANAN "KEMÂLİST" KURULUŞLAR.....	133
CHP 1931 SEÇİMİNE İŞTE BÖYLE HAZIRLANMIŞTI	137
CHP, İNKILÂP VE HAC YASAĞI	146
HALKEVLERİ DERGİLERİNİ HATIRLARKEN... ..	153
BİTMİYEN HALKEVLERİ MESELESİ	159
CHP SPORA DA EL ATMIŞTI... ..	163
"DEVLET BÜYÜKLERİ"NİN	
İMZÂLI FOTOĞRAFLARI VE RESİMLERİ.....	168
CUMHURİYET 10. YILDÖNÜMÜNÜ KUTLARKEN...	
HALK HATİPLERİ GÖREVE... ..	178
ATATÜRK'ÜN KAYINPEDERİNİN	
İTİRAZLARI MI VAR?.....	184
ESKİ VE TOZLU KÂĞITLAR ARASINDA BİR GEZİNTİ...	
KORGENERAL MEHMET EMİN KORAL'IN ÖYKÜSÜ.....	192
OHRİLİ KEMÂL'İN GÖZÜNDEN	
İNGİLTERE İLE DOSTLUK VE HİLÂFET MESELESİ	199
İSTİKLÂL MAHKEMELERİ'NİN	
BÂZİ DOSYALARI YANDI BİLE... ..	205
SERBEST FIRKA'NIN TÂRİHİ NASIL YAZILDI?.....	214
SERBEST FIRKA BÜTÜN EGE'Yİ KASIP KAVURMUŞTU	221
YİNE "KARA KALABALIK" LAR ORTAYA ÇIKTI.....	227
"HÂMİLİ KART YAKINIM" DİR; ADAYLIĞI İÇİN.....	233
FÂLİH RIFKI ATAY, OTORİTERLİĞİN GEREĞİNİ BİZE	
HEP HATIRLATMIŞTI.....	240

MAHMUT ESAT BOZKURT VE İFÂDE ÖZGÜRLÜĞÜ ANLAYIŞI.....	246
ADÂLET BAKANI MAHMUT ESAT BOZKURT, HASMINI DÜELLOYA ÇAĞIRIYOR.....	251
YA SARKİS TOROSYAN DOĞRU SÖYLÜYORSA.....	259
“SARKİS TOROSYAN’IN ACÂYİP HİKÂYESİ”	265
TAKSİM’DEKİ SURP AGOP ERMENİ MEZARLIĞI BEYAZIDI VELİ VAKFI’NIN MIYDI?	271
“İFÂDE ÖZGÜRLÜĞÜ”NÜN HANGİ KELİMESİNDEN YANASINIZ?.....	278
BARODAN ATILAN RUM AVUKAT İSMET İNÖNÜ’DEN ADÂLET İSTİYOR	285
TEK-PARTİLİ REJİMİN KISKACINDAN KİMSE KURTULAMAMIŞTI.....	292
“VATANDAŞ TÜRKÇE KONUŞ!”	297
NAZİLERDEN KAÇAN YAHUDİ GÖÇMENLERİN GEMİSİ STRUMA HERKESİN GÖZÜ ÖNÜNDE ÖLÜME YOLLANDI.....	302
İKİNCİ DÜNYÂ SAVAŞI’NIN “PERDE”DEKİ CEPHESİ.....	309
İNÖNÜ DEVRİ HARB TEDBİRİ: GELEN ECNEBİ ASKERSİZ GEZEMEZ.....	314
TÜRKİYE’Yİ İKİNCİ DÜNYÂ SAVAŞI’NDAN KURTARAN FORMÜL: İNGİLTERE İLE FRANSA İLE MÜTTEFİK OL... ALMANYA İLE ANLAŞMA İMZÂLA.....	319
İSTANBUL RUM CEMAATİNİN 70 YIL ÖNCEKİ ŞİKÂyetLERİ.....	326
RİZÂ NUR’UN CENÂZE MASRAFINI KİM ÖDEDİ?	332
İTTİHAT VE TERAKKİ GAZETECİLİĞİNDEN SAKINCALI YAZARLIĞA: HÜSEYİN CÂHİT YALÇIN’IN SIRA DIŞI PORTRESİ	338
UNUTULMUŞ BİR DERGINİN SAYFALARINI ÇEVİRİRKEN... HÜSEYİN CÂHİT YALÇIN VE FİKİR HAREKETLERİ DERGISİ	343

KAYSERİ UÇAK FABRİKASI	
MONTAJ SANÂİYİNİN ÜRÜNÜYDÜ	349
DEMİRYOLU POLİTİKASI DA; KARAYOLU POLİTİKASI DA	
CHP'NİN MİRASIDIR: SSCB TEHDİDİNE KARŞI ASKERİ /	
STRATEJİK KARAYOLLARI	356
MAL SÂHİPLERİNİN HAKKI NE OLACAK PEKİ?.....	363
İSTANBUL'U KİM KURTARACAK?.....	371
VEHBİ KOÇ'UN GECEKONDU ÖNLEME PROJESİ.....	378
BİR ZAMANLAR ANADOLU KULÜBÜ	386
EMEK BANKASI NİÇİN KURULAMADI?	391
DİZİN	399

SUNUŞ

Star gazetesinde yayınlanan haftalık târih yazılarımı, yine belirli bir bütünsellik taşımasına dikkat ederek, kitap hâlinde yayınlamayı sürdürüyorum. Elinizdeki bu derleme, gazete yazılarımın son kitabıdır. Bu kez de yine yakın Türkiye târihinin tartışmalı ve pek bilinmeyen noktalarına dikkat çekmeyi umuyorum. Yakın târihimiz konusundaki tartışmaların, genellikle ezberlenmiş ve klişe hâline gelmiş ve çok kez belirli bir siyâsi pozisyonla özdeşleşmiş temelde gelişmesini izlemek, doğrusunu söylemek gerekirse, çok can sıkıcı olmaya devâm ediyor. Oysa asıl yapılması gereken iş, yakın târihimizin bugünü anlamlandıran bir şekilde yeniden yazılmasından geçiyor.

Bâzen, hattâ hayli sık bir şekilde bunun ne işe yarayacağı soruluyor. Doğru ve haklı bir soru... Fakat bu sorunun iknâ edici bir yanıtı verilmeden, daha geniş kesimleri, üstte yazdıklarım konusunda iknâ etmek de mümkün olmayabilir. Bu bakımdan öncelikle bu soruya iknâ edici bir yanıt verilmelidir.

Benim yanıtlım ise basit: Bugün içinde yaşadığımız toplumu anlamak, analiz etmek ve günün meseleleri hakkında derinlemesine bir fikir sâhibi olabilmek için, muhakkak geçmişin bize intikâl ettirdiği bu târihsel sürecin bütün boyutlarını bilmek zorundayız.

Ne bu süreçten ne de sonuçlarından, elbette yaşayan nesiller sorumlu değildir. Fakat bu târihsel plânda meseleyi ortadan kaldırmaz; çünkü sonuçta, bütün nesiller, kendilerine âid olmayan, kendilerinden çok önce başlamış olan süreçlerin sonuçlarına katlanmak zorundadırlar.

Dahası; yeni nesiller, kendilerini içinde buldukları meselelerin, sâdece kendi nesillerinin meselesi olmadığını da ancak bu şekilde kavrayabilirler. Kendilerinden önceki birkaç neslin de aynı meselelerle karşı karşıya kalmış olduklarını ve her neslin kendi ölçüsünde verdiği kararlar neticesinde, bu meselelerle başa çıkmaya çalıştığını da bilmelidirler.

İşte, bu karmaşık ve çetrefilli süreç sonucunda bugünü oluşturmuş bulunuyoruz. Ve dahası; yeni nesiller de bu meseleler karşısında geliştirdikleri çözüm formülleriyle, tıpkı kendilerinden öncekilerin yaptığı gibi, aldıkları kararlarla, kendilerinden sonraki nesillerin “eski meseleler”le nasıl karşılaşacaklarını belirlemiş olurlar; bundan da öteye, yeni meseleleri ortaya çıkarırlar. Bir sonraki nesilde ise, “yeni meseleler”, çoktan “eski meseleler” olmuştur bile...

Türkiye’nin yaklaşık son yirmi yılda içinden geçtiği ekonomik, sosyal, siyâsal, kültürel süreç de güncel perspektifin dışına çıkılarak bakılabilirse, çok önemli ve târihsel boyutlu bir döneme tekâbül etti. Bu sürece nasıl gelindiğini anlamak bile, tek başına önemliyen; bütün bu sürecin çok boyutlu unsurlarını kavrayabilmek için; işte tam bu noktada, geçmişin bilgisine sâhip olmak, çok önemli bir husustur.

Evet, özetlemek gerekirse; târih, bize bugünü anlamak ve analiz etmek bakımından gereken ipuçlarını sunması açısından önemlidir ve târihçinin bir görevi de; bize bu ipuçlarını sunmaktır.

Bu kitaba; 2015 yılında 100. yıldönümünü andığımız Birinci Dünyâ Savaşı ile ilgili yazılarımla başlıyorum. Ardından, her zaman gibi, tek-parti döneminin politik tartışmalarına değiniyorum. Bu yazılarımı okuyanlar; Atatürk döneminde de elitler arasındaki politik ve kişisel anlaşmazlıkların boyutlarını daha yakından tanıma fırsatını bulacaklardır diye ümit ediyorum.

Güncel politik tartışmaların iki ana eksenini gözden kaçırma-malıyız: Bizde karayolu politikasına karşı uzun yıllar süren demiryolu tartışmasının nasıl klişe argümanlarla sürdürüldüğüne iyi

— SUNUŞ —

bir örnek de karayolu politikasının başlangıç noktasını saptamak olmalıdır. Ardından da arada bir yeniden filizlenen, uçak sanâyi tartışmalarını gündeme getiriyorum. Kayseri’de gerçekten de bir uçak sanâyi kurulmuş muydu sorusuna yanıt verilmeden önce bu yazımın okunmasını tercih ederdim doğrusu... Çünkü bir ara günlük tartışmalarda epey yer almıştı da ondan... Yoksa hâlâ alıyor mu?

Bu kitabımda -bir kez daha- *Madalyonun Arka Yüzü*’nü göstermeye çalışıyorum. Tek yanlı anlatılmış ve âdetâ ezberlenmiş bir öyküyü yeniden kurmaya gayret ediyorum. Geçmişin yalnızca geçmişte kaldığını ve “bizim”le artık bir alâkasının kalmadığını düşünenler varsa eğer; bugünün geçmişin içinde şekillendiğini, yoğrulduğunu ve “bizim” öyle değil de böyle olmamıza neden olduğunu anlatmaya çalışıyorum. Geçmişin gölgesinde yaşamaya devâm ediyoruz çünkü...

OSMANLI'NIN SON YILLARI

CEHENNEME YOLCULUK: HARBİ UMÛMÎ'NİN 100. YILDÖNÜMÜ: SAVAŞI HAZIRLAYAN DİP AKINTILARI... ALMANYA'YA SÖMÜRGE LÂZİM OLUNCA...

Târihçiler açısından yıldönümleri kaçınılmaz gündem konusudur. Nitekim 100. yıldönümü vesilesiyle Birinci Dûnyâ Savaşı dünyânın pek çok yerinde târihçilerin bütûn yönleriyle yeniden masayla yatırdıkları bir konu oldu. Maalesef bizde ise bir literatür patlaması yaşanmadı.

Zamânında Harbi Umûmî olarak adlandırılan büyük dünyâ savaşının ilk olduğu, daha o sırada tabîî ki bilinemezdi. İkinciyle karşılaşıldığında bunun ilk olduğu belli olmuş oldu. Savaş, âdetâ “geliyorum” demişti. Son on yılları yakından izleyenler, âdetâ yanardağın içten içe kaynamakta olduğunu herhâlde fark etmişlerdi. Yine de gönüllerinden geçen herhâlde bu değildi. Savaşın nedenleri nelerdi acaba? Bu soruyu sınav sorusu olarak sorarsak, sınav süresini birkaç güne kadar çıkarmak gerekir. Çünkü nedenleri uzun bir liste tutacaktır. Yine de en temel meseleleri hatırlayabiliriz.

Sömürgecilik yarışı

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren on yıllar boyunca sürece sömürgecilik yarışı çoktan başlamıştı bile. Avrupa’da Sanâyi Devrimi’ni gerçekleştirmiş olan ülkeler, başta İngiltere ve Fransa, dünyânın geri kalanında, Asya’da, Afrika’da, tarımsal toplumları kendi topraklarına katmışlardı bile... Sanâyi Devrimi, bunu ger-

çekleştirenlerle gerçekleştiremeyenler arasındaki güç dengesini bir daha geri dönüşü olmayacak şekilde temelinden bozmuştu. Sanâyi Devrimi'nin yarattığı sonuçlar, sanâyi ülkelerinin diğerleri üzerinde askerî hegemonyasını mutlaklaştırmıştı. Hiçbir şey onlarla rekâbet edebilecek durumda değildi artık... Bu bakımdan çok kısa süre içinde dünyânın çok büyük bir kısmı, çok küçük bir bölümünün eline geçti. Onun egemenliğinde ona tâbi oldu.

İngiltere ile Fransa ise milyonlarca kilometre kare toprağı sömürge olarak ele geçirmişti. İki ülke arasındaki rekâbet uzun yıllar sürdü; sonunda kurulan statükonun devâmında anlaştılar. İngiliz-Fransız anlaşması bu düzenin sonsuza kadar süreceğini düşündürtebilirdi; ama öyle olmadı. Almanya, ulusal devletini çok geç kurabildi. Avrupa'da bunu en geç başarabilen ülkeydi. İtalya'dan hemen sonra. Almanya, 1871 yılında Avrupa'nın en güçlü kara ordusu olarak bilinen Fransa'yı dize getirerek bunu başarabilmişti. Zâten sanâyi devrimini daha önceden büyük ölçüde tamamlamış bir ülke olarak, hızla sömürge yarışına katılma gereğini hissetti.

Sanâyi ülkelerine sömürge lâzım

Almanya'nın da İngiltere ve Fransa kadar sömürgeye ihtiyacı vardı. Nihâyetinde sanâyi ülkelerinin büyük miktarda hammaddeye ihtiyacı vardı. Onu besleyecek sürekli ve düzenli bir hammadde akışı olmadan sanâyi çalışamazdı. Üstelik bunun sömürgelerden sağlanması, hammaddenin ucuza gelmesine ne neden oluyordu. Mısır'ın pamuğı meselâ; İngiltere'nin tekstil sanâyiini besliyordu. Sömürgelerin faydası bununla da sınırlı değildi. Sanâyi ürünlerinin sâdece sanâyileşmiş ülkelerde pazara çıkması yeterli değildi. Bol ve ucuz sanâyi üretiminin aynı zamanda ve daha geniş oranda bu sömürge topraklarındaki pazarlarda da satılması gerekiyordu. Böylece sistem tamamlanmış oluyordu.

Almanya da sanâyi ülkesi olarak aynı rekâbet içindeydi; ama dezavantajı çoktu. Ata sözünün dediğı gibi, sömürgecilik yarışında erken kalkan yol almış; İngiltere ile Fransa dünyâyı çoktan paylaşmıştı. Geriye kalan kırık dökük yerler ise, Almanya'yı tatmin

etmekten çok uzaktı. Almanya, sona kalmış ve dona da kalmıştı. Bu bakımdan Almanya, bir süre sonra bu dünyâ düzenini kendisine karşı bir haksızlık olarak görmeye başladı. İki büyük devâsa devlete, İngiltere ile Fransa'ya dönerek, dünyânın "daha âdil" paylaşılması istedi. Kendisine de hakkı olanın verilmesi gerekiyordu. Aksi hâlde, bu düzenin değiştirilmesi için mücâdele etmeye kararlıydı.

Almanya'nın atakları

Almanya, Avrupa'nın tam ortasında büyük bir kara devleti olarak doğmuştu. Eğer dünyâ çapında bir sömürge imparatorluğu kurmak istiyorsa, kısa sürede güçlü bir donanmaya sâhip olması gerektiğini anladı. Tıpkı İngiltere ve Fransa'nın sâhip olduğuna benzer modern bir donanma kurmak üzere hızla harekete geçti. Dünyâ denizlerine hâkim olmadan bu rekâbette yer alamayacağını anlamıştı.

Almanya, yalnız da kalmamalıydı. İki devâsa güçle yanında müttefik olmadan tek başına kalmanın bu rekâbette dezavantaj oluşturacağını biliyordu. Bunun için önce Avusturya-Macaristan'ı yanına aldı. Böylece Avrupa'nın ortasında Kuzey Buz Denizi'nden İtalya'ya kadar olan devâsa topraklarda iki büyük kara ordusunu birleştirmiş oldu. Aslında aklında Rusya'yı da yanına almak vardı. Denedi de... Ama olmadı. Çünkü Rusya da, Avrupa'nın sanâyileşmekte geri kalmış ülkesi olarak, kendi gücü oranında ve belki de o oranı da aşan şekilde bu sömürge avında iddiâlıydı. Uzak Doğu'da, Çin'de, Mançurya'da, Osmanlı'nın Doğu Anadolu toprakları üzerinde, Boğazlar'da; daha da ötesi Balkanlar'da ısrarlı talepleri vardı.

Almanya, Balkanlar konusunda Moskova ile Viyana'yı elinden geldiğince uzlaştırmaya çalıştıysa da, bunu başaramadı. Balkanlar, bu iki büyük ülkenin bir araya gelmesini engelleyen başlıca paylaşılamayan topraklardı. Almanya'nın nihâyet bir tercihte bulunması gerekiyordu ve o da Rusya'yı dışarıda bırakmaya karar verdi. Rusya da, kendisine daha geniş ikramlarda bulunan ve bunu vadeden di-

ğer rakip gruba katılmaya karar verdi. Böylece İngiltere ile Fransa, Rusya ile ittifak kurdu. Avrupa'da önemli bir üçgen kapanmıştı.

Bu üçgeni bir kapana da benzetebiliriz; şöyle ki: Şimdi üç büyük kara ve donanma gücü, Avrupa'nın ortasında kendilerine meydan okuyan iki büyük devleti batısından ve doğusundan çevrelemişti. Sınırlanmış ve âdetâ hapsedilmişti. Meydan okumaya devâm ederse, bu üç büyük güç tarafından boğulabilirdi.

Askerî kamplaşmalar

İşte böyle, Avrupa'daki kutuplaşma, kamplaşma ve siyâsî rekâbetten askerî rekâbete dönüş, 20. yüzyıla damgasını vuracak şekilde hazırlanmıştı. Artık Avrupa, bir boks ringini andıracak şekilde, kırmızı köşe ile mavi köşenin kavgasına hazırды. Bundan böyle her anlaşmazlık, ayrı bir kriz, her kriz, ayrı bir rekâbetin parçası olarak kendisini gösterecektir. Endüstri toplumlarının askerî gücü de o zamâna kadar görülmemiş ölçüde genişlemiş ve artmıştı. O kadar güç yoğunlaşması olmuştu ki savaş başlamadan önce bunu ölçmek ve tahmin etmek imkânı bile yoktu.

Diğer ülkelere gelince; İtalya, bu iki kamp arasında epey tereddüt etti. Onun da kendine göre talepleri vardı. Önce bu taleplerini her iki kampın kendisine ne ölçüde sunacağını test etmek istedi. İtalya, özellikle Kuzey Afrika'da ve Küçük Asya toprak talebinde bulunuyordu. Ama Viyana ile anlaşmazlık içindeydi. Onun bu talebini karşılayacak gruba katılmaya karar verdi. Önceleri epey süre Almanya ile flört ettiyse de, savaş başlayınca kadar ağırdan aldı; savaş başlayınca da hangi tarafın kazanacağından emin olmadan adım atmaktan çekindi. Nihâyet en sonunda doğru tercihte bulunacak ve Almanya karşıtı cepheye katılacaktır.

Milliyetçilikler volkan gibi patlarken...

Ulusal onur, ulusal gurur ve onun yarattığı patlamalar, genellikle ilk silâh sesinden hemen önce duyulan son sözlerdir. Avrupa, askerî kamplaşmanın ikiz kardeşi milliyetçi öfke patlamalarına da sahne oluyordu. Alman milliyetçiliği, yanardağ şeklinde patlamış

ve her yöne kül ve duman püskürtüyordu. Asıl büyük patlamanın çok yakında olduğunu âdetâ haber vererek...

Yeni doğmuş pek çok Balkan ülkesi, çok uzun yıllardan beri milliyetçilik kısıkağı altında kalmıştı. Osmanlı'dan daha dün denecebilecek kadar yakın bir târihte ayrılmayı başaran Balkan devletleri, çok kısa bir süre önce Balkan savaşlarında birbirleriyle de kıyasıya, âdetâ ölümcül bir rekâbet içinde olduklarını zâten belli etmişlerdi. Nasıl olmasınlar ki, her birinin kendine göre bir millî dâvâsı vardı. Yunanistan, karşı kıyılarla birlikte Büyük Yunanistan; Bulgaristan Yunanistan üzerinden yeniden Ege'ye çıkan bir Büyük Bulgaristan; Sırbistan ise, Viyana'nın el koyduğu toprakların dışında büyük Sırbistan idealini millî hedef olarak ortaya koymuştu.

Elbette; bu küçük devletler "ateş olsa cürmü kadar yer yakar" dı diyecek olanlar çıkabilir. Belki... Fakat işin bir başka yönü daha vardı; bu patlamaya hazır volkanların son itici gücünü de yine büyük devletler oluşturunuyordu. Rusya, Sırbistan'ın arkasında, onu Avusturya-Macaristan'a karşı koruma sözüyle duruyordu; Viyana ise Berlin'le ittifakı içinde güven içindeydi. Sırp milliyetçiliğı Avusturya-Macaristan veliahtını suikâstle öldürürken, herhâlde bir dünyâ savaşına yol açmak amacıyla değildi; yanardağların topluca püskürmesine yalnızca küçük bir vesile kaldığını da bilmiyordu. Cehenneme açılan kapının kilidi kırılmıştı. Ama hiç kimse bunun cehenneme açılan kapı olduğunun farkında değildi yalnızca...

SAVAŞ ALANLARINDA KÜÇÜK VE KANLI BİR GEZİNTİ... MUHTEŞEM VE HIZLI ZAFER FİKRİ SİPERLERDE ERİYORDU

*Savaş, ona katılanlar açısından âdetâ kutsaldı. Kutsandı da...
Militarizmin, şovenizmin kaynayan bir kazan içinde eridiğine
tanık olundu. Kısa zamanda büyük zaferler kazanılacağına
ilişkin beklentiler, bütün başkentlerde geniş yığınlara
vadedilen en önemli şeydi.
Savaşa güle oynaya katılanlar, eğer sağ kalabildilerse,
ruhlarını kaybederek geri döndüler.*

Daha savaştan yıllar önce Alman genelkurmayı bir savaş plânı hazırlamıştı bile... Bu plânın birkaç temel ilkesi vardı. İlk ilke, Alman ordusunun aslâ iki cephede birden aynı anda savaşmaması gereğiydi. Somut olarak yazarsam; Almanyâ, hem Fransa sınırında batıda; hem de aynı zamanda doğuda, Rus sınırında savaşmayacaktı. Bunu tek tek ve sırasıyla yapacaktı; önce Fransa'ya saldırarak, onu altı hafta içinde yenecek, Pâris'i alacaktı.

Neden altı hafta diye soracak olursanız; çünkü Berlin, Rusya'nın ordusunu en erken altı hafta içinde seferber hâle sokup, onu Alman ve Avusturya-Macaristan sınırına kadar getirebileceğini hesaplamıştı. Almanyâ'nın aksine Rusya'nın ulaşım alt yapısı gelişmemişti çünkü... Rus ordusu sınıra varıncaya kadar Batı Cephesi'nde işini bitiren Alman ordusunun, gelişmiş Alman demiryolu sistemiyle doğuya kaydırılması gerekiyordu. İkinci altı haftada da Rusya dize getirilecekti. Almanyâ'nın savaşı kazanması, yıldırım hızına bağlıydı.

Almanya için kötü senaryo

Eğer bu plân tutmazsa, Alman kurmaylarına göre, Almanya'nın savaşı kaybetmesi sâdece zamâna kalırdı. Çünkü, İngiltere ile Fransa, geniş sömürgelerinden bitmez tükenmez kaynak bulabilirdi. Hammadde ve gıdâ kaynaklarına erişimi çok yüksekti. Oralardan asker de devşirebilirdi.

Oysa, Almanya'nın böylesine bir imkânı bulunmuyordu. Berlin, elindeki stoklarla idâre etmek zorundaydı. Dışarıdan lojistik destek sağlaması âdetâ imkânsızdı. İngiliz ve Fransız donanmaları, gerek Kuzey Buz Denizi'nde, gerekse Akdeniz'de Alman lojistik ulaşımını rahatça engelleyebilirdi. Dahası, Almanya ile Avusturya-Macaristan'ı aç bırakabilirdi. Onların donanma gücü, hattâ denizaltıları bile, bu ambargoyu delmeye yetmezdi. Bu bakımdan savaşın uzaması Almanya açısından ölümcüldü.

Almanya zararını atıyor

Suikâsttan hemen sonra kendisine uzatılan ültimatoma bir maddesini reddettiği için Avusturya-Macaristan, derhâl Sırbistan'a saldırdı; Rusya, söz verdiği küçük Sırbistan'ın yardımına koşmak için seferberlik ilân etti. Berlin açısından kum saati akmaya başlamıştı; işte tam o anda... Rusya'nın bu karârını geri alması için epey çaba harcandı, fakat Moskova kararlıydı. Berlin, seferberlikle birlikte Rusya'ya savaş ilân etti.

Elini çabuk tutmalıydı çünkü... Sonra birer gün arayla da İngiltere ile Fransa'ya...

Alman ordusu, bütün gücüyle Fransa'ya yüklendi. Belçika ve Lüksemburg üzerinden de Fransa'ya girdi. Pâris'e bayağı da yaklaştı; fakat Marne'da durduruldu. Sonra burayı da geçmek için çok gayret etti, ama başaramadı. Verdün ve Somme önlerinde de aynı şey başına gelecektir.

“Batı Cephesi’nde yeni bir şey yok”

Birçoğumuz Erick Maria Remarque’ın ünlü *Batı Cephesi’nde Yeni Bir Şey Yok* romanını herhâlde hatırlayacaktır. Filmi de çekildi. Alman gençlerinin, okullarından ayrılarak, nasıl büyük bir heves, kahramanlık, onur ve erkeklik duygusuyla, kendilerine yönelik savaş propagandasından etkilenerek, kolay bir zafer için ülkeleri, vatanları uğruna cepheye gönüllü olarak gittiklerini ve cephede yaşadıklarını, tek tek nasıl öldüklerini anlatan bu romanın son satırlarında kahramanımız, “sükûnet” içindeki cephede vurularak öldüğünde, resmî tebliğin bu soğuk satırlarını, romanına isim olarak almıştı.

Alman ordusu, büyük bir telâşla doğuya dönmek zorunda kaldı. Çünkü Ruslar, onları şaşırtarak, seferberliklerini çok daha kısa sürede tamamlayabilmişler ve saldırıya geçmişlerdi bile... Önce Avusturya-Macaristan’a saldırdılar ve onları geriletmeye başladılar; ardından Viyana, Berlin’i yardıma çağırdı. Alman ordusunun en az yarısı, ordu Batı Cephesi’nde daha işini bitirmeden, bitiremeden, ne zaman bitirebileceği de belli olmadan, dahası bitirip bitiremeyeceği de belirsiz iken, Doğu Cephesi’ne gönderildi. Yine de bütün gücüyle saldırdı ve Rusları gerilettiler. Ama onlar da sonunda Almanları durdurmayı başardılar. Alman ordusu, iki cephede birden çıkmaza girmişti artık... Noel gelmiş, geçiyordu. Muhteşem ve hızlı zafer fikri, siperlerde erimişti denilebilir.

“Ölümü açlıktan öldüren siper”

Uzun yıllar sonra Nâzım Hikmet, Harbi Umûmî’nin siperlerini, şiirinde işte böyle tasvir edecektir. Orduların karşılıklı olarak eskisi gibi ayakta durmasına imkân tanımayan yüksek ateş gücü, askerlerin siper kazmasına ve içlerine girmesine neden olmuştu. Bu, savaş târihinin yepyeni bir gelişmesiydi. Her iki tarafın orduları da kilometrelerce uzayan, adam boyunu çok aşan, içinde bir atın geçmesine imkân sağlayacak kadar geniş tutulan çukurların, siperlerin içine yerleştiler.

Siperler tek bir hattan ibaret de değildi. Aslâ... Bir siperin gerisinde yeni bir siper daha vardı. Ardından biri daha... Siperlerin araları da küçük patikalarla birbirine bağlanmıştı. İstihbârat toplamak amacıyla uçmaya başlayan uçaklar, yukarıdan baktıklarında ya da fotoğraf çektiklerinde, aralarında iki kilometreye kadar uzaklık olan, ama pek çok yerde çok daha yakın olan, karşılıklı siperleri görebiliyordu. Bunlar daha çok bir labirenti andırıyordu. Askerlerin yollarını kaybetmeleri için, yol tabelâları bile vardı. Olmak zorundaydı.

Siperler, askerleri yoğun ve ölümcül ateşten bir ölçüde koruyordu. Topçu ateşinin yarattığı tahribattan korunmak için siperler içinde toprak altına açılan mağaralarda saklanmak gerekiyordu. Bu yerlerin üstü, dayanıklı kalın kalaslar ve toprak yığınıyla kaplanmıştı. Ağır topçu ateşinde bile dayanıklıydı. Daha doğrusu öyle olması umuluyordu.

Saldırı ve sonrası...

Pek çok cephede gençler, kendilerinden beklenen cesâreti ve fedâkârlığı göstermekte hiç tereddüt etmediler. Saldırı ânından önce başlayan ağır topçu ateşinin karşı siperlerde yeterli tahribâtı yarattığını ümit ederek beklediler. Saatler süren cehennemî ateşin karşı hatları yumuşattığına kanaat getirildiği anda, siperlerin içinden doğruldular ve subaylardan gelen düdük sesleriyle ve emirlerle birlikte, merdivenlere tırmanarak siperden çıkmaya başladılar.

Siperlerin birbirine yakın olduğu yerlerde daha o sırada vurulmaya başlamışlardı bile... Sonra on binlerce genç, karşı sipere doğru koşmaya başlıyordu. Bu koşu sırasında en azından bir noktaya kadar kendi topçu ateşinin koruması altındaydı; ama sonra, dost ateşinden korunmak için, kendi topçusu ateşi kesiyordu. Artık düz arâzide yalnız kalıyorlardı. Bu sırada karşı siperlerde toprak altındaki sığınaklarından çıkan ve yeniden allâk bullak olmuş siper hattına giren askerlerin ateşinden önce, karşı ordunun topçu ateşi ile karşılaşılıyorlardı.

Bütün arâziyi hiçbir boş yer kalmayacak şekilde ateş altında tutacak yönde önceden ayarlanmış topçu ateşi altında ilerliyorlardı. Düşenler düşüyor, kalanlar koşmaya devâm ediyordu. En sonunda karşı siperin önüne yaklaşıldığında, bu kez de siperde konuşlanmış olan makinalı tüfekler ve sık piyâde ateşine, el bombaları eşlik ediyordu. Siperin önündeki kum torbalarının gerisine gizlenmiş makinalı tüfek yuvalarından her saniye çıkan binlerce mermi, ayakta, saldıran ve korunma imkânı bulunmayan gençleri biçiyordu. Arkadan gelenler, önden gidip de biçilmiş olan arkadaşlarının cesetlerinin ya da yaralı vücutlarının üzerinden ilerlemek zorundaydılar.

İlk hat siperlerine varabilenler, ki pek azdılar, genellikle siper önünde ya da içinde boğaz boğaza bir vuruşmanın ardından ölüyorlardı. İlk hat siperinin ele geçirilmesi bile yeterli değildi; arkadan gelen takviyeler, neredeyse erimiş taarruz birliklerini kolayca bertaraf edebiliyorlardı. Yarım saat ya da biraz daha fazla süren saldırının ardından âkıbet genellikle geriye çekilmek oluyordu. Emir gelmeden geriye dönen askerleri bekleyen âkıbet ise, kendi subayları tarafından vurulmaktı! Önde de olsanız, arkada da olsanız, ölüm pek yakındı.

Siper hayâtı...

Siperler arasındaki alan cesetlerle ve yaralılarla dolu olurdu. Eğer kısa bir süre savaşa mola verilip de karşılıklı olarak cesetler ve yaralılar toplanmazsa hiç kimsenin yaralılarla ilgilenmesine imkân olmazdı. Yaralıların inlemeleri ve yardım sesleri, saatlerce, hattâ günlerce duyulabilirdi. Belki de bir askerin âilesine yazdığı gibi, ilk ölenler en şanslı olanlardı!

Siperde yaşam korkunçtu. Cesetlere üşüşen farelerle ve sineklerle geçen yıllar... Uzun kışın soğuşundan kurtulurken, yazın kahredici güneşin altında kalmak... Mümkün olan her anda yorgunluktan uyumaya çalışmak; şanslı olanların sıcak bir yemek bulabilmesi; biraz önce sohbet ettiği arkadaşının parçalanmış cesedinin üzerinde oturarak konservesini bitirmeye çalışması; hastalıktan ölme

— OSMANLI'NIN SON YILLARI —

ihimâlinin kurşun ya da şarapnelle ölme ihtimâlinden fazla oluşu; sağlıklı yeni gelen askerin bile sâdece birkaç hafta içinde iskelete dönmeye başlaması; işte bütün bunlar, karşılıklı siperlerde dört yıl boyunca birbirlerini ezmeye çalışan gençlerin yaşadıklarıydı. Siperden sağ çıkabilenler de hayatlarının geri kalan kısmında ruhlarını yitirmiş olarak ayakta kalabileceklerdi.

İngiliz askerleri cephe yolunda

SAVAŞ, İMPARATORLUKLARIN DA SONUNU GETİRDİ

*Pek çok defâ savaşın sanki sâdece Osmanlı'nın sonunu
getirmiş olduğunu zannederek, Birinci Dünyâ Savaşı'nın
merkezine Osmanlı'yı koymak gibi bir alışkanlığımız
depreşiyor. Oysa, Osmanlı'nın mâcerâsı önemli olmakla
birlikte, diğer önemli gelişmeleri gölgelememelidir.
Ormana bakarken tek bir ağaca saplanıp
kalmak doğru olmaz tabii...*

1914 yılının sonlarına yaklaşıldığında Avrupa savaşının daha ilk haftaları içinde bulunuluyordu. O zaman hiç kimse bu savaşın bu kadar uzun süreceğini bilmiyordu. Tahmin etmiyordu. Öngörmüyordu da... Savaş, yazın sıcak günlerinde patlak vermişti. Temmuz ayının sonlarında...

Savaşa katılan bütün taraflar Noel'e kadar askerlerinin büyük bir zafer kazanarak geri döneceğinden kesin olarak emindiler. Ya da öyle görünüyorlardı. Savaşın dört uzun yıl süreceğini; hele o zamâna kadar görülmemiş bir kan deryâsı içinde yüzüleceğini söyleyenler olsaydı bile, muhtemelen akıl sağlığını yitirmiş muamelesi görürlerdi.

Japonya'nın savaşı

Evet, bu bir dünyâ savaşıydı; Asya'nın iki devinden biri de, Rusya'nın yanında Japonya idi. Japonlar, 1905'te Rus donanmasını ezdikten sonra, bölgede sömürgecilik yarışında Rusya'nın rakibi olmuştu. Böyle bir fırsatı kaçıracak değillerdi elbette... Hemen

Almanya'ya savaş ilân ettiler. Sonra da Çin'i işgâle başladılar. Mançurya'yı da... Rusların göz diktikleri alanlara girdiler.

Almanya grubunun zafer ümidi

1915, ardından 1916 yıllarında Alman ordusu siperleri aşamadı. Savaş tıkanmıştı. Ama Rusya sallanıyordu. Böylesine bir endüstriyel, kapsamlı ve uzun bir savaşa hazırlıklı olmayan Rus Çarlığı, sâdece askerî bakımdan değil fakat belki onun kadar önemli olan bir başka önemli faktörden de yoksundu. Rejim, toplumun desteğine ne ölçüde sâhipti sorusuna yanıt vermek kolay değildi; hele savaşın getirdiği sıkıntıların toplum tarafından sâhiplenilmemesi, rejimin ve Çarlığın sonunu getirdi. 1917 yılının daha başlarında Rus ihtilâli, Alman grubunun savaşı kazanma şansını yükseltti.

Şimdi Osmanlı ordusu, Kafkaslar üzerinden rahatça ilerleyebiliyordu. Sarıkamış'ta yitirdiklerini değil sâdece; aksine, hattâ 1877-1878 (meşhur "93 Harbi"nde) yitirdiklerini bile yeniden geri alabilirdi. Rus ordusu, büyük ölçüde ihtilâle katılmıştı. Askerleri siperleri terk edip, geri dönüyordu, dönmüştü. Osmanlı ordusunun önünde bomboş bir alan açılmıştı ve ordu kuzeye doğru harekete geçti. Bu fırsatı kullandı. Savaşın son günlerinde Osmanlı ordusu Batum ve Bakû'yu çoktan almıştı bile...

Doğu Cephesi'nde de aynı şey oldu. Rus ordusu, Alman ordusunun önünden çekildi; ateşkes anlaşması imzalamaktan uzun süre kaçınan Rusya, bunun bedelini ağır ödedi. Alman ordusu, Rusya içlerinde rahatça ilerlemeye başlamıştı çünkü... Artık Almanya'nın kâbusu sona ermiş sayılabilirdi; Berlin, yeniden sâdece Batı Cephesi'nde, tek cephede savaşıma imkânına sâhip olmuştu da ondan... Alman ordusu bu fırsatı kullandı; bütün gücüyle batıda harekete geçti; ama yine başaramadı. 1917 yılında ABD'nin savaşa katılması ise, savaşın târihini tamâmen değiştirmişti.

ABD'nin Batı Cephesi'ne varması, elbette ki zaman aldı; ama Amerika'nın taze kuvvetleri, yıpranmış ve çökmeye yaklaşmış Alman ordusunu kısa sürede dize getirdi. 1918 yılı Almanya açısından nihâi yenilginin kapısını aralamıştı. Son gayret de para

etmedi. Alman kurmayları haklı çıkmıştı; Almanya, iki cephede birden aynı anda ve uzun bir savaşta katlanamazdı.

Savaş, bir çağı bitirdi

2012’de aramızdan ayrılan ünlü târihçi Eric Hobsbawm; bu savaşın uzun sürmüş 19. yüzyılın sonunu getirdiğini ve kısa sürecek olan 20. yüzyılı da başlattığını yazmıştı. Savaş, sâdece Osmanlı’nın sonunu getirmedi. İçeride dönük târih anlayışı, genellikle târihi kendisiyle özdeş sanma alışkanlığına dönüştüğünden; savaşın nedeninin de sonucunun da Osmanlı üzerinden okunması gibi hayli eksik ve yanlış bir eğilim ortaya çıkarabiliyor.

Oysa, savaşın nedeni, ne tek başına Osmanlı idi; ne de sonucundan sâdece Osmanlı etkilendi. Aksine; önce Rus Çarlığı ve imparatorluğu; ardından Alman İmparatorluğu ve onunla birlikte Avusturya-Macaristan İmparatorluğu yıkıldı, parçalandı. Yenilen ülkelerin tamâmı, tıpkı Osmanlı gibi, önemli topraklar kaybettiler. Rejimleri değişti. Şimdi de onların kaderine bir göz atalım...

Önce Rusya çekildi; Rus Çarlığı târihe gömüldü. Ömrü yaklaşık yetmiş yıl sürecek olan komünist bir devlet ortaya çıktı. Osmanlı tuz buz oldu. Kaybettiği toprakların haddi hesabı yoktu. Üstelik tıpkı Rusya gibi, geçmişini tamâmen reddedecek ve yeni bir devlet, Türkiye olarak ayakta kalacaktı. Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu, üç devlete ayrıldı. İsimlerini taşıdığı iki devletin yanında, bir de Çekoslovakya doğdu. (Bir süre önce de o ikiye ayrıldı: Çek ve Slovak devletleri olarak) Monarşi sona erdi. Tıpkı Rusya ve Türkiye’deki gibi... Hepsinde cumhuriyet ilân edildi.

Bulgaristan, bütün milliyetçi büyüklük hayâllerine kısa bir süre için ara vermek zorunda kaldı. Balkanlar’da irili ufaklı devletlerden bir Yugoslavya doğdu (Yakın bir târihte hepimizin gözlerinin önünde yeniden parçalandı). Almanya’ya gelince; orada da rejim değişti; cumhuriyet kuruldu. Epey bir toprak yitirdi. Almanya ile Rusya arasında koskocaman bir Polonya kuruldu.

Kazananlar, kaybedenlerin üzerinde ağır baskıyla ağır yükümlülükler içeren barış anlaşmaları imzâlattılar. Böylece barışın doğduğu gün, belki de yeni bir savaşın ilk tohumları ekilmiş oldu. Kaybedenlerin rövanş duygularını alevlendirmek için ne lâzımsa fazlasıyla yapıldı. Kaybedenler, ilk fırsatta yeniden meydan okumak için geri çekildiler. Avrupa'da artık barış, özgürlük ve demokrasi patlaması bekleniyordu. Gönülden geçenler ise, hiç gerçekleşmeyecekti. İki savaş arasında geçen neredeyse yirmi yıl, bir sonraki neslin de aynı felâketten geçmesine yetecektir. Felâketin kendisi değil olsa olsa yalnızca çapı değişmişti sâdece...

Hayır, Osmanlı “hakem kararı”yla yenilmedi

Son olarak, Osmanlı'nın savaş meydanında yenilmeyip de Almanya yenilince otomatik olarak yenilmiş sayıldığı yönündeki anlayışa da değinmemek olmaz tabî... Önce bâzı târihler: Bulgaristan, 1918 yılının Eylül ayının sonlarında ateşkes imzâladı ve savaştan çekildi. Ardından Osmanlı çekildi. Viyana, azıcık daha dayandı ve Kasım ayının ilk günlerinde pes etti. Bir hafta kadar sonra ve en son Almanya dize geldi. Yâni grupta teslim olan son ülkeydi. Belki de formül şöyle değiştirilebilir: (Alman ders kitapları için bir öneride bulunuyorum sâdece!) “Müttefiklerimiz teslim olduğundan, biz de yenik addedildik.” (Artık Almanca bilenler Almancaya çevirebilirler!)

Bu yazı dizisinde “biz” den hiç söz edilmemesi, bir miktar şaşkınlıkla yadırganmış olabilir. Niyetim “biz”e haksızlık etmek değil, hiç kuşkusuz... Sâdece Osmanlı cephelerinin savaşın kaderini değiştirecek önemde olmadığını vurgulamak... Sâdece “kendimiz”le ilgilenen bir târih anlayışı, bize ormanda, tek bir ağacın dışında, başkaca bir ağaç olmadığı izlenimi yaratır ki bütünü görme imkânımızı tamâmen ortadan kaldırır. Oysa geçmişin tamâmını gözden kaçırın bir târih bilgisi, günümüzün anlaşılmasına hiçbir katkıda bulunamaz.

SAVAŞ, ORTA DOĞU'YU DA YENİDEN ŞEKİLLENDİRDİ

Herhâlde artık herkes öğrenmiş olmalı...

Birinci Dünyâ Savaşı'nın ilk döneminde İngiltere ile Fransa arasında yapılan gizli bir anlaşma bugünkü Orta Doğu'nun şekillenmesine kapı araladı.

"Kapı araladı" diyorum, çünkü, aralık kapıdan girenler, anlaşmanın öngördüğü sınırları değiştirdiler.

Bugünkü durumu yarattılar.

Meşhur Sykes-Picot Antlaşması'nı herhâlde Orta Doğu'da şu son yıllarda meydana gelen gelişmeler üzerine artık duymayan kalmamıştır. Esâsı, Birinci Dünyâ Savaşı yıllarında İngiltere-Fransa ve bâzıları belki hayret edecektir ama, Rusya arasında yapılan gizli bir anlaşmadır.

Anlaşmanın esas amacı, Orta Doğu'nun savaştan sonra Osmanlı'dan geride kalacak olan kısımlarında İngiltere ile Fransa'nın payını ayırmaktı. Bunun için 1915 yılının Kasım ayından 1916 yılının Mart ayına kadar bu devletler arasında görüşmeler yapıldı ve sonunda 16 Mayıs 1916'da anlaşma imzâlandı.

Anlaşmanın mimarları

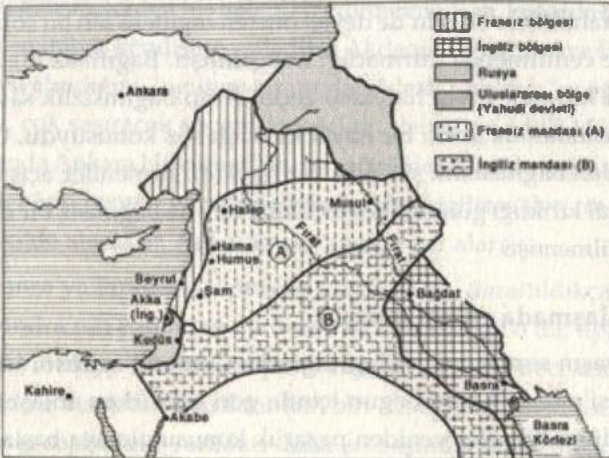
Herhâlde pek az anlaşma, mimarlarının ismiyle anılmıştır. İngiliz temsilcisi olan Sykes diplomat iken, Fransız temsilcisi Picot askerdi, generaldi. Anlaşma basitti: Ruslara İstanbul, Boğazlar ve Trabzon'un batısından itibâren Karadeniz kıyısında daha sonra saptanacak bir noktaya kadarki bölgeyle Doğu Anadolu (Van, Muş,

Siirt, Bitlis'i de içine alan topraklar) bırakılıyordu. Buna karşılık, İngiltere ile Fransa, bir anlamda Orta Doğu topraklarına el koyuyorlardı. Bu topraklarda artık onlar egemen olacaktı. Sonradan bir anlaşmazlık konusu olmaması için önceden önlem almışlar ve aralarında kesin sınırlar çizmeye çalışmışlardı.

Kime hangi topraklar kaldı?

Fransa, Osmanlı'nın güneydoğu toprakları da dâhil olmak üzere; Kuzey Irak, Lübnan ve Sûriye'yi alacaktı. Biraz ayrıntıya inerseniz; Sûriye'nin kıyı bölgesini, Kilikya olarak bilinen yörede Adana'yı, Antep-Mardin, Aladağ-Kayseri, Eğin-Harput bölgesine el koyacaktı. Buralar tamâmen Fransa'ya terk ediliyordu ve onun hâkimiyet alanı olacaktı.

İngiltere'ye düşen pay ise; kıyıdan başlayarak, Bağdat dâhil, Güney Irak ve Ürdün idi. Ayrıca Akdeniz'de kıyıda Filistin'deki Hayfa ve Akka limanları da onun olacaktı. Ne olursa olsun, her devlet, kendine bırakılmış topraklar üzerinde yegâne hâkim unsur olacaktı. Birbirlerinin bölgelerine müdahale etmemeyi kararlaştırmışlardı. Diğer yandan, iki ülke için ayrılmış toprak

Orta Doğu'nun paylaşılması

parçasının yanında, bir de üzerinde nüfuz alanı kuracakları geniş iki bölge vardı. Bir de uluslararası bölgeye yer verilmişti. Burada aslında söz konusu topraklara el koyacak olan bu iki devlet, üzerinde anlaşmaya vardığı kısımda bağımsız bir Arap devleti ya da devletler konfederasyonu kurmak için ellerini serbest bırakmışlardı. Bu bölge için ileride kesin bir anlaşmaya varılacaktı. İskenderun serbest liman olacaktı. Filistin de uluslararası yönetime bırakılacaktı.

Anlaşmanın yarattığı hayâl kırıklıkları

Bâzen son söylenmesi gerekenin ilk söylenmesinde yarar vardır: Bugünkü Orta Doğu sınırlarının bu anlaşmayla gerçekleştiğini sanıyorsanız eğer, fenâ hâlde yanıyorsunuz demektir. Çünkü, anlaşma büyük ölçüde uygulanamadı. Değişik nedenlerle... İlk olarak, Rusya savaştan çekilince, orada komünist bir yönetim kurulunca, Lenin, emperyalistlerin aralarındaki bu çirkin anlaşmayı dünyâ proletaryasına ifşâ etti. Dolayısıyla, eğer o zamâna kadar duyulmadıysa, 1917 yılının sonlarında Osmanlı üzerindeki bu paylaşım anlaşmasını duymayan kalmamıştı.

Duyanların önemli bir kesimi de durumdan memnun kalmamıştı. Yahudilere Filistin’de devlet öneren İngiltere’nin bu sözünde pek de centilmence durmadığı anlaşılmıştı. Bağımsız bir Arap devleti kurmak üzere harekete geçen Arap bağımsızlık savaşçıları açısından da kesin bir hayâl kırıklığı söz konusuydu. Onlar açısından bağımsızlık şimdilik bir hayâldi. Ermeniler açısından da hayâl kırıklığı gündemdeydi: Onlar için de bağımsız bir devlet öngörülmemişti.

Anlaşmada anlaşamıyor

Savaşın sonlarına yaklaşıldığında, Osmanlı ordusu, Güney Cephesi’nde tam bir bozgun içinde geri çekilirken anlaşmanın öngördüğü koşullar yeniden pazarlık konusu olmaya başlamıştı bile... İngilizler, herhâlde zamânında fazla bonkör davrandıklarını düşünmeye başlamışlardı. Bunun için Fransa’ya bırakılan Musul’u

“sözlü” olarak geri almışlardı. Filistin için de karar değişmişti. Filistin de, İngiltere’ye bırakılacaktı.

Hele İngiliz ordusunun ilerlediği kısımlarda Fransa’ya bırakılmasında anlaşılmış topraklar üzerinde de Londra, cimrilik etmeye karar vermişti bir kere... Sorun, elbette petroldü. Petrol olduğu belli olan bir sahada İngiltere, petrolü olabildiğince kendi bölgesinde tutmak istiyordu. Fakat petrolün tam olarak nelerde olduğu da kesin olarak belirlenmemişti henüz... Bu bakımdan İngiltere, Fransa’ya altında petrol olan toprak kaptırmak istemiyordu. Bu bakımdan anlaşmaya yanaşmakta isteksizdi. Fransa’ya vaat edilmiş bölgenin olabildiğince daraltılması için manevralara başlamıştı bu nedenle...

Türkiye’nin fırsatı

Eğer anlaşma en az iki devletin arasını açmasaydı; belki de Millî Mücadele’nin kaderi de değişebilirdi. İngiltere ile Fransa’nın arasının bu nedenle açılmaya başlaması, Türkiye’nin bağımsızlık konusundaki kaderini etkiledi. Fransa, İngiltere’nin kazığını yemek üzereydi; İngiltere’nin kazığını yiyen sâdece Fransa da değildi. Bütün bu gelişmelerden hiç haberdâr edilmemiş olan, kenarda bırakılmış olan İtalya, kendisine vadedilen Akdeniz kıyılarının ve Ege’nin elinden alındığını, İngiltere tarafından âdetâ “satıldığı”nı öğrendiğinde, çok şaşırarak ve sinirlenecektir. İtalya’nın Millî Mücadele yıllarında Ankara Hükûmeti’ne canı gönülden olan desteğini merâk edenler için hemen yazayım ki Roma da, İngiltere’den rövanşını bu şekilde alacaktır. Ankara’nın yanında yer alarak...

Fransa’ya bırakılan topraklar küçüldükçe, daraltıldıkça, Paris de, Londra’nın yanından ayrılacak ve kısa sürede o da, tıpkı İtalya gibi, Ankara Hükûmeti’yle anlaşmayı tercih edecektir. Millî Mücadele’nin esas başarılarından biri de, eğer en önemlisi değilse, karşı cephedeki yarıkları daha en başından keşfetmek ve bu yarıkların daha da açılmasını sağlamaya gayret etmek olmuştur. Bunda da başarı tam olacaktır.

Sykes-Picot Antlaşması hayat bulamadı

Sonuçta, anlaşmanın öngördüğü pek çok hüküm, hiçbir zaman uygulanamadı. Bugünkü Orta Doğu, bu anlaşmanın öngördüğü şekilde değil, asıl savaşın sonlarından itibâren gelişen askerî ve diplomatik yeni duruma göre şekillendi. İngiltere, aslan payını alırken; Fransa, daha küçük bir payla yetinmek zorunda kaldı. Hiçbir bağımsızlık sözünde durulmadı. Paylaşım haritası tamâmen ve temelinden değiştirildi.

Fakat Orta Doğu'nun sınırlarının yeniden belirlenmesinde bir hareket noktası oldu. Sınırlar, gelişigüzel ve diplomatik, siyâsî ve askerî pazarlıkların sonucunda, herhangi gerçek bir temele dayanmaksızın çizilirken, her çizik zamân içinde yeniden farklılaştı. İlk hazırlandığında bölüşüm, paylaşım sınırları olabildiğince düzgün cetvelle çizilmişti. Sonra sınırlar yeniden oluşturuldu. Her geçen sürede konjonktür, bu sınırları zorladı, değiştirdi. Bütün bunlar, günümüz Orta Doğu'sunun sorunlarını hazırladı. Hemen herkesin fark edeceği gibi, uzun yıllarca sonu görünmeyen bir kör dövüşü, işte böyle başladı, gelişti. Uzun yıllar boyunca da aynı şekilde süreceğinin işâretini her gün vermekten geri durmaksızın...

18 MART: BOĞAZIN KİLİDİ... MAYINLAR... MAYINLAR... MAYINLAR...

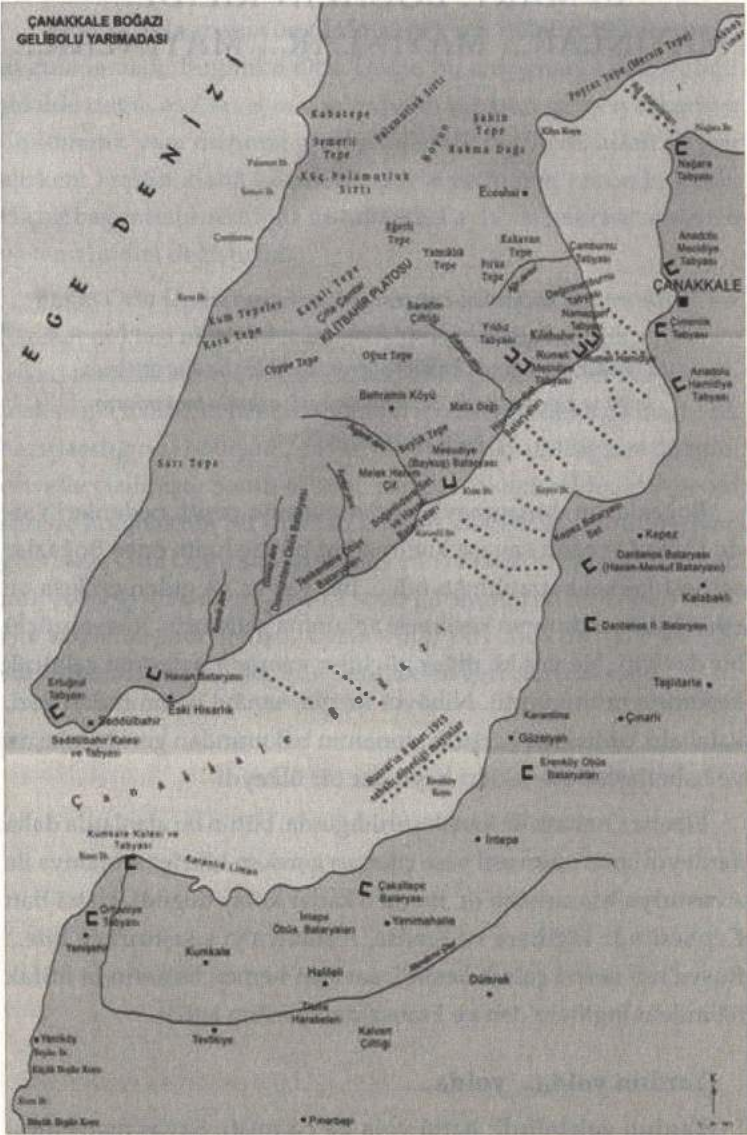
*Mayınlar, boğazın girişini kapattılar.
Boğaz Harbi'nin kaderini onlar çizdi.
Mayınlar, yerlerinde kaldığı sürece, zırhlılar ne olursa olsun,
boğaza giremezlerdi. Savaşın âkıbeti, aslında mayınların
korunmasına bağlıydı.*

Boğazlar'ın donanmayla zorlanması'nın çeşitli nedenleri vardı. Daha Osmanlı savaşa katılmadan birkaç hafta önce Boğazlar serbest geçişe kapatılmıştı bile... Bu, Rusya'ya giden en kısa ve etkin İtilâf yardımının kesilmesi anlamına geliyordu. Rusya, güçlü bir devlettir. Ne var ki, diğer güçlüler yanında nefesinin çabucak kesilmesi mümkündür. Nihâyet Rusya, sanâyi bakımından geri, kalabalık ordusuna karşılık, donanım bakımından geride, ulaşım ve haberleşme olanakları hayli dar bir ülkeydi.

Elbette Osmanlı ile karşılaştırıldığında, bütün bu alanlarda daha ilerdeydi; ama onun asıl başa çıkması gereken ülkeler, Almanya ile Avusturya-Macaristan'dı. Bu da o kadar kolay değildi. Hattâ Batı Cephesi'nde İngiltere ve Fransa, Almanya'yı sıkıştırırken bile... Rusya'nın nefesi çabuk kesildi; savaşın hemen başlarında ittifak hâlindeki İngiltere'den ve Fransa'dan yardım istedi.

Yardım yolda... yolda...

Yardım gelebilirdi; hattâ yola da çıkmıştı. Savaş malzemesi taşıyan gemilerin, Boğazlar'ın kapalı kalması hâlinde, kat etmesi gereken mesâfe, akıl almaz bir uzunlukta idi. Boğazlar açık olsa, Cebelitârik'tan Akdeniz'e geçecek olan yardım; ardından Ege ve

18 Mart 1915... Boğaz savunması...

Boğazlar'dan hızla Karadeniz'e çıkacak ve Rus limanlarına, hem de cepheye yakın bir yere bırakılabilecekti. Oysa, şimdi Süveyş Kanalı'ndan geçip, Hindistan'ı kat etmesi ve nihâyet Rusya'nın doğudaki Vladivostok Limanı'na indirilmesi gerekiyordu. Bir hayli yol... Fakat mâcerâ burada da bitmiyordu. Vladivostok'tan aynı yardımın bu kez batıya, Alman Cephesi'ne ulaştırılması gerekiyordu. Ama Rusya bu kadar malzemeyi taşıyabilecek demiryolu bakımından fakir bir ülkeydi. Yardım gecikiyordu. Oysa âcilen ihtiyaç vardı.

Osmanlı'nın direnci...

Bir başka soru daha vardı: Son Balkan Savaşı'nda skandal yaşayan bir ordunun bu savaşta bu sefer gerçekten de bir direniş gücü var mıydı? Acaba güçlü bir saldırı hâlinde hemen erir miydi? Teslim olur muydu? Denemeye değer bir olasılıktı. Bu bakımdan İngiltere ile Fransa, sâdece Balkan savaşındaki hezimetini değil; fakat daha savaşın ilk haftalarındaki Kafkas (Sarıkamış) ve Kanal seferlerinde gösterilen başarısızlıkları da göz önüne alarak, Osmanlı'yı bir vuruşta saf dışı etmenin yolunu bulduğunu düşünüyordu.

İstanbul'un düşmesi, Boğazlar'ın açılması; bütün bunlar bir arada, Osmanlı'nın savaştan hemen çekilmesini getirebilirdi. Bu durumda Almanya, kendisine artık başkaca müttefik bulamazdı. Meselâ, Almanya'nın yanında savaşa katılıp katılmamak konusunda tereddüt içinde bulunan ve bir karâra varabilmek için de Batı ve Doğu Cepheleleri'ndeki askerî harekâtın gelişmesini bekleyen Bulgaristan açısından Osmanlı'nın kesin yenilgisi, bayağı iştah kaçırtan bir darbe olurdu. Bunun üzerine savaşa katılmaktan vazgeçer ya da belki o da İtilâf Devletleri'ni tercih edebilirdi. Bütün bunlar, Almanya'nın savaşı kazanmasını imkânsız hâle getirecek gelişmelerdi.

Donanma saldırısı

Boğazın sâdece donanma saldırısıyla geçilebileceği fikri hayli tartışıldı. Ne var ki, İtilâf Devletleri'nin donanma subayları, bu

fikrin pek de parlak bir proje olmadığını söylediklerinde ve yazdıklarında, aldıkları tepki hep olumsuz oldu. Zayıf bir düşman savunmasına karşı denizcilerin bu operasyon karşısındaki tereddütleri ve kuşkuları kötü gözle değerlendirildi. Bir anlamda korkaklık gösteriliyordu. Oysa Osmanlı savunma düzeni, denizcilerin endişe ve kuşkularını haklı çıkaracaktı.

Boğaz savunması

Basitti: Boğaz, en dar yerinden ve onun biraz önünden ve arkasından olmak üzere kıyıya dikey olarak sıralanmış bir düzineden fazla mayınla kapatılmıştı. Bu mayın tarlasını aşmak imkânsızdı. Bunu aşabilmenin tek yolu, bu mayınları tek tek toplamak ya da patlatmaktı. Ne denli gelişmiş zırhlılar gelirse gelsin, bu mayınlar orada kaldığı sürece, mayınların arasından geçmelerine imkân yoktu. Bu büyük zırhlılar için birilerinin bu mayınları imhâ etmesi gerekiyordu. Mayınlar orada durdukları sürece, zırhlılar, onların önünde mihlanıp kalmak zorundaydı.

Donanmanın görevi çetrefilliydi: Bir yandan, bu mayınları önce tesbit edecek ve sonra da imhâ edecek olan küçük mayın arama teknelerinin, zırhlıların önünde işlerini yapabilmelerini sağlamaları gerekiyordu; diğer yandan da, bu tekneleri kıyıdan yönelecek olan topçu saldırısına karşı korumaları... Küçük tekneleri vurmak nisbeten kolay ve basitti; çünkü, hiçbir savunma önlemleri yoktu. Suda neredeyse sâbittiler. Savunmasız hedef hâlindeydiler. Onları koruyabilecek olan donanma toplarıydı.

Zırhlılar, sâhilde ve sâhilin gerisinde mevzilenmiş olan topçu bataryalarının bu küçük tekneleri batırmasını önlemek zorundaydılar. Onun için de donanmanın görevi, savunma topçu bataryalarını bulup imhâ etmektir. Alman Krupp yapımı ağır topçu bataryalarını bulmak daha kolaydı. Çünkü, onlar sabitti. Ama bir o kadar da tehlikeliydiler; çünkü, zırhlıların zırhını delebilecek ölçüde güçlü mermi atabiliyorlardı. Az sayıda olmaları ise, donanma açısından avantajdı. Yerleri bir kere saptanınca, bütün donanma topçusunun hedefi olmaları işten bile değildi. Zâten öyle de oldu.

Osmanlı savunması... Topçu tabyası

Obüslere gelince...

Bir de kıyıda, ama tepelerin arkasına yerleştirilmiş ve donanmanın görüş açısı dışında olan; üstüne üstlük, kolay yer değiştirebilecek kadar hafif topçu bataryaları vardı. Onları bulmak ve imhâ etmek zordu; üstelik bu topçuların görevi, zırhlılara ateş etmek değildi. Zâten etseler de faydası olmazdı. Zırha karşı tesirli değildiler. Ama mayın arayan küçük tekneleri anında batırabilirdi. Öyle de yaptılar zâten. Küçük tekneler işlerini yapamadılar. Onlar işlerini yapamayınca, zırhlılar yerlerinden kımıldayamadılar.

Boğaz Harbi ve Nusret gemisi

Nusret mayın gemisinin döktüğü mayınlar sâyesinde; birkaç saat süren topçu düelloşu sırasında hiçbir zırhlı batırılamamış olsa da; neredeyse ardı ardına üç büyük zırhlı, bu mayınlara çarparak battı. Dört zırhlı da ağır yara aldı ve savaş dışı kaldı. Eğer boğazı tıkayan diğer mayın hatları temizlenebilmiş olsaydı; belki de zırhlılar, Nusret'in döktüğü mayınlı sahaya girmek zorunda kalmayacaklardı!

Donanma ateşi tesirliydi; sâbit ağır topçu bataryalarını hayli hırpalamış; bâzılarını tamâmen savaş dışı bırakmıştı. Elbette Krupp topları da boş durmamıştı. Bâzi zırhlılar isabet almıştı. Fakat savaş kayıtları, o gün sâdece batarya ateşine mâruz kalıp da batan bir gemi olmadığını bize bildiriyor. Bütün batan ve ağır yara alan gemiler, mayına çarpmışlardı. Bu arada mayına çarparak ağır hasar alan zırhlıların bâzıları kolay hedef olmuşlardı. Onların batırılmasında bu ağır topçu bataryaları da rol aldılar. Batmayan, ama ağır yara alanlar da büyük ölçüde kıyı savunma bataryalarının ateşi altında kalmışlardı.

Sâdece birkaç saat süren bu korkunç topçu düellosu sonunda; mayın hatları neredeyse hiç dokunulmadan ayakta kaldı. Zırhlılar, mayınlar orada olduğu sürece oradan geçemezlerdi. Geçemediler de... Onları durduran asıl engel; kıyıdaki savunma değildi. Mayınlardı. Kıyı savunması mayınları koruduğu sürece, zırhlıların hiç şansı olamazdı zâten... Donanmaya karşı Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı'nca hazırlanan savunma planı başarılı olmuştu.

Evet, sonunda geçtiler...

Bâzen yazılıp söyleniyor; 1918'de donanma Boğaz'dan geçti. Doğru... Ama bu, 1915 yılında geçmesiyle karşılaştırılmaz. Çünkü, koşullar sonsuza kadar değişmişti. Boğazlar'dan o zaman geçilememesi; muhtemelen Rusya'da ihtilâli körükledi; Bolşevik ihtilâli, Rusya'nın cepheden çekilmesini ve gerek Almanya'nın, gerek Avusturya-Macaristan'ın ve gerekse Osmanlı'nın nefes almasını sağladı. Hattâ savaşı yalnızca Batı Cephesi'ne sıkıştırdığından; ittifak üyelerinin bir an için savaşı kazanabilme imkânını bile yarattı. 1917-1918 aralığında bu imkân hâlâ vardı. Sâdece kullanılmadı. Buna güçleri yetmedi çünkü... 1918'e gelindiğinde ise, İttifak üyeleri açısından savaşın âkıbeti belli olacaktır.

SÂDECE DONANMAYLA MI? ÇOK ZOR...

Boğazlar'ın zorlanması ve Rusya'ya giden en kısa yolun bir an önce açılması; mâkûl bir düşünceydi. Fakat Boğazlar'ın yalnızca donanma gücüyle aşılabileceğini düşünenlere katılmayanlar da çoktu.

1915'ten yaklaşık on yıl kadar önce de Boğazlar'ın sâdece donanmaya dayanarak zorlanması fikri akla gelmiş; ama bunun “çok tehlikeli” olacağına karar verilmişti. Donanmanın, ne kadar güçlü olursa olsun; yanında kara gücü olmaksızın böylesi bir harekâtı başarabilmesine pek de imkân görülmemişti doğrusu...

Savaşın çıkışından hemen sonra Osmanlı Devleti Boğazlar'ı kapattı. Osmanlı'nın savaşa katılmasının hemen ardından, daha 3 Kasım'da Boğaz girişindeki yerler; Seddülbahir ile Kumkale, itilâf donanması tarafından bombalandı. Bunun bir faydası olduğu söylenemezdi; fakat Osmanlı savunmasının güçlendirilmesine vesile oldu. Sâdece birkaç hafta sonra Churchill, Boğazlar'a bir saldırı plânı ile çıkageldi. Osmanlı'ya karşı bir saldırı için başkaca seçenekler de vardı. Fakat Ruslar da ısrarcıydılar. Rusya; yardım istiyordu. Hem de bir an önce...

Atılgan bir kişilik

Churchill, plânında ısrâr etti. En önemli zırhlılar olmaksızın da İtilâf donanması Boğazlar'ı delip geçebilirdi. Bununla birlikte, İngiliz donanma komutanlarından pek çoğu, bu fikrin câzibesinden hayli uzaktılar. Bu operasyon gerçekçi değildi ve başarılı olması çok güçtü. Haritalar ve plânlar bir kez daha masaya yatırıldı. Donanma,

ağır ateş altında hızlı bir geçiş yapabilirdi. Yeter ki savunmanın sâbit ve değişken topçu tabyaları zamânında imhâ edilebilsin ve boğaz geçişini asıl engelleyen mayınlar da kaldırılabilsin... 1915 yılının daha ilk günlerinde bu plân İngiliz savaş konseyine sunuldu ve yıldırım hızıyla kabûl edildi.

Donanmanın tek başına kara hedeflerine karşı başarı şansının olmadığını pek çok kurmay deniz subayı akademide müstakbel deniz subaylarına anlatmıştı ve o sırada da anlatmaya devâm ediyor olmalıydı. Bu kadar basit ve temel bir kuralın savaş masasında hatırlanmaması ya da göz ardı edilmesi böylece târihin kayıtlarına girmiş oldu.

Fransızlar da, Ruslar da bu harekâtı sevinerek kabûl ettiler. Fransız donanması operasyona katılırken; Ruslar da, bir gemiyle katkıda bulunacaklardı. Ocak ayının son günü gelirken harekâta karar verildi. Bu arada; bâzı İngiliz donanma komutanları, bütün bu olup bitene rağmen, plânın başarısı hakkında şüpheli tutum takınmaya devâm ettiler. Sâdece kuşkular değil; derin kaygılar da bu meydana belirmeye başladı.

Ve harekât başlıyor...

Elbette bir şey yapmak lâzımdı; savaş kilitlenmişti. Bu, böyle süremezdi. Churchill, harekâttan çok şey bekliyordu ve başarıdan kuşkusu da yoktu. Mâdem sâdece donanma gücü ile başarı şansının az olduğu söyleniyordu; o hâlde bir tümen de asker bulundu. Gerçi bu tümen, bir saldırı gücü olarak düşünülmemiştir; aksine, boğaz tabyalarının imhâsında kullanılacak ve karaya ancak gerektiğinde çıkarılacak bir kuvvet olarak tasarlanmıştır. Elbette, karacıların desteğini talep eden denizcilerin arzusunu karşılayacak seviyede değildir; ama hiç yoktan daha iyiydi kuşkusuz...

O hâlde harekete geçmek için gün sayıldı. Şubatın bitimine on gün kala itilâf donanması boğaz savunmasını yoklamaya başladı. Uzun menzilli toplarla Boğaz'ın girişindeki tabyalar ateş altına alındı ve donanmanın önemli bir hasarı görülmeden bâzı tabyaların imhâ edildiğine ilişkin raporlar verildi. Bugün bu raporların

gerçeği yansıtmadığını biliyoruz; ama harekâtın sürdüğü ertesi gün imhâ edildiği düşünülen tabyalardan sert karşılık gelince, bunun bir hayâl olduğu çabuk görüldü. Menzile giren zırhlılar, savunma topçusunun sert ateşiyle karşılaşyordu.

Savaş gemilerinin toplarının mermi yollarının düz olması; bu sonuca ve hayâl kırıklığına yol açmıştı. Gerçi bu ihtimâl uzun zaman önce çoktan seslendirilmişti ama; o zaman bunu dinleyenler azınlıkta kalmıştı. Zırhlıların mühimmat stoğu da sınırlıydı elbette... Sonra mühimmat çeşitliliği de yeterli değildi. Velhâsıl zırhlılar açısından durum o kadar müsâit sayılamazdı. Şubat ayı tamamlanmadan boğaz girişindeki tabyaların bir kısmı imhâ edilmişti. Ama bu yeterli sayılır mıydı; asıl soru buydu...

18 Mart sabahı

Mevzileri daha yakından dövmek için zırhlılar, bu kez sâhile iyice yaklaşmaya başladı. Mart ayının ilk haftasındaki operasyonlarda sıkı topçu ateşi ile mesâfe alındığı düşünülmüştü. Ne var ki, asıl saldırı günü geldiğinde, bu görüşün de tam bir yanılgı olduğu ortaya çıktı. Osmanlı topçu bataryaları ve tabyaları, neredeyse bütünyle ayaktaydı. Donanma bütün gücüyle savaştı. Ama nâfile...

Bir İngiliz subayının yazdığı gibi...

Herkes ya da hemen hemen herkes, boğazı zorlayarak geçmenin çılgınlık olduğunu biliyordu sanırım... Boğazın en dar yeri mutlaka mayınlanmış olmalıydı. Bombardmanın tabyaları susturduğu, ama toplara pek bir zarar veremediği kanıtlanmıştı ve susturulmalarının nedeni de, topçuların ateş altında saklanmalarıydı. Bence koramiralın böyle bir şeyi düşünmesinin tek nedeni, lânet politikacılarımızın onun üzerindeki baskısıdır. Ortak harekât amacıyla 60-70 bin kişilik büyük bir ordu toplandığına ve bu iş ancak böyle başarılabilirliğine göre, neden onlar beklenmiyor ki? Şu anda bir saldırı, insan ve gemi kaybı dışında, eğer başarısızlıkla sonuçlanırsa, donanmada büyük bir moral kaybı yaratacaktır ve düşmanın moralini de çok yükseltecektir. Bunun denenmeyeceğini umarım ve her nedense deneneceğini sanmıyorum.

Ama denendi işte...

18 Mart günü öğleden sonra bu deneme tam bir fiyaskoyla sonuçlandı. Önce Fransız zırhlısı *Bouvet*, mayına çarptı ve göz açıp kapayana kadar battı. 700 denizciden sâdece iki düzine kadarı sağ olarak kurtarılabildi. Ardından İngiliz kruvazörü *Inflexible* ile *Irresistable* zırhlısı, art arda mayına çarptı. Onları kurtarmaya giden *Ocean* da mayına rastgeldi. Ağır isâbet ve hasar alan gemiler kurtulmaya çalışıyorlardı. Ama nafi; *Ocean* da battı. Tıpkı *Irresistable* gibi... Üç zırhlının âdetâ dakikalar içinde batıp gitmesi, donanma açısından bir felâketti. *Inflexible* zor da olsa kurtarılabilmişti. Dahası Fransız zırhlısı *Gaulois* de ağır hasarlıydı.

O gün savaşa katılan 18 büyük gemiden üçü batırılmış; üçü de ağır hasar almıştı. Uzun süre için artık savaşamayacak durumdaydılar. Akşam üzerine doğru donanma komutanlığı, o günün İtilâf donanması açısından bir yenilgi olduğunu düşünmüştü; akşam olduğunda ise, kesin bir yenilgiyi kabûllenmişti! Donanma bir daha tek başına boğaza yaklaşmayacaktı. İş karacılara düşecekti!

25 NİSAN SABAHINDA SEDDÜLBAHİR'DE OLMAK...

*Gelibolu'nun öyküsü; bâzen Anzak Koyu'ndaki çıkarmaya
ve ardından da Conkbayırı ile Anafartalar savunmasına
odaklanır. Bu kez de dikkatimizi yarım adanın güney
cephesine, Seddülbahir'deki çıkarma plajlarına vermeye ne
dersiniz?*

Seddülbahir Cephesi'ni âdetâ iki kolunuzu açarak kucaklamak isterseniz; Gelibolu'ya uğradığınızda Yahyâ Çavuş şehitliğinin yakınına gelmeniz gerekir. Bu noktada, bir yanınız Ege Denizi'ne, diğer yanınız da boğazın girişine bakar. Yolun hemen sağında İngiliz anıtını görmemeniz mümkün değildir. Hemen Gözcü Baba Tepesi'nin üzerinde yükselen bu anıt, otuz metreden daha yüksektir. Anıtın burada olmasının iki nedeni var; birincisi, İngiliz birliklerinin ilk karaya çıktıkları ve Gelibolu'dan son çekildikleri toprak parçası olması... İkincisi ise, gerek deniz ve gerekse kara savaşlarında İngiliz ordusunda savaşmış ve ölmüş askerlere ve denizcilere adanmış olması...

Donanma ateşine açık cephe

Tıpkı Anzak Koyu'nda olduğu gibi, 24 Nisan gecesi sabaha karşı Seddülbahir'de de beş ayrı çıkarma plâjına İngiliz ve Fransız birlikleri çıkıyordu. Eğer İngiliz anıtının önünde durup; sağınıza ve solunuza bakarsanız, bütün bu çıkarma plâjlarını görmeniz mümkündür.

Harekât, kesif bir donanma ateşi ile açıldı. Seddülbahir Cephesi, düz bir arâzi üzerindeydi. Orada bulunduğunuzda sırtınızı

denize vererek, kara yönüne bakacak olursanız, arâzinin çok az bir meyille yükselmekte olduğunu görürsünüz. Ve savunma açısından kâbus bir konumdu bu... Çünkü, bütün bölge, donanma ateşine olduğu gibi açıktı. Saklanabilecek, korunabilecek pek bir yer yoktu. Bu bakımdan kuzeydeki Anzak Cephesi'yle karşılaştırıldığında, savunma çok daha güç bir hâldeydi.

Tek bir cümleyle özetlemek gerekirse; bütün çıkarma birliklerinin ilk gün hedefi, Alçıtepe'yi almaktı. Alçıtepe deyince; sizi Seddülbahir Cephesi'ne getirecek olan vâsitanız muhakkak Alçıtepe'den geçecektir. İçinden geçeceğiniz köy, Kırte köyü olup; yörenin en yüksek tepesinin burası olduğu muhakkak ki, dikkatinizden kaçmayacaktır.

Morto, Ertuğrul ve Tekke Koyu'na çıkan kuvvetler, daha sabahın ilk anında, kıyıya ayak basar basmaz, güçlü savunma ateşi altında erimeye başlamıştı bile... Geride kalanlar da ancak kıyılarda sindiler. İlerleyebilenler, güneş batarken, ancak Gözcübaba sırtını ve bugün hayli restore edilmiş Ertuğrul tabyasını ele geçirebilmişti. Morto Koyu'na çıkanlar ise; hemen önündeki eski hisarlık kalesini bir süre sonra ele geçirebildi.

Sürpriz saldırı başarılı oluyor

Pınarıçi Koyu'na çıkan birlikler için ise, şans bir an olsun güler gibiydi. Bölgenin denize dik inen yarlar dolayısıyla çıkarmaya elverişli olmaması nedeniyle savunma önlemi alınmamıştı. Bu noktadan karaya çıkanlar için ilerlemek daha kolaydı. Nitekim hızla ilerlediler de... Savunma geç kalmıştı ve sürpriz saldırı, bu noktada başarılı oluyor gibiydi. Pek de zâyiât vermeyen İngilizler, sarı tepeyi tuttular ve Zığındere'ye doğru ilerlediler. Önlerinde Alçıtepe belirmişti. Öğle saati olmasına rağmen savunma hâlâ yerini almamıştı. Akşam olduğunda donanma ateşi kesilince; savunma, karşı saldırıya geçebildi. Fakat İngilizler yerlerini korudular.

Sabah olduğunda ise, donanma ateşi altında savunmanın elinden pek de bir şey gelmiyordu. Fakat İngilizler de fenâ hâlde yıpranmışlardı. Takviye alamayınca, ertesi sabah koyu terk ettiler. 24

Nisan gecesi başlayan çıkarmanın tek geri çekilen kuvveti bu oldu. Oysa, biraz daha hızlı hareket edebilselerdi; belki de yıllar sonra askerî târîh kitaplarının yazdığı gibi, Alçıtepe'yi arkadan kuşatabilecekler ve ilk gün hedefine varılmasında çok önemli katkıda bulunabileceklerdi.

Savunma direniyor

Bu koyun hemen altında İkiz Koyu vardı ve orası da çıkarma bölgesiydi. Savunma kuvveti azdı; fakat İngilizlerin ilerlemesini durdurmayı başardı. Zaman savunmanın lehine, saldırı gücünün ise aleyhine işleyen bir faktördü. Bir günlük bir savunma direnci; çıkarma plânlarını alt üst etmeye yeterliydi. Boğaz'ın hemen girişindeki Tekke Koyu da çıkarma plâjıydı. Bütün gün süren çarpışmalardan sonradır ki, İngiliz kuvvetleri, önlerindeki ilk yükseltiyi ele geçirebildiler. 25 Nisan günkü çarpışmaların en şiddetli olduğu yerlerden birisi de burası oldu. Savunmanın karşı saldırıları da püskürtüldü.

Belki de kilit taşı...

Eğer İngiliz anıtında durup da, sağınızda ve solunuzda 25 Nisan'ın erken saatlerinden itibaren şiddetlenen çarpışmaları gözünüzün önüne getirdiyseniz; bir başka önemli çıkarma plajına doğru yola çıkabiliriz artık... İngiliz anıtına sırtınızı vererek; Yahyâ Çavuş şehitliğine, Ertuğrul tabyasına; hani şu tek başına mahzun kalmış eski büyük Krupp topunun yanına doğru yavaş yavaş yürümeye başlasanız iyi olur.

Sağınızda Boğaz'ın girişi; solunuzda karaya ayak basan birliklerin sâdece birkaç kilometre kadar uzaklıktaki Kirte köyüne doğru ilerlemesini ve savunmanın gündüz donanmanın ölümcül ateşi altındaki direnişini hayâl ederek; birkaç yüz metre ilerlerseniz; bu kez de Ertuğrul Koyu'na gelmiş olursunuz. Hemen Krupp topunun yanından ve onun bulunduğu minik tepenin üzerinden, Ertuğrul Koyu'nun sâkinliğini ve duruluğunu seyrederek, nefeslenebilirsiniz de...

Gelibolu Seddülbahir Cephesi

Şimdi tepeciğin üzerinden aşağıya, koya bakabilirsiniz. Çıkarmanın esas bölgesine geldiniz çünkü... En büyük kuvvetler buraya yığılmıştı. Bugün yazlık evlerin çoluk çocuk neşeli seslerinin duyulduğu bu bölge; o sabah ölümcül bir alan hâline gelmişti bile... Savunma kuvveti zayıftı; fakat iyi mevzilenmişti. O sabah kıyıya çıkıp da ölmemiş ya da yaralanmamış pek az İngiliz askeri vardır. Donanma ateşi bile savunmayı yerinden sökmemişti. Yıllar sonra; bugün mavilikler ve yeşillikler arasında oynayan denizin kıyından elli metre boyunca kırmızıya boyandığı yazılacaktır! Bu, günlerce de devâm etmişti! Bir sonraki sabahın ilk ışıkları ortaya çıktığında; savunmanın hâlâ pozisyonlarını koruyabildiği görüldü.

Yıllar sonra harb târihi kitaplarında savunmanın bu başarısı, bütün çıkarma harekâtının başarısızlığının ana nedenlerinden biri olarak yazılacaktır. Savunma, ilk gün direnişiyle, karaya çıkanların bütün harekât planlarını yerle bir etmişti. Hiçbir hedefe ulaşamamıştı. Daha da vahim olan nokta; elbette bunu henüz o sırada bilmiyorlardı ama; bu koyda yitirilen basit bir yirmi dört saatin, bundan sonra bu cephede geçecek olan dokuz aya yakın bir zaman içinde de telâfi edilemeyecek olmasıydı!

Son çıkarma yeri...

Şimdi de vâsitanıza binin ve büyük anıta doğru ilerlemeye başlayın lütfen... Sağınızda Morto Koyu'nu gördünüz bile... Bu durgun ve minicik koy, son çıkarma plâjıydı. Bugün arabanızın park yerinin neredeyse hemen önünde duruyor. Büyük anıtın yanından Seddülbahir Cephesi'ne, geldiğiniz yöne dönüp bakarsanız, ayağınızın altında uzanıyor demektir. Beşinci çıkarma plâjını seyrediyorsunuz.

Seddülbahir Cephesi'nin tamâmını gördünüz işte; evet işte bu kadar dar bir alan... Şimdi de neredeyse dokuz ay boyunca burada savaşıp ve ölen yüz binlerce genci bir kez daha düşünün... Siperlerin her iki yanını da saygıyla selâmlayın... Gelibolu'nun her yıl yeniden açan kır çiçeklerinin hemen altındalar çünkü...

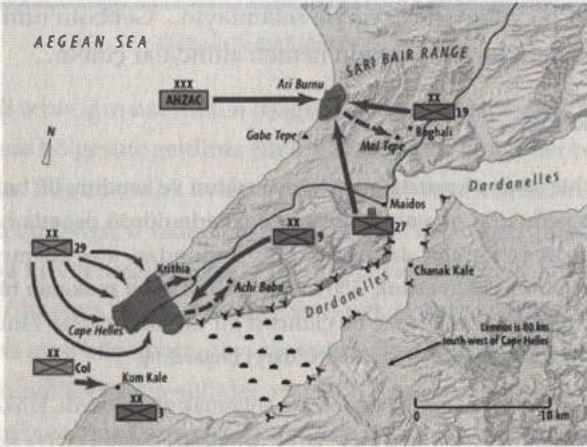
Askerler...

Ben hiç zaman kaybetmeden kıyıya çıktım ve kendimi ilk bulduğum yerin arkasına attım. Filikamdakilerin dördü dışında hepsi ölmüştü ve kumlar da tüfekleri bozduğundan, ateş edemedi yere yatmış bekliyorduk. 150 metre ötemizde bir makinalı tüfek, üzerimize ateş kusarken; bu çıldırtıcı bir durumdu; ama Tanrı'ya şükürler olsun ki, oradan kurtulmayı başardım.

Gözlerimizin önündeki manzarayı anlatmak olanaksızdı. Filikalar, şimdiden hemen hemen birbirlerine yanaşmış olarak, kıyıya kadar uzanıyordu ve içleri parçalanmış cesetlerle doluydu. Sonucu filika ile kıyı arasında cesetlerden bir iskele vardı. Ölülere basmadan kıyıya çıkmak mümkün değildi ve koyun suları, kandan kıpkırmızı kesilmişti. Kumsala getirilen çok sayıda yaralı asker vardı ve bu zavallıları, hastane gemisine götürecek araç yoktu. Gündüz hava sıcaksa da; gece dondurucuydu. Bu zavallı yaralılar, orada taş gibi donmuş bir hâlde yatıp, kendilerine yardım edilmesi için yalvarıyorlardı. Aslında her şey çok yavaştı. Doktorlar çok meşgûldüler ve biz ilk yardım yapıyorsak da, kanamaları falan durduramıyorduk. Çok kötüydü. Bizler de duygulu delikanlılardık. Yaralıların çığlıkları ve inlemeleri karşısında çok hassastık. Onların inlemeye hakları vardı. Kendilerine bakan yoktu çünkü...

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

Mevzilerimize yaklaşan Türk saflarını görebiliyorduk. Olağanüstü bir cesâretle çarpışıyorlardı ve ateşimiz karşısında yıkılan bir safın yerini alan bir diğeri, bize karşı yürüyor; sağ kalanlar, korunmalı bir yerde toplanıp, tekrar üzerimize geliyorlardı. Mevzilerimizde zayıf bir nokta arıyorlarmış gibi, saldırı tüm cephe boyunca sürüyordu. Bu saldırılar sırasında bir askerin tüm arkadaşlarını durdurduktan sonra bize doğru koşmaya devâm ettiğini gördüm. Olanca hızıyla sağa sola sekerek koşuyordu. Siperin elli metre yakınına kadar geldiğini; sonra da devrildiğini gördüm.

Gelibolu 1915: Donanma ve kara harekâtı

GELİBOLU'DA BİR BAHAR SABAHİ

Çanakkale ve Gelibolu Savaşları'nın 100. yılına da bir şey kalmadı. Göz açıp kapayıncaya kadar seneye muhtemelen büyük törenler ve toplantılar da yapılacaktır. Sabancı Üniversitesi olarak 1999 yılındaki açılışımızdan bu yana her yıl baharda öğrencilerimiz, hocalarımız ve âileleriyle birlikte Gelibolu'yu muhakkak ziyâret ediyoruz.

Eğer bir gün yolunuzu Gelibolu'ya düşürmek niyetiniz varsa, bunu mümkünse hafta sonuna rast getirmeyiniz! Tecrübemizin gösterdiği gibi, her yıl daha da genişleyen bir hafta sonu kalabalığı Gelibolu'nun dar yollarını istilâ ediyor. Abartısız yüzlerce gezi otobüsü, yurdun çok farklı bölgelerinden, ama belirli bir düzen ve organizasyon içinde, binlerce kişiye kendilerinin Çanakkale gerçeğini aktarmaya çalışıyor.

Bostancı'dan Gelibolu'ya

Bu anlamda her yıl "bizim grup", bütün bu kalabalık arasında farklı bir görüntüye sâhip: Eğitime başladığı yıldan bu yana Sabancı Üniversitesi'nde (SU) artık gelenekselleşen Çanakkale gezisinden söz ediyorum. Her yıl Mayıs ayında bir günümüzü, bütün üniversite öğrencilerine, çalışanlarına ve âilelerine, misâfirlerimize yönelik Çanakkale gezisine ayırıyoruz. Her yıl kalabalık bir grubumuz oluyor.

SU, İDO'dan bir deniz otobüsü kirâlıyor ve öğrencilerin bir kısmını kampüsten ve bir kısmını da Bostancı'dan alarak, sabah 8'de Bostancı'dan deniz otobüsü ile ayrılıyor. Tıklım tıklım dolu bir deniz otobüsü ile yaklaşık dört saat süren bir yolculukla doğrudan

Gelibolu'ya varıyoruz. Ama bu dört saat de dolu dolu geçiyor. Şarkılarla ya da türkülerle ve oyun havaları ile değil...

Sabahın bu erken saatinde herkesin biraz ayılmasını bekledikten sonra, deniz otobüsünde Çanakkale ve Gelibolu Savaşı'na ilişkin uzun süren bir derse başlıyoruz. Gezinin organizatörleri ve rehberleri olarak, SU öğretim üyeleri Halil Berktaş, Akşin Somel ile bendeniz, gezinin teorik arka plânını, katılımcıların dikkatine sunuyoruz.

Önce ben Birinci Dünyâ Savaşı'na giden yolu ve bu meyanda Osmanlı Devleti'nin savaşa katılımını ve 1915 yılındaki cepheleri ve askerî harekâtları anlatıyorum. Bu anlatım, 1915 yılının Mart-Nisan aylarında Çanakkale'nin birdenbire neden bu kadar önem kazanacağını bilmesi açısından önem taşıyor. Böylece dünyânın genel gidişatından başlayarak yerele doğru inmenin ve genel ile özel arasında her zaman kurulması gereken bağların inceliklerini görme fırsatının bulunduğunu düşünüyoruz. Çanakkale, Birinci Dünyâ Savaşı'nın 1914-1915 genel atmosferi bilinmeden hiç anlaşılamaz.

Deniz otobüsünde ders vakti

Sonra sıra Halil Berktaş'ın açıklamalarına geliyor: Berktaş, Çanakkale Savaşı'nın önce bir kronolojik açılımını yapıyor. Bu

Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi'nin yıllık geleneksel Gelibolu gezisinde; Seddülbahir Cephesi'nde; Boğaz girişindeki ilk savunma tabyasında...

önemli, çünkü neyin, ne zaman, nerede olduğunun bilinmesi bu net bilgiden geçiyor. Nasıl olup da Çanakkale Boğazı'nın sâdece donanma ile zorlanması görüşünün ortaya çıktığı, bu görüşün nasıl ağırlık kazandığı, plânlanan ya da düşünülen ve öngörülen ile gerçekleş(ebile)n arasındaki farklılıklar, nihâyet 18 Mart sabah-tan akşama kadar olan bitenler, hangi aşamada nelerin gündeme geldiği, bu girişimin önemli ana hatları... Ardından, donanma harekâtının başarısızlığının nasıl olup da bir kara harekâtını zorunlu kıldığı, bu beklenmeyen durumun yol açtığı yeni plânlamaların neler olduğu anlatılıyor.

Berktaş, 24-25 Nisan sabahı başlayan kara harekâtının iki ana cephesinin, gerek Gelibolu Yarımadası'nın en uç noktasındaki Seddülbahir Cephesi'nin, gerekse Yarımada'nın Ege Denizi'ne bakan orta noktasında bulunan Anzak Cephesi'nin aynı anda, benzer kader çizgilerini nasıl taşıdığına da değindikten sonra, savunma gruplarının askerî harekâtlarını açıklıyor.

Bu arada, Berktaş'ın uzun konuşmasını dinleyenlerin elinde daha önceden hazırlanmış ve bütün katılımcılara dağıtılmış olan bir Çanakkale harekâtı haritalar fotokopi dosyası bulunuyor. Anlatılanlar, aynı anda haritalar üzerinden de rahatça izlenebiliyor. Bütün Çanakkale harekâtının anlatımı üç saate yakın bir zaman alıyor. Böylece geziye katılanlar, gezecekleri alanların neler olduğunu daha en başından öğrenme fırsatını buluyorlar.

Öğle saatlerinde deniz otobüsü Gelibolu'ya varıyor. Burada daha önceden organize edilmiş olan otobüslere binilerek hemen hareket ediyoruz. Her otobüste SU yüksek lisans ve doktora öğrencilerinden birer rehber bulunuyor. Rehberler, otobüslerle gezilirken, bir yandan da biraz önce dinlenenlerin hatırlanmasına ve mekânların anlamlandırılmasına katkıda bulunuyorlar.

Seddülbahir'de...

İlk durak Yahyâ Çavuş Şehitliği. Ama önce İngiliz mezarlığını ziyâret ederek, siperlerin her iki tarafında da bulunanların kayıplarına eşit ölçüde saygı gösteriyoruz. Bu bölgede Boğaz'ın

girişinde bulunan ilk Osmanlı savunma topçu bataryalarını da görme fırsatımız oluyor. Büyük boy bir Krupp topu hâlâ orada; yıkık dökük... Her iki yanda donanma ateşinden korunmak için içine girilen ve topçular ile piyâde açısından hayatta kalmanın biricik koşulu sayılan kazumatlara bir göz atmadan geçmek olmaz. Toprağın altına inşâ edilmiş olan bu büyük mağaralar, topçu ateşinden içindikileri korumak amacıyla yapılmış. 18 Mart sabahı burası ilk tahrip edilen bataryalardan biriydi.

Bu yüksek bölgeden Seddülbahir çıkarma bölgesinin büyük kısmını izlemek mümkün: Eski hisar, yıkık dökük hâlde, gözümüzün önünde... Hemen önümüzde, altımızda çıkarmanın dehşetini barındıran bir başka mezarlık daha... Küçük ve hârika görünen koy, 25 Nisan sabahından itibaren nasıl olup da kan denizine dönüşmüş, buradan anlamak daha kolay...

Savunma kuvvetlerinin kalbi Alçıtepe, buradan kuş uçuşu sâdece birkaç kilometre... Otobüslerle on beş dakikada içinden geçip gidiyoruz. Bu kısa yol için on binlerce gencin, şimdi bu mevsimde artık gelinciklerle süslenmiş bu arâzide öldüklerini hayâl etmek dahi zor... Seddülbahir Cephesi, demek ki bu kadar küçük, küçücük bir alana sıkışıp kalmış olan bölgeymiş...

Gelibolu Seddülbahir Cephesi (1915)

Cemil Koçak, Sabancı Üniversitesi'nin yıllık geleneksel Gelibolu gezisinde
(Seddülbahir Cephesi)

Yeniden hareket ederek Morto Koyu'nu sıyrıyoruz ve ikinci durağımız Seddülbahir'de büyük anıt... Buradan deniz savaşının geçtiği bütün alanı görmek mümkün: Gözlerimizin önünde Boğaz girişi ile mayına çarparak batacak olan zırhlıların manevra yaptığı karanlık liman, Erenköy Limanı da uzanıyor. Bu denli dar bir bölgede bu kadar çok zırhlının birlikte yan yana, art arda bulunmasının ne denli güç olacağını düşünmeye çalışırken, gözlerimizi biraz yana çevirdiğimizde Seddülbahir Cephesi'nin Morto Koyu'ndaki çıkarma plâjı ile karşı yarımada'nın anıta bakan yönündeki çıkarma plâjını görmek mümkün olabiliyor. Zâten yakındaki mezarlıklar çıkarma'nın anlamını yeterince ortaya koyuyor.

Biraz uzun yol gideceğiz: Anzak çıkarmasının yapıldığı Anzak Koyu'nu otobüsten hiç inmeden, ama yavaşça kat ediyoruz. Önce sâhilden, plânlanan çıkarma bölgesi Kabatepe ve Kapatepe'ye giden hafif meyilli arâziyi görüyoruz. Sâhilin darlığını duymuştuk; ama görünce bir kez daha anlıyoruz ki, dar, bu anlamı yaratan bir kelime değilmiş... Aylarca bu sâhilde on binlerce gencin nasıl tıkılıp kaldığını tahayyül etmeye çalışanlar, epey yorulacaklar. Sonra

çıkarma bölgesinin tam karşısındaki geçit vermez dik yamaç ve tepeleri de görüyoruz. Demek ki aşılması gerekenler bunlarmış...

Conkbayırı'nı tırmanırken...

Zamânımız azalıyor, ama artık Conkbayırı'na doğru tırmanmaya başlıyoruz. Şimdi sıra savunma kuvvetlerinin gözleriyle bakmaya geldi. Yolda 57. Alay Şehitliği'ne uğradık. 25 Nisan sabahı Anzak kuvvetlerini karşılayan grup buydu. Hani şu Yarbay Mustafa Kemâl Bey'in sâkince ölmeyi emrettiği birlik... Sembolik mezar taşlarının üzerinde yazılı isimlerden, Osmanlı savunma kuvvetlerinin sâdece Müslüman ve Türklerden oluşmadığını bir kez daha hatırlıyoruz. İçlerinde Ortodokslar, Gregoryenler, Katolikler, Yahudiler de vardı. Yine içlerinde Türklerin dışında Ermeniler, Araplar da vardı. Osmanlı dünyâsının gerçeğini bu mezar taşlarında buluyoruz.

Gelibolu Yarımadası'nın bütün sırtlarını tutmuş ve burayı kap-tırmamak için aylarca mücâdele etmiş olan Osmanlı birlikleri ve komutanlarının, bayırın aşağısında bulunan kuvvetleri oldukları yerden daha da aşağıya itmek için yaptıkları saldırıları buradan canlandırmak mümkün.

Demek Anzak Cephesi de nihâyet bu kadar küçük bir alanmış... Burada da on binlerce genç karşı karşıya geldiğinde, bu dar alana sıkışmışlardı. Bu bölgede yerleri hâlâ özgün olan, ama sonradan sembolik olarak onarılmış siperleri de görmek mümkün... Siperler, elbette böyle yarım metre derinliğinde değildi; onları bir insan boyundan daha derin ve çok daha geniş olarak yeniden hâyal etmek gerekiyor. Demek savunma kuvvetlerinin son savunma mevzileri buraya kadar, sırtların tam tepesine kadar gerilemiş...

Burada her metre için ne büyük bir mücâdele gücü var. Kanlısırt ve Bombasırtı'ndan bakacak olursak, bu bölgedeki yarları da görebiliriz. Çanakkale'de kara savaşlarını anlamak, özellikle Anzak Cephesi'ni anlamak için, coğrafyayı görmek bu nedenle de şart... Bu yükseltileri ve iniltileri görmeden ve geçit vermez arâziyi

kuşbakışı da olsa seyretmeden, burada cereyân eden savaşları anlamak imkânsız...

Kabatepe Müzesi'nde durmanızı öneririm. Orada sergilenenlere şimdi bütün bu bilgilerin ışığında bakacağız. Gördüğümüz her şey daha bir anlam kazandı. Siperlerin yakınlığını gözle gördükten sonra, havada çarpışan mermiler, sâdece tabloyu tamamlıyor. Eğer cesâretten söz ediyorsak, gâlibâ herkese hakkını teslim ediyoruz demektir.

Gelibolu'da akşam olurken...

Artık Gelibolu'ya dönme zamânı geldi. Akşam olurken bu sevimli ve insanda güzel duygular uyandıran balıkçı lokantalarını dolduruyoruz. Herkes dinlediklerinin ve gördüklerinin etkisinde, akşamın inmesini seyrediyor. Gezimizin rotası tesâdüfen çizilmiş değildi; aksine, Çanakkale Savaşı'nın özgün sürecini gözler önüne serebilmek için özenle hazırlanmıştı. Böylece geziye katılanlar, okuduklarını, dinlediklerini, karmakarışık bir demet olmaktan çıkardılar.

Şimdi herkes, Gelibolu'nun dokuz ayını başından sonuna kadar, kendi iç düzeni içinde, bütün bu târihsel tüneli içinden geçerek yaşamış olmanın tecrübesine sâhip... Gelibolu, bir anlatım olmaktan çoktan çıktı; aksine, yaşanan bir gerçeklik olarak algılandı. Gelibolu, bir efsâne olmaktan çıktı; insanların yarattığı bir târih sahnesine dönüştü. Gelibolu içselleştirildi. Artık hiç kimse geride bıraktıklarını hatırlamamazlık edemez.

SARIKAMIŞ'TAN SİBİRYA'YA UZANAN YOL...

*Tam yüz yıl önce bugünlerde Sarıkamış harekâtında on
binler çok güç kış koşullarında kendilerine verilen emirleri
yerine getirmeye çalışıyorlardı.*

*Pek çoğu dondurucu soğuğun içinde eridi gitti;
binlercesi de Ruslara esir düştü.*

Aradan geçen yüz yıldan sonra Sarıkamış'ı bir kez daha hatırlıyor ve anıyoruz. Lâkin Sarıkamış'ta Ruslara esir düşen askerlerin görüntüleri, daha çok sisler içinde kaldı. Onlar için savaş bitmişti. Onlar uzun yıllarını Sibiryâ'da geçirmek zorunda kaldılar. Bâzıları hiçbir zaman geri dönemediler. Onları geride bıraktıkları anılardan bir kez daha hatırlayalım istedim.

İhsan Paşa'nın Sibiryâ'dan kaçıışı

İhsan Lâtif Sökmen, o sırada tümen komutaydı; esir düştü. Bir ay kadar süren bir tren yolculuğu sonucunda esâret mıntıkasına varabildi. O, bir yandan bu uçsuz bucaksız memlekette kaçış plânı yapmaya hazırlanırken; bir yandan da günlük hayâtını idâme etmeye çalışıyordu. Koşullar, yüksek rütbeli komutan olduğu için kötü değildi. Bir otelde kalıyordu; rütbesi göz önüne alınarak, kendisine ayda 350 ruble kadar maaş bağlanmıştı.

Bu arada belirtmeliyim ki, esir düşen subaylara, özel barınma imkânı ile rütbelerine uygun bir de aylık maaş bağlanırdı. Ruslar da öyle yaptılar. Kaçmak mümkündü; ama çok güçtü. Mesâfelerin büyüklüğü, bu güçlüğü başlıca nedeniydi. Ruslar, onunla birlikte

başkaca savaş esirlerini de alarak, onu kuzeye Sibiryâ tarafına gönderdiler. Esâret mıntıkasına vardığında aradan aylar geçmişti.

Sibiryâ'daki barınma koşulları kısa sürede daha iyiye gidecektir. Yine kendisiyle birlikte esir düşmüş olan birkaç subay arkadaşıyla, Rusların onayını da alarak, boş bir eve yerleşmeyi başardılar. Haftada bir kez hamama gitmelerine, iki üç günde bir yakındaki ormanda temiz hava almalarına, dolaşmalarına izin çıkmıştı. Bu bölgede de Müslümanlar vardı; yakındaki camide Cumâ'ya gitmek de mümkündü. Tabii her zaman muhafızların gözetimi altındaydılar. Zaman ilerledikçe sinemaya bile gidebildiler. İlkbahar geldiğinde ise, İhsan Paşa uzun zamandır plânladığı kaçıışı gerçekleştirecektir.

Rusya'dan Çin'e kaçış...

Bulunduğu yerden ayrılmak zorsa da, biraz yardımla mümkündü. O da öyle yapmıştı zâten... Asıl güçlük, tanınmadan en yakın tren istasyonuna ulaşmak ve oradan doğru istikâmete giden trene binebilmektir. Trene binildikten sonra da; önceden edinilmiş tren târifesinden yararlanılarak, istasyonların isimlerini izlemek gerekiyordu. Trenden sonrası ise daha da zor bir süreçti; çünkü, artık yürüyerek gitmek gerekiyordu. Ama hiç olmazsa kendilerine yol gösterecek bir rehber bulmuşlardı. Elbette karşılığını ödemek koşuluyla... Bu şekilde Mançurya'ya kadar gelmişlerdi. Buradan da trenle Vladivostok Limanı'na varmaya çalışacaklardı.

Epey de ilerlemişlerdi; fakat sonra hedeflerini değiştirtirmek zorunda kaldılar ve bu kez de Pekin'e yöneldiler. Pekin'e vardıklarında buradaki Alman elçisiyle temas kurabildiler. Şangay üzerinden vapurla Japonya'ya doğru yola çıktılar. Bu kez Tokyo'ya vardılar. Buradan yine vapurla ABD'ye, San Fransisko'ya vardıklarında; Temmuz ayı gelmişti bile... Buradan da New York'a geçtiler. Yeniden vapura bindiler.

Memlekete dönüş ve sonrası...

İhsan Paşa, Eylül ayı ortalarında Pire Limanı'na vardığında; geride pek çok mâcerâ bırakmıştı. Buradan son kez bir daha trene

bindiler; son durak, Dedeagaç'tı. İki gün sonra da Sirkeci'ye indiklerinde, esâret ve uzun aylar süren yorucu kaçış öyküsü geride kalmıştı artık... Kaçış yolunda, sekiz yüz kilometre kısmen yaya, kısmen araba ile; on binden fazla kilometre ise trenle kat edilmişti. Deniz yolculuğunun on bin milden fazla sürdüğü hesaplanıyordu. Toplamda yirmi bin kilometreden daha fazla yol alınmıştı! İhsan Paşa, Dünyâ'nın çevresinde tam bir tur atmıştı yâni!

İstanbul'da Enver Paşa'yı ziyâret ettiğinde; her ne kadar kendisini çok iyi karşıladığını belirtiyorsa da; aradan kısa bir süre geçtikten sonra; esâretinin daha ilk ayında emekliye ayrıldığını öğrenecektir. Altın liyâkat madalyası almış; ama emekliye ayrılmıştı!

Cumhuriyet döneminde vâli ve milletvekili oldu

İhsan Paşa'nın öyküsünü burada bırakmak mümkündür; ama biz devâm edelim... Emekli olmuştur; artık sivil hayattadır. Onu İstanbul belediyesinin bir şûbesi olan Yeniköy Belediye Başkanlığına getirirler. 1917 yılına kadar belediye başkanı olarak kalır. Mütârekeden sonra, 1919 yılının sonbaharında, emekliliği kaldırılacak ve askerliğe geri dönecektir. Bu kez İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı'nda görev alır. Millî Mücadele'yi destekler. 1923 yılının Kasım ayında ise ikinci kez emekliye ayrılır. 1924 yılının yaz aylarında onu İzmir Vâlisi olarak görüyoruz. Yaklaşık olarak iki yıl İzmir'de vâlilik yaptıktan sonra; 1926 yılının Mart ayında İstanbul milletvekili seçilecektir. 1946 yılına kadar aralıksız CHP milletvekili olarak parlamentoda bulunur. 1955 yılında vefât eder.

Fuat Tokad'ın Sibirya günlüğü...

Sibirya esâreti konusunda elimizde çok sayıda anı ve günlük bulunmaktadır. Yakın zaman önce yayınlanan Fuat Tokad'ın günlüğü, bunlardan yalnızca biridir. Erzurum önündeki savaştan hemen sonra, 1916 yılının kışında Ruslara esir düşen yedek subay Tokad'ın öyküsünü de bu sûretle gün be gün öğrenebiliyoruz.

Tokad'ın günlüğünden esâret şartlarının fenâ olmadığı anlaşılmaktadır. Kendilerine olabildiğince iyi davranılmıştı. Her ne kadar

düşük bir maaş alıyorsa da; hayat Rusya'da çok pahalıydı. Şöyle yazıyor: "Yurdumuzda beş, nihâyet on kuruşa alınabilen bir ufak tencere yemeğini burada üç buçuk rubleye aldık." Ama en küçük bir ayrıntı bile sorun olabiliyordu:

Rusların abdesthânesi tuhaf... Türkiye gibi bir muhitte ecnebi âdât ve ahlâkı tarzı hayat vesâiresi hakkında tam ve doğru bir fikir edinmek kâbil değil... (...) Rus abdesthânesi susuz, açık meydana, ortası delik bir iskemle... Hep kâğıtla temizlenirler. Bunlar umûmîdir. Ara sıra husûsîleri de var. Bizim bu kışlada yalnız etrâfı örtük, zâbitâna mahsus bir tek abdesthâne de vardır. Biz bundan müstefid oluyor ve rahat ediyorduk.

Aradan biraz zaman geçince Rus subaylarla arkadaşlık da başlayacaktır. Biraz Fransızca, iletişimi mümkün kılabilirdi:

Akşam yemeğinden sonra bu Rus zâbit, beni odalarına davet etti. Gittim. Orada beş zâbitle bir madam vardı. (...) Madam biraz Fransızca bildiğinden bununla konuşuyorduk. Fakat görmeli... Ne saçma... O da lisânı iyi bilmiyor. Ben de ortada âdetâ bir pandomima... Hem saçma soruyor. Biraz harpten, biraz öteden beriden sordular. Madam güzel idi. Sözleri de gayet şüh... Fakat hiç hoşuma gitmedi. (...) Bana iki kadeh konyak, bir kadeh de çay, ekmek, peynir, çikolata ikrâm ettiler. Ayrılırken, arkadaşlar için de çikolata verdiler.

Tokad, yaklaşık dört yıl süren esâret hayâtından sonra; 1917 yılında baş gösteren ihtilâl ve barış anlaşmasının imzâlanmasının ardından serbest kalabilecektir: "İhtilâl sırasında Ruslar, bize dost olduklarını söylüyor ve müsamahalı davranıyorlardı" diye yazıyor. Önce Moskova'ya ve oradan da Varşova'ya trenle gelirler. Yurda dönüş de kolay değildir bu koşullarda... Nihâyet Viyana, Budapeşte, Belgrad ve Sofya üzerinden Sirkeci'ye varırlar.

İlgileneler için okuma listesi

Bu alanda o kadar çok kitap var ki... Öncelikle İhsan Lâtif Sökmen'in anılarından söz etmeliyim. Necdet Öklem tarafından otuz yıl önce 1985 yılında İzmir'de yayınlanmıştı bu anılar... İhsan

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

Paşa'nın bir başka kitabı daha vardır ama: *Bir Serencamı Harb: Harbi Umûmî Safahatına Ait Hâtırat* (İzmir, 1988). Hayri Gökçay'ın *Bir Türkün Hâtırat ve İntikamı* (Rus Zulmünden Canlı Hâtıralar) kitabı da, 1958 yılında yayınlanmıştı.

Fuat Tokad'ın günlüğü ise, birkaç yıl önce, Timaş Yayınları tarafından yayınlandı. Halil Ataman'ın Ferhat Ecer tarafından yayına hazırlanan anıları (*Esaret Yılları*) daha önce çıkmıştı. Albay Ârif Baytın'ın *Sarıkamış Günlüğü* de Yeditepe Yayınları'ndan çıktı. Bir başka esâret anısı da, Tuğgeneral Ziyâ Yergök'ün *Sarıkamış'tan Esârete* başlığını taşıyan ve Sâmi Önal tarafından yayına hazırlanan kitabıdır. Belki bunlara Mülâzım Mehmet Sinan'ın *Harp Hâtıralarım* (Vâdi Yayınları) kitabını da katabiliriz.

Eğer Sarıkamış harekâtının askerî târihine meraklı iseniz; bu takdirde de kolayca bulabileceğiniz iki kitabı önerebilirim (her ikisi de İş Bankası yayınlarındandır): Köprülü Şerif İliden'in *Sarıkamış* anıları ile; Ahmet Tetik tarafından yayına hazırlanan Mareşal Fevzi Çakmak'ın *Büyük Harpte Şark Cephesi Harekâtı...*

SALTANAT, OSMANLI DEVLETİ İLE BİRLİKTE KALDIRILDI

*Genellikle aklımızda kalan, 1 Kasım 1922'de saltanatın
kaldırıldığıdır; fakat aynı kararlar hilâfetin
saltanattan ayrı tutulduğunu unutmamalıyız.
Bir de bu kararlar Osmanlı Devleti târihe gömülmüş oldu.
İstanbul Hükûmeti de öyle...*

Yaklaşık 91 yıl önce imzâlanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın ardından sıra, Birinci Dünyâ Savaşı'nı bitirecek barış anlaşması görüşmelerine gelmişti. Fakat Osmanlı tarafının kim ya da kimler tarafından temsil edileceği henüz kesin olarak çözülememiş bir meseleydi. İngiltere, Fransa ve İtalya, hem İstanbul, hem de Ankara Hükûmeti'ni barış anlaşması görüşmelerine dâvet etmişti.

İstanbul Hükûmeti adına Sadrâzam Tevfik Paşa, Ankara'ya başvurmuş ve Osmanlı tarafını birlikte temsil etmeyi önermişti. Ama öncelikle iki hükûmet arasında görüşmelere başlanmalıydı. Mustafa Kemal Paşa, bu öneriye karşılık, Ankara Hükûmeti'nin dışında bir hükûmet tanımadıklarını ilân etmişti. TBMM Hükûmeti dışında bir hükûmet tanınmıyordu.

Meclis'te saltanata itirazlar

Batı Cephesi'nin komutanı olarak Meclis'e dönen İsmet Paşa, burada yaptığı konuşmada; böyle bir ikili temsilin mevcut askerî duruma zarar vereceğini belirtti. Hâlâ işgâl altında bulunan İstanbul'daki bir hükûmetin bu şartlarda temsilci olması beklenemezdi. Doğu Cephesi'nden Meclis'e dönmüş olan Kâzım Karabekir de aynı

görüştüydi. Meclis'te ikinci grubun önderi konumunda bulunan Hüseyin Avni Ulaş da, hilâfetin bu sırada anlayışsız ellere düştüğünden şikâyetçiydi. Meclis'teki bütün konuşmacılar, hâkimiyeti millîye fikrinin sultanlığını kabûl edemeyeceğinde hemfikirdi.

Rızâ Nur da aynı fikirdeydi; ona göre, aslında Osmanlı Devleti ve saltanatı üç yıl önce fiilen ortadan kalkmıştı. Sâdece bunun ilânı biraz gecikmişti; şimdi bu aşamada bunu ilân etmek gerekiyordu. Kâzım Karabekir, saltanat sürenlerin lânetlendiğini açıklamıştı bile... Bir konuşmacı, İstanbul Hükûmeti'nin vatana ihânet ettiğinin açıklanmasını istemişti.

Gerek Rauf Orbay, hükûmet başkanı olarak yaptığı konuşmada; gerekse Ali Fuat Cebesoy, söz konusu ikili hükûmet modelinin Batılı ülkeler tarafından siyâsal amaçlarla kullanılmaya çalışıldığını belirtiyor ve buna artık son verilmesi gerektiğini bildiriyordu. Tıpkı İçişleri Bakanı Ali Fethi Okyar gibi... Bir milletvekili, sarayın çoktan ölmüş olduğunu açıklamıştı. Ölülerle haberleşmeye gerek yoktu. Anlaşılan iyi gömülmemişlerdi; kesin olarak gömülmeleri gerekirdi.

Mustafa Kemal Paşa da, İstanbul Hükûmeti'yle muhatap olmama yönündeki önerenin kabûl edildiğini açıklayacaktır. Sadrâzamın başvurusu yanıtız bırakılacaktı. Fakat ikinci aşama olarak, bu kişi ve kurumlara karşı yasal işlem yapılması da kabûl edilmişti. Bu öneri biraz tartışılmıştı; fakat Rızâ Nur ile arkadaşlarının önergesi Meclis gündemine alındığında, târih 30 Ekim 1922 idi.

Rızâ Nur'un önergesi

Önergeye göre; Osmanlı devleti otokrasi ile birlikte son bulmuştu. "Türkiye Devleti" adı ile bir halk hükûmeti kurulmuştu. Adı 'TBMM Hükûmeti'ydi. Türkiye Devleti, Osmanlı Devleti'nin yerini almıştı ve onun yegâne mirasçısıydı. Anayasa'ya göre egemenlik ulusa verildiğinden, İstanbul'daki pâdişahlık yok hükmündeydi. Târihe karışmıştı. İstanbul ve civârında artık meşrû bir hükûmet olmadığından, burası da Ankara Hükûmeti'nin yönetimine katılmıştı. Türkiye Hükûmeti, hilâfeti hâlâ esir olduğu yabancıların elinden kurtaracaktı.

Meclis'te önergeye ilişkin tartışma açılması talep edilmiş; buna karşılık Mustafa Kemal Paşa, usûl tartışması açılmasına mâni olmuştu. Buna gerek yoktu; oylamaya geçmek gerekirdi. Fakat oylamada gereken çoğunluğun sağlanması tehlikedeydi. Oya katılım yeterli olmazsa, önerge kabûl edilse dahi, geçerli sayılamazdı.

Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa, mevcut üyelerin red ya da çekimser oy kullansa dahi, oylamaya muhakkak katılması gerektiği kanısındaydı; hattâ oylamaya katılmayan milletvekillerinin o gün için gündeliklerinin kesilmesine de karar verildi. Fakat yine de sâdece 136 üye oylamaya iştirâk edebilmişti; sâdece iki red ve iki de çekimser oya rağmen çoğunluk sağlanamamıştı ve önergenin görüşülmesine ertesi gün devâm edilmesi gerekiyordu.

Önerge değiştiriliyor

Mevcut önergeye karşı olan muhalefet nedeniyle 1 Kasım'da yeniden toplanan Meclis'te önerge değiştirildi. Anlaşıyordu ki, hilâfet meselesi yüzünden, ilk önergedeki formül, pek çok üyenin içine sinmemişti. Hilâfetin ne olacağı bu önergede yeterince açık değildi. Sâdece yabancıların elinden kurtarılmaktan söz edilmişti.

Rızâ Nur, önergesine bir ek yapmıştı bu kez; buna göre, hilâfet, Türklere ve Osmanlı âilesine âiddi. Türkiye Devleti de, halifelik makâmının dayanağı olacaktı. Halifeliğe TBMM tarafından bu âilenin bilim ve ahlâk bakımından dine ve doğruluğa en yakın ve uygun olan üyesi seçilecekti.

Ama sırada bir başka önerge daha vardı; ikinci grubun önderi Hüseyin Avni Ulaş'ın önergesine göre, Türkiye halkının egemenlik yetkisi TBMM'de toplanmıştı; irâdei millîyeye dayanmayan hiçbir güç tanınmayacağından, TBMM Hükûmeti'nin dışında bir hükûmet artık yoktu. Osmanlı Hükûmeti, İstanbul'un fiilî işgâl târihi olan 16 Mart 1920 târihinden itibaren târihe karışmıştı. Hilâfete gelince; hilâfet, Türkiye Devleti'ne ve Osmanlı hânedânına âiddi. Halife, TBMM tarafından seçilecekti. Bu konudaki kıstas, Rızâ Nur'un önergesindekiyle aynıydı. Ama seçim için üçte iki çoğunluk aranacaktı. Hilâfet makâmının dayanağı ise, Türkiye Devleti idi.

Komisyon devrede

Önergelerin komisyonda görüşülmesine karar verilmişti. Aynı gün böylece komisyonca yeniden düzenlenmiş yeni bir önerge gündeme geldi. Komisyon, esas olarak Ulaş'ın önergesine ağırlık tanımıştı. Her ne kadar daha sonra 1926 İzmir Suikâstı nedeniyle asılarak idam edilecek olan Lazistan Milletvekili Ziyâ Hurşit, "muhalifim" dediyse de, Meclis oturumunda önerge oy birliğiyle kabûl edilecektir.

Osmanlı Devleti'nin târihe gömülmesine, saltanatın kaldırılmasına ve Osmanlı Hükûmeti'nin de lağvedilmesine ilişkin karar önemsiz bir muhalefetle; fakat hilâfetin koruma altına alındığının kesinlik kazanmasıyla birlikte oy birliği ile kabûl edilebilmişti. Birinci grupla ikinci grup, bu formülasyonda anlaşmışlardı çünkü... Dahası; Rauf Orbay'ın önerisi üzerine, 1 Kasım gecesinin aynı zamanda Hazreti Muhammed'in de doğum gününün yıl dönümü olduğu hatırlanarak, bu iki önemli olayın örtüşmesinden ötürü, ertesi günün bayram ilân edilmesi de kabûl edilmişti!

Sadrâzam Tevfik Paşa, resmî devlet töreniyle gömüldü

Sadrazam Ahmet Tevfik (Okday) Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra, 11 Kasım 1918'de hükûmet kurmuştu. Millî Mücadele döneminde; 4 Mart 1920'de Dâmât Ferit Paşa'nın onun yerine sadrâzam olarak atanmasına kadar bu görevini sürdürdü. 21 Ekim 1920'de yeniden sadrâzam oldu. Son Osmanlı sadrâzamı idi.

Osmanlı Devleti'ne son verilmesi, saltanatın kaldırılması ve İstanbul Hükûmeti'nin de lağvedilmesi karârı üzerine, o da 3 Kasım'da görevinden ayrıldı. Lâkin artık sadrâzamlık mührünü devredecek kimse kalmamıştı. O da evine gitti. Osmanlı Devleti'nin II. Mahmut'tan beri resmî gazetesi olan *Takvim-i Vekâyi* ise, son kez 4 Kasım'da basıldı. Bu târih, Osmanlı Devleti'nin sonuydu.

Basında Millî Mücadele dönemi karikatürü: Ankara ile İstanbul anlaşırken...

Millî Mücadele dönemi

Belki de asıl şaşırtıcı olan nokta; Tefvik Paşa'nın Cumhuriyet döneminde 1936 yılındaki ölümüne kadar olağan hayâtına devâm edebilmesiydi. Bunu özellikle şunun için yazdım: Bâzen Millî Mücadele'nin İstanbul ile Ankara arasında bir iç savaş şeklinde gerçekleştiğini düşünenler oluyor. Fakat Dâmât Ferit Paşa'nın kurduğu hükûmetler dışında aslında Millî Mücadele döneminde Ankara ile İstanbul hükûmetleri arasında düşmanlıktan çok yakınlık vardı. Özellikle Tefvik Paşa'nın hükûmetleri döneminde bu böyle idi. Nitekim Tefvik Paşa, 1936 yılında 90 yaşını geride bırakırken öldüğünde, Cumhuriyet Hükûmeti kendisine resmî tören düzenledi.

Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tefvik Paşa* kitabında şöyle yazıyor:

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

Cenâzesi de sâde geçmiş; bir kıt'a TC ve bir polis müfrezesi, eski hükûmet ricâli ve âile dostları cenâzeyi tâkip etmişlerdi. Nâşı Ortaköy'deki Yahyâ Efendi dergâhına gömülmüştü. Sonraları babam Edirnekapı şehitliğinde bir âile mezarlığı hazırlayarak, nakli kubur yaptırdı. Artık Tevfik Paşa'nın kemikleri şehitlikte yatmaktadır.

Devlet aynı kaldı

Eğer bir iç savaş söz konusu olsaydı; zâten son Osmanlı sadrâzamının hayâtının geri kalan kısmını sükûnet içinde, sonradan meşhur Park Otel olacak olan Gümüşsuyu'nda bulunan köşkünde geçirebilmesi mümkün olamazdı.

İç savaşların târihini birazcık bilenler bile, mücâdeleyi kaybedenlerin genellikle hayatlarını da kaybettiklerini ya da hayatlarının geride kalanını sürgünde geçirmek zorunda kaldıklarını da bilirler. Osmanlı Devleti sona ererken, devletin en üst düzeydeki pek çok görevlisi Cumhuriyet döneminde de hayatlarına devâm edebildiler. Rejim değişmiş olabilirdi, ama devlet aynı kalmıştı.

HÂNEDÂNIN AKLI HEP “YURT”TA KALMIŞTI

*Osmanlı Hânedânı'nın yurt dışı mâcerâları zaman zaman
medyanın gözde konularından birini oluşturur;
biraz da konunun hiç bilinmeyen yönlerine
ışık tutmaya var mısınız?
İkinci Dünyâ Savaşı'nın başladığı gün: Mahmut Şevket
Efendi, “vatanımı savunmak için dönmeme izin verin” diye
telgraf çekmişti.*

Osmanlı Hânedânı'nın 3 Mart 1924 târihinde kabûl edilen 431 sayılı yasayla yurt dışına sürgün edilmesinin yanı sıra, Türk vatandaşlığından da çıkarılmalarının öyküsü uzun uzun anlatıldı; anlatılıyor. Özetle; 431 sayılı yasanın (Hilâfetin İlgâsına ve Hânedânı Osmânî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Hâricine Çıkarılmasına Dâir Kânun'un) ikinci maddesi, Osmanlı Hânedânı'nın erkek ve kadın tüm üyelerinin ve hânedâna mensup dâmâtların Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde ikâmet etmelerini ebediyen yasaklıyordu. Ayrıca, hânedâna mensup kadınlardan doğanların da bu madde hükmüne tâbi olacaklarını öngörüyordu. Diğer taraftan, söz konusu kişiler, aynı yasanın dördüncü maddesi gereğince, Türk vatandaşlığından da çıkarılmaktaydı.

28 Haziran 1938 târihinde kabûl edilen 3519 sayılı Pasaport Kânunu'nun dördüncü maddesi ise, Türkiye'den sınır dışı edilmiş veyâ herhangi bir sûrette Türk vatandaşlığını kaybetmiş olup da dönüşlerine izin verilmeyenler ile Türk vatandaşlığından çıkarılanların (yasada yer aldığı şekliyle; bu gibi “ecnebler”in), “usûlüne

uygun pasaport ve vesikalar ibrâz etseler bile Türkiye'ye" giremeyeceklerini öngörüyordu.

Görüldüğü gibi, gelinler dışında, Osmanlı Hânedânı'na mensup kişilerin Türkiye'ye girişleri yasal olarak mümkün değildi.

Başvurulara hiç cevap verilmedi

Bugün artık Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan bâzı yazışmalar sayesinde konunun şimdiye kadar bilinmeyen yönlerini de öğrenebiliyoruz. Millî Savunma Bakanlığı'ndan 6 Eylül 1939 târihinde Başbakanlığa yazılan bir yazıda, hânedandan Sultan Abdülaziz'in torunu şehzâde Mahmut Şevket Efendi'nin Mısır / İskenderiye'den bakanlığa çektiği bir telgrafa yer verilmişti.

Buna göre; Mahmut Şevket, 1 Eylül 1939 târihli, yâni Almanya'nın Polonya'ya saldırısının gerçekleştiği gün bakanlığa erişen telgrafta, Türkçe olarak şöyle yazmıştı:

Altı buçuk asırlık bir târihle iktisâb ettiğim vatandaşlık hakkım inkâr olunuyor; şahsî ihtiraslarla da beni vatanımdan ayıran anlasın; benden vatan aşkını silemeyecekleri **tabiidir**; her karış toprağı ecdâdımın kanıyla sulanmış vatanımın her evlâdından hizmet beklendiği şu sırada, vatanımı kanımla müdâfaa için ilk vâsita ile memleketime geleceğim; lâzım gelen teslimâtın [silâhlandırmanın] hemen icrâsını talep ederim. Şehzâde Mahmut Şevket.

Elbette Bakanlık ilgili yazısında, bu "şahsa pek tabîî olarak cevap verilmemiş" olduğunu da duyuruyordu.

Savaşın son günlerine yaklaşıldığında; yine Mahmut Şevket Efendi tarafından 25 Şubat 1945 târihinde Kâhire'den çekilen telgrafta; adı geçen kişinin bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye seslenerek; "vatanım için Birleşmiş Milletler nezdinde Türkiye'nin içinde ve dışında coşkuyla koyulabileceğim bütün işleri heyecanla yaparım" ifâdesine rast gelinmektedir.

— OSMANLI'NIN SON YILLARI —

T.C. **İktisat ve Maliye Bakanlığı**
M.T.T.M.

Devlet telegraf müdürlüğünde
devlet telegrafı kabul yeri

ANKARA
31-8-1919
48

TELGRAF T.C. **İKTİSADİ VE MALİYE BAKANLIĞI** Yol **214**

Adres: **siilî maddesi vekâletine**
ankara

Num. **25 4211**
Tij. **1-9-1919**

KAY. NO	NO	KELİM.	YERİ	REH.	ORTA REH.	ALDERGİ	ÜNE
103	alexandria	25 56	30	14:20	via ANKARA	1:5	1:5

altıbuçuk asırlık bir tarihle iktisap edilmiş vatanlıklar hakkın inkar olunmayor
şey çahel ihtisaslada beni vatanından ayırmakla benden vatan aşkını silmeye
cekleri tabiidir şey her kârî topragi vatanın kanlı sulanan vatanın
her evlâdından bîsmet beklediği şu sırada vatanını kanlı maddesi için ilk
vasfakile meclâsine geleceği için gelen teşkilâtın hemen icrâsına talip ederim
şekilde emredilerek geçektir.

214
2133
1-9-1919
N.Y.

214
2133
1-9-1919
N.Y.

T.C. **MENAKALAT VİCELİ** T.C. **İKTİSADİ VE MALİYE BAKANLIĞI** **Transit** **214**

69 CAIRO 76 25 1140 =

İSMET İMONU ANKARA =

TRES EMU QUE MON PAYS SOIT ENTRE EN T FURRE AUX COTES
DES NATIONS UNIES JE ME METS AVEC ENTHOUSIASME A LA
DISPOSITION DE MA PATRIE POUR TOUT SERVICE DONT ELLE
VOUDRA BIEN ME CHARGER SOIT HORS TEE TURQUIE SOIT A L
INTERIEUR DE SON TERRITOIRE MISSION QUI FERA L OBJET
DE MON ZELE ARDENT = MAHMOUD CHEVKET FILS DE SEYFEDDIN
FILS DE SULTAN AZIZ +

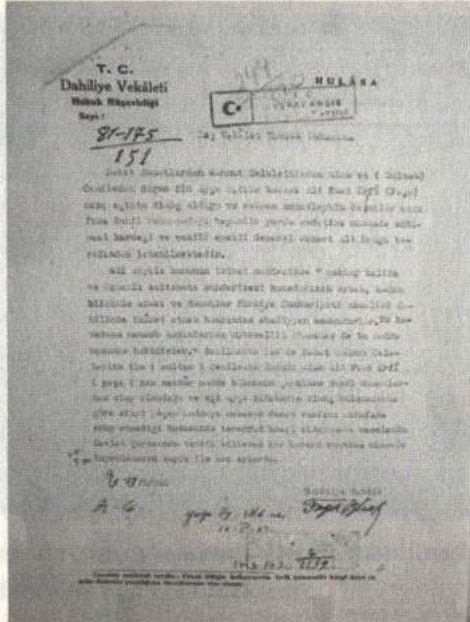
1713 SUY ATT.

Mahmut Şevket Efendi'nin telgrafı

Ali Fuat Örfî Paşa'nın isteği

Başkaca mürâaatlar da vardı; meselâ, İçişleri Bakanı Fâik Özt-rak, 13 Mart 1942 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, yine bu konudan söz ediyordu: Hânedânın dâmâtlarından Mahmut Celâlettin'den doğma, ölü Ayşe Sıdika kocası Ali Fuat Örfî Paşa'nın, eşinin ölmüş olduğu ve esâsen dâmâtlar sınıfına da dâhil olmadığı gerekçesiyle, yurda dönmesine izin verilmesine ilişkin talebi, kardeşi ve vekili emekli general Mehmet Ali Bergü tarafından dile getirilmişti.

431 sayılı yasaya göre; dâmât Mahmut Celâlettin ile Sultan Ce-mile Hanım'ın dâmâdı olan Ali Fuat Örfî Paşa'nın, yasa hükmüne girip girmediği, bu arada eşinin ölmüş bulunmasından dolayı da, "dâmât vasfını muhafaza edip etmediği" husûsunun Danıştay tarafından incelenmesi isteniyordu. Maalesef elimizde bu talebin sonucuna ilişkin herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Bu arada; belirtmeliyim ki, Halil Rıfat Paşa'nın oğulları olan emekli general Mehmet Ali Bergü ile Ali Fuat Örfî Paşa kardeşti. Bergü'nün oğlu da Vedat Örfî Bergü, sinemacıydı; aynı zamanda Nâzım Hikmet'in karısı Pirâye Hanım'ın ilk eşiydi. Memet Fuat'ın da babası...

Memet Fuat: “Gölgede Kalan Yıllar”

Eğer güzel bir anı kitabı okumak isterseniz, bu kitabı muhakkak okumanızı öneririm. Konumuzla ilgili küçük bir kısmı buraya alıyorum:

Mehmet Ali ile Fuat, Kuleli'yi [Kuleli Askerî Lisesi'ni] bitirince, hünkâr yâveri olarak saraya alınmışlar. İkisi de beyaz tenli, sarı saçlı, yakışıklı delikanlılar; dedemin gözleri mâviydi. Yâveri oldukları pâdişah II. Abdülhamid; dönemin sadrâzamı ise, Halil Rıfat Paşa... Dedemi Halil Rıfat Paşa kendine dâmât olarak seçip, kızı Güzide Hanım'la evlendiriyor.

Dedemin kadınları etkileyen yanı, yalnız yakışıklılığı değildi. Çapkınlıkları ise, anlatmakla bitmezdi. Bu konuda bayağı ünlüydü. Dedem karısına hiç bağlı kalmadığını gösteren canlı belgeleri, son yıllarına taşımamın da ötesinde, arkasında bırakarak öldü. İkinci karısının, arkadaşlık etsin diye babaannemin yanına verilen kızlardan biri olduğu söylenirdi. Çapkınlıklarını daha fazla anlatırdı; aynı gece iki kardeşten önce biriyle, sonra öbürüyle buluşmuş; ertesi gün kadınların ikisi bir arabada, dedem atlı, Fenerbahçe'de karşılaşınca, arabanın içinde kızılca kıyamet kopmuş...

Vahdettin'in torunu Hümeyrâ Özbaş

Türkiye'ye nasıl döndü?

Ancak, mevzuâtın aksine, bâzı fiilî uygulamalar da olmuyor değildi: Örneğin, Sadrâzam Tevfik Paşa'nın büyük oğlu İsmâil Hakkı Okday'ın, Vahdettin'in kızı Ulviye Sultan'dan doğan, ancak 1924 yılında annesi ile birlikte yurt dışına çıkmak zorunda kalan ve 431 sayılı yasanın kapsamına da giren kızı Hümeyrâ Özbaş; babasının, yarbaylıktan emekli olduktan sonra, Moskova

Başkonsolosu iken, Atatürk nezdindeki girişimleri sonucunda ve yine bizzat Atatürk'ün talimatı ile, herhangi bir özel af yasası çıkarılmaksızın, bir refâkatçi pasaportu ile ve hiçbir şekilde yasal sayılamayacak bir yöntemle, 1933 yılında Türkiye'ye dönmüş ve İstanbul'da yaşamaya başlamıştı bile... Fakat Vahdettin'in torunu Hümeyrâ Özbaş'ın yasağı delmesi bir istisnâ olarak kaldı. Atatürk döneminde, Hümeyrâ Özbaş dışında, hânedân mensuplarının Türkiye'ye girdiğine ilişkin elimizde herhangi bir bilgi yok...

Çok uzun yıllar önce meslekdaşım Soli Özel ile birlikte İzmir KismetOtel'de Hümeyrâ Özbaş ile yaptığımız bir mülâkatta; Özbaş, bu mâcerâyı bize şöyle anlatmıştı:

Babam askerdi. Askerlikten Hâriciye'ye geçti. Hâriciye'ye geçince de, tabîî dâimî dışarı gitme fırsatı hâsıl oldu. Kendisi de İstiklâl Harbi'nden geldiği için, tanıdığı pek çoktu. Başta Atatürk tabîî... Benim vaziyetim oldukça ilginçtir. Ben iki defâ memleketimden atıldım. Herkes bir defâ geldi; ben iki defâ... İlk geldiğimde; babam Moskova'da vazifeli iken, Atatürk, babama, "Kızını pasaportuna koy getir. Bir şey olursa da, bana haber ver." demiş... Oradaki sefire haber verilmiş... Babamın pasaportuna resmim kondu. Bunun hemen akabinde babamın Bulgaristan'a tâyini çıktı. Bu şekilde ben de Bulgaristan'dan Türkiye'ye İsmâil Hakkı Okday'ın kızı Hümeyrâ Okday olarak girdim.

Fakat sonra tekrar anneme ve Mısır'daki mektebime dönmem icâb ettiğinde, bana diplomat çocuğu olarak bir diplomatik pasaport verdiler ve ben bu pasaport ile cirit atmaya başladım. Anneme, Mısır'a, babama, rahatlıkla gidip geliyordum. Bu sık gidişler, "iki aylık kapı"nın (o zamanki millî istihbârâtın) nazarı dikkatini celb ediyor. Kim olduğumu anlayınca, beni yakalayıp tekrar çıkarmak istiyorlar. Atatürk, o sıralar çok hasta ve Dolmabahçe'de yatıyor. Gidecek, dert anlatacak kimse yok... İki alternatif vardı: Ya tâyin olan babamla Bari'ye gidecektim ya da evlenip Amerika'ya... Evlendim...

Buna rağmen, beni götürdüler, hırsız, katil ve bilumûm cânilerin arasında, numaralar kondu, resimler çekildi, parmak izleri alındı. "Suçun ne?" diye sordular. "Memleketime girmek" diye cevap verdim. Hayretle yüzüme baktılar. Daha sonra tüm evrâkımı yeniden

tetik ettiler. Ama bütün bu olanlar çok ağrıma gitti. İlk gidişim, ne de olsa çocuktum, işin farkında değildim. İkincisinin ne kadar acı geldiğini anlatmak için kelime bulamıyorum. Neyse, bir defâlık pasaportumu elime vererek, beni tekrar yolcu ettiler.

Refik Saydam'ın verdiği söz

Hümeyrâ Özbaş, öykünün sonunu da şöyle naklediyor:

Enver Paşa'nın çocukları da, o sırada benim gibi, Türkiye'ye giremiyorlardı. Bir yandan babam, bir yandan da Enver Paşa'nın birâderi Nûri Paşa, bizi tekrar Türk vatandaşlığına sokabilmenin yollarını bulmaya çalışıyorlardı. Babamın yakın dostu olan Refik Saydam, o zaman başvekil ve babama söz vermiş: "Hiç merâk etme İsmâil, ben kânunu çıkartacağım." Nitekim kısa sayılabilecek bir zaman sonra bu vaadini gerçekleştirdi.

Bir gün fuara gitmek üzere trenden indim; baktım Ahmet Emin (Yalman) Bey ve eşi kollarını açmışlar; "müjde, müjde, çıktı çıktı, kânun çıktı" diyerek, bana doğru koşuyorlar. O hârikulâde haberi, ben bu çok sevdiğim iki insandan aldım. O zaman Enver Paşa'nın üç çocuğu, bir de Kâmil Bey'in, yâni biraderinin kızı, böylece onlar dört, bir de ben, beş, âilede vatandaşlık haklarına kavuşan ilk kişiler olduk.

(Hümeyra Özbaş ile mükâkatımızın tamâmını merâk edenler, onu Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır [Timaş Yayınları] kitabımda bulabilirler.)

CUMHURİYET VE CHP

CUMHURİYET'İN İLÂNINI BASINDAN ÖĞRENDİLER

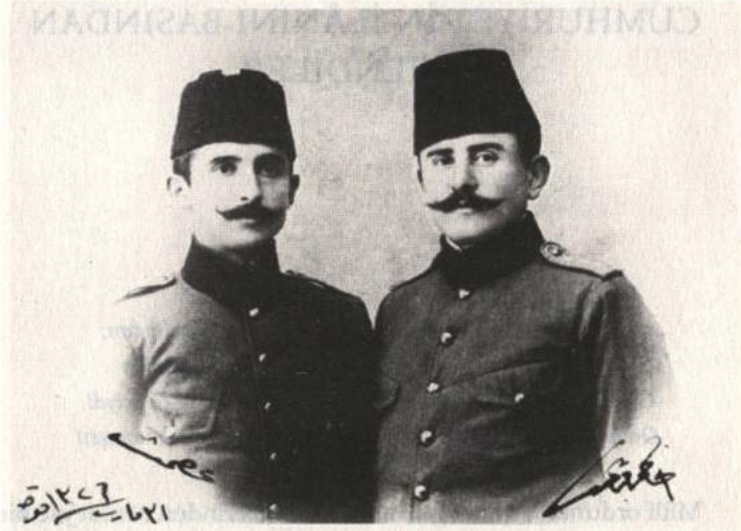
*Millî Mücâdele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından;
neredeyse sâdece bir yıl geçtikten sonra ilân edilen
Cumhuriyet karşısında paşaların konumu dikkat çekiciydi.
Onların Cumhuriyet'in ilânından haberleri dahi olmamıştı!*

Millî ordunun İzmir'i geri almasının üzerinden neredeyse bir yıl geçmişti; fakat Millî Mücâdele'nin önder kadrosu arasındaki anlaşmazlık ve çatışma iyice derinleşmişti. Bu kadar kısa sürede bu ayrışmanın bu denli derinleşmesi, geleceğe ilişkin bir işâretti de. Şimdi bir an için gözlerimizi kapayalım ve 91 yıl öncesine gidelim; orada duralım ve olan biteni bir fotoğraf karesi içine alalım...

Karabekir'in gözlemleri

Kendisini Doğu'nun fâtihi olarak görmekte olan Millî Mücâdele'de Erzurum'daki kolordunun komutanı olan ve *Nutuk*'ta Doğu Cephesi'ndeki başarıları bir satırla geçiştirildiği için derin hayâl kırıklığına uğrayacak olan Kâzım Karabekir, Ankara'da değildi, Cumhuriyet'in ilân edildiği 29 Ekim günü.... Karabekir, kolordu kumandanı olarak, bir süreden beri denetim amaçlı uzun sürecek bir yurt gezisine çıkmıştı. Eylül ayı başından beri seyahat hâlindeydi. Ekim ayında Erzurum'a dönmüştü.

Karabekir, anılarında, tam bu sırada Erzurum'da halk arasındaki söylentileri şöyle aktarıyor "Gâzi emrine râm bir meclis kurdu ve hükûmet yaptı. Birinci [Türkiye] Büyük Millet Meclisi zamânında yapamadığını bu sefer yapacak... Pâdişah ve halife olmayı kurmuş...

İsmet İnönü ve Kâzım Karabekir

İstiklâl Harbi'nde canla başla çalışanları da ortadan kaldıracakmış..."

Bu sırada Selâhattin Âdil Paşa'dan aldığı mektupta da, Karabekir'i uyaran paşa, onun tam da bu sırada Ankara'dan ayrılmasının doğru olmadığını belirtiyordu. O da aynı kanıdaydı. Gâzi, hilâfeti ve saltanatı üzerine almak üzereydi. Kendisi Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı da uyarmıştı. Bunun üzerine Karabekir de, Çakmak'ı bu konularda bilgilendirecektir. Bir yandan da Cumhuriyet ilân edileceğine ilişkin söylentiler almış başını gidiyordu.

Duayla kutlanan Cumhuriyet

Cumhuriyet'in ilânına iki gün kala Karabekir, Erzurum'daydı. Geleceğe ilişkin karamsarlık yayılıyordu. Bir gün önce kendisine hükûmetin istifâsına ilişkin haber iletilmişti; ayrıca, Karabekir'in kolordu kumandanlığından alındığı ve Birinci Ordu Müfettişliği'ne atandığı bildirilmişti. Karabekir, yeni hükûmetin İsmet Paşa tarafından kurulacağını tahmin ediyordu. Şöyle yazıyor: "Benim de

Ankara’da bulunmakla, çok eski ve samimi hukûkumuz dolayısıyla hürriyet ve hâkimiyeti millîyemizin korunacağına ümidim olduğunu belirttim.”

30 Ekim sabahı Karabekir telefonla aldığı haberde, Millî Savunma Bakanlığı’ndan gelen bir telgraf üzerine, Cumhuriyet’in ilân edildiğini öğrenecektir. Ona bu haberi veren bahriye müfreze komutanı ise, “yüz pâre top atışı” emrini de kendisinden soruyordu. Karabekir, önce vâliyle görüşmeyi uygun görür. Telefonla vâliye durumu sorar. Vâlinin hiçbir şeyden haberi yoktur. Askerî makamların da öyle... Karabekir, anılarında, gerek milletvekili ve gerek ordu komutanı olarak, kendisine hiçbir şeyin bildirilmemiş olmasından dolayı duyduğu kırıklığı yansıtmaktadır. Bu haber, halkı da, orduyu da telâşa düşürmüştü. Şöyle devâm ediyor: “Bu vaziyette tabî Cumhuriyet’in ilânını ertesi gün dahi kutlayamadık.” Ama aynı gün Kars’ın geri alınışının yıl dönümü olduğundan, kutlama töreni gerçekleştirilir. Ertesi günün akşamına kadar hâlâ Ankara’dan bir haber alınamamıştır.

30 Ekimi 31 Ekime bağlayan akşam Karabekir Ankara’dan durumu sorar. Nihâyet ertesi sabah 31 Ekim’de ajanslarla birlikte vâliliğe de haber ulaşır ve Karabekir, kutlama toplarının ateşlenmesi için emir verir. Fakat Belediye Başkanı, resmî tören için Vâli’yi uyarır; aksi yönde konuşmalar da yapılabileceği konusunda... Bunun için hiç nutuk çekilmemesini tesviye edince, vâli de bunu onaylamış... “Yalnızca bir duâ okundu” diyor Karabekir...

Karabekir, İsmet Paşa’nın başbakan olduğunu ve Atatürk’ün de Cumhurbaşkanı seçildiğini yine ajanstan öğrenmişti. “Cumhuriyet ilânıyla artık hilâfet ve saltanat mefkûresinin son verildiğini görerek, her iki habere de sevindim” diyor Karabekir... Karabekir’in sevincinin nedeni basitti: “Çünkü, artık hâkimiyeti millîye devâm edecek ve diktatörlüğe meydan” verilmeyecekti.

İstanbul’a dönüş

Karabekir, bu sahnelerin *Nutuk*’ta kendilerini gözden düşürmek için kullanıldığını anlatmaktadır. Ona göre; “eski arkadaşlarının

rakip olabileceği endişesiyle suni şahsiyetler icâdı da lâzım gelmişti; bunun için eski arkadaşlarını kötülemek lâzımdı; bunu da hakkıyla yapmıştır.” Karabekir, ancak 10 Kasım’da, aradan geçen beş günden sonra, İstanbul’a döner ve orada Rauf Orbay ile Refet Bele tarafından karşılanır. Onların da Cumhuriyet’in ilânından 30 Ekim sabahı top sesleriyle uyanarak haberleri olmuştur.

Ali Fuat Cebesoy’un anlattıkları...

Cebesoy da anılarında Cumhuriyet’in ilânı sırasındaki duygu ve düşüncelerini nakletmektedir. Buna göre; İstanbul’un 2 Ekim’de tahliyesini gerçekleştiren İtilâf güçlerinin ardından, kendisi Meclis ikinci başkanlığından ayrılmış ve İkinci Ordu Müfettişliği’ne atanmıştı. Yeni görevine başlamadan önce; 25 ve 26 Ekim gecelerini Atatürk’ün yanında Çankaya Köşkü’nde geçirmişti. Kendisinden 27 Ekim’e kadar Ankara’da kalması istenmişti. Öyle de yapmış ve 28 Ekim sabahı trenle erkenden Ankara’ya doğru yola çıkmıştı.

29 Ekim sabahı İstanbul’dadır. Burada kendisini Rauf Orbay ile Refet Paşa ve Adnan Adıvar karşılar. Birkaç saat sonra her birlikte toplandıklarında, Ankara’daki son gelişmelerin değerlendirilmesi yapıldığında, Cebesoy, çok yakında Cumhuriyet’in ilân edileceğini düşündüğünü açıklayacaktır. Adıvar, Cumhuriyet’in yeni anayasanın kabûlünden sonra ilân edilmesinin daha uygun olacağını belirtince, Cebesoy da bu görüşe katılır; fakat bu mümkün olmayacaktır. Bu görüşmeden sonra Cebesoy annesinin Kuzguncuk’taki evine geçer.

Anılarında bundan sonrasını şöyle anlatacaktır: “İstanbul’a geldiğim ilk gecesini ana yuvasında, güzel hislerle geçirirken, birdenbire atılan toplara bir mânâ verememiştim. Ertesi sabah yataktan kalkınca, ilk işim gazetelere bakmak oldu.” Cebesoy da Cumhuriyet’i, yeni cumhurbaşkanını ve hükûmeti gazete haberinden öğrenir. O da tıpkı, Karabekir gibi, Cumhuriyet’in ilânını bir “emri vaki” olarak tanımlayacaktır.

Rauf Orbay'ın gözüyle Cumhuriyet

Orbay da anılarında gelişmeleri anlatmaktadır; buna göre, kendisi Lozan görüşmeleri dolayısıyla görevinden, yâni hükûmet başkanlığından ayrılmıştır. Atatürk'le son görüşmesi de bu vesileyle olur. Kendisi de Sivas'a doğru yola çıkar. Yeniden İstanbul'a döndüğünde, 29 Ekim gecesi "geç vakit henüz yatmıştır" ki, "top sesleri"yle uyanır. "Meraklı kulak" verir. "Top sesleri" dinmemektedir. İçinden sayar ve yüze yaklaştığını duyunca, "mutlaka Cumhuriyet'tir" diye düşünür. Sabahleyin erkenden gazeteleri okuyunca, görüşünde yanılmadığını anlar. "Müsterih" olur.

Orbay, diğer paşaların görüşlerine katılmamaktadır; ona göre, zâten rejimin adı son üç yıldan beri Cumhuriyet sayılırdı; olsa olsa rejime adı konulmuş oluyordu. Orbay'ın eleştirisi farklı bir noktadaydı; anılarında şöyle yazıyor: "Yalnız bu formalite yerine getirilirken, Meclis'teki müzâkerelerin dar bir zamâna sıkıştırılmış olması ve böylece acaba neye karar verilecektir diye bekleyen umûmî efkârın hazırlanmadan, âni bir karar karşısında kalması yüzünden telâşlanıp, heyecanlanması vârid olabilirdi."

Okuma notları

Elbette bütün bu yazdıklarımı Kâzım Karabekir'in *Paşaların Kavgası* kitabıyla Ali Fuat Cebesoy'un da *Siyâsî Hâtîrâlar* kitabında bulabilirsiniz... Bir de Rauf Orbay'ın *Cehennem Değimeni: Siyâsî Hâtîrâlârim* kitabına bakmalısınız... Erken Cumhuriyet târihinde paşalar arasında meydana gelen şiddetli çatışmanın nedenleri konusunda; bu isimlerin anılarını *Nutuk*'a yanıt olarak da okumak mümkündür.

Karabekir'in devâsa Millî Mücâdele anıları, *Nutuk*'la tek başına hacim bakımından boy ölçüşebilir. Karabekir de, kendi vesikalarını sunmakta hayli cömert davranmıştır. Diğer yandan, Cebesoy da, tıpkı Karabekir gibi, anılarını geniş şekilde yazmaktan çekinmemiştir. Refet Bele'nin aksine... Bele, hiçbir zaman bunu yapmadı. Anılarını yazmadı. Yazılı bir metin bırakmadı. Bunu özellikle

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

yaptığını bâzı görüşmelerinde açıklamıştı zâten... Bildiklerini ve anılarını kendisine saklamayı tercih etmişti.

Adnan Adıvar da, bu dönemi kendi kaleminden aktarmaktan nedense kaçınmıştır. Oysa, eşi Hâlîde Edip Adıvar, anılarını kaleme almaktan kaçınmamıştı. Fakat bunu İngilizce olarak yaptı. Hâlâ bu İngilizce anıların bir türlü Türkçeye tercüme edilmemiş olması, üzerinde ayrıca durulmayı gerektirir. Bâzılarının sandığı gibi, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* her ne kadar İngilizce anıların tercümesi olarak biliniyorsa da, öyle değildir. Aksine, İngilizce anıların pek çok kısmı değiştirilmiş ya da atlanmıştır bu edisyonda... Hattâ İngilizce metinde yer alan Atatürk hakkındaki değerlendirmeler, Türkçede yer bile almadı! Aldığında da tam zıddı olarak yazıldı!

PEÇE VE ÇARŞAF YASAĞINA EN BÜYÜK İTİRÂZ, TEZGÂH SÂHİPLERİNDEN GELMİŞTİ

*Kılık kıyâfet, çok kez bir çağdaşlık ve Batılılaşma meselesi
olarak görüldü, algılandı; fakat bâzıları için kıyâfet
yasakları, mesleğinin sonu anlamına da geliyordu.*

Bâzen sanıldığığının aksine, Cumhuriyet'te kadınların giyim kuşamına ilişkin hiçbir yasal düzenleme yapılmadı. Aksine, esas olarak 1930'lu yıllarda çarşaf ve peçe, il ve ilçelerde belediye ya da il genel meclislerinin kararları ile yasaklandı. Aksi uygulamalarda, belediye para cezâsına başvuruyordu. Bâzı yerlerde ise, aynı mekanizma ile terzilerin çarşaf dikmesi yasaklandı. Talep devâm etse de, arzın kesilmesine gayret edildi.

Maraş'ta da karadon, şalvar, çarşaf ve peçe yasaklandı

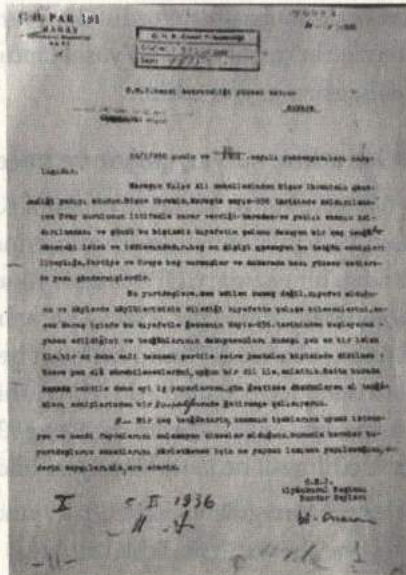
CHP Burdur Milletvekili ve Maraş İl Yönetim Kurulu Başkanı olan Hâlit Onaran, 1936 yılının hemen ilk günlerinde parti Genel Sekreterliğine yazdığı bir yazıda; CHP Maraş il yönetiminin geçen Kasım ayında toplanarak, Maraş'ta çarşaf ve peçenin yasaklanmasına ve Ocak ayından itibaren de "bura halkının hemen yarısının giymekte oldukları (karadon) denilen eski (elifiye) biçimindeki şalvarla, bu şalvar üstündeki yazlık abanın da Mayıs 936'dan itibaren giyilmesinin yasak edilmesi"ne karar verdiğini bildiriyordu.

Bu karârın ilk kısmının uygulanmasına Ocak ayında başlanmıştı. İş, vâililik ve parti yönetimince "çok ciddî tutulmuş ve hiçbir sızıltıya yer verilmeden tatbikatta muvaffakiyet elde edilmişti." Artık "bugün Maraş çarşılarında, sokaklarında çarşaf ve peçeli tek bir

kadın görülmemekte, çarşafın yerini manto tutmakta"ydı. Üstelik "bu karârın ve icrâsındaki tedbirlerin yaptığı tesir müsbetti." Bu arada, "halkevlerimiz, fakir kadınlara 150 manto yaptırarak," partinin ocakları vâsıtasıyla dağıtmıştı bile...

Bıçuv İbrâhim'in itirâzı

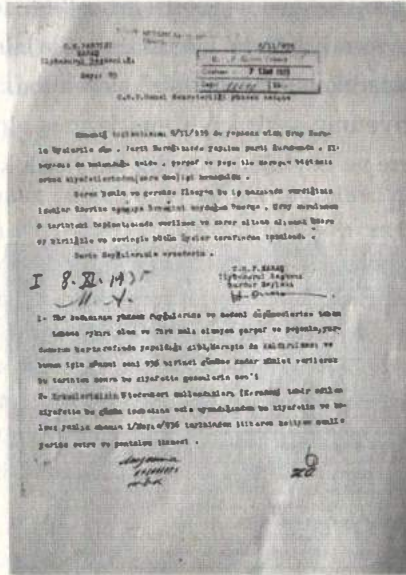
Peki; alınan yasak kararlarına karşı hiç mi itirâz olmuyordu sorusuna da yanıt verebilecek durumdayız... Maraş belediyesi, 1936 yılının Mayıs ayından itibaren aba ve şalvar giyilmesini yasak edince; şehrin Kılıçalı mahallesinde oturan Bıçuv İbrâhim, bu kez bu işle meşgûl olan 250 vatandaşın "geçinme zorlukları içinde kalacaklarından bahisle, bu karârın kaldırılmasına delâlet" etmesi ricâsıyla, yeniden CHP yönetimine başvurmayı uygun görmüştü. Başvuru, hemen 1936 yılının ilk günlerinde yapılmıştı. Anlaşılan itirâz ciddîye alınmış ve tâ CHP Genel Sekreterliği'ne kadar yansımıştı; Genel Sekreter Recep Peker de, 19 Ocak'ta doğrudan CHP Genel Başkanlığı'na yazdığı bir yazıda, itirâza yer veriyordu.

CHP Maraş İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'nın yazısı

Yasak karârında direniş

Öyle anlaşılıyor ki, Genel Sekreterlik itirâzı mahalline de bildirmişti; nitekim Onaran, bu kez de Ocak ayı sonlarında yeniden Genel Sekreterliğe yazdığı bir yazıda, itirâza itirâz ediyordu. Yazıda, önce itirâzın nedenine değiniliyordu. Buna göre, itirâzcı, “karadon ve yazlık abanın kaldırılmaması”, “çünkü, bu biçimsiz kıyâfetin çulunu dokuyan birkaç tezgâhın söneceği istek ve iddiâsı”ndaydı. Oysa, “beş on kişiyi geçmeyen bu tezgâh sâhipleri vâililiğe” ve parti yönetimine başvuruda bulunmuşlardı; hattâ “Ankara’da bâzı yüksek katlara” bile yazı yazmışlardı.

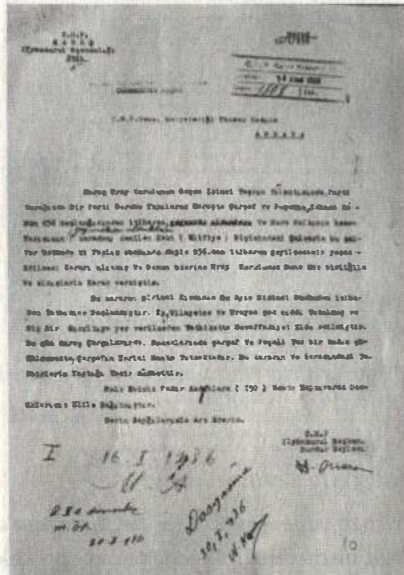
CHP Marş İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'nın yazısı

Onaran, karârı şöyle savunuyordu:

Bu yurttaşlara, men edilen[in] kumaş değil, kıyâfet olduğunu ve köylerde köylülerimizin dilediği kıyâfette çalışabileceklerini; ancak Maraş içinde bu kıyâfetle gezmenin Mayıs [1]936 târihinden başlayarak yasak edildiğini ve tezgâhlarının dokuyacakları kumaşı pek

az bir ıslâh ile, biraz daha enli dokumak şartıyla, setre pantolon biçiminde dikilmek üzere, pekâlâ sür[dür]ebileceklerini, uygun bir dil ile anlattık... Hattâ burada vaktiyle daha iyi iş yaparlarken, gün geçtikçe düşkünleyen el tezgâhları sâhiplerinden bir kooperatif vücuda getirmeye çalışıyoruz. Bu birkaç tezgâhın, zamânın icablarına uymak istemeyen ve kendi faydalarını anlamayan kimseler olduğunu, bununla berâber, bu yurttaşların sanatlarını körletmek için ne yapmak lâzımsa yapılacağını (...) arz ederim.

Çok açık ki, itirâzın nedeni tamâmen ekonomikti. Maraş yöresinde geleneksel kıyâfetin hammaddesini dokuyan tezgâh sâhipleri için hayat, basit bir yasaklamayla zorlaşmıştı. Bildikleri ve alıştıkları iş, bundan sonra sona eriyordu. Ürettikleri mala talep kalmayınca, tezgâhları boş kalacak ve sonuçta işsiz kalacaklardı. Diğer yandan; kıyâfet mecbûriyetinin şehir içiyle sınırlanmış olması da dikkat çekicidir. Köylere ve köylülere yönelik bir yasak karârından aslâ söz edilmiyordu.

CHP Maraş İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'nın yazısı

CHP Maraş yönetiminin kararı

Anlaşılan süreç şöyle işliyordu: Önce CHP yönetimi ilde veya ilçede neyin yasaklanacağına karar veriyordu; ardından da belediye ya da il genel meclisi bu kararı resmîleştiriyordu. Yasağın uygulanmasının denetimi de belediye zâbitasına kalıyordu. Şimdi de Maraş'taki sürece bir göz atalım:

Yasal toplantı târihi 8 Kasım 1935 olmasına karşın; 4 Kasım'da gerçekleştirilen CHP'nin gayriresmî toplantısında; Maraş vâlisinin de katılımıyla, "çarşaf ve peçe ile Maraş'ın biçimsiz erkek kıyafetlerinden (karadon) işi" konuşulmuştu. İl başkanı Onaran ile vâlinin açıklamalarından sonra, bir sonraki toplantıda verilmek ve "karar altına alınmak üzere" kendilerinin verdikleri önerge oybirliği ile ve "sevinç"le kabûl edilmiş ve yine bütün üyelerce imzâ altına alınmıştı.

Önerge şöyleydi:

"Türk kadınının yüksek duygularına ve medenî düşüncelerine taban tabana aykırı olan ve Türk malı olmayan çarşaf ve peçenin, yurdumuzun her tarafında yapıldığı gibi; Maraş'ta da kaldırılması ve bunun için", Ocak [1]936 birinci gününe kadar süre verilerek, "bu târihten sonra bu kıyâfette gezenlerin men'i; erkeklerimizin öteden beri kullandıkları (karadon) tâbir edilen kıyâfette, bugünün icâbâtına aslâ uymadığından, bu kıyâfetin ve kolsuz yazlık abanın 1 Mayıs [1]936 târihinden itibaren kat'îyen men'i ile yerine setre ve pantolon ikâmesi..."

Meraklısı için notlar

Meslekdaşım Doç. Dr. Hakkı Uyar, yıllar önce (1996 yılında) *Toplumsal Tarih* dergisinde, *Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Bâzı Notlar* başlığıyla çok güzel bir araştırma yayınlamıştı zâten... Bu yazısında Dr. Uyar, kıyâfet yasaklarını inceliyor ve CHP içinde yapılan tartışmaları bize aktardıktan sonra da; yerel gazetelerden elde ettiği bilgilerden hareket ederek, özel olarak Bodrum, Fethiye, Adana, Bursa ve nihâyet Trabzon'daki kıyâfet yasaklarına ilişkin geniş bilgi veriyordu.

Yazının asıl konusu, Trabzon'daki yasaklardı. Benim gördüğüm kadarıyla pek çok il ve ilçedeki bu türden yasaklamalar konusunda yerel bilgilerimizi genişleten araştırmalar pek de yapılmadı. Oysa, yerel basından bu yasaklamalar izlenebilir. Belki ufak tefek tepkilere ilişkin de bilgi edinmek mümkün olabilir. Böylece özellikle kadınların giyim kuşamına ilişkin gelişen yasaklamalar konusunda daha fazla bilgiye sâhip olabiliriz.

Cumhuriyet'in toplumla kurduğu temas çerçevesinde kıyâfet konusu bilindiği gibi hayli ağırlıklı bir yer tutuyordu. Erkekler için daha sıkı kurallar, yasalarla belirlenmeye çalışılmıştı. Şapka kânunu bu hususta iyi bir örnektir. Fakat kılık kıyâfet yasası çıkarılmadı. Aslında şapka kânunu da, II. Mahmut'un fes kuralının bir devâmı sayılabilir. O zaman da fes, resmî olarak kabûl edildiğinde, hayli tepki doğurmuştu. Yaklaşık yüz yıl sonra gündeme gelen ve fesin yerini alan şapkaya karşı da muhalefet sert oldu.

Belki de asıl şaşırtıcı olan nokta; İslâm'a aykırı olduğu gerekçesiyle, II. Mahmud'un fesine karşı çıkma ihtiyâcını duyan toplumun, aradan geçen yüz yıl kadar sonra, bu kez fesin İslâm'ın bir sembolü olduğuna inanmaya başlaması ve büyükbabalarının İslâm adına karşı çıktığı fesi, bu kez İslâm adına sâhiplenmesidir. Bu basit örnek, toplumların târihsel sahnede kısa süre sayılabilecek bir zaman diliminde, inançlarının ve görüşlerinin nasıl değişebileceğine, hattâ tam zıddına dönüşebileceğine güzel bir örnektir. Toplumların genellikle muhafazakâr bir tabiat gösterdiği genel bir doğrudur; fakat muhafazakârlığın içinin nasıl doldurulduğu, hayli değişkendir. Ezelden ebede doğru, içeriğinde hiçbir değişkenliğin olmadığı muhafazakârlık aramak, beyhûde bir çaba olabilir!

Başka yerlerdeki uygulamalar

Elbette yasak kararları sâdece Maraş'ta alınmadı. Elimizde Sinop, Muğla ve Yozgat'ta da benzer yasak kararlarına ilişkin bilgi ve belgeler bulunmaktadır. Bir başka yazıda bunları da sizlerle paylaşmayı arzu ediyorum.

PEÇE VE ÇARŞAF YASAĞI: “GİZLİ İŞÂRETİLİ BUYRUK”

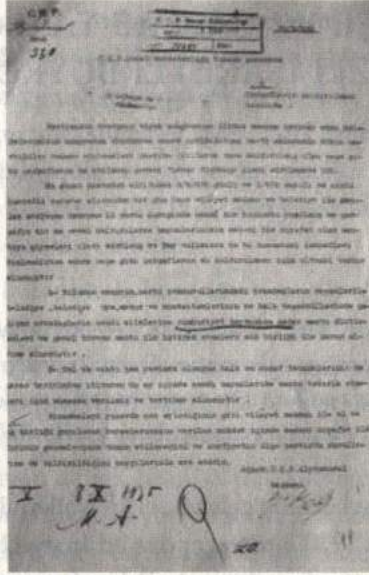
*Bir süre önce “Türk malı olmayan” peçe, çarşaf ve karadon
yasağını anlatmıştım; Sinop, Trabzon,
Muğla ve Yozgat’ta da durum farklı değildi.
1930’lu yıllarda taşranın sesine de kulak verelim mi?*

Kadınların ve erkeklerin geleneksel kıyâfetlerinin yerini modern giysilerin alması 1930’larda empoze edilmeye başlandı. Aslında karar CHP tarafından alınmıştı. Pek çok uygulamada olduğu gibi, yasalaşabilirdi de... Fakat başka bir yöntem tercih edildi. İl ve ilçelerde belediye ya da il genel meclislerinin karârıyla fiilî bir durum yaratılıyordu.

Sinop’ta “bayanlar” ve medenî kıyâfet

CHP Sinop il yönetim kurulu başkanı, 30 Eylül 1935 târihinde CHP Genel Sekreterliği’ne yazdığı bir yazıda bu konudaki gelişmeleri anlatıyordu: CHP’nin aynı yıl toplanan dördüncü büyük kurultayından dönen delegelerin izlenimlerini partililerin önünde anlatmaları üzerine; “yıllarca önce kaldırılmış olan peçe gibi, çarşaf-
ların da atılması çâresi fırsat düştükçe ileri sürülmeye” başlanmıştı. Hatırlanmalıdır ki, bu kurultayda çarşafın yasaklanmasına ilişkin bir önerge verilmişse de, kabûl edilmemişti.

Nihâyet kendilerine ulaşan 9 Eylül târihli “gizli işâretli buyruk” alınmadan bir gün önce, vâililik ve belediye ile varılan anlaşma üzerine, partide bir toplantı düzenlenmişti. Bu toplantıda çarşafın bir an önce kaldırılarak, “bayanlarımızın medenî bir kıyâfeti olan manto giymeleri ileri sürülmüş”tü. Vâlinin de bu konudaki

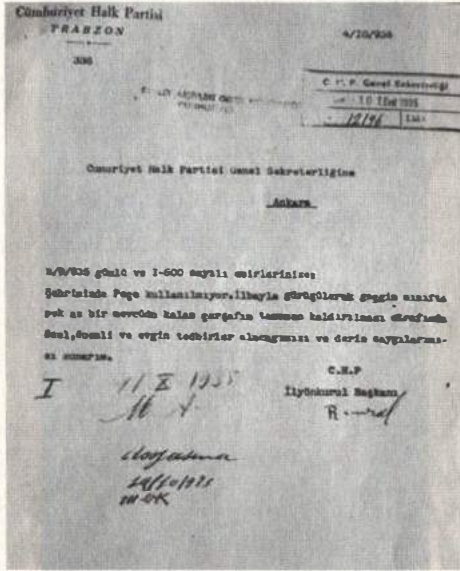
CHP Sinop İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'nın yazısı

açıklamalarından sonra, “peçe gibi, çarşıafların da kaldırılması için” önlem alınmıştı.

Buna göre; CHP İl Yönetim Kurulu üyelerinin eşlerinin, belediye üyelerinin, bütün memur ve müstahdemlerin ve “halk teşekküllerinde çalışan arkadaşların kendi âilelerine Cumhuriyet Bayramı’na kadar manto diktirmeleri ve genel törene manto ile” katılmaları “söz birliği ile karar altına alınmıştı.” Hâli vakti yerinde olmayan “halk ve esnaf tabakalarının da karar târihinden itibâren üç ay içinde kendi bayanlarına manto tedârik etmeleri için müsaade verilmiş ve tertibat alınmıştı.” Sonuçta; vâililikle el ele ve işbirliği içinde, “bayanlarımızın verilen mühlet içinde medenî kıyâfet ile giyinip gezmelerinin temin edileceği” açıklanıyordu.

Ses ver Trabzon!

Gelelim Trabzon’a... CHP Trabzon İl Yönetim Kurulu Başkanı da, aynı yılın 4 Ekim’inde yine Genel Sekreterliğe yazdığı yazıda;

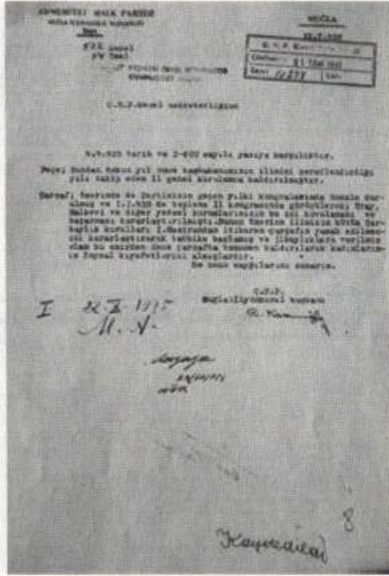

CHP Trabzon İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'nın yazısı

kendilerine 9 Eylül'de verilen "emir" üzerine; Trabzon'da zâten peçe kullanılmadığını bildiriyordu. Diğer yandan; vâli ile görüşülmüştü ve "geçkin sınıfta [yaşlılar arasında] pek az bir mevcûdu kalan çarşafın [da] tamâmen kaldırılması etrâfında özel, önemli" önlemler alınacağını haber veriyordu. Maalesef bu önlemlerin neler olduğunu bilmediğimiz gibi sonuçlarına ilişkin de pek bilgiye sâhip değiliz.

Muğla'da da çarşaf yasaklandı

CHP Muğla İl Yönetim Kurulu Başkanı Cemâl Karamuğla, 15 Ekim 1935 târihinde CHP Genel Sekreterliği'ne yazdığı yazıda; kendilerine ulaşan 9 Eylül târihli yazıya atıfta bulunarak; peçenin zâten Başbakan İsmet İnönü'nün dokuz yıl önce Muğla'yı ziyâretinden bir yıl sonra il genel meclisi tarafından yasaklandığını hatırlatıyordu. Çarşaf meselesi de gündemdeydi. Daha 1 Ocak târihli parti toplantısında bu konu görüşülmüştü.

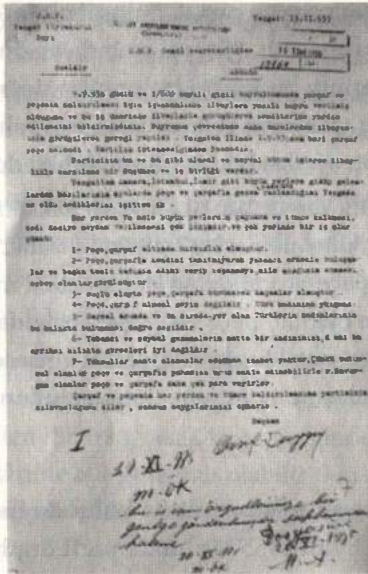
CHP Muğla İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'nın yazısı

Vâlilik, Halkevi ve diğer yerel kuruluşların “bu işi kovalaması ve başarması” kararlaştırılmıştı. Bu kararın ardından; ildeki bütün belediye başkanlıkları, 1 Haziran târihinden itibaren çarşafın yasak edilmesine karar vermişti. Yasak karârı uygulanmaya başlanmıştı bile... Bu arada vâliliklere verilen bu “emürden önce” çarşaf da tamâmen kaldırılmıştı. “Kadınlarımız sosyal kıyâfetlerini almışlardı.”

Yozgat'ta da çarşaf, peçe kaldırıldı

Bu kez CHP Yozgat İl Yönetim Kurulu Başkanı Yusuf Duygu, 13 Kasım 1935 târihli yazısıyla CHP Genel Sekreterliği'ni bilgilendiriyordu. Merkezden gelen 9 Eylül târihli “gizli buyrultu”da; “çarşaf ve peçenin kaldırılması için” İçişleri Bakanlığı tarafından vâlililiklere “yazılı buyruk” verildiği belirtiliyor ve bunun üzerine vâlilikle görüşülerek, kendilerine yardım edilmesi isteniyordu.

CHP, bu tâlimat üzerine, vâlilikle temâsa geçmiş ve 1 Eylül'den itibaren Yozgat'ta çarşaf ve peçe artık kalmamıştı. Bu yazıya

CHP Yozgat İl Yönetim Kurulu Başkanlığı'nın yazısı

zamânında yanıt verilmemesinin nedeni ise, karşılık istenmemiş olmasıydı. CHP'nin "bu ve bu gibi ulusal ve sosyal bütün işlerde" vâililikle "sarsılmaz bir düşünce ve işbirliği vardı."

Fakat Yozgatlıların da bâzı gözlemleri ve önerileri vardı. Yazıda şöyle deniliyordu: “Yozgat’ tan Ankara, İstanbul, İzmir gibi büyük yerlere gidip gelenlerden bâzılarının, oralarda peçe ve çarşafı gezen kadınlara rastlandığını; ‘Yozgat’a ne oldu?’ dediklerini işittik... Her yerden ve hele büyük yerlerden çabukça ve tümce kalkması, dedikoduya meydan verilmemesi çok lâzımdı ve çok yerinde bir iş olur” du.

Yasak karârının nedeni olarak yazıda şu görüşlere yer verilmişti: Peçe ve çarşaf altında hırsızlık yapılmıştı. Hattâ “peçe ve çarşafı kendini tanıtmayarak, yabancı erkeklerle buluşanlar ve başka temiz kadının adını verip, boşanmaya, âile ocağının sönmesine sebep olanlar görülmüştü.” Suçlu olup da, peçe ve çarşafı kaçıranlar da vardı.

Aslına bakılırsa; peçe ve çarşaf, “ulusal giyim” değildi. “Türk kadınına [da] yakışmaz”dı. “Sosyal acunda ve ön sırada yer alan Türklerin kadınlarının bu kılıkta bulunması doğru değildi.” Öte taraftan; “yabancı ve sosyal gezmenlerin [seyyahların], hattâ bir kadınıımızı dahi bu ayırksı kılıkta görmeleri iyi değildi.”

Elbette bu karâra karşı çıkanlar da vardı; fakat onların dedikleri gibi, “yoksullar manto alamazlar” sözünde isâbet yoktu. Çünkü, tutumlu olanlar, peçe ve çarşaftan daha ucuza manto alabilirdi. Halbuki savurgan olanlar, peçe ve çarşafa aslında daha çok para ödüyorlardı. Yozgat parti örgütü de, çarşaf ve peçenin her yerden tamâmen kaldırılmasında partinin “kılavuzluğunu” diliyordu.

Gizli emir

Elbette, bütün yazışmaların atıfta bulunduğu ve CHP Genel Sekreterliği’nin 9 Eylül 1935 târihinde parti örgütüne ilettiği bir gizli genelge olduğu açıktır. Zâten Yozgat’tan yazılan yazının altında da el yazısı ile bu genelgeden söz edilmektedir. Bu genelge elimizde bulunmadığından içeriği hakkında bilgi veremiyorum. Fakat karşılık yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, parti örgütlerinden vâililiklerle işbirliği yapılması ve ilgili kuruluşlarda alınan yasak kararlarının uygulanmasının sağlanması talep ediliyordu. Sürecin başında; İçişleri Bakanlığı, vâililiklere yasak kararları için tâlimat vermişti. Bu karar vâililiklerce ya da belediyelerce alınacaktı. Parti örgütleri de bu karâra destek olacaklar ve yasağın hayâta geçirilmesine katkıda bulunacaklardı.

Herhâlde işin en ilginç tarafı karanlıkta kalıyor. Acaba bu yasaklar ne kadar uygulanabilmişti sorusuna verilecek yanıt, taşranın erken cumhuriyet târihinin sosyal ve siyâsal yönlerinin aydınlatılmasına katkıda bulunacaktır. Henüz bu konuda somut bilgilere sâhip değilim.

Bir gazete haberi...

Geçen gün bir gazetede “Adanalılar 75 yıldır karadon giyemiyorlar” haberini okuyunca, bu yazıları art arda yazmak istedim. Bu

yasak da 1935 yılına âid idi. Karadon giyilmesi vâ ililikçe yasaklanmıştı. Nitekim *Yeni Adana* gazetesi de, zamânında yasak haberini duyurmuştu. 1 Ocak 1935 târihinden itibâren yasak uygulanacaktı. Adana’da ve merkez kazâya bağılı köylerde karadon giyilmesi, İl Genel Meclisi karârı uyarınca yasaklanmıştı. Ancak yasağın uygulamasına ancak bir yıl sonra başlanacaktı. Yılbaşından itibâren karadon yerine pantolon giyilecekti. “Medenî kıyâfet” giymeyenler, beş liradan yirmi beş lirayla kadar para cezâsı ödeyeceklerdi. Cezâlara itirâz hakkı da yoktu.

Yasak ne zaman mı kalktı? Hiçbir zaman! Yasak hâlâ devâm ediyor aslında; sâdece uygulanmıyor, o kadar! Sanırım Demokrat Parti döneminden itibâren yasak kâğıt üzerinde kaldı. Belki biraz daha erken bir târihte bile gevşemiş olabilir. Sıkı sıkıya uygulandığı zamanlarda bile, ne ölçüde “yasak” vardı acaba diye düşünmeden edemiyor insan.

Bir araştırmadan notlar

Dr. Sâdık Sarısanman’ın 1998 yılında yayınladığı bir makâle de yine bu konuya ayrılmıştır. Sarısanman, özellikle Giresun’daki yasak karârını incelediği yazısında; Giresun’da 1927 yılında peçenin yasaklanmasına ilişkin bir karar alınamadığına dikkat çekmektedir. Yazar, *Yeşil Giresun* gazetesinden Ocak 1927 târihine ilişkin şu alıntıyı aktarmaktadır: “Bugünlerde nereye gitseniz, herhangi bir mahallede otursanız, herkesin ağzından işittiniz mi? Peçeler kalkıyormuş... Allah Allah; bu işler İslâmiyete yakışır mı? Daha neler göreceğiz? ‘Ben âilemi kat’îyen sokağa çıkartmam; akşama kadar evde otursun... Akriba ve komşularına gitmek isterse, geceleri gitsin’ diyorlar.” Diğer yandan, aynı gazetede iki yıl sonra şu satırlar yer alacaktır: “Aydınlanan bilgili ve kültürlü kadın, her hakkını içinde boğdurduğumuz o esâret maskesi olan çarşafı dışarıyla yırttı.”

CHP KADINLAR KOLU KURDU MU, KURMADI MI?

*Yerel seçimler yaklaştı; adaylar belli oldu; fakat adaylar
arasında kadınların seyrek bulunması, yine dikkat
çekici... Ama yeni de değil; yapay önlemlerle de üstesinden
gelinebilecek bir mesele değil...*

Elbette, kadınların siyâsette oynamaları gereken rolün önemi, çok uzun yıllar önce anlaşılmıştı. Lâkin, bir meselenin anlaşılması başka bir şeydir; meselenin üstesinden gelinmesi bambaşka bir şey... Hele kadınların kamusal alandaki, özellikle de siyâsetteki yerinin derinleştirilmesi, genişletilmesi gibi, emirlerle, genelgelerle, kontenjanlarla üstesinden gelinmesine imkân olmayan bir konuda... İş, toplumun kültürüne vardığında, meselenin boyutu o derece karmaşıklaşır. “Gel de çık işin içinden” demeye kadar varır.

Ha kuruldu, ha kurulacak...

CHP de, zamânında kadınlar kolu kurmak üzere girişimde bulunmuştu. Herhâlde ilk sorunuz şu olacak; “peki, ama ne zaman?” Ben yanıtı yazmadan önce, tahmin etmeye çalışınız bakalım; ne zaman olabilir? Bir anlık düşünme sürenizden sonra, yanıtı vermeye hazırım artık... 14 Mayıs 1950 seçiminin her öncesinde...

CHP, seçim öncesinde partinin kadın kollarının kurulmasına karar vermişti. İlginç olan yön, çok uzun yıllar boyunca bu konuda hiçbir girişimde bulunulmamış olmasıdır. CHP Genel Sekreterliği’nden 1 Haziran 1949 târihinde partinin il yönetimlerine iletilen yazıda; CHP’nin kadın kolları kurmak üzere yeni bir

yönetmelik hazırladığı belirtiyordu. Kollar henüz kurulmamıştı; daha kurulacaktı.

CHP de, meselenin öneminin ve nedeninin farkındaydı. Yazıda şöyle denilmişti:

Türk kadınının yüksek vasıflarından biri olan, yuvasına ve âilesine derin bağlılığı yönünden bir kısım kadınlarımızın birçok zamanları evlerinde geçmekte ve bu sebeple sosyal ve siyâsî cemiyet hayâtı içinde çalışma zamanları ve şekilleri ayrı bir husûsiyet arz etmektedir. Bu cihetten de parti teşkilâtımız içinde erkek arkadaşlarımızla aynı zamanda çalışmaları bâzı güçlükler doğurmaktadır.

İşin esâsı...

Şimdi bu metnin müsveddesine de bir göz atalım; çünkü, meselenin boyutu bu müsveddede çok daha açık bir şekilde ifâde edilmiş; ama sonradan özgün yazıda değiştirilmişti:

Âile topluluğumuzun çeşitli husûsiyetler arz eden durumlarının tesiri ve bunun zarûrî [zorunlu] bir neticesi olarak, kadın vatandaşların devamlı olmasa bile erkeklerle bir arada çalışmak istemedikleri mâlûmdur. Hele şehir ve kasaba merkezinden uzak bulunan yerlerde bu isteksizliğin çekinme derecesine kadar vardığı bilinen bir hakikattir. Bundan başka, içinde çalışma arzusu olan kültürlü ve hevesli kadınlarımızın mahalli husûsiyetlerin zorladığı türlü mâni sebeplerden ötürü, erkeklerle birlikte çalışmaktan kendilerini istemeye istemeye men ettikleri de bir vâkıdır.

Yazının devâmında da; “bir takım âilevî düşünce ve geleneklerin ârizî [geçici] zorlukları yüzünden, parti çalışmalarında ve memleket hizmetinde kadın vatandaşlardan geniş ölçüde istifâde edilememektedir.” deniliyordu.

Özlemler ve beklentiler

CHP de, toplumsal ve kültürel engellerin elbette farkındaydı. Amaç, bunların bir şekilde aşılmasını sağlamaktı zâten... CHP Kadın Kolları'nın kurulmasına yönelik karar, partinin yeni kabûl

edilen tüzüğünün elli sekizinci maddesi gereğiydi. Bu alanda bir de yönetmelik hazırlanmıştı. Yönetmelik, 5 Mayıs 1949 târihinde CHP Genel İdâre Kurulu'nca da onaylanmıştı. Yönetmelik hükümlerine göre; "sırf kadınlardan toplanmış kollar" kurulacaktı. Kadın Kolları, yalnız il ve ilçelerle, şartları uygun bucaklarda kurulacaktı. Kadın Kolları, partinin il veyâ ilçe idâre kuruluna bağlı olacaktı.

Fakat CHP üyesi olmayan kadınlar da Kadın Kollarına katılabileceklerdi. "Bu gibiler, parti kayıtları tamam oluncaya kadar, partinin kıymetli yardımcıları" sayılacaklardı. Fakat, "Kadın Kolları'nın kurulmasında sosyal şartların elverişli olması ve kuruluşun sosyal rahatsızlıklara ve cemiyet topluluğuna temel saydığımız âile birliklerinin ve düzenin bozulmasına veyâ sarsılmasına yol açmaması esastı."

Eğer böyle bir durum ortaya çıkarsa, bu takdirde, "mahallî idâre kurulu, bu yönetmeliğin o mahâlde tatbiki muvafık [uygulanmasının uygun] olmayacağı hakkındaki mütâlaasını [görüşünü] Genel Sekreterliğe" bildirecekti. Bu konuda kesin karar verme yetkisi, Genel İdâre Kurulu'na âid idi. Genel İdâre Kurulu, bu konuda karar almadan önce, parti müfettişlerinden görüş alacaktı; ayrıca, "başka yoldan edineceği bilgilerle sosyal ve politik icablara göre faydalı sonuçlar vermeyen Kadın Kolları'nı" kaldırabilecekti.

"Kadın Kolları'nın başlıca vazifesi"; parti programının yayılmasına ve sevilmesine çalışmaktı. Bir başka amacı da, "durmadan partiye kadın üye kaydetmekti." Diğer yandan; "bu maksatla yapılacak propagandaların çok özlü ve yumuşak bir dille yapılmasına önemle dikkat edilmeli"ydi. Bu arada, kollar, "âile durumları yönünden kola kaydolmayan veyâ koldan çıkan kadınların kendilerini kırmadan partiye olan meyillerini artırmaya çalışmalı"ydı.

Hayır işleri ön plânda

Yönetmelikte; Kadın Kolları'ndan beklenen çalışmalara da yer verilmişti. Şöyle deniliyordu:

Kadın kollarının sosyal alandaki çalışmaları, değerli kadınlarımızın tertipli ve düzenli bir himâye ve şefkat şuuru ile yapacakları her türlü hizmet, partimizin prensiplerinin yayılmasına, zihinlerde ve şuurlarda yer etmesine en çok yarayacak vâsitalardır. Sosyal çalışmalarda, kadınlara ev idâresi kursu açmak, açılmış olanlardan faydalanmak, imkânlarını artırmak, kimsesizlere yardım etmek, fakirleri himâye tedbirleri almak, okuma çağındaki kız çocuklarından fakir olanların okul ihtiyaçlarını gidermeye çalışmak gibi hizmetlerde elde edilen başarı nisbetinde, partimizin sosyal alandaki prensiplerinin anlaşılmasına yardım edilmiş ve gönüller partimize çekilmiş olur.

Kadın kolu olmayan civar bucak ve köylerde Halkevleri ve Halk Odaları ile işbirliği yaparak, buralara yetkili ziyaretçiler gönderecek, sağlık ve çocuk bakımı öğütleri verdirmek de, aynı gâyenin istisâlini temin ederdi [amacının gerçekleşmesini sağlardı].

Görüldüğü gibi, kadınlardan beklenen, hayır işleri ile uğraşmaktan pek de öteye geçmeyen faaliyetlerdi. Demek ki, kadın çalışmaları bundan ibâret olacaktı. Bu alışkanlık, çok uzun yıllar boyunca devâm edecektir. Ve hattâ günümüzde de yer yer sürmektedir. Maalesef elimizde Kadın Kolları'nın örgütlenmesine, üye sayısına ve faaliyetlerine yönelik herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Parti, “kur” dedi

Elbette, CHP'nin bu kadar zaman sonra bu yönde adım atmasının önemli bir nedeni olmalıydı; bu neden de basitti: Seçimler gelmiş kapıya dayanmıştı. Söz konusu yazıda, bu cihet şöyle açıklanmıştı “Bugünkü demokratik hayatta ve millî hâkimiyetin başlıca ve en önemli tecellisi olan genel seçimlerde, kemmiyetin [sayının] büyük ehemmiyeti [önemi] olduğu şüphesizdir.”

Seçim öncesinde CHP, birkaç yönlü bir çalışma içindeydi. Öncelikle hedef, kadın üye sayısına artırarak, oylarını yükseltmekti. Dahası, bu şekilde toplum içinde daha geniş bir propaganda yapma imkânı elde edecekti. Her ne kadar yazıda “kadın hakları”na da

atıfta bulunuluyorsa da, bu adımın aradan geçen bunca yıl sonra akla gelmiş olması, son gerekçenin olsa olsa bu listenin sonuna alınması gerektiğini bize gösterir.

Ayrıca, unutulmasın ki, kadınların siyâsî partilere üye olabilmeleri 1930'da da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasıyla birlikte gündeme gelmişti. Pek çok kadın CHP'ye üye olarak kabûl edilmişti. Bu târihten itibâren kadınların belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı elde edebilmesi, ardından hiç olmazsa 1935 yılındaki genel seçimde aynı hakkı kullanabilmeleri, CHP'nin yeni bir örgütlenmeye kucak açmasını sağlamak için yeterli olmamış, olamamıştı.

Başbakanlık arşivinde elime geçen bu yazıda da görüleceği üzere; bu alanda daha önce bir girişimde bulunulduğuna yönelik hiçbir bilgi bulunmadığına göre, böyle bir girişime ilk kez rastlanıyordu. Nereden bakılırsa bakılsın, yirmi yıllık bir gecikme söz konusuydu.

Peki, kuruldu mu?

Ben de bu soruya yanıt verebilecek durumda değilim; 1950 seçimi sonrasında CHP kadınlar kolunun faaliyetine ilişkin hiçbir bilgim yok... Zâten "genelgeyle inkılâp yapan" bir partinin, yine bir genelge ve yönetmelikle kadınlar kolu kurup, bunu hakkıyla çalıştırabileceğine ilişkin iyimser bir beklenti içinde olmak da, olsa olsa naif bir yaklaşım olabilir ancak...

Nitekim, elimde başkaca yazışmalar da bulunmaktadır. Yönetmelik partinin il yönetimlerine iletildikten sonra, merkeze gelen bir yazıdan, en azından bâzı illere yeteri kadar gönderilmemiş olmasından şikâyetle, yönetmelikten daha çok miktarda talep ediliyordu. Çünkü, partinin ilçe yönetimlerine iletilecek kadar elde yönetmelik yoktu!

Aradan biraz daha zaman geçtikten sonra, seçime âdetâ beş kala, 4 Mart 1950 târihinde bile, Kocaeli gibi önemli bir il örgütü hâlâ yönetmelik talep ediyordu! CHP merkezi, il ve ilçe örgütlerine

— CUMHURİYET VE CHP —

zamânında bir yönetmelik bile dağıtmakta sorun yaşarken; il ve ilçe örgütlerinin gerçekten de yörelerinde bulunan kadınları, partinin Kadın Kolları'nda örgütleyebileceğini mi hayâl ediyordu acaba? Sorulmaya ve yanıtlanmaya değer bir soru sanırım...

PARTİLERİN KADROLARINDA SEKSEN YILDIR KADIN İZİ VAR

*8 Mart Dünyâ Kadınlar Günü'nde kadınların politikaya
katkısının yeterli olmadığı bir kez daha acı acı yinелendi,
ama kadınların politikada uzun zamandan beri vâ
oldukları pek hatırlanmadı.*

Evet, kadınların partilere üye olabilmesi Cumhuriyet'le birlikte hemen başlamadı. Doğru... Tâ ki 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) kurulmasına dek bu alanda adım atılamadı. Tam

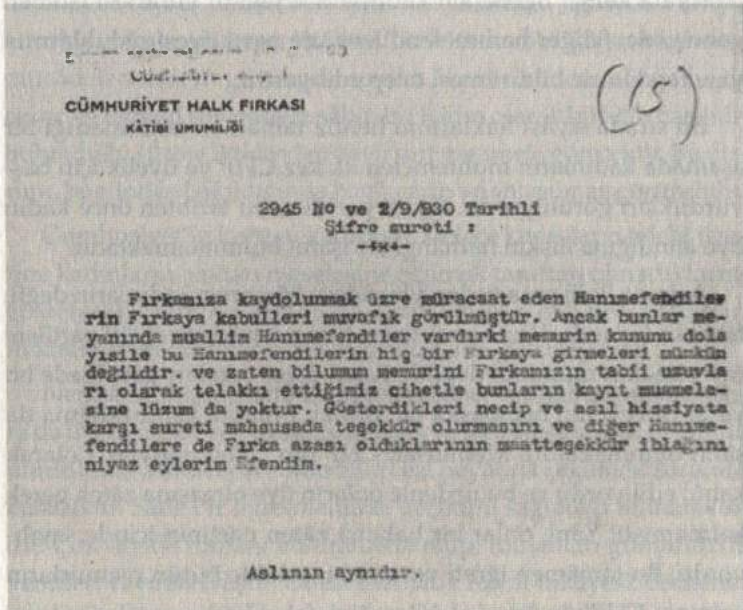
Forma No: 15
Tarih: 2.9.1930
Evrakın Numarası: 445
Mevallim H. ler in memnû
olmaları dâvâsı ile
fıkâsına hakkı belâklerine
imkân görülmeyişi
H. okusvedde
Hakkındaki evrak 15/12/1930 tarih ve
numaralı evrakla bağlanarak mameleğe verildi.
15/12/1930
Evrağın Bağlama Numarası: 445
H. alay

CHP Genel Sekreterliği'nin partiye kadın üye alınmadığına ilişkin yazısı

bu sırada gerek iktidar, gerekse muhalefet partisinde kadınları kazanma çabası görüldü. Bizzat Atatürk, iyi niyetinin göstergesi olarak kız kardeşi Makbûle Atadan'ı SCF'ye üye yazdırmıştı. Bir zamanlar eşi Lâtife Hanım'ın bu konudaki ısrarlı önerileri nihâyet hayâta geçiyordu.

Arkası da hemen geldi: SCF'nin programında tek dereceli seçim sistemi ile birlikte kadınların da tüm siyâsî haklardan, milletvekili seçme ve seçilme hakkından da yararlanması gerektiği belirtilmişti bile... Söylentiye göre; Atatürk, parti programında bu maddenin muhakkak yer almasını istemişti. Unutulmasını ki, çok kısa bir süre önce 3 Nisan 1930 târihinde belediye seçimlerinde kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınması kabûl edilmişti.

CHP'nin kadınlara seçme ve seçilme hakkı sağlamış olmasına karşın, kadınların muhalefete yönelmesinden dolayı onları kadirşinas olmamakla suçlamasının ardında, kadın seçmenlerin önemi

CHP Genel Sekreterliği'nin 1930 yılında kadınların parti üyeliğine ilişkin yazısı

ölçüde SCF'yi desteklemesi yattığı gibi, ünlü kadınların da SCF'ye üye olması bulunuyordu. Örneğin, Türk Kadınlar Birliği eski başkanı Nezihe Muhittin de SCF'ye üye olmuştu.

Kadınların CHP'ye ilgisi

CHP Genel Sekreterliği 2 Eylül 1930 târihinde yayınladığı bir genelgede, partiye üyelik için mürâaat eden kadınları ele alıyordu. Buna göre; partiye üye olmak için başvuran “hanımefendiler”in partiye kabûlleri uygun görülmüştü. Fakat bir de öğretmen hanımlar vardı ki, onların partiye katılmaları memur olmalarından dolayı yasa gereğince mümkün değildi. Çünkü, yasa, devlet memurlarının partilere üye olmasını yasaklamıştı.

Diğer yandan, genelgede zâten bütün memurların partinin doğal “uzuvları” olarak görüldüğü belirtilerek, bu kişilerin kaydına gerek olmadığına değiniliyordu. Gösterdikleri “necip ve asil hissîyâta karşı” öğretmen kadınlara teşekkür edilmesi istenen genelgede, “diğer hanımefendilere” de parti üyesi olduklarının yine teşekkürle bildirilmesi talep ediliyordu.

Bu sırada siyâsî haklarının henüz tamâmen tanınmadığı bir aşamada kadınların muhtemelen ilk kez CHP'ye üyelik için başvurdukları görülmüyordu. Siyâsî partilere bu târihten önce kadın üye alındığına ilişkin herhangi bir işâret bulunmamaktadır.

Aslında ilgili yasa nedeniyle sâdece öğretmen kadınların değil, fakat kadınlar da dâhil olmak üzere tüm memurların siyâsî partilere üye olmaları mümkün değildi. Fakat diğer yandan, genelgede bu yasal çerçevenin bambaşka bir yoldan ortadan kaldırıldığına da şahit olunmaktadır. Memurlar, CHP'nin “tabii uzuvlar”ı olarak kabûl ediliyordu ve bu nedenle onların üye olmasına zâten gerek kalmamıştı! Yâni, onlar bir bakıma zâten partinin içinde sayılıyordu. Bu tamâmen iğreti yorum, bu şekilde bütün memurların yalnızca CHP'nin üyesi olabileceğini, fakat başka partilerin üyesi olamayacağını da içeriyordu.

CHP Genel Sekreterliği 18 Eylül 1930 târihinde yayınladığı bir başka genelgede de, yine CHP'ye üyelik için mürâcaat eden kadınlar konusunu ele alıyordu: Artık kadınların üyelik kaydı için önerilerin Genel Sekreterliğe kadar gönderilmesine gerek yoktu. Şimdilik parti örgütünün onayı yeterli görülmüştü. Ancak partiye katılacak olan “hanımlar”ın Genel Sekreterlik’çe daha önce belirlenen şartlara uygun olmalarının dikkate alınması vurgulanıyordu. Genel Sekreterliğe iletilen üyelik önerileri ise kabûl edilmişti. Görüldüğü gibi, bu târihte kadınların CHP'ye üyelik kaydına başlanmıştı bile... Bu şekilde Genel Sekreterlik artık devreden çıkarılıyor ve yetki tamâmen parti teşkilâtına bırakılıyordu.

Nezihe Muhittin ve mücâdelesı

Nezihe Muhittin, çok erken bir dönemde, daha Birinci Meclis sona ererken, Kadınlar Halk Fırkası adı altındasiyâsîparti kurmak üzere başvuruda bulunanlar arasında yer almıştı bile... Bu sırada neredeyse on beş yıldan beri siyâsetle yakından ilgiliydi. Partiye kuruluş izni alınamaması üzerine, Türk Kadın Birliği’nin oluşması, mücâdele azminin göstergesi sayılır. Ne var ki döneminde hayli cesur ve radikal söylemlere sâhip bir kadın olarak birliğin başında bulunduğu sürece iktidardan hayli sert muamele görecektir. Bu durum, bugünden bakıldığında hayli garip ve anlaşılmaz görünebilir.

Cumhuriyet’in kurucu kadroları, sâdece kadınların talebi üzerine kadınların hakları meselesine eğilmek taraftârı olmadıklarını göstereceklerdir. Az sayıda da olsa kadınlar, daha en başından itibâren politikada vâir olma mücâdelesine girişmişlerdi.

Nezihe Muhittin, türlü komplolarla önce birliğin başından, sonra da üyeliğinden bile uzaklaştırılacak ve siyâsal ve sosyal yaşamda unutulmuş olarak köşesinde münvezi hayâtına çekilmek zorunda kalacaktır. Sâde bir öğretmenlikle geçimini sağladığı bilinmektedir. Çok sayıda romanı bulunmakta olup, romanları günümüzde yeniden yayınlanmıştır. Onun dramatik hayat hikâyesi, dönemin iktidârının kadına bakışının ipuçlarını barındırmaktadır. Kadın haklarını ihsan ve armağan eden iktidar pâyesi ve imgesi, aslında

bu hakları talep eden ve hakları için mücadele de eden kadınların ezilmesi ve pasifize edilmesiyle birlikte gelişti ki, resmî anlatımın bu kısmının tamâmen eksik olduğunu söylemeye bilmem gerek var mıdır?

Yeniden Nezihe Muhittin'e dönecek olursak eğer; 1930 yılında SCF'ye katıldı ve aktif siyâsal eylemin içinde yer aldı. Bu sırada yapılan İstanbul Belediye Meclisi üyeliği seçiminde SCF listesinde yer alarak Beyoğlu kazâsında ilk sırada aday oldu, fakat sonuç alamadı. İlginç olan bir başka husus da, ileride yasa dışı Türkiye Komünist Partisi'nin Genel Sekreteri Reşat Fuat Baraner'in eşi olacak olan ünlü yazar Suat Derviş'in de, tıpkı Nezihe Muhittin gibi, yine SCF'nin listesinden ve Beyazıt'tan aday olmasıdır.

Eğer Sabiha Sertel'in de İstanbul Belediye Meclisi üyeliği için bağımsız adaylığı hatırlanacak olursa, ülkenin önde gelen kadınlarının aday olmaları, bu sıradaki siyâsî atmosferi göstermesi bakımından da anlamlıdır. Ayrıca Nezihe Muhittin ile Suat Derviş'in SCF'yi tercih etmiş olmaları da herhâlde ayrı bir anlama sâhiptir. SCF'nin ülkenin önde gelen ve en iyi eğitimi almış kadınlarına tam da bu dönemde siyâsal sığınak ya da barınak olması, onun niteliği konusunda yapılacak değerlendirmeler açısından da son derece önemlidir.

Türk Kadınlar Birliği, kadınların bütün haklarının kendilerine zâten verilmiş olduğunu gerekçe göstererek, 1935'te kendisini feshedecektir; artık kadınların uğrunda mücadele edecekleri ve kazanabilecekleri hiçbir hedefleri kalmamıştı çünkü! Kadınlar bundan böyle hayır işlerinde çalışabilirlerdi.

Nezihe Muhittin, 1935 yılında gerçekleşen milletvekili genel seçimine de bağımsız aday olarak katılacaktır. Son olarak onu 1945 yılının Haziran ayında gerçekleşen milletvekili ara seçiminde bağımsız aday olarak görüyoruz. Ancak Nezihe Muhittin ile ilgili kaynaklarda, kendisinin bu son siyâsal çıkışından hiç söz edilmemiş olduğu göze çarpıyor. Günümüzde yeniden hatırlanan

bu mücâdelenin bir akıl hastanesinde son bulması ise, dramın olsa olsa bir başka yönünden ibârettir.

Okuma metinleri

Tek-parti döneminde Kadınlar Halk Fırkası'na, Türk Kadınlar Birliği ile onun eski başkanı Nezihe Muhittin'e, siyâsî mücâdelesine ve özellikle de kadın haklarına ilişkin düşünce ve eylemlerine; dahası bu mücâdelenin Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyâsî iktidar tarafından nasıl kesintiye uğratıldığına ilişkin ayrıntılı ve geniş bilgi için muhakkak Yaprak Zihnioğlu'nun öncü çalışması olan *Kadınsız İnkılâp* kitabını okumalısınız.

Yine aynı ölçüde önemli olan Serpil Çakır'ın *Osmanlı Kadın Hareketi* ile Ayşegül Yaraman'ın *Resmî Târihten Kadın Târihine* çalışmasını zikretmekle yetiniyorum. Bir önemli çalışma daha var: *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadını 1931, (Türk Feminizminin Düşünsel Kökenleri ve Feminist Tarih Yazıcılığından Bir Örnek)*, Yayına hazırlayan: Ayşegül Baykan ve Belma Ötüş Baskett...

Diğer yandan, Fatma Kılıç Denman'ın *İkinci Meşrûtiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın* başlıklı araştırması, dönemin kadın hareketini anlamak bakımından çok önemli... Bu alanda yeni yeni ortaya çıkan önemli araştırmalar, bize kadın târihinin gizli bıraktırılmış yönlerini göstermektedir.

Nâzan Bekiroğlu'nun *Şâir Nigâr Hanım* çalışması ile Ayşe Durakbaşı'nın *Hâlîde Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm* başlıklı kitabı da, Türkiye'de kadın hareketinin kökenlerine inebilmek açısından zorunlu okumalar arasında yer almaktadır. Son on beş yılda hızla artan ve zenginleşen bu literatür bize kadınların târihte nasıl unutturulduğunu göstermesi bakımından soluk aldırıcıdır. Kadınlar yakın târihimizin ayrılmaz figürü olarak âdetâ yeniden hayâta dönüyorlar.

TEK-PARTİLİ DÖNEMDE CHP'NİN ÖRGÜTLENME ANLAYIŞI

Tek-parti iktidarında CHP'nin taşra örgütlenmesi hep sıkıntılı ve sorunlu oldu. Bunun bir nedeni de, partinin örgütlenmeye gereken önemi vermemesiydi. Parti desteğinden çok devlet desteği yeterli görülüyordu de ondan...

Bâzıları CHP'nin tek-partili dönemde yurt çapında geniş bir örgütlenme ağına sâhip olduğunu düşünebilir. Gerçekten de kâğıt üzerinde böylesine devâsa bir örgütlenme şeması vardı. Ancak kâğıt üzerindeki "gerçek" başkaydı; günlük hayat tamamen başka... Bunu en iyi bilen de yine CHP merkeziydi. Bu bakımdan arada sırada yeni bir örgüt(lenme) atılımı görülüyordu. Şimdi bu atılımlardan bâzılarına bir göz atalım en iyisi...

Kayıtlı üye sayısı yetersiz

Kuruluşunun üzerinden geçen neredeyse yirmi yıldan sonra; CHP Genel Sekreterliği, 1941 yılının daha ilk günlerinde kaleme aldığı bir genelgesinde; partinin üye sayısındaki düşüklüğe dikkat çekiyordu. Buna göre; illerde kayıtlı CHP üyeleri, illerin nüfuslarının %2'si ile %17'si arasında değişiyordu. Mevcut illerin neredeyse yarısında, nüfusa göre üye oranı %10'u bile bulmuyordu!

Genel Sekreterlik, bütün örgütünden; "içtimaî ve kanunî vaziyetleri partimize girmelerine müsait olan" ve tüzüğün öngördüğü şartları haiz bulunan; "fakat bugüne kadar nedense partimize girmemiş olan yurttaşlarımızın da -bilhassa münevverler başta olmak

üzere- partimize kayıtları için” her zamankinden daha “dikkatli” olunmasını istiyordu.

Bana sorarsanız...

Ben yine de Genel Sekreterliğin doğru bir hesap yaptığı konusunda değilim... Şunun için: Nüfusa göre üye sayısı ön kabûlü, aslında doğru bir matematik hesap değil de ondan... Doğrusu şöyle olmalıydı: Nüfusun zâten 18 yaş altı kısmı ile partiye üye olması pek de beklenmeyecek yaşlılar bir kenara bırakılırsa, oranların kendiliğinden yükseleceği tabiidir. Ayrıca, kadınların da siyâsal haklarını yeni yeni kullanmaya başladıkları bir sırada, nüfusun yarısını oluşturan kadınların siyâsal bakımdan etkin olmaları da pek beklenemezdi. Bu koşullarda, aslında partinin üyelik oranları, sanırım, Genel Sekreterliğin düşüncesinin aksine, kötü sayılmazdı. Bu çerçevede bu oranları en az iki kat artırmak gerekirdi.

Ama dikkat...

Yine de belirtmem gereken bir önemli nokta daha var; o da, bu kayıtların “gerçek hayat”a ne ölçüde uyduğunun belirsizliğidir. CHP üyelik rakamları, gerçekte kâğıt üzerindeydi. Üyelerin partiye olan bağlılıkları belirsizdi. Üyelik kayıtları düzenli tutulmadığı gibi üyelerin partiye temasları da zayıftı. Bence Genel Sekreterliğin üye sayısını artırmak yerine öncelikle mevcut üyelerin partiye olan yakınlığını artırmayı mesele etmesi gerekirdi. Fakat unutulmasın ki, CHP merkezi de, esas olarak bürokratik bir mekanizmanın en üst halkasıydı ve her bürokratik basamakta olduğu gibi, kâğıt üzerindeki ‘gerçekler’le ilgilenmeyi tercih ediyordu anlaşılan...

Özel olarak kadın üyeler

Kadın üyelerin parti içindeki sayısının artırılması önemli bir gündem maddesiydi. 1934 yılının son günlerinde kaleme alınan bir yazıda; “fırkamıza kadın üye kaydına hız verildiği” ve “bütün seçimlerde kadın üye sayısının bildirdiğiniz nisbetten aşağı

düşürülmeyerek daima göz önünde bulundurulacağı” özellikle belirtilmişti.

Yine 1935 yılının ilk günlerinde Trakya Umûmî Müfettişliği’nden yazılan bir yazıda da; son iki haftada partiye kayıt yaptıran “bayanlar”ın adedi söz konusu ediliyordu. Buna göre; Çanakkale’de 927; Tekirdağ’da 2.910 ve Edirne’de 204 olmak üzere; toplam 4.041 kadın partiye üye olmuştu. Bu rakam, kısa bir süre sonra yedi bine yaklaşmıştı.

Kadın üye kampanyası

Yine Trakya Umûmî Müfettişliği, aynı sırada, parti Genel Sekreterliğine yazdığı bir yazıda; bayanların sayılab seçme ve seçilmeleri dolayısıyla önce fırkamıza girmeleri hakkındaki yüksek işâretleri üzerine, vâilililerle vilâyet fırka reislerine ayrıca yapılan tebliğlerle, işe lüzumu olan ehemmiyetin verilmesini ve alınan neticelerin bildirilmesini istediğini açıklıyordu. Üyelik sayıları ile ilgili olarak merkeze her hafta bilgi verilmeye devâm edilecekti.

1940 yılında CHP üyelik rakamları...

İl adı	Partili sayısı	% nisbeti
Afyon	24.138	8
Amasya	17.917	14
Ankara	61.298	12
Antalya	18.253	7
Aydın	35.345	13
Balıkesir	41.443	8
Bilecik	15.114	12
Bolu	30.126	11
Burdur	9.229	10
Bursa	60.440	13
Çanakkale	32.035	14
Çankırı	16.680	9

— CUMHURİYET VE CHP —

Çoruh	8.383	3
Çorum	43.386	15
Denizli	23.251	9
Edirne	28.094	15
Erzincan	7.201	5
Erzurum	11.055	3
Eskişehir	32.620	17
Gaziantep	26.522	4
Giresun	10.757	10
Gümüşhane	14.097	8
İçel	24.880	9
Isparta	13.960	8
İstanbul	40.932	4
İzmir	52.875	9
Kars	30.828	10
Kastamonu	33.981	9
Kayseri	51.721	16
Kırklareli	15.273	8
Kırşehir	11.511	8
Kocaeli	51.966	14
Konya	104.045	18
Kütahya	36.113	10
Malatya	3.984	5
Manisa	45.908	10
Maraş	13.026	7
Muğla	30.413	18
Niğde	25.967	10
Ordu	32.072	12
Rize	4.639	4
Samsun	46.584	14

– MADALYONUN ARKA YÜZÜ –

Seyhan	36.146	9
Sinop	24.649	12
Sivas	43.130	10
Tekirdağ	23.365	11
Tokat	36.847	12
Trabzon	25.512	7
Yozgat	46.998	17
Zonguldak	38020	

Rakamları yorumlamam gerekirse; ilk dikkatimi çeken husus; İzmir (%9) ve İstanbul (%4) gibi, CHP'nin üyelik tabanı açısından gayet uygun kentlerdeki üyelik oranındaki düşüklük oldu. Buna karşılık, meselâ Konya'nın üyelik oranının rekor seviyede olması ayrı bir yoruma ihtiyaç göstermektedir. Yine Çoruh ile Erzurum'un; Rize, Malatya ve Gaziantep'in yüzdelik payı da düşüklük açısından dikkat çekicidir. Ancak dediğim gibi, bu rakamların gerçek hayata uygunluğu ayrı bir tartışma konusu olmalıdır!

1936 YILINDA DEVLET CHP'YE EL KOYDUĞUNDA...

*CHP'nin sorunlarının yapısal ve târihsel olduğunu göz
ardı ederek, güncel politikadan hareketle, ona akıl vermeye
çalışanların beyhûde bir çaba içinde olduğunu görmeliyiz.
Bunun için de öncelikle CHP'nin devletle olan târihsel göbek
bağına ışık tutmalıyız.*

Tek-parti döneminde CHP, devletten önce değil, sonra gelen, devlet katında eşitliği kabûl edilmeyen, devlet teşkilâtı ve bürokrasi tarafından hiyerarşik olarak aşağıda görülen bir organdı. Parti, devletin gözündeki kendisine ayak bağı olmaması gereken, kendisinden her zaman ve her bakımdan sorgusuz suâlsiz yararlanılabilecek bir örgüttü. Bu örgüt, devlet teşkilâtı ve bürokrasiyle rekâbet içinde olmamalı; aksine onun hizmetinde ve emrinde olmalıydı. Ve hep de öyle kalmalıydı!

1930'larda CHP

Buna karşılık, partinin bürokrasi karşısında kendisini göstermeye çalıştığı her aşamada, devlet duvarının bütün haşmetiyle karşısına dikildiğini görebiliyoruz. Devlet, partiyi kendisini denetleyebilecek ya da ona yol gösterebilecek eşiti olarak görmek istemiyordu. Bundan kaçınıyor ve bu yöndeki bütün çabaları ve atılımları kırarak sert bir savunma gösteriyordu.

1936 kaynaşması

1936 yılında CHP ile devletin resmî olarak da kaynaştığını biliyoruz. Görünen odur ki, zâten daha en başından itibâren bir siyâsî parti ve örgüt olarak yeterince güçlü ol(a)mayan CHP, bu kararlar devlet tarafından emilmiş oluyordu. Bu karâra ve karârın uygulanmasına ilişkin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan CHP evrakı arasında bâzı belgelere rast geldim. Şimdi bu belgelerden ve bu belgelerin ışığında karârın ayrıntılarından söz edeceğim...

9 Mart 1931 târihinden bu yana CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker, 15 Haziran 1936 târihinde kaleme aldığı bir telgrafla, CHP ile Halkevi Başkanlıkları'na ilettiği yazısında yeni konumunu şöyle açıklıyordu:

Her işte en doğruyu ve en iyiyi yapan Büyük Şefimiz Atatürk, beni parti Genel Sekreterliği ödevinden affettiler. Ellerimizde onun emâneti olarak tuttuğumuz vazifenin şekli ne olursa olsun, hepimiz için en büyük şeref, son nefese kadar Kemâlizmin eserinin sâdık hizmetkârları kalmaktır. Bu ayrılış ânında sizlere uzattığım elin vazife arkadaşlarım için yüreğimde yaşayan derin sevgi ve saygı duygularının sığacağı ile meşbû olduğuna inanınız.

Peker, görevinden bizzat Atatürk'ün isteği üzerine ayrılmak zorunda kaldığını açıkça ifâde etmekten çekinmemişti. Demek ki, ortada bir istifâ ya da çekilme söz konusu değildi. Aksine, Peker, görevinden alınmış olduğunu açıkça ortaya koymayı tercih etmişti. Ama yayınladığı metinde herhangi bir kırgınlık okunmamaktadır. Aksine, şefe ve onun ideolojisine derin bir bağlılık vurgulanmaya devâm ediyordu. Önemli olan işgâl edilen siyâsî pozisyon değildi;

Atatürk heykeli yapım aşamasında...

“eser”e “sâdık hizmetkâr kalmaktı.” Peker’in görevinden alınması sırasında dahi hizmet önermesi dikkat çekicidir.

İsmet İnönü’nün günlüğünde ise, 1936 karârı ile ilgili bir değerlendirme bulunmuyor. Fakat târihi belirsiz bir kısım şöyledir.

Geldiğim zaman R. P. [Recep Peker] burada idi. Görmedim, oturdum. Beni dikkatle tâkip etti. Gözlerimizin ilk tesâdüfünde, derhâl yerinden kalktı, buraya geldi. Ben de kendisini ayağa kalkarak kabûl ettim, elini sıktım. Kelime konuşmaksızın yerine gitti.

Devlet-parti kaynaşması

Söz konusu karârın uygulanmasına da âcilen başlandığı dikkati çekmektedir. Gerçekten de CHP'deki devir teslim işlemleri için hiç vakit yitirilmediği görülüyor. Elimizde bulunan bir yazışma, bunun açık kanıtı olarak görülmelidir. Nitekim, Kocaeli vâlisi İsmâil Hamit Oskay, Peker'in yukarıdaki telgrafından sonra, hemen ertesi gün, 16 Haziran 1936 târihinde, İçişleri Bakanlığı'na yazdığı bir yazıda şöyle diyordu:

15.6.[1]936 günü saat (21)'de Mekece istasyonundan karşıladığım Yüce Önderimiz Atatürk'ten telâkki ettiğim emre binâen, bugünden itibâren Cumhuriyet Halk Partisi Kocaeli İlyönkurul [İl Yönetim Kurulu] Başkanlığı'nı Zonguldak saylavı Halil Türkmen'den devir aldığımı arz ile derin saygılarımı sunarım.

Bu yazıdan da anlaşılacağı gibi, daha konuyla ilgili resmî açıklama ve tebligat yapılmadan, süreç başlatılmış oluyordu. Bu yazıda dikkat çekici olan bir başka husus da, bu târihte CHP Kocaeli İl Yönetim Kurulu Başkanı'nın Zonguldak milletvekili Halil Türkmen olmasıdır. CHP'nin Vilâyet İdâre Heyeti Başkanı, anlaşılıyor ki, seçimle değil, fakat atama ile göreve getirilmişti ve bir milletvekiliydi. Üstelik o ilin değil, bir başka ilin milletvekiliydi. Buna benzeyen başkaca örneklerle de rast gelmek mümkündür.

Bütünleşme

Başbakan ve CHP Genel Başkan vekili İsmet İnönü tarafından 18 Haziran 1936 târihinde yayınlanan beyannâme bütünleşme konusuna açıklık getiriyordu:

Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyâsî ve içtimâî hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve parti'nin inkişâfını [gelişmesini] artırmak ve hızlandırmak için, bundan sonra parti faaliyeti ile hükûmet idâresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli [pratik] bir berâberlik temin edilmesine Genbaşkurca [Genel Başkanlık Kurulu'nca] karar verilmiştir.

Bu maksatla;

- 1) Dâhiliye Vekili Genyönkurul [Genel Yönetim Kurulu] üyeliğine alınmış ve kendisine partinin Genel Sekreterlik vazifesi verilmiştir.
- 2) Bütün vilâyetlerde vilâyet parti başkanlığına vilâyetin vâlisi memur kılınmıştır.
- 3) Umûmî Müfettişler, mıntıkları dâhilinde bütün devlet işlerinin olduğu gibi, parti faaliyet ve teşkilâtının da yüksek murâkıp ve müfettişidirler.
- 4) Vilâyetlerde İlyönkurulca intihap edilmiş [seçilmiş] bulunan başkanlar, üye durumunu almış ve mansup veyâ mahallince mün-tehap mebus başkanların başkanlık vazifeleri hitam bulmuştur. [sona ermiştir]

Bu açıklama, kamuoyundan önce partiye, vâililiklere ve Umûmî Müfettişliklere yapılmıştı. Amaç, CHP'nin hedeflerinin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak; partinin gelişmesini sağlamak ve hızlandırmaktı. Bunun yöntemi olarak da, parti ile hükûmet idâresi (dikkat edilsin: hükûmet deniyor, devlet değil!) arasında daha yakın bir berâberlik ve yakınlık sağlanacaktı.

Bunun sonucunda, hükûmet üyesi olan İçişleri Bakanı, CHP Genel Sekreteri olacak, devlet idâresinde aynı bakanlığa bağlı olarak görev yapan vâliler ise, parti teşkilâtında Vilâyet İdâre Heyeti Başkanlıklarına getirileceklerdi. Bu sûretle pratikte parti-hükûmet-devlet bütünleşmesi sağlanmış olacaktı.

İçişleri Bakanı'nın tâlimatları

İçişleri Bakanı ve bu karardan sonra artık CHP Genel Sekreteri olan Şükrü Kaya, 18 Haziran 1936 târihinde, CHP Vilâyet İdare Heyeti Başkanları'na ilettiği bir telgrafta, "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan vekili İsmet İnönü imzâsı ile tebliğ olunan Genbaşkur [Genel Başkanlık Kurulu] karârını almış bulunuyorsunuz. Bu karar mûcibince [gereğince] ödevinizi devir ve teslim ettiğinizi, bu anda bugüne kadar kifayet ve dirayetle ifâ ettiğiniz parti hizmetleriniz-

den dolayı size teşekkürlerimi arz ederken, Genyönkurul'un da bu hissîyâta iştirâkîni bildirir ve sevgilerimi sunarım." diyordu.

Kaya, aynı gün, CHP Vilâyet İdâre Heyeti Başkanları'na ilettiği bir telgrafta, "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan Vekili İsmet İnönü imzâsı ile size tebliğ edilen Genbaşkur karârı mûcibince parti başkanlık ödevini İlbaya [vâliye] devretmenizi diler, sevgilerimi sunarım." demektedir.

Kaya, yine aynı gün, bu kez de vâliliklere ilettiği bir telgrafta, "Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkan vekili İsmet İnönü'nün tebliğ ettiği Genbaşkur karârı mûcibince, parti başkanlık ödevini parti tüzüğü hükümlerine göre deruhte ediniz... Genbaşkur karârının tatbikâtına âid Genyönkurul'un hazırlamakta olduğu tâlimat ayrıca bildirilecektir. İşi deruhte ettiğinizin bildirilmesini ricâ ederim." demektedir. Kaya 19 Haziran 1936 târihinde bakanlara ve milletvekillerine yazdığı bir yazıda, söz konusu karar gereğince, yeni görevine 18 Haziran târihi itibariyle başladığını haber veriyordu.

Karârın nedeni üzerine yorumum

Bu konuda şimdiye kadar yapılmamış olduğunu sandığım bir değerlendirmede daha bulunmak istiyorum. 1930-1937 yılları arasında Atatürk ile İnönü arasındaki anlaşmazlıkları ve çatışmaları yeniden düşündüğümüzde ortaya şöyle bir tablo da çıkabilir: 1930 yılının ikinci yarısında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın gündeme ge(tiri)lmesi; 1931 yılında CHP Genel Sekreterliği'ne Recep Peker'in atanması; 1932 yılı sonbaharında İktisat Vekâleti'ne Celâl Bayar'ın atanması; 1932-1933 yıllarında *Kadro* dergisi ve yankıları ve nihâyet 1936 yılında parti-devlet kaynaşması karârı ve CHP Genel Sekreterliği'ne Şükrü Kaya'nın atanması...

Acaba bütün bunları Atatürk-İnönü çatışması ekseninde değerlendirmek mümkün müdür? Yâni, Atatürk'ün İnönü Hükûmeti üzerinde denetim kurma çabalarına karşılık, İnönü'nün otoriteyi elde tutma çabaları olarak... Eğer bütün bu gelişmelere bu gözle bakarsak, o zaman Peker'in parti içinde İnönü ile birlikte kurmayı

— CUMHURİYET VE CHP —

umduğu ve çalıştığı denetime karşı, 1936 yılında mevkiini tamâmen yitirmesi, Atatürk'ün yakın "adamı" Şükrü Kaya'nın bu önemli pozisyonu tutması, 1936 karârının belki de gerçek nedeni olarak algılanabilir.

Yâni, Atatürk'ün bir hamlede; (a) CHP içinde otorite ve denetimi (tabîî Şükrü Kaya aracılığıyla) kendi eline alması ve (b) asıl hâkimiyet alanının devlet olduğunu ve devletin dışında zaman zaman denetimden uzaklaşma ihtimâli ve imkânı bulunan özerk bir siyâsî alan bırakmama eğilimini göstermesi... 1930'lu yıllarda CHP'nin dışında hiçbir özerk/bağımsız siyâsî varlık bırakmama sürecinin son halkası, bu açıdan 1936 karârı olmaktadır. Önce devlet dışında bulunan her türlü özerk siyâsî varlığa son vermek, onları CHP içinde eritmek ve en sonunda CHP'yi de devlet içinde eritmek! Bu sûretle devletin/hükûmetin dışında başkaca bir siyâsî varlık kalmamasını sağlamak! Bu süreç iktidârın monopolize edilmesi bakımından da dikkate değerdir.

CHP DEVLET KARŞISINDA HEP GÖLGEDE KALDI

Tek-parti döneminde, sanıldığıının aksine, CHP, devlet karşısında hep bir basamak aşağıdaydı. Bu, özel olarak düşünülmüş ve tercih edilmiş bir modeldi. Üstelik modelin sâhibi de bizzat Atatürk'tü.

CHP'nin devlet partisi olarak doğması, onun bütün yapısını ilerideki yıllarda da etkiledi. Şekillendirdi. Geri döndürülmesi belki de imkânsız bir yapılandırmaya neden oldu. Devlet, partiye egemen olmakla kalmadı; onu bir genel müdürlük hâline getirdi. Fakat CHP yönetimi de zâten bunu istiyordu. Özellikle zamânında Recep Peker'in bu anlayışa karşı çıkmasına rağmen bundan direndi.

Partinin devlet katında denetleyici bir unsur olmasına ve kitleyle devlet arasında etkin bir aracı olmasına izin vermedi. Oysa Peker, partinin özerk, etkin, yaratıcı bir örgüt olmasını istemişti. Fakat bu konuda kendisini destekleyen pek kimseyi de yanında bulamadı. 1936 yılında CHP Genel Sekreterliği'nden biraz da bunun için uzaklaştırıldı.

Hasan Rızâ Soyak'ın anlattıkları

Soyak'ın *Atatürk'ten Hâtırâlar* adlı anılarında, bu konuda birkaç sayfa somut örnek bulmak mümkündür. Şimdi gözlerimizi bir an için 1930'lu yıllara çevirelim... Soyak anılarında, "Atatürk sorumsuz parti adamları ile öteden beri tahakkümü itiyat edinmiş bulunan bir takım şahıs ve zümrelerin devlet memurları üzerinde

baskı yapmalarına hiç tahammül edemezdi” diye anlatıyor. Sonra şöyle devâm ediyor:

Esâsen o icrâ mevkiinde bulunanların da -kendisinin müstesnâ bir dikkat ve titizlikle riâyet ettiği- kânûnî yetki ve sorumluluklarının her türlü şahsî duygu ve keyfi hareketlerden tamâmiyle sâlim bir âhenk içinde cereyân etmesini sağlamak için gayret sarf etmekten bir an geri durmamıştır.

Bu girişteki saptamaların doğruluk payını şimdilik bir yana bırakalım da, esas meseleye bakalım... “Sorumsuz parti adamları” tanımı, zâten bir şeyleri kendiliğinden anlatıyor bize... Oysa, “devlet memurları” elbette böyle değildi. Soyak, bütün bunları anlattıktan sonra sadede geliyor ve bize bir öykü anlatıyor. Şimdi bu öyküye kulak vermenin zamânıdır.

“Bu büyük derdimizdir”

Soyak, Atatürk’ün İzmir Vâlisi Kâzım Dirik ile CHP Milletvekili ve Parti Müfettişi Hacim Muhittin Çarıklı arasında geçen bir tartışmaya müdâhil olduğunu belirtiyor. Atatürk’ün kulağına kadar gelen bâzı dedikodular üzerine kendisi bu ikili arasında bir anlaşmazlık olduğunu fark etmiş... Bu anlaşmazlığın ötesinde, parti müfettişi sıfatıyla Çarıklı’nın Vâli’ye “tahakküm” etmek isteğini de anlamış... Durumdan kuşkulanınca da, bizzat bu geçimsizliğin nedenini anlamak istemiş...

Çarıklı’ya sofrasında yer göstermiş olmasına rağmen, yine de Vâli karşısında onun öne geçmeye kalkışması üzerine de çok sinirlenmiş... Bu aşamadan sonrasını Soyak, Atatürk’ün ağzından şöyle anlatıyor: “Paşa hazretleri [yâni, Vâli Kâzım Dirik] burada Vâli, yâni devletin temsilcisidir. Koskocaman Vâli âlişan... Burada ben bile onun kararlarına göre hareket etmek mecbûriyetindeyim.”

Soyak, Atatürk’ün bu kadar çok sinirlenmesinin nedenini de bize açıklıyor. Atatürk şöyle demiş:

“Vâli bulunduğu vilâyette devletin mümessilidir”; “parti müfettişinin ise, orada kânûnî ve resmî hiçbir sıfatı, tabiatıyla da hiçbir nevi sorumluluğu yoktur”; “onun vazifesi nihâyet parti işlerini düzenlemekten ibârettir; icrâ işlerine edemez; etmemesi lâzımdır.”

Tâ İttihatçılardan beri...

Bu, Atatürk’e göre, zararlı bir alışkınlıktı ve tâ İttihatçılık zamânından kalmaydı. Partililer, kendilerini “icrâ”da da görevli ve yetkili sayıyorlardı. Öyle davranıyorlardı. Atatürk, CHP’de de aynı “derd”in başladığı kanısındaydı. Çünkü, onun gözlemine göre, hâlihazırda CHP’de de bâzı il başkanları olsun, parti müfettişleri olsun, aynı alışkanlığı sürdürüyorlardı. Daha da fenâsı, “partinin başında bulunan arkadaşlar da bu vaziyeti âdetâ tabîî buluyorlar”dı.

Oysa, böyle bir çalışma anlayışı temelden yanlıştı. Şöyle ki; partililer, partide çalışmalı; aslâ icrâya müdahale etmemeliydi. Ederse, vâlinin yetkisine karışmış olurdu. “Parti müfettişi, vâliye hükmeden bir duruma gelirse, orada devlet işleri ve otoritesi kânunen sorumsuz bir adamın eline geçmiş” olurdu. Böyle bir durum ise, “devlet idâresinde zararları ölçülemeyecek kadar büyük bir felâket”ti.

Zâten İttihatçıların başarısızlığının ana nedenlerinden biri de, bu alışkanlıktı işte... Onlar da sorumlu yöneticilerin arkasına sorumsuz kişileri koyarak ve işleri onlara yaptırarak yanlış yapmışlardı. İşin kötüsü; hâlihazırda CHP’de görevli yöneticiler, vâliye işlerinde egemen olabilirdi. Çünkü, vâlinin bakanla görüşmesi nâdirken; partili yöneticiler, Ankara’da her zaman yüksek yönetimle görüşme imkânı bulabiliyorlardı. Bu sâyede kendi görüşlerini, vâlinin aksine, yönetime aksettirme ve kabûl ettirme imkânı da vardı. Bu, sonuçta vâli açısından partili yöneticilerin boyunduruğuna girmek anlamına geliyordu. Oysa, vâliler bağımsız olmalıydı. Sonunda sorumluluk onların ve hesap verecek olan da yine onlardı. Partili yönetici açısından ise, ortada hiçbir sorumluluk bulunmuyordu. Bu olamazdı. “Buna meydan vermemek” lâzımdı.

Cumhurbaşkanı Atatürk ve Başbakan İsmet İnönü

Atatürk, bürokrasinin boyunduruk altına girebileceği bir parti denetiminden uzak kalınmasından yanaydı ve böyle bir denetimin, devlet memurları üzerinde hegemonya anlamına geleceğini söylüyordu. Parti, devletten uzak durmalıydı. CHP'ye devlet işlerinde denetim ve inisiyatif verilmemesi, işte bu görüşle ilgiliydi. CHP, devletin desteği olacaktı; yoksa onun üzerinde bir denetim aracı olmayacaktı. Kendine özgü bir kuvvet olmayacaktı. Bir kuvveti varsa; o da devlete yardımcı olacaktı. Devlet isteyecek; o da yapacaktı. Bu kadar basit...

Atatürk, Recep Peker'den de hoşnut değildi

Evet, hoşnut değildi; çünkü, Peker de, partinin güçlenmesinden ve devlet işleri üzerinde müdahalesinden yanaydı. Hattâ yine Kâzım Dirik ile bu konuda tartışmıştı. Elbette, bu münâkaşa da Atatürk'e kadar yansımıştı. Yine Soyak anılarında bu çatışmayı da ayrıntılı bir şekilde aktarıyor. Peker, Dirik'in Trakya'daki köylüleri ezmesinden dolayı şikâyetçiydi. "Kendilerinden bir takım işler için dayanamayacakları kadar hizmet ve para yardımı istiyormuş"; "onu oradan uzaklaştırmak lâzımmış..." Atatürk bu şikâyet kar-

şısında hayret etmişti. Olacak şey miydi bu... Yanıt olarak da; eğer elinde bu türden şikâyetlere vesile olacak delil ve belge varsa, ilgili bakanlığa sunmasını istemişti.

Ama işin arka plânı Soyak'ın anlatımından çıkıyor: Peker ile Dirik zâten anlaşamıyordu. Dirik, CHP Edirne il başkanını istemiyordu; buna karşılık Peker de, bu kişiyi tutuyordu. Fakat bu münâkaşada da araya Atatürk girmiş ve sonunda il başkanı görevinden alınmıştı. Atatürk, Soyak'ı Dirik ile görüşmesi için görevlendirmişti. Ondan yaptıklarına ilişkin bilgi alacaktı. Almıştı da... Soyak, Dirik'in girişimlerinin köylüler için hayli yararlı sonuçlar doğuracağına iknâ olmuştu. Köyler kalkınıyordu bu sâyede... Bütün bunları bir bir Atatürk'e de anlatmıştı Soyak...

“Pestenkerâni” şikâyetler...

Ama Peker de ısrarcıydı doğrusu; daha birkaç gün sonra yeniden Atatürk'ten Dirik hakkında şikâyetçi olmuştu. Bu kez elinde koskocaman bir dosya dolusu şikâyet mektubu ile birlikte gelmişti. Yine ağır vergilerden şikâyet eden köylülerin doğrudan CHP nezdindeki şikâyetlerini dile getirmişti. Ama bu kez Atatürk dayanamamış ve âdetâ patlamıştı: “Sizin bütün işleriniz böyle esaslara, bu kâbil pestenkerâni vesikalara mı dayanır; yeter artık Recep!” Bu azar üzerine, yine Soyak, Peker'in odadan çıkarken, kendisine uzun uzun bakarak ve başını da sallayarak, “hâli gördün mü?” der gibi baktığını yazmaktadır.

Nihâyet Peker'in 1936 senesinde partinin Genel Sekreterliğinden alınmasının nedenini de, Soyak, bu münâkaşalara bağlamaktadır. Peker, nihâyet Atatürk'ün karşısında, “ben partinin genel sekreteriyim; bir şahsiyetim vardır; aynı zamanda bu hususta söz sahibiyim de” demiş... Bunun üzerine de Atatürk, “ben de partinin genel başkanayım” deyince, bu sorunun nasıl çözüme kavuşturulacağını sormuş... Ve Peker de böylece huzurdan ayrılmak zorunda kalmış... Soyak, sâdece üç gün sonra Peker'in görevinden alındığını belirtiyor.

“Başka mahsurlar” doğabilir

Soyak, Peker’in görevden uzaklaştırılmasının ardından, bu şekli çok mahsurlu görenlerin de olduğunu belirtiyor. Hattâ kendisi bile onların arasındaymış... Atatürk’ü gördüğünde, ona bu konuyu iletteğinde ise, o; “karârımız bir takım başka mahsurlar da doğurabilir; fakat muhakkak ki, bundan önce, mevcut olan en büyük, hattâ fecî mahsûru; yâni, kânun karşısında sorumsuz olan adamların devlet işlerine hâkim olması itiyâdını ortadan kaldıracığı için getireceği fayda, o mahsurlardan daha büyük olacaktır” demiş ve bunun üzerine Soyak da görüşünü değiştirmiş...

HASAN RIZÂ SOYAK RECEP PEKER'E HAKSIZLIK MI ETTİ?

*Evet, ben de farkındayım; Hasan Rızâ Soyak, 1973
yılında yayınlanan anılarında, Recep Peker'in 1935
yılında faşizmden esinlenmiş yeni bir örgütlenme hazırlığı
içine girmiş olduğunu ve bu nedenle kısa bir süre sonra
da CHP Genel Sekreterliğinden Atatürk tarafından
uzaklaştırıldığını yazmıştı.
Bu öykü acaba doğru mu?*

Atatürk döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olan ve 1934 yılında Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne atanan Hasan Rızâ Soyak'ın anılarında anlattığı bu olay, daha sonra Recep Peker'in faşizm konusundaki eğilimini kanıtlamak için çok kullanıldı. Hâlâ pek çok yazar, bu anıdan yola çıkarak, Peker'in "totaliter rûhu"nu anlatmaya devâm ediyor. Ancak, târihçilerin bir görevi de, artık seslerini çıkaramayacak durumda olanların haklarını korumak olmalıdır. Bu bakımdan Soyak'ın Peker'e haksızlık ettiğini düşün-
düğümü belirtmeden geçemeyeceğim...

Peker'in faşizmi

Soyak'ın anlatımına göre; CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker, Almanya ve İtalya'da "o zaman epeyce dedikodulara sebep olan uzun ve masraflı bir tetkik seyahati yapmıştı; dönüşünde, yakında toplanacak olan parti kurultayına (...) arz edilmek üzere, yeni bir nizamnâme [tüzük] ile çok uzun ve çok teferruatlı bir program hazırlamıştı." Bu taslaklar, CHP Genel Başkan Vekili ve Başbakan İsmet İnönü tarafından da onaylanarak, Atatürk'e sunulmuştu.

Soyak, bu aşamada eline geçen evrâkı “acele ile karıştırarak”, Atatürk’e sunduğunu belirtiyor. Akşam misâfiri olduğundan evrâkı ancak gecenin ilerleyen saatlerinde inceleme fırsatı bulmuş olan Atatürk’ün sabaha kadar bu taslakları incelediğini de yine onun anılarından öğreniyoruz.

Soyak, sabah erkenden Atatürk’ün yanına geldiğinde; onun “ilk bakışta sezilen bir sinirlilik hâli” olduğunu özellikle vurguluyor. Atatürk, gâyet “sinirli” bir şekilde hazırlanan taslağı eleştirir. Ona göre; taslak, “bütün kuvvetleri nefsinde toplayıp, tek-partiyi, tabîî dolayısıyla devleti ve memleketi tek başlarına idâre edecek olan yüksek meclis” kurulmasını öngörüyordu. Atatürk, “bu zorbaları kim seçecek?” diye de sormuştu, kızarak... Atatürk, daha da kızarak, en yakın arkadaşlarının bile kendisini anlayamamış olmasından şikâyet etmiş ve bir gün ülkede “pâdişahlığa taraftar olanlar dahi bir fırka [parti] kurabilsinler” diye çaba gösterdiğinden söz etmişti.

Soyak, Peker tarafından hazırlanan taslakları yeniden incelemişti. Şöyle özetliyor:

Gerek nizamnâme, gerek program, o zamânın tek-partili totaliter idârelerindeki esaslara göre kaleme alınmıştı. Başta, âzâsı mahdud [üyesi sınırlı], fakat kudret ve salâhiyeti [gücü ve yetkisi] sınırsız bir heyet tasavvur ediliyordu [öngörülüyordu]. Bütün kararları bu âli [yüksek] heyet veriyor; TBMM bir şekilden ibâret kalıyordu. İtalya ve Almanya’da olduğu gibi üniformalı gençlik teşkilâtı kuruluyordu. Bir kelime ile ve tam mânâsı ile faşizm...

Atatürk’ün tepkisi

Atatürk, bu taslakların İsmet Paşa tarafından okunmadan ve incelenmeden kendisine iletildiği kanısına varmıştı. Derhâl İsmet Paşa ile Peker’i köşke çağırtmış ve yine Soyak’ın anlatımına göre, üçü birlikte, “birkaç saat” baş başa görüşmüşlerdi. Soyak, anılarında bu görüşmenin içeriği konusunda bilgisi olmadığını belirtmektedir. Toplantı bittiğinde, Atatürk memnundur: “Atatürk, mütebessim [gülümseyen] bir çehre ile, ‘vaziyet tahmin ettiğim gibi çıktı çocuk...

İsmet Paşa, Recep'in i olan o saçmaları okumadan imzâ etmiş; neyse her şey olduğu gibi kalacaktır' dedi."

Soyak, anılarında maalesef bu taslakların kopyasını sunmuyor; hattâ bunların kendi elinde bile olmadığını belirtiyor. Bu taslakların saklanıp saklanmadığından da emin değildir. Saklandıysa da, hâlihazırda nerede olduğunu bilememektedir. Belki de CHP evrâkı arasındadır ya da bir başka yerde kalmış olabilir. Soyak, bu evrâkın bulunup yayınlanmasından yanadır. Çünkü, ona göre, bu gelişmenin kendisi, "Atatürk'ün totaliter idârelerin ne kadar aleyhinde olduğunu" gösteriyordu. Ayrıca, Soyak, bir noktaya daha işâret ediyordu: Bu taslaklar "yabancı ideolojilerin şatafatına kapılmış olan bâzı en yakın çalışma arkadaşları ile dahi nasıl uğraşmak zorunda kaldığını bir kere daha pek açık olarak belirten mühim [önemli] belgelerdendi."

Soyak'a güvenebilir miyiz?

Soyak'ın anılarında yazdığı bu olay gerçek olabilir mi diye sık düşünmüşümdür. Evet, biliyorum, Recep Peker, otoriter bir yönetimi bütün kalbiyle benimsemiş ve savunmuş bir kişiydi. İyi ama; 1935 yılında yönetimde bu görüşleri paylaşmayan birisi var mıydı? Bu soruya olumlu yanıt vermek imkânı elbette yoktur. Sonra; Soyak, hatırlanacağı gibi, Atatürk'ün en yakınında yer alan bir kişi olarak, İnönü ve Peker'e uzaktı. Hattâ İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasına karşı çıkan ekibin önemli bir ismiydi. Bu öyküyü uzun yıllar önce *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* adlı kitabımda uzun uzun anlatmıştım. Soyak, bu nedenle İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nden uzaklaştırılmıştı. Soyak'ın İnönü'ye sempati beslemediğini biliyoruz. Ayrıca, İnönü ile birlikte hareket etmekte olan Peker'e karşı da aynı duyguları beslediğini söyleyebiliriz.

Devâm edelim: Soyak'ın anılarında yazdığı her olay da maalesef gerçek değildir. O kadar ki, Atatürk'ün ölüm döşeğinde onun müstakbel cumhurbaşkanı için sözlü bir vasiyet bıraktığına ilişkin açıklaması -ki anılarında yer almaktadır- bizzat dönemin

başbakanı Celâl Bayar tarafından bile ciddîye alınmamıştır. Soyak, Atatürk'ün yazılı vasiyetinden sonra, sâdece kendisini yanına çağırarak, kendisinden sonra seçilecek olan cumhurbaşkanı konusunda ona sözlü bir vasiyet bıraktığını açıklamıştı. Yeni cumhurbaşkanı, Atatürk'ün bu sözlü vasiyetine göre, kesinlikle İsmet İnönü olmalıydı; en iyisi Fevzi Çakmak'ın bir formül bulunup seçilmesinin sağlanmasıydı. Görüldüğü gibi, Soyak, sâdece kendisine ifâde edilen bu “millî sırrı” Bayar'a aktardığında, Bayar, böyle bir şey olursa, Atatürk'ün başbakanı olan kendisine bu vasiyeti açıklayacağını belirterek, vasiyet fikrini reddetmişti. Ona inanmamış ve güvenmemişti.

Soyak, bir taşla kaç kuş vuruyor?

Bunca yıl Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde CHP kataloglarını elden geçirmiş olmama rağmen, Soyak'ın sözünü ettiği taslakları hiç göremedim. Elbette, bu, taslakların hiç olmadığı anlamına gelmez; belki bir gün bir araştırmacı bunları bulabilir. Fakat ben şahsen bu taslakları görmeden, Soyak'ın anlattıklarını kuşkulu bulmaya devâm edeceğim.

Soyak, bu öyküyle birkaç kuş birden vuruyor sanıyorum: Öncelikle, kendisinin hiç de sempatisi olmayan dönemin iki önemli şahsiyetini hedef alıyor. İnönü ile Peker'i ve onları, Atatürk'ün nazarında, “onu anlamayan dâvâ arkadaşları” konumuna itiyor. Tabii bu arada, tıpkı sözlü vasiyet konusunda yaptığı gibi, kendisini de bir kez daha Atatürk'ün en güvendiği yakını konumuna yükseltiyor. Atatürk, bizzat kendisinin atadığı İnönü ile Peker'i, Soyak'ın önünde, “totaliter” olmakla suçluyor.

Böylece tek-parti yönetiminin suçluları da belli olmuş oluyor: Tabii İsmet Paşa ile Peker olmasaydı, böyle olmazdı fikriyatı havada uçuşuyor. Yâni, lider olarak Atatürk hiç anlaşılmamıştı; en yakınları dahi onun ideallerini anlamamışlardı; o tek başına ve yalnızdı. Yanında sâdece ona sâdik Soyak gibi bir iki kişi daha vardı algısının oluşturulmasına gayret ediliyor. Hele İnönü, kendisine sunulan taslakları dahi okumadan, incelemeyen, altına paraf atıp,

Cumhurbaşkanı'na sunan bir başbakan olarak resmediliyor. Hem de böylesine önemli bir konuda bile... Soyak, bu öyküyle, İnönü ile Peker'e yeterince vuruyor yâni...

İşin özüne gelelim: Peker, elbette tek-parti yönetiminde CHP'nin gerçek bir siyâsî parti olmasını istiyordu. Onu, kağıt üzerinde kalmış, fiilen varla yok arasında bir parti olmaktan çıkarıp, toplumda gerçekten işlevi olan bir parti hâline getirmek istiyordu. Zâten Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra bizzat Atatürk, onu CHP Genel Sekreteri yapmıştı. Amaç, partiye dinamizm kazandırmak ve partinin ideolojik yapılanmasını sağlamaktı. Dolayısıyla Peker, eğer gerçekten de böyle bir taslak hazırlamışsa, sâdece görevini yapmıştı.

Peker'in bu çabasını eleştirmek değil, takdir etmek gerekirdi. Tek-parti yönetiminde tutarlı olmak gerekirse, partinin yönetim içindeki işlevinin ağırlık kazanması gerekirdi. Partinin ideolojik yönden güçlendirilmesi de gerekirdi. Peker bunları yapmaya çalışmıştı işte... Benim bu dönemde Peker'in politik misyonu konusundaki yargım bu yöndedir. Aslında Peker, tek-parti döneminin ve yönetiminin en tutarlı politikacılarından biriydi.

Soyak, daha 1931 yılında yeniden düzenlenmiş olan CHP tüzüğünde öngörülmüş olan Genel Başkanlık Divânı'nı da anılatırında anlatmış olsaydı, yazdıklarının ne kadar çelişkili olduğunu okuyucular daha kolay anlayabilirlerdi. Tüzükte belirtilen Genel Başkanlık Divânı üç üyeden oluşuyordu: CHP Değişmez Genel Başkanı Atatürk ile onun atadığı Genel Başkan Vekili (ve tabii Başbakan) İnönü ve yine Atatürk'ün atadığı Genel Sekreter Recep Peker'den... Bu üçlünün oluşturduğu komitenin kararlarına bütün parti üyelerince "kayıtsız şartsız itaat" olunacağı da yine tüzükte yazılıydı. Zâten yine tüzüğe göre, genel başkan, partinin "yüksek idâresi"ni elinde tutan kişiydi. Şimdi insanın aklına şu geliyor: Acaba Peker, zâten vâir olan bu yönetim şeklinin yerine nasıl bir başka "totaliter idâre" tasavvur etmişti? Sizce de merâk etmeye değmez mi?

TEK-PARTİ DÖNEMİNDE CHP'YE BAĞLANAN "KEMÂLİST" KURULUŞLAR

Genellikle dikkatlerden kaçan bir nokta da; CHP'nin tek-parti döneminde 1931 yılından sonra ülkede kendisinden bağımsız hiçbir kuruluş bırakmama yönündeki politikasıdır. CHP, bu dönemde bir kara delik gibi, ülkedeki bütün diğer bağımsız kuruluşları kendi içinde eritmeye çalışmıştır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın yarattığı fırtınanın dinmesinden sonra CHP, kendisine çeki düzen vermenin gereğine kesin olarak inanmıştı. Yeni Genel Sekreter Recep Peker, partinin yeni politikalarının âdetâ simgesi idi. Bir anlamda bu politikaların uygulayıcısıydı da... Bir yandan, CHP için ideolojik bir yeni yapılanmanın yolunu açmaya çalışıyor; diğer yandan da, partinin örgütsel yapısında atılımda bulunmak istiyordu. Bu alandaki bir yenilik de; "partiye bağlı hükûmî şahsiyetler" oldu.

Hükûmî şahsiyetler kimlerdi?

1931 yılından itibaren eğer kendisini fesh etmemiş ise; ayakta kalabilmiş bütün kurum ve kuruluşlar; dernekler, söz konusu edilen "hükûmî şahsiyet" çerçevesinde kalıyordu.

CHP'nin 1935 yılında kabûl edilen yeni tüzüğü; "partiye bağlı olduğu" -Genel Başkan, Genel Başkan vekili ile Genel Sekreter'den oluşan- Genel Başkanlık Kurulu'nca onaylanmış olan "hükûmî şahsiyetlerin büyük kurultaya delege gönderebilecekleri"ni öngörmüştü.

Fakat parti tüzüğünde bu sürecin nasıl gerçekleşeceğine ve tamamlanacağına yönelik başkaca bir madde bulunmuyordu. CHP

Genel Yönetim Kurulu'nun 30 Nisan 1936 târihinde hazırladığı ve yaklaşık bir ay sonra 31 Mayıs 1936 târihinde Genel Başkanlık Kurulu'na onaylanan karar gereğince; bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştı.

Yazıda şöyle deniliyordu:

Parti tüzüğü; teşekkül maksatları ve iştigâl mevzuları itibâriyle hangi cemiyetlerin partiye bağlanabileceğini veyâ bir cemiyetin partiye bağlanması için ne gibi şartlara tâbi tutulması hakkında bir hükmü ihtivâ etmemektedir.

Yeni alınan karar gereğince; bundan böyle “partiye bağlılığı kabûl edilen hükmî şahsiyetler, büyük kurultaya delege göndermekle, partinin en büyük müessesesinde söz ve rey sâhibi olmak ve kendi varlıklarını partinin yüksek şerefine bağlamak sûretiyle, partinin müzâheret ve himâyesini kazanmış olacaklardı.”

Dahası; “memlekette her türlü ergelere karşı kurulmuş olan hayırlı ve faydalı girişimlere ve bütün örgütlere karşı sevgi ve ilgi taşımayı nizamnâmesiyle taahhüt eden partimizin, kendisine bağlanmış olan bu nevi teşekküllere karşı sevgi ve ilgisini de genişleteceği tabî”ydi.

Sevgi ve ilgi tek taraflı olamazdı; partinin de şartları vardı

Elbette, partinin görevlerinin dışında hükmî şahsiyet olarak belirtilen “kurumların da karşılıklı olarak partiye karşı bâzı yükler altına girmeleri gerekli görülmüştü.” Yâni, “partiye bağlanacak hükmî şahsiyetler”, belirli koşullar ve usûller çerçevesinde bunu gerçekleştirebileceklerdi. Bu prosedür de açıklanmıştı.

Buna göre; “partiye bağlanacak kurumların kendi kongre veyâ umûmî heyetlerinde partiye bağlılıklarını karar altına almaları lâzımdı.” “Partiye bağlılık dileinde bulunacak kurumların Kemâlizmi kabûl ettikleri ve partinin o mevzu için programına

koyduğu prensibi asıl olarak almış olmaları ve nizamnâmelerini bu esâsa göre tanzim etmeleri” gerekiyordu.

Ayrıca, söz konusu kurumların başkanları ve yönetim kurulu üyeleri kendi kongreleri tarafından seçilecek de olsalar; bu kişilerin “partice onaylanmış olmasının da kabûl” edilmesi gerekiyordu. “Parti icâbında kurulun başkanı için de namzet gösterecekti.” Bu hüküm; partiye bağlanmış olan bütün kurumların başkanlarının ve yönetim kurulu üyelerinin seçiminin CHP merkezinin onayından geçmesini gerektirdiğinden; artık bu hükmî şahsiyetlerin bağımsız bir kurum olamayacaklarını da gösteriyordu.

Hükmî şahsiyetler dilekte bulunmalı

CHP’ye bağlanacak olan kurumların, bu talebi kendilerinin seslendirmesi de gerekiyordu. Yâni, CHP değil; hükmî şahsiyetler bağıllık talebinde bulunmalıydılar. Bu karar, ilgili kurumun kongresinde alınacak ve kurum yönetimince CHP Genel Sekreterliği’ne bildirilecekti. Sürecin başlangıcı bu şekilde olacak ve ardından bu talep CHP Genel Yönetim Kurulu’nca incelenecekti. Kurumun durumu bu esaslara uygun ise; bu takdirde bağıllık dileğinin onaylanması CHP Genel Başkanlık Kurulu’nun onayına sunulacaktı. Karar, ilgili kuruma bildirilecekti.

Partiye bağıllıkları kabûl edilen kurumlar, daha sonra tüzüklerinde değişiklik yaparlarsa, bunu derhâl CHP’ye bildireceklerdi. Ancak bu değişiklikler ve kurumun çalışmaları, bu esasların dışına çıkamazdı.

CHP teşkilâtı olmayan doğu illeri

İşin ilginç tarafı; CHP, bir yandan, kendisi dışında bağımsız örgütlenme bırakmak istemiyor; diğer yandan da, aradan geçen neredeyse on yıldan sonra bile, 1944 yılının yazında, Genel Başkanlık Divânı’nca alınan bir kararda; partinin kuruluşunun üzerinden yirmi yıldan daha uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen; hâlâ “parti teşkilâtı olmayan doğu vilâyetlerimizde; parti bölge müfettişlerinin hazırlayıcı tetkik ve temasları neticesinde; bu vilâyetlerde

umdelerimize [ilkelerimize] bağlı memleket çocukları içinde eleman bulmakta müşkülât çekilmeyeceği kanaatine varılmış olduğundan” söz ediliyordu.

Sözün kıyası; “tetikiki biten Ağrı, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Van, Urfa ve Muş’un şimdilik yalnız vilâyet merkezlerinde olmak üzere” nihâyet parti teşkilâtı kurulmasına karar verilmişti! Hakkâri, Bingöl, Mardin, Siirt ve Tunceli illerinde ise, “bu işin parti bölge müfettişlerince yapılmakta olan tetkiklerinin sona ermesine” kadar teşkilât kurulmayacaktı!

Dahası; “parti teşkilâtı kurulacak olan Ağrı, Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Van, Urfa ve Muş vilâyet merkezlerindeki Halkevleri ve Halk Odaları ile doğrudan doğruya bu vilâyet merkezlerinde kurulacak olan parti teşkilâtının ve parti teşkilâtı yapılmayan vilâyet ve kazâlarla, bunlar arasında müstesnâ vaziyette olanların Halkevi ve Halk Odaları ile de, şimdiye kadar olduğu gibi, yine Umûmî Müfettişlikler’in meşgûl olması” uygun görünmüştü!

Elbette, pek çok okuyucu, CHP’nin doğu illerinde uzun yıllar boyunca ısrarla teşkilât kurmaktan neden kaçınmış olabileceğini düşünecektir. CHP teşkilâtı olmayan illerin isimleri, pek çok okuyucu açısından şaşırtıcı gelmeyecektir sanırım... Günümüzde Kürt meselesi denildiğinde; bu meselenin ne denli uzun yılların eklentilerini içinde barındırdığını hatırlamak için CHP’nin tek-parti dönemindeki Kürt politikasını hatırlamamak olmaz tabii!

Umûmî Müfettişlikler

Umûmî Müfettişlikler hakkında bilgi edinmek isteyebilecek meraklı okuyucuların uzun yıllar önce İletişim yayınlarından çıkmış olan *Umûmî Müfettişlikler* 1927-1952 kitabına bakmalarını öneririm... Orada özel bir yönetim şekli olarak bu kurumun önemini vurgulamaya çalışmış ve çalışmalarını da yine CHP ve Başbakanlık belgelerine dayanarak belirtmişim.

CHP 1931 SEÇİMİNE İŞTE BÖYLE HAZIRLANMIŞTI

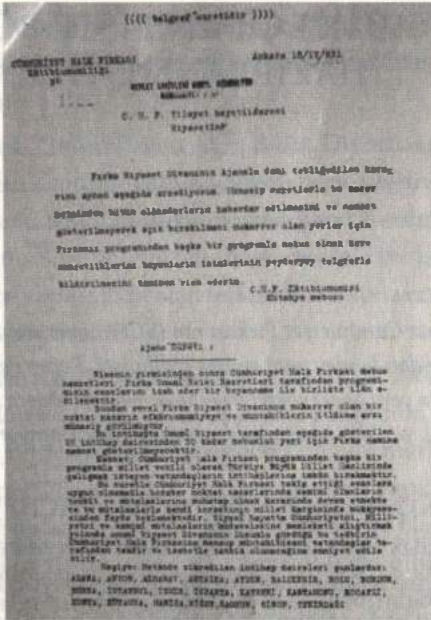
Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) hazin sonunun ardından hemen yeni seçime gidilmişti. Recep Peker, CHP'nin yeni genel sekreteri olarak, partiyi sâdece seçime değil, yeniden ayağa kaldırmaya da hazırlanıyordu.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan CHP belgeleri, bize bu sürecin değişik aşamalarını gösterirken; aynı zamanda tek-parti döneminin seçim usûlünü de gözler önüne seriyor. Hatırlanacağı gibi, 1946 yılına kadar seçimler, Osmanlı'dan gelen şekliyle, iki dereceli yapılıyordu. Önce, kadınlara seçme hakkı tanınuncaya kadar, yalnızca erkekler birinci seçmen olarak ikinci seçmenlere; daha sonra da ikinci seçmenler milletvekili adaylarına oy veriyorlardı.

Belirli sayıda birinci seçmene denk düşecek şekilde sayıca daraltılmış ikinci seçmen listesi de, CHP tarafından resmen ilân edildiğinden; parti ile bağı olmayanların bu konuma yükselmesi çok güçlü. Ortada rakip bir başka liste de olmadığından, seçim aslında basit bir formaliteden ibâretti. Bu bakımdan ilk seçmenlerin seçime katılım oranı her zaman için düşüktü. İkinci seçmenlerin de pek öyle tercih şansı yoktu. Yine CHP tarafından ilân edilmiş olan milletvekili aday listesini sandığa atmalarının dışında bir imkân bulunmuyordu.

Parti bağımsız adaylara yer açıyor

CHP, 15 Nisan 1931 târîhli genelgesinde; yirmi seçim bölgesinde otuz kadar milletvekili adayı için öneride bulunmayacağını belirtiyordu. Bundan amaç; "CHP programından başka bir programla

İkinci seçmen listesi

Elbette, CHP tarafından belirlenmişti. Nitekim, 31 Mart 1931 târihli parti genelgesinde, listelerin CHP il yönetim kurulları tarafından saptandığına değiniliyordu. Zâten birkaç gün önce 15 Mart'ta hazırlanan bir genelgede bu konuda gereken tâlimatlar verilmişti. Buna göre; ikinci seçmenler partice aday gösterilecek ve ilân edilecekti. Parti örgütleri, ikinci seçmen olarak, “vilâyet, kazâ idâre heyetlerimizden ve nâhiye ve köy ocağı heyetlerinden ve yeni intihap olunan fırkamıza mensup belediye meclisi âzâlarından, umûmî meclis âzâlarından münâsip zatlar”ı seçmeliydiler. Daha önce seçilmiş olan ikinci seçmenler arasından partiye bağlılığı devâm eden ve “halk sevgisine liyâkatlarını muhafaza edenlerin” yeniden seçilmesi de uygun olacaktı. CHP üyesi olmayanların ikinci seçmen olması uygun ve doğru değildi. Genelgede; ikinci seçmenlerin “fırkaya kayıtlı âzâdan bulunmaları” gerekir deniliyordu.

Fakat “eski müntehibi sânilerden [ikinci seçmenlerden] olsun, yeni alınacaklardan bulunsun, fırkamıza fiilen merbut ve hizmet etmiş ve etmek kâbiliyetinde görülmüş olanlardan henüz kaydedilmeyenler varsa, acele kayıtlarının yapılması lâzım”dı. Bu konuda yeterli özenin gösterilmesi gerekiyordu. Şöyle ki; “yeni müntehibi sânilerimizin fırka prensiplerine, Teşkilâtı Esâsiye’ye ve şapka, tekkeler, yeni harfler gibi inkılâp esaslarına sadâkat noktasında kusurlu olmamaları göz önünde tutulmalı”ydı.

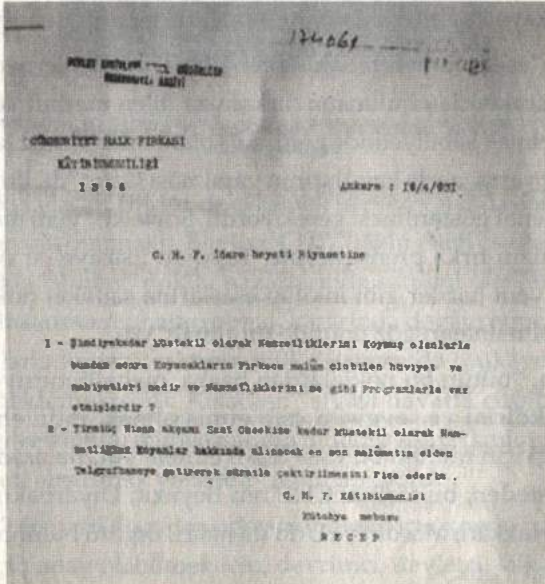
Ayrıca, “bütün bu noktalardan başka, mahallî meziyetleriyle halkın takdirini ve sevgisini celb etmiş olmak, müntehibi sâni namzetliği için mühim bir esas teşkil etmeli”ydi. Bu arada hazırlanmış listeden; bu târihte CHP’nin Beyazıt, Diyarbakır, Elâziz [Elâzığ], Hakkâri, Mardin ve Urfa’da hâlâ il örgütü bulunmadığını görüyoruz!

CHP genelgesinde, bütün bu ayrıntıların “esas noktai nazarları ifâde etmek için yazıldığı”na dikkat çekildikten sonra; “bu esasların vereceği umûmî fikirlerle hareket edilerek, vilâyet heyeti idârelerince namzetler tesbit olunacaktır” deniliyordu. “Bunun

için kazâ ve nâhiye teşkilâtlarımızla fikir teâtisi ve teşriki mesâî olunması lüzumlu”ydu.

CHP soruyor

Fakat CHP Genel Sekreterliği, 19 Nisan târihli genelgesinde, bu kez de, “şimdiye kadar müstakil olarak namzetliklerini koymuş olanlarla bundan sonra koyacakların fırkaca malûm olan hüviyet ve mahiyetleri”ni soruyordu. Ayrıca, “namzetliklerini ne gibi programlarla vâz” ettikleri de öğrenilecekti. Seçimin tamamlanmasından sonra, 23 Nisan târihinde kaleme alınan bir başka CHP genelgesinde de; CHP ikinci seçmeni olup da, partice gösterilen adayları silerek, onların yerine başkalarına oy verenlerin kimler olduğuna ve başkaca yolsuzluklara ilişkin bilgi verilmesi talep ediliyordu.

CHP Genel Sekreterliği'nin bağımsız adaylar hakkındaki yazısı

Peki, SCF üyeleri ne olacak?

Bu da düşünölmüştü elbette; genelgede şöyle yazıyordu: “Bilâhare fırkamıza avdet ederek [dönerek] kayıtlarını yaptırmış olmak şartıyla, Serbest Fırka’ya girmiş olanlar, diğfer evsâfı hâiz oldukları takdirde, müntehibi sâni olabilirler” di. “Bâzı sebepler altında mefsuh fırkanın geçici rüzgârına tutulan ve tekrar bize avdet eden iyi zevat hakkında gösterilmesi gereken mukarrer olan müsâmaha fikrini tebârüz ettirmek için bu fırsattan da istifâde edilmeli”ydi. Yâni, Serbestçilere de af çıkmış sayılabilirdi. Elbette hepsine değil; daha çok “iyi” olanlara... CHP, siyâsette hoşgörüsünü gösteriyordu.

Seçilen bağımsız adaylar

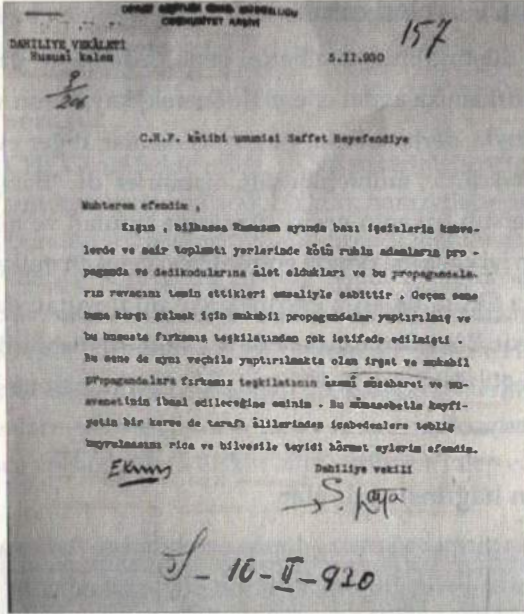
Sonunda yirmi bağımsız aday kazanabilmişti. Aralarında Halil Menteşe; Sırrı Bellioğlu da vardı. Bir söylenti; adaylar arasında Kâzım Karabekir, Refet Bele, Ali İhsan Sâbis ve Fethi Okyar’ın da bulunacağına ilişkindi. Ne var ki, bu söylenti yalanlanacaktır.

Ramazanda menfi propagandalara dikkat!

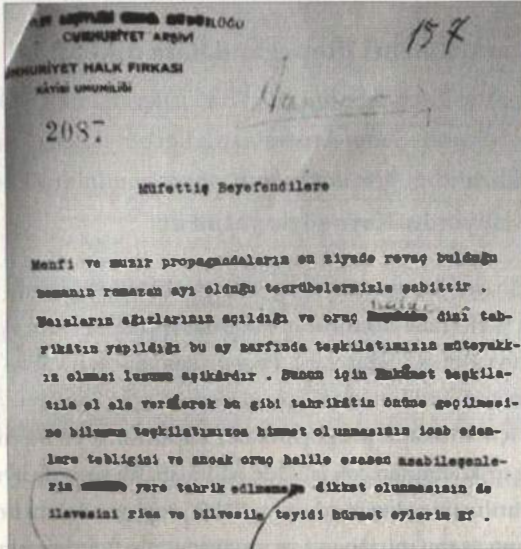
Kısa bir süre önce, 5 Şubat 1930’da İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, CHP Genel Sekreteri Saffet Arıkan’a yazdığı bir yazıda; Ramazan’da yaygınlık kazandığı görölen menfi propagandalara karşı önlem alınmasını istiyordu. Kaya şöyle yazmıştı:

Kışın, bilhassa Ramazan ayında bâzı işsizlerin kahvelerde ve sâir toplantı yerlerinde kötü ruhlu adamların propaganda ve dedikodularına âlet oldukları ve bu propagandaların revâcını [sürümünü] temin ettikleri emsâliyle sâbittir. Geçen sene buna karşı gelmek için mukâbil propagandalar yaptırılmış ve bu hususta fırkamız teşkilâtından çok istifâde edilmişti. Bu sene de aynı veçhile yaptırılmakta olan irşad ve mukâbil propagandalara fırkamız teşkilâtının âzamî müzâharet ve muâvenetinin [yardımının] ibzâl edileceğinden eminim...

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Ramazanda menfi propagandalara dikkat çeken yazısı

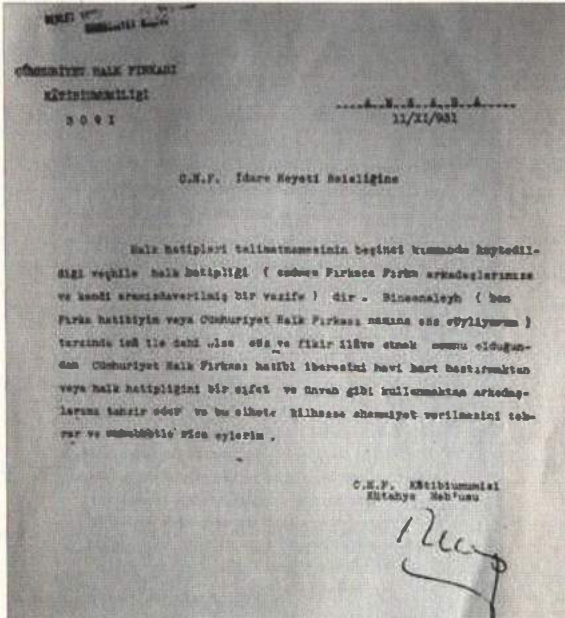
CHP Genel Sekreterliği'nin Ramazan'da menfi propagandalara dikkat çeken yazısı

Nitekim, CHP Genel Sekreterliği de örgütüne şu uyarıda bulunacaktır:

Menfi ve muzır propagandaların en ziyade revaç bulduğu zamânın Ramazan ayı olduğu tecrübelerimizle sâbittir. Vâizlerin ağızlarının açıldığı ve oruç hâlde dinî tahrikâtın yapıldığı bu ay zarfında, teşkilâtımızın müteyakkız olması lüzumu âşikârdır. Bunun için hükûmet teşkilâtı ile ele ele vererek, bu gibi tahrikâtın önüne geçilmesine bilumûm teşkilâtımızca himmet olunmasının icâb edenlere tebliğini ve ancak oruç hâli ile asabileşenlerin lüzumsuz yere tahrik edilmemelerine dikkat olunmasının da ilâvesini ricâ...

Halk hatipleri teşkilâtı

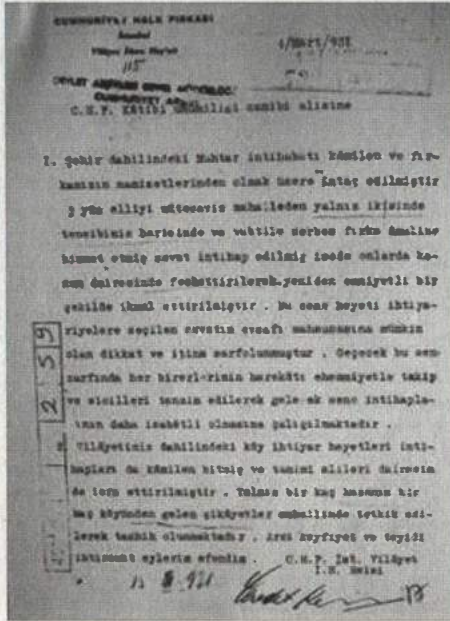
CHP, yıl sonuna doğru yayınladığı bir genelgede de, bu kez halk hatipleri teşkilâtına yönelik tâlimatlar veriyordu. Buna göre; bu görev “sâdece fırkaca fırka arkadaşlarımıza ve kendi aramızda

verilmiş bir vazife idi.” Bundan dolayı; “ben fırka hatibiyim” veya “CHP nâmına söz istiyorum” “tarzında, imâ ile dahi olsa, söz ve fikir ilâve etmek” yasaktı. Genelgede de; “CHP hatibi ibâresini hâvi kart bastırmaktan veya halk hatipliğini bir sıfat ve unvan gibi kullanmaktan arkadaşlarımı tahzir [men] ederim” deniliyordu.

Muhtar seçimi

CHP İstanbul İl Başkanı, 4 Mart 1931 târihinde CHP Genel Sekreterliği’ne yazdığı bir yazıda; kentteki muhtar seçiminin “kâmilen ve fırkamızın namzetlerinden olmak üzere” gerçekleştirildiğini belirtiyordu. Yüz elliden fazla mahallede yalnızca iki yerde parti adayı seçimi kazanamamıştı. Yazıda bu durum şöyle açıklanıyordu: “Yalnız ikisinde tensibimiz hâricinde [onayımız dışında] ve vaktiyle Serbest Fırka âmâlîne [amacına] hizmet etmiş zevat intihâp edilmiş ise de, onlar da kânun dâiresinde fesh etti-

CHP İstanbul İl Yönetim Kurulu’nun muhtar seçimine ilişkin yazısı

— CUMHURİYET VE CHP —

rilerek, yerine emniyetli bir şekilde ikmâl ettirilmiştir.” Seçimde yanılığa her yoktu yâni! Bursa İl Başkanı da, 3 Mart’ta kendi seçim bölgelerinde seçilen muhtarların ahlâkî ve sosyal durumları hakkında jandarma komutanlıklarından bilgi talebinde bulunduklarını yazıyordu.

CHP, İNKILÂP VE HAC YASAĞI

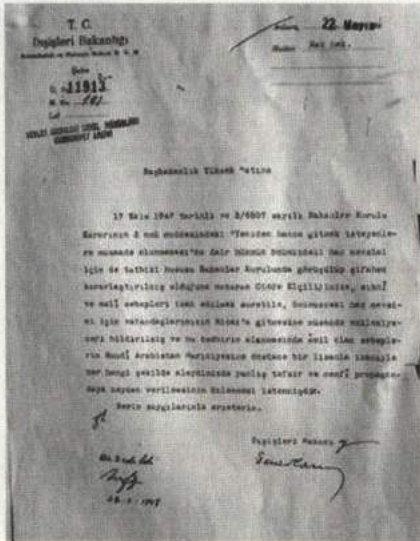
CHP'nin tek-parti döneminde yayınlanan genelgeleri arasında dolaşmak, geçmişin tozunu yutmak anlamına gelse de; bu toz toprak arasında günümüzü anlamlandırmak ve anlamak daha kolay oluyor.

Tek-parti döneminde hac yasaktı.

Ancak ünlü 1946 seçimi sırasında hac serbest bırakılmıştı.

Tek-parti döneminde basında hac ile ilgili yazılan yazıların bir dökümünü gördüğümü hatırlamıyorum.

Tek-parti döneminde hac yasaktı. Fakat rejim değişikliğiyle birlikte yasak kalkacaktır. Ünlü 1946 seçimi sırasında, hac ser-

Dışişleri Bakanlığı'nın hacla ilgili yazısı

best bırakılmıştı. CHP'nin seçim öncesindeki bu hamlesi dikkat çekiciydi. Ama belki yeterli değildi. En azından herkes açısından tatminkâr bir hamle olarak kabûl edilmeyebilirdi. Belki de bu bakımdan olacak; bu kez de 1950 seçimine az bir zaman kala, hacı adaylarına bundan böyle gösterilecek kolaylıklara ilişkin haberler, basında görülmeye başlanacaktır!

Bu arada; *Sebilürreşad* dergisi bu meseleyi gündeme getirmişti. Dergiye göre; haccın serbest bırakılması lâzımdı; nitekim geçen yıla kadar hac yasaklanmıştı. [İlgilenen okuyucular derginin şu yazılarına bakabilirler: "Hac Yasak Edilebilir mi?", *Sebilürreşad*, Cilt: 1, Sayı: 15, (Eylül 1948) ve "Bu yıl Hac Niçin Yapılmadı", *Sebilürreşad*, Cilt: 1, Sayı: 23, (Aralık 1948)].

CHP Hükûmeti'nin hac karârı

Gelelim, CHP Hükûmeti'nin tutumuna: Dışişleri Bakanlığı'nın, 22 Mayıs 1948 târihinde Başbakanlığa yazdığı bir yazıda; "17 Ekim 1947 târihli ve 3 / 6507 sayılı Bakanlar Kurulu karârının üçüncü maddesindeki 'yeniden hacca gitmek isteyenlere müsaade olunmaması'na dâir hükmün, önümüzdeki hac mevsimi için de tatbiki [uygulanması] husûsu Bakanlar Kurulu'nda görüşülüp, şifâhen [sözlü şekilde] kararlaştırılmış olduğuna nazaran; [Türkiye'nin] Cidde elçiliğimize, sıhhî ve mâlî sebepleri izâh edilmek [açıklanmak] sûretiyle, önümüzdeki hac mevsimi için vatandaşlarımızın Hicaz'a gitmesine müsaade edilemeyeceği bildirilmiş ve bu tedbirin alınmasında âmil olan sebeplerin, Suudi Arabistan hâriciyesine [Dışişleri Bakanlığına] dostâne bir lisânla izâhıyla, herhangi şekilde aleyhimize yanlış tefsir [yorum] ve menfî [olumsuz] propagandalara meydan verilmesinin önlenmesi istenmiştir." denilecektir.

Hac yine yasak

İşte böyle; hac 1948 yılı için uygun görülmemişti. Dışişleri Bakanlığı yazısında, haccın bu yıl için de yasaklandığından söz ediyor; fakat bir konuda hassâsiyet gösteriliyordu. O da, meselenin yanlış anlaşılmasını sağlamaktı. Yanlış ve olumsuz yorumlardan

ve bu türden yorumların yaratabileceği olası olumsuz propagandalardan da sakınmanın gereği hatırlatılıyor ve büyükelçiliğin bu konuda özenli ve dikkatli davranmasının gereği vurgulanıyordu. Yasağın nedeni basitti; olası sağlık ve içinde bulunulan mâlî sıkıntılar nedeniyle böyle bir karar alınmıştı. Bunun dışında yasağın özel bir nedeni olabileceğine yönelik her türlü değerlendirme, ancak kötü niyet eseri olabilirdi.

Bir araştırma önerisi

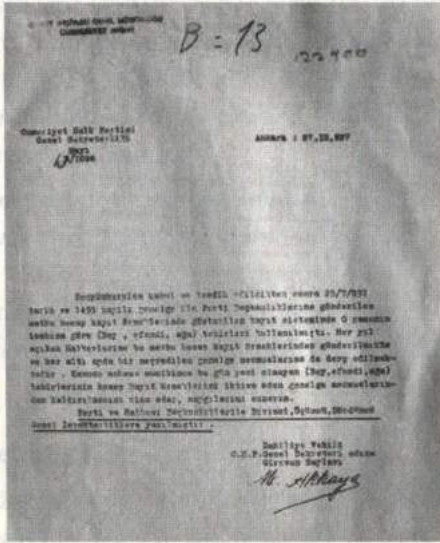
Tek-parti döneminde basında yayınlanan hac ile ilgili haber ve yazıların bir dökümünü bir yerde gördüğümü pek hatırlamıyorum... Oysa, bu da ilginç bir araştırma konusu olabilirdi. Acaba bu dönemde hac basında ne şekilde işlenmişti? İşlenebilmiş miydi? Hac engeli, bir şekilde kendince açıklanmaya çalışılmış mıydı? Yoksa konu tamâmen suskunlukla mı geçiştirilmişti? Araştırma konusu “sıkıntısı” çeken yüksek lisans öğrencilerinin acaba bu konu ilgisini çeker mi? Benim çekiyor da, ondan...

CHP ve devrim yasası

Hatırlanacağı gibi, 26 Kasım 1934 târihinde kabûl edilen bir yasayla; “ağa, hacı, hâfız, hoca, molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lâkap ve unvanlar” kaldırılmıştı. Bundan böyle, erkek ve kadın vatandaşlar, yasaların karşısında ve resmî belgelerde yalnızca adlarıyla anılacaklardı. Unutulmasın ki; soyadı yasası da tam bu sırada, 2 Temmuz 1934 târihinde benimsenmişti. Ancak uygulamaya geçilmesi için 2 Ocak 1935’i beklemek gerekmişti.

CHP yasayı uyguladı mı?

İlginç bir soru değil mi? Herhâlde CHP’nin inkılâp kânunu uygulamakta en önde geldiğini düşünüyor olmalısınız. Evet, belki mantıken öyle... Ama elimizde bulunan bir CHP genelgesi, bunun pek de öyle olmadığını gösteriyor. Sadede gelelim: CHP Genel Sekreterliği, yasanın benimsenmesinden üç yıl sonra, 27 Aralık

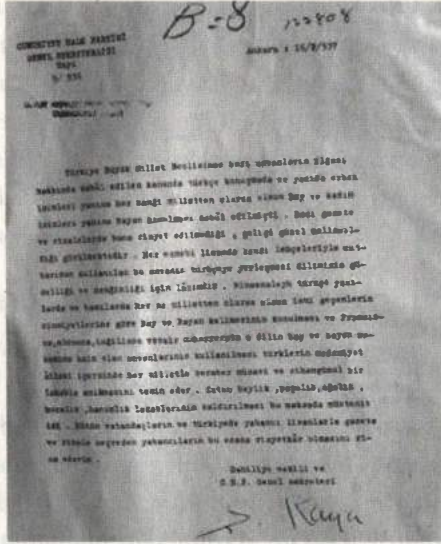

CHP Genel Sekreterliği'nin yazısı

1937 târihinde, örgütüne ve Halkevlerine yayınladığı bir genelgede; partiyi ve Halkevleri'ni bu konuda uyarma ihtiyâcını hissediyordu.

CHP Genel Yönetim Kurulu, daha 25 Temmuz 1931 târihinde 1455 sayı ile örgütüne ilettiği genelgesinde; “matbû hesap kayıt örneklerinde gösterilen kayıt sisteminde o zamânın gereğine” göre; “bey, efendi, ağa” gibi tâbirlerin kullanıldığını hatırlatıyordu. Her yıl yeni açılan Halkevleri'ne de “bu matbû hesap kayıt örneklerinden” gönderilmişti. Buna göre; her altı ayda bir yayınlanan parti genelge dergilerinde de aynı tâbirlere yer veriliyordu.

Fakat yasanın kabûl edilmesinden itibâren durum değişmişti; oysa, nedense, partinin yeni duruma uyum sağlaması için gereken uzun zaman geçmesine rağmen, bu yapılamamıştı. Bunu nereden mi biliyoruz? Elbette, parti genelgesinin son satırlarından... Yazıda; ilgili yasa gereğince, “bugün yeri olmayan ‘bey, efendi, ağa’ tâbirlerinin hesap kayıt örneklerini ihtivâ eden genelge” dergilerinden kaldırılması isteniyordu.

Dâhiliye Vekili ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın yazısı

Baylar ve bayanlar...

Yasanın tam olarak uygulanması gerektiği konusunda İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya da, parti örgütüne ve Halkevleri'ne yolladığı bir genelgede; gereken uyarılarda bulunmayı ihmâl etmemişti. Fakat bu genelge 1937 yılının başlarına âid idi. Kaya, 16 Şubat 1937 târîhli genelgesinde; yasanın kabûlüyle; “yasada Türkçe konuşmada ve yazıda erkek isimlerinin yanına, hangi milletten olursa olsun, bay ve kadın isimlerinin yanına bayan konulması”nın benimsenmiş olduğunu hatırlatıyor; ardından da, “bâzı gazete ve risâleler”de ise buna uyulmadığının gözlendiğini belirtiyordu. Bu yayınlarda bu lakaplar “gelişi güzel” kullanılmaya devâm ediliyordu.

Her yabancı lisânda “kendi lehçeleriyle” hiç değişmeden “kullanılan bu unvanın Türkçeye yerleşmesi, dilimizin güzelliği ve zenginliği için” gerekiyordu. Dolayısıyla, “Türkçe yazılarda ve basılarda, her ne milletten olursa olsun, ismi geçenlerin cinsiyetlerine göre, bay ve bayan kelimelerinin konulması ve Fransızca,

Almanca, İngilizce" ve benzeri her türlü yazıda, "o dilin bay ve bayan makâmı"nın yerine geçecek unvanların kullanılması gerekiyordu. Böyle yapıldığı takdirde de; "Türklerin medeniyet âlemi içerisinde her milletle berâber müsâvi [eşit] ve cihanşümûl bir lâkapla anılması" sağlanacaktı.

Genelgede; yasanın amacı da şöyle ifâde edilmişti: "Zaten 'beylik, paşalık, ağalık, hocalık, hanımlık' lakaplarının kaldırılması" da bu amaca yönelikti. Kaya, genelgesini bir uyarı ile bitiriyordu: "Bütün vatandaşların ve Türkiye'de yabancı lisanlarla gazete ve risale neşreden yabancıların bu esasa" göre hareket etmeleri gerekiyordu.

Yasa ne emrediyor; biz ne yapıyoruz?

Yasaya göre, Türkiye'de bugün de ağa, hacı, hâfız, hoca molla, efendi, bey, beyefendi, paşa, hanım, hanımefendi ve hazretleri gibi lakap ve unvanların kullanılması yasaktır. Yasanın kabûl edilmesiyle birlikte; bundan böyle, orduda müşirlere "mareşal"; birinci ferik, ferik ve livâlara "general"; deniz kuvvetlerinde birinci ferik, ferik ve livâlara "amiral" denilecekti. Bu isimdeki rütbeleri, bu târihten itibâren kullanmaya başladık...

İşin ilginç kısmı; yasada herhangi bir cezâî sorumluluk bulunmamasıydı. Yâni, bu unvan ve lakapları kullanmaya devâm edenlerin durumu açık değildi. Bu bakımdan; değil günlük konuşmalarda; yazılı metinlerde bile bu uygulamayı ısrarla sürdürmek çok güç; zaman zaman imkânsızdı. Hattâ aradan geçen neredeyse seksen yıldan sonra bile, bu unvan ve lakapları hâlâ kullanıyor olmamız ve birçoğumuzun bunların seksen yıl önce kaldırıldığından bile haberdâr olmaması, ilginçtir.

Yasaya göre; eşlerin birbirlerine "hanım", "hanımefendi" ya da "efendi", "bey" ve "beyefendi" demeleri doğru değildir. Tıpkı hacca gidenlere "hacı" denilmemesi gerektiği gibi! General ve amirallere hâlâ "paşa" dememiz de, Cumhuriyet yasalarına karşı çıkmak için bir vesile olarak kullanılıyor olabilir! Zamânında başında sık sık gördüğümüz "Gâzi Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri"

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

ya da “Başvekil İsmet Paşa Hazretleri” tarzındaki ifâdeler de, bu yasa çerçevesinde biraz tuhaf karşılanmış olmalıdır!

Siz siz olun; otobüste “bayan yanı” tercih edenlerin bu terimi nereden öğrenmiş olabileceklerini merâk etmeyin! “Bay” ve “bayan” terimleri de, bu yasanın doğurduğu sıfat boşluğunu doldurmak amacıyla “icât” edilmişti!

HALKEVLERİ DERGİLERİNİ HATIRLARKEN...

Halkevleri, Türk Ocakları'nın yerine kurulduğunda; pek çok Halkevi de ardı ardına dergi yayınlamaya başladı. Maalesef günümüzde bu dergi koleksiyonlarının bâzılarına ulaşmak güç ya da imkânsız...

Taşrada Halkevi binâsı

Hatırlanacağı gibi, Halkevleri, CHP'nin yan kuruluşuydu. Partiye bağlı ve bağımlıydı. CHP Genel Sekreterliği, 1939 yılının Temmuz ayında Halkevi başkanlıklarına yazdığı yazıda; Halkevleri tarafından çıkarılmakta olan dergiler hakkında bilgi veriyordu. Halkevleri Genel Merkezi tarafından yayınlanan *Ülkü* dergisinin yanında -ki bu yayın atılımı da zamânında parti genel sekreteri olan Recep Peker'in hânesine yazılmalıdır- pek çok Halkevi, dergi çıkarmıştı ya da çıkarmak istiyordu.

Dergi çıkarmanın şartları

Elbette, parti merkezi bu yöndeki faaliyetleri destekliyordu. Ancak “dergilerin daha faydalı bir şekilde çıkmalarını temin maksadı ile” bâzı kuralların da hatırlatılmasında yarar vardı. Şöyle ki; Genel Sekreterliğe göre; “Halkevi dergilerinin yazıları için geniş münderecat kadrosu” hazırlanmıştı ve “bu kadro içinde Halkevleri dergileri kendilerine faydalı mevzuları bulmakta güçlük” çekmeyeceklerdi.

Diğer yandan, “dergi çıkarmanın birçok şartları” da vardı; bu şartları da temin etmek gerekirdi. Şartlar neydi diye soracak olanlara; yazıda bu yanıt verilmişti: “Eleman; teknik imkânlar [sağlanması]; elbette birinci derecede” önemiydi. Bu şartları ve imkânları her yerde bulmak maalesef mümkün değildi; bunlar, “bugün daha ziyâde vilâyet merkezlerinde” bulunabilirdi. Bu nedenle de, “şimdilik yalnız vilâyet merkezlerindeki Halkevlerimizin dergi çıkarmaları” yeterli ve uygun bulunmuştu.

Dergilerin içeriği ne olacak peki?

Bunun da yanıtı hazırды: “Halkevleri öğreneğine göre; Halkevleri’nin çıkaracağı dergilerin yazı ve idâre işleriyle dil, târîh

Halkevi ve üyeleri

ve edebiyat komitalarının meşgûl olmaları” gerekiyordu. “Derginin yazı ve idâre vazifesini üzerine alan bu komita; bir yazı heyeti” oluşturabilirdi. Dahası; ildeki Halkevleri’nden de birer muhabir üye isteyebilirdi. Böylece dergi, o ilin Halkevi dergisi hâline gelmiş olacaktı.

Dergilerin periyodu

Dergilerin periyodu da, yazının ele aldığı konulardan biriydi. Pek çok dergi aylıktı; fakat iki ayda bir çıkanlara ve hattâ onbeş günde bir çıkanlara da rastlanıyordu. Genel Sekreterlik, Halkevi dergilerinin mutlaka aylık olarak yayınlanmasından yanaydı. Ayrıca, dergilerin “yazı bakımından olduğu kadar, basılış cihetinden de temiz, düzgün olmasına dikkat” edilmeliydi. “Bozuk, silik harflerle, çeşit çeşit renklerle çıkan Halkevi dergilerinde, ne kadar faydalı yazı olursa olsun, okuyucu bulmakta güçlük” çekileceğine de işâret edilmişti.

Elbette, işin bir de mâlî kısmı vardı. Yazıda bundan böyle il merkezlerinde çıkarılacak olan dergilerin masraflarının Halkevi bütçesinden karşılanması gerektiğine değiniliyor; ardından da “dergilerin paralı olması partice kabûl edilmiş olduğuna göre”, elde edilen gelirin de, söz konusu bütçenin gelir kısmında gösterilmesi gereğine dikkat çekiliyordu.

Ayrıca, “Halkevlerimiz tarafından çıkarılmakta olan dergilerimizin adları ve hangi Halkevi tarafından çıkarılmakta oldukları bir liste hâlinde her Halkevi dergisinin son kapağı”nda muhakkak belirtilmeliydi.

Ama eleştiri de lâzım...

Yazıda önemli bir noktaya daha değiniliyordu; buna göre; dergilerin kalitesinin artması elbette eleştiriye bağlıydı. Bu bakımdan, “dergilerimizin yazı kaliteleri de, her Halkevi dergisinin diğer Halkevi dergilerinde çıkan yazıları tâkip ve usûl ve mevzuuna uygun tenkitlerle yükseleceğinde kuşku yoktu.” Bunu sağlamak için de, her Halkevi dergisinin diğerlerine iletilmesi gerekiyordu.

Ayrıca, her dergiden *Ülkü* dergisi ile Genel Sekreterliğe de iletilmesi ihmâl edilmemesi gereken bir konuydu.

Konu sıkıntısı çekilmemesi için...

Yazıda; dergilerin ele alacakları konular altı sayfa boyunca uzun uzun anlatılmıştı. Bir seçme yapmak gerekirse; Halkevi dergileri için ele alınması gereken konular şunlardı: “millet ve vatan sevgisini; inkılâpçılık heyecânını kuvvetlendirecek eserler”; “Millî Mücâdele’nin kahramanlarını anlatan”; “taassubun, bâtil itikatlerin, fenâ göreneklerin çirkinliklerini ve gülünçlüklerini ortaya koyan”; “halkçılık sevgisi aşılayan”; “dünyâ târihinde Türkün eski ve geniş yerini gösterir; bu hakikati ihmâl ve inkâr eden iddiâların çürüklüğünü inandırıcı delillerle ortaya koyan tetkikler”; “fertçiliğin zarar ve tehlikeleri”; “halka vatandaş terbiyesi verme”; “memleketimizde ve başka memleketlerde kadın hareketleri, kadının erkeklerle müsâvi haklılığı ve bundan istifâdesi yolları, kadının cemiyette yetiştirici rolü, ev kadınlığı”; “karı-koca seçerken aranılacak vasıflar”; “gençlere köylere gidip çalışarak, millî medeniyetin değerli yapıcısı olmanın şerefini anlatır ve onlara bu isteği telkin eden yazılar”; “köylerden şehirlere doğru akmanın, münevver ve zeki nüfusun büyük şehirlerde merkezleşmesinin yarın için zararlarını göz önüne seren eserler”...

Halkevi dergilerinin listesi (1939)

<u>Halkevinin adı</u>	<u>Derginin adı</u>	<u>Periyodu</u>
Adana	<i>Görüşler</i>	Aylık
Afyon	<i>Taşpınar</i>	Aylık
Amasya	<i>Yeşilirmak</i>	Aylık
Antalya	<i>Türk Akdeniz</i>	İki aylık
Bafra	<i>Altınyaprak</i>	İki aylık
Balıkesir	<i>Kaynak</i>	Üç aylık
Bursa	<i>Uludağ</i>	Üç aylık
Burdur	<i>Burdur</i>	Üç aylık

Artvin	Çoruh	İki aylık
Denizli	İnanç	Aylık
Diyarbakır	Karacadağ	Aylık
Elazığ	İltan	Aylık
Eminönü	Yeni Türk	Aylık
Eminönü	Halk Bilgisi Haberleri	Aylık
Gaziantep	Başpınar	Aylık
Kayseri	Erciyeş	Aylık
Erzurum	Atayolu	Aylık
Eskişehir	Halkevi	Aylık
Giresun	Aksu	Aylık
Isparta	Ün	Aylık
İzmir	Fikirler	15 günlük
Kars	Doğuş	Aylık
Konya	Konya	Aylık
Manisa	Gediz	Aylık
Mersin	İçel	Aylık
Merzifon	Taşan	Aylık
Milâs	Yeni Milâs	Aylık
Muğla	Muğla	Aylık
Niğde	Akpınar	Aylık
Trabzon	İnan	Aylık
Samsun	19 Mayıs	Aylık
Sinop	Dranaz	Aylık
Sivas	4 Eylül	Aylık
Urfa	Ocak	İki aylık
Yozgat	Bozok	15 günlük
Zonguldak	Karaelmas	Üç aylık

Halkevinde tören kuralları

CHP Genel Sekreteri ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 29 Mayıs 1937 târîhli genelgesinde; “henüz hayatta olan şahsiyetlerin günlerini yapmanın, bâzı saygıya lâyık olanları unutmuş veyâ geride bırakmış olmak gibi, ehemmiyetli ve mukadder mahzurları”nı hatırlatıyordu. Bu takdirde; “iyi bir hareket yapalım denirken, bilinmeden çok değerli şahsiyetler rencide edilmiş olabilir” di. Kaya, “bundan dolayı Halkevlerimizin yaşayan mütefekkir, sanatkâr vs. zatlardan hiçbiri hakkında törenler tertip etmemesini” tavsiye ediyordu.

Ayrıca, “ilmine, sanatına hürmeten kendilerine tören tertip edilmesi düşünülen yabancı âlimlerle ölmüş Türk uluları hakkında tören yapabilmek için de” mutlaka parti merkezinden izin alınması gerektiğini bildiriyordu!

BİTMEYEN HALKEVLERİ MESELESİ

Tek-parti döneminde böyle bir mesele elbette yoktu; mesele; partiler rejimine geçilince, Demokrat Parti (DP) kurulunca başladı. Halkevleri, kimindi? Eğer CHP'ninse, Halkevleri'ni yaratan fon nereden gelmişti? Kamudan gelmişse, Halkevleri nasıl CHP'nin olabiliyordu?

CHP açısından da sıkıntılı bir durum doğmuştu doğrusu... Bir yandan, kendi yarattığı bir kurum vardı elinde ve Halkevleri, CHP'nin malıydı. Böylesi geniş bir örgütlenmeyi partinin elinin tersiyle itmesi çok güçtü. Fakat DP'nin itirazlarına karşı argüman üretmek de kolay değildi. CHP, önce topu ortada dolaştırmayı tercih etti. Elbette, Halkevleri partinindi, partinin idaresindeydi; ancak herkes bu kurumdan yararlanabilirdi. Bu savunma hattı, elbette uzun ömürle olamazdı. Sonunda CHP bir karâra varmak gerektiğini hissetti ve bu konuda pek çok rapor hazırlandı.

Halkevi müzik kolunun çalışmaları

“Kültür yuvaları”

1946 yılından sonra hazırlandığı belli olan, fakat maalesef kesin târihini bilemediğimiz bir CHP raporunda; Halkevleri “kültür yuvası” olarak nitelendirilmişti. Nitekim, Halkevleri idâre ve teşkilât tâlimatnâmesinin ilk maddesinde; Halkevleri’nin CHP’nin altı oku ilkeleri uyarınca faaliyette bulunması öngörülmüştü. Halkevleri, buna göre, tüzel kişiliği olmayan ve CHP içinde yer alan kuruluşu.

Peki bu aşamada ne gibi formüller vardı? Raporda bunlar şöyle özetlenmişti: (a) Halkevleri ile Halk Odaları’nı CHP’den ayırarak, tüzel kişiliğe sâhip bir kurum hâline getirmek; (b) “Halk terbiyesi veyâ buna benzeyen bir adla Millî Eğitim Bakanlığı’na bağlamak”; (c) “İller emrine vererek, her yerin kendi özeliğine göre idâresini temin etmek...”

Raporda; Halkevleri’nin CHP’den ayrılmasına hiçbir partinin rızâ göstermeyeceği açıkça belirtiliyordu. Bu durumda ilk seçenek uygulanmayacaktı. İkinci seçeneğe gelince... “Tek-parti ve hükûmet hâlinde çalıştığımız zamanlarda, her işte olduğu gibi, kültür alanında da Halkevleri ve odaları, hükûmetçe yapılan ve yapılmakta olan işlere katılmakta ve hükûmet işlerine yardım etmekte ve tamamlamakta idi.”

CHP, artık yalnızca politika işleriyle ilgileneceğinden; Halkevleri’nin sosyal çalışmalarının devri akla gelen bir ihtimâldi. Ancak, raporda bu seçenek de elenmişti. Parti, sosyal etkinliklerle de yakından ilgilenmeye devâm etmeliydi. Son seçenek, Halkevleri’nin illerde “hedefi belli olmayan birer kulüp hâline” getirilmesiydi. Ama bu fikir de dışarıda bırakılmıştı.

“Parti bünyesinde kalmalı”

Raporda, bütün seçenekler elendikten sonra, Halkevleri’nin CHP’de kalmasının en doğru yol olduğuna değiniliyordu. Halkevleri, “kuruluşundaki gâyelere uygun olarak çalışmalarına devâm etmeli”ydi. Ancak, bâzı alanlardaki faaliyetlerinin hükûmete devredilmesi düşünülebilirdi: “Spor ve yardım, köycülük kollarımızın

çalışmalarından hükûmetçe madde olarak ele alınan ve devlet işlerine taallûk eden kısımları, hükûmet faaliyetine terk etmek yerinde olur"du.

Binâlar CHP'nin...

Raporda; önemli konulara da değinilmişti. Halkevlerinin tüzel kişiliği bulunmadığından, Halkevleri'ne âid olan bütün taşınmazlar CHP adına tapuya tescil edilmişti; yâni, bunlar partinin malıydı. Ama mülkiyet sorunu karmaşıktı. Çünkü; "inşaat masraflarının tamâmen veyâ kısmen merkezden verilmesi ve parti bütçesine de hükûmetin yardım etmesi ve bir kısım masrafa da halkın iştirâk etmesi; binâlarımızın mülkiyeti hakkında tartışmalara yol açmakta"ydı.

Halkevleri'nin masrafları şimdiye kadar şuradan karşılanmıştı: (a) merkezden yapılan yardımlar; (b) özel idâreden alınan ödenekler; (c) belediyelerden alınan ödenekler... Yapılan hesaplara göre; Halkevleri'ne kuruluşundan 1945 yılı sonuna kadar; merkezden 7 milyon 645 bin lira; 1939 yılından 1945 yılı sonuna dek özel idârelerden 6 milyon 300 bin lira; ve belediyelerden de bir milyon 736 bin lira aktarılmıştı. Toplam mâliyet; 15 milyon 688 bin lira idi.

Rapora göre; özel idârelerin ve belediyelerin 1939 yılından önceki para aktarımlarını saptamak mümkün değildi. Diğer yandan, Halkevleri'nin ve odalarının kendilerinin sağladıkları gelirleri de saptamak imkânsızdı. Ama bu gelirlerin çok büyük bir kısmı merkezden yapılan yardımlardı.

Gelir temini hiç düşünülmedi

Raporda çok ilginç bir husûsa değiniliyordu; buna göre; Halkevleri, idâre ve teşkilât tâlimatnâmesinin eski bir maddesine göre; Halkevlerinin hiçbir şekilde kendilerine vâridat temini ile meşgûl olmayacağı hakkında koyduğu prensip, bu kurumlarımızı gelir temini düşüncesinden uzaklaştırmış ve bağlı bulundukları merkezlerin verecekleri ödeneklere göre çalışmalarını sağlamaya mecbur bırakmıştı." Bu madde sonradan değiştirilmişti. Artık gelir

teminine çalışılıyordu. Bu konuda “her Halkevliyi düşündürtme zarûreti” doğmuştu.

CHP’nindir; CHP’nin kalsın...

Fakat rapora göre; “bu tartışmalarda Halkevleri ve odalarının mülkiyeti ile bunlardan istifade etmek şekilleri birbirine karıştırılmamalı”ydı. O hâlde nasıl bir formül uygun düşerdi sorusuna da şöyle bir yanıt veriliyordu:

“Partimiz hükûmetlerinin kendi partisine ve hele Halkevleri’nde olduğu gibi temin ettiği faydanın münhasıran kendi mensuplarına âid olmayıp, parti kayıtlarından âzâde olarak bütün yurttaşları ayırt etmeyen bir kuruma yardım etmesinde gayri tabîlik ve kânunsuzluk düşünülemez” di. Binâların mülkiyeti CHP’de kalmaya devâm etmeli; bu arada; “Halkevleri idâre ve teşkilât tâlimatnâmesinin ilk maddesinde yazılı olduğu gibi; Halkevleri, CHP’nin 6 Ok’u ilkeleri doğrultusunda çalışmalarına devâm etmeliydi. Bu ilkeleri “zedelemek kaydı”yla, Halkevleri’nde herkesin çalışma yapması mümkündü.

Sonuçta; “bu düşünceye göre; Halkevleri ve odaları, parti gayretlerine düşmeden, halkın evidir denilmesinde endişe edilecek bir cihet yoktu.” CHP de, Halkevleri’ni “birer politika merkezi hâline getirmeye” izin vermemeliydi. Hâlihazırda 4.523’ü bulan Halkevleri’nin parti içinde çalışmaya devâm etmesi en uygun yöntemdi.

Bugünden geriye dönüp bakıldığında sormadan edemiyor insan; CHP, seçimi kaybetme ihtimâline karşı, 1950 öncesinde acaba Halkevleri’ni devlete bağışlamış olsaydı; Demokrat Parti iktidârında Halkevleri, bambaşka bir formül altında sür(dürül)ebilir miydi acaba? Acaba Halkevleri, meselâ Kültür Bakanlığı’nın çatısı altında hâlâ ayakta kalabilir miydi? Ve acaba sosyal ve kültürel bakımdan yeni bir ivme kazanmak mümkün olabilir miydi? Acaba Halkevleri yalnızca günlük politikanın gadrine mi uğradı? Yanıt için maalesef artık çok geç...

CHP SPORA DA EL ATMIŞTI...

*Tek-parti iktidârında CHP'nin spora da
özel bir önem verdiğini biliyoruz.
Toplumun beden terbiyesi de gündemdeydi.
Ne var ki, bu alanda da önemli bir başarı
sağlanamayacaktır.*

CHP Genel Sekreteri Recep Peker, görevi aldıktan çok kısa bir süre sonra, partinin yeni programını hatırlatıyordu. Gerçekten de CHP'nin 1931 yılında yapılan kurultayında kabûledilen yeni parti programında; partinin "Türk vatandaşlarının vücûda getirmiş oldukları ve getirecekleri bütün spor teşekküllerini milletin kuvvetli ve irâdeli tutulması noktasından fevkâlâde mühim" addettiği belirtilmişti. Parti, bu oluşumları "idâme ve himâye" etmeye karar vermişti.

Tatbikâta geçerken...

Elbette, sâdece karar almak yetmezdi; onu hayâta geçirmek gerekirdi ve Peker, başkaca pek çok alanda olduğu gibi, şimdi bu alanda da hamle yapmanın sırası geldiğine inanıyordu. Partinin pek çok alanda etkin olması lâzımdı. Şöyle diyordu Peker; "Bu maddenin tatbikâtında fırkamızın [partimizin] büyük idealleri ve arzuları vardır." "Bunları tahakkuk ettirmek için tedricen [yavaş yavaş] vâsıta ve imkânların müsaadesi nisbetinde genişletilecek bir tatbikat yoluna girilmesi" düşünülüyordu.

Parti Genel Yönetim Kurulu meseleyi görüşmüş ve bâzı kararlar almıştı; Peker, parti örgütüne yönelik genelgesinde bu yeni kararları açıklıyordu. Buna göre; bütün parti örgütü, bundan böyle

Tek-parti döneminde resmi törenler

sporculara ve spor teşekküllerine karşı duyarlı olacaktı. Böylece “memleketin güzide genç unsurunu ihtivâ eden sporcuların bizim için kıymetli olan muhabbet ve alâkaları celb edilmiş ve intihap [seçim] zamanlarında temiz ve samimi temâyüllerinden de istifâde edilmiş olur”du.

Yapılması gerekenler...

Basitti aslında; Halkevleri, sporculara da açıktı. En azından açık olmalıydı ve olacaktı da... Yakın bir zaman içinde Halkevleri’nin teşkilât ve faaliyetleri hakkındaki esaslar da saptanacak ve açıklanacaktı. Parti, mevcut olan spor kulüplerine binâ teminine çalışmalıydı. Eğer Halkevi’nde yer bulunabilirse, buradan yararlanmak mümkündü. Bulunamadığı takdirde, özel idârelerden ve belediyelerden satılık ya da kirâlık yer bulunmalıydı. Bu konuda bütün parti yönetimlerinin mahallî şartları göz önüne alarak yapılması gerekenler hakkında Genel Sekreterliğe bildirimde bulunması isteniyordu.

Spor teşekkülleri, mahallî bütçeleriyle faaliyette bulunmalıydılar. Bu zihniyeti yerleştirmek esas olmalıydı. “Spor bütçelerini beslemek

için fırka reislerimiz, belediye, husûsî idâreler, hükmi şahsiyetler, cemiyetler, müesseseler nezdinde ricâ ve delâlette” bulunmak gerekiyordu. Ayrıca; “müsâmere tertiplerine delâlet” edilmeliydi. “Mâlî kudreti olanların teberrûları [bağışları] teşvik” edilmeliydi. Ancak bu girişimler sırasında dikkatli olmak ve özen göstermek de gerekiyordu. “Kimsenin arzu hilâfına bîzâr edilmemeleri [bıktırılmamaları] ve hayırlı bir iş yapmak maksat iken, fırkanın tâcizci bir vaziyete düşmesinden dikkatle” kaçınmak da lâzımdı.

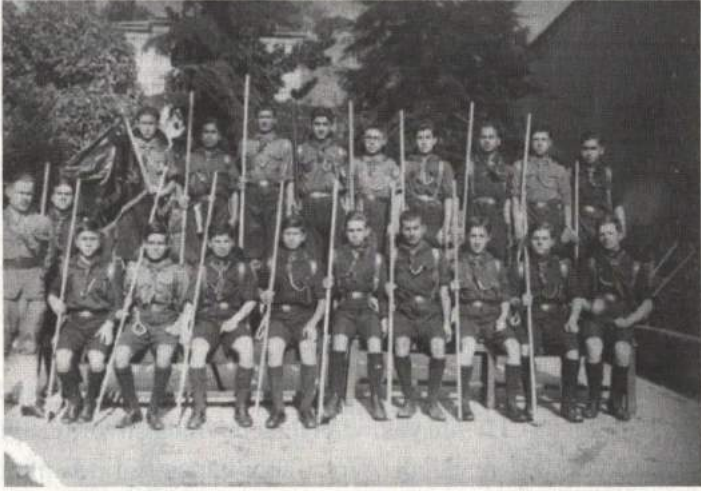
Hediyeleri de unutmamalıyız

Peker, yazısında, büyük kentlerde statlar ve diğer yerlerde ise, saha işleri ile CHP’nin yakından ilgilenmesini istiyordu. Spor seyahatleri desteklenmeliydi. Ayrıca, spor yarışmalarında mıntıka birincilerine hediyeler ve hâtırâlar verilmeliydi. Bunların ilân edilmesi uygun olurdu. Hakemlerin de unutulmaması isteniyordu: “Türkiye’de hakemlik edenlerden en ziyâde takdire mazhâr olan zâta ve Türkiye birincilerine fırkaca münâsip hediye veyâ hâtırâ” verilecekti.

Parti başkanları, “kulüpler arasında ziyâretler ve müsâbakalar teâtisine delâlet” edeceklerdi. İçte ve dışta yapılacak müsâbakalar için sporculara çalıştıkları kuruluşlardan izin alabilmeleri konusunda yardımcı olacaklardı.

İşlere karışmamak lâzım gelir

Yazıda önemli bir uyarı bulunuyordu: “Maçlarda fırka idâre heyeti reisi ve âzâları, spor teşkilâtının fennî ve kendilerine âid dâhilî idârelerine temâs eden işlere karışmaksızın hazır bulunurlar; alâka gösterirler” di. Partinin “spor ve sporcuları sevmek ve alâkayı her vesile ile dâimâ ihsâsetmek ve spora kıymet verdiğini” göstermesi gerekiyordu. Bu aşamada parti başkanlarına önemli bir görev daha düşüyordu. Sporcuların antreman için kamplara gitmesi gerektiğinde; askerî ve mahallî hastane ve kuruluşlardan çadır gibi malzeme alınması uygun olurdu.

Tek-parti döneminde izcilik teşkilâtı

Sevgi ve şefkat gösterilmesi

Spor yaralanmaları karşısında da duyarlı olunmalıydı: Yaralanan sporcuların tedâvisi için de yardımda bulunulmalıydı. Bu konuda mahallî hastane ve kuruluşların yardımının sağlanması doğru olurdu. Sporcuların tedâvileri sürecince ziyâretleri aksatılmamalı; partinin “sevgisini, şefkâtini ve alâkasını” göstermek konusunda ihmâl görülmemeliydi. Mümkünse kulüplere partili doktorlardan yardım sağlanmalıydı.

Neden spor?

Elbette, 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın (SCF) ülke içinde yarattığı devâsa siyâsal dalgalanma; erken Cumhuriyet açısından bir dönüm noktasını daha oluşturmuştu. Öngörülenin ya da sanılanın aksine; SCF’ye olan destek, hemen hemen her kesimden geliyordu. CHP’nin en çok güvendiği yerlerde ve kurumlarda bile bu böyleydi. CHP yönetimi, bir anlamda dehşet içinde kalmıştı. Dalga yatışırken, parti yönetimine ulaşan raporlar, yapılması gerekenleri bir ölçüde de olsa gündeme getirme çabasındaydı. Bu

süreci; *Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası* kitabımda (İletişim Yayınları) uzun boylu anlatmışım.

Recep Peker, partiyi toparlamak üzere Genel Sekreterliğe getirilmişti ve 1931 yılı bu yüzden parti hayâtı açısından da toplum hayâtı açısından da önemli bir dönemece denk geliyordu. CHP, kendisini toparlamak istiyordu ve bunu yapabilmesi için atacağı adımları tesbit etme çabası içindeydi. Bu çaba; Recep Peker isminde ve kişiliğinde simgelenmiştir. Peker, partinin toplumla bağ kurmasını, toplumla diyaloga girmesini, topluma öncü olabilecek kadrolara sâhip olabildemesini istiyordu. Bunun için partinin teşkilât yapısını, kadrolarını yeniden gözden geçirmeliydi.

Fakat bütün bunlar yetmezdi. Partinin ideolojik bir omurgası da olmalıydı. Peker, bunun için çok cephede savaş verilmesi gerektiğinin bilincindeydi. Muhtemelen onun gibi düşünen ve bu çok yönlü planlamayı gerçekten içselleştiren pek az kişi vardı. Peker, partinin gençlerle yakınlık kurmasını istiyordu; çünkü, SCF mâcerâsında gençler, pek çok kez spor kulüplerinde örgütlenmiş gençler, CHP'yi desteklememişlerdi.

O hâlde geçmiş deneyimlerin ışığında gençlerin desteğini kazanabilmek için onların ayağına gitmek gerekiyordu. Sporda teşkilâtlanma; CHP'nin bu alana açılmasındaki ana düşüncelerden biri de, buydu işte...

Beden terbiyesi ve spor, erken Cumhuriyet döneminin pek çok farklı etken altında oluşmuş politikalarından biriydi. Öyle ki, beden terbiyesi yasası gereğince, herkesin her gün spor yapması bile zorunlu hâle gelmişti! Elbette, diğer pek çok yasa gibi, bu da, kâğıt üzerinde kaldı. Yasayla “devrim” modeli, bu alanda da pek bir işe yaramamış sayılırdı!

Okuma notları

Yiğit Akın'ın İletişim Yayınları'ndan çıkmış olan *Gürbüz ve Yavuz Evlâtlar (Erken Cumhuriyette Beden Terbiyesi ve Spor)* kitabı, konuya giriş bakımından çok uygun olacaktır.

"DEVLET BÜYÜKLERİ" NİN İMZÂLİ FOTOĞRAFLARI VE RESİMLERİ

*Tek-parti iktidârında CHP'nin önde gelen yöneticilerinin,
"devlet büyükleri"nin fotoğrafları da
mesele olmuştu bir ara...
Ama her meselenin bir çözümü vardır mutlaka...*

İlk kez *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)* kitabımı yazar-ken fark etmiştim... O zamâna kadar kimsenin aklına gelmeyen bir mesele gündeme gelivermişti işte... Özetle; Başbakan İsmet Paşa'nın bu görevden uzaklaştırılmasından sonra, resimlerinin ve fotoğraflarının ne olacağı sorusuydu bu...

İsmet Paşa'nın resimleri ne olacak?

1937 yılının son günlerinde CHP Genel Başkan Vekili olan Celâl Bayar, ki artık başbakandır, yayınladığı genelge ile bu meseleyi çözmeye çalışmıştı:

İşgâl ettiği makamlardan ziyâde, yurduna ve ulusuna yaptığı hizmetlerle, inkılâp ricâlimiz arasına girmiş olan İsmet İnönü'nün, parti teşkilâtı ve Halkevi binâlarında resmine gösterilen hürmet ve itibârın, eski gibi devâm etmesi tabiidir. Bu resimlerin, yalnız mevki ve makam icâbı asıldığı zehâbı ile, indirilmiş olanları varsa, eski yerlerine konulması lüzûmunu bildirir...

Genelgeden anlaşılan, bâzı yerlerde, CHP ile Halkevi binâlarında İnönü'nün resimlerinin kaldırılmış ya da kaldırılıyor olmasıdır ki; bu tutum genelge ile engellenmek isteniyordu. Ancak resmî devlet dâirelerinin genelgenin dışında tutulması dikkat çekicidir.

İnönü'nün resmî devlet dâirelerinde bulunan resimlerinin ise, kaldırılıp kaldırılmadığına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlayamadım.

O kadar ki; Âsım Us bile, hâtırâ notlarında şöyle yazmaktan kendisini alamayacaktır:

Başvekillikten çekildiği zaman İsmet İnönü'nün resimleri bir mesele olmuştu. Hattâ Ankara'da köşe başındaki fotoğrafçı dükkânındaki resimleri kaldırılınca, gençler, dükkâncıyı asmaya mecbur etmişlerdi.

CHP Genel Sekreterliği'nin yazısı

Bayar'ın fotoğrafları

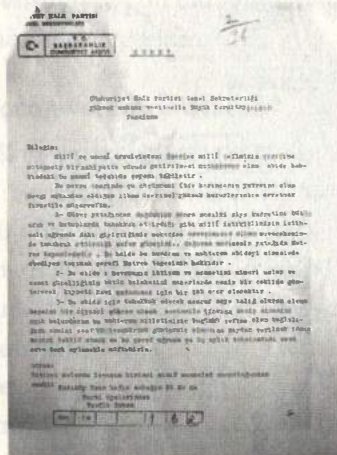
Başbakan olmasından birkaç ay sonra bu kez de Celâl Bayar'ın fotoğrafları parti ve Halkevleri'ne asılmaya başlanmıştı. 6 Nisan 1938 târîhli bir CHP genelgesinde; Bayar'ın "parti örgütleri ve Halkevlerimiz için lütfen imzâlayarak hediye buyurdıkları fotoğraflarından (...) tâne"nin postaya verildiği "müjde"lenmişti! Bu konuda 1936 ve 1937 yıllarında iletilmiş iki genelgeye dikkat edilmesi özellikle tembih edilmişti. Maalesef bu genelgeler elimde bulunmamaktadır.

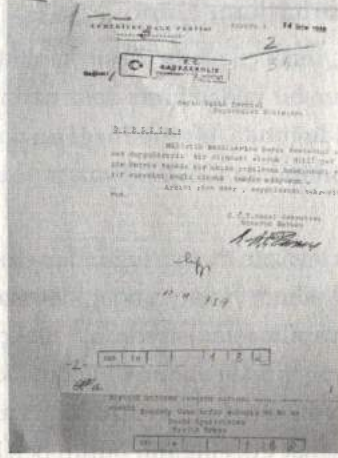
İnönü Cumhurbaşkanı olunca...

Politika hayâtı, inişli çıkışlıdır. Başbakanlıktan uzaklaştırılan İnönü, aradan geçen bir yıldan biraz daha uzun bir zaman sonra, cumhurbaşkanı olduğunda, elbette rüzgârın da yönü değişecektir. Bu rüzgârın yönünü de yine eski yazışmalardan izlemeye ne dersiniz?

Birinci Kolordu levâzım memurluğundan emekli ve CHP üyesi Tevfik Erkan; 1939 yılının Haziranında; Metristepe’de İsmet İnönü için bir âbide yapılmasını istiyordu. Dilekçesini CHP Genel Sekreterliği’ne iletmmişti; fakat bunun CHP Büyük Kurultayında ele alınmasından yanaydı. “Bu âbide; mevzuunun ihtişam ve azâmetini mimârî üslûp ve sanat güzelliğinin bütün belakatini nazarlarda câzip bir şekilde gösterecek kıymeti hâvi, vatanımız için bir şah eser olacaktı.” Elbette masraf önemli değildi; kendisi de üç aylık emeklilik maaşını sunmaya hazırды!

CHP Genel Sekreteri Tuzer de, bu talebi ve dilekçeyi, “milletin kendilerine karşı beslediği minnet duygularının bir nişânesi olarak” Başbakanlığa sunmuştu. Ancak böyle bir girişim hiçbir zaman olmayacaktır.

CHP Genel Sekreterliği'nin yazısı

Satin alınacak İnönü resimleri...

1940 yılının Şubat ayı geldiğinde ise; bu kez Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda; "Sayın Millî Şefimiz Reisicumhur İnönü'nün Türk ressamlarına yaptırılıp, Cumhuriyet Halk Partisi tarafından bastırılan resimlerinden"

Maliye Bakanlığı'nın yazısı

Bakanlığa bağlı “dâire, müessese ve her derecedeki mekteplerimiz için, 1,22x0,85 ebâdındakilerden 300; 0,50x75 ebâdındakilerden 7.500 ve 0,38x0,53 ebâdındakilerden de 12.200 olmak üzere; 20.000 resme ihtiyaç” olduğunu belirtiyordu.

“Partiden bildirildiğine göre; bir resmin bedeli 160 kuruştı.” Toplam masraf tutarı ise, 32.000 liraydı. Bu tahsisâtın 1940 bütçesinde Başbakanlık ya da Mâliye Bakanlığı için ayrılması isteniyordu.

Bu kez de Mâliye Bakanı Fuat Ağralı; Nisan ayında, Millî Eğitim Bakanlığı’nca satın alınacak resimler hakkında Başbakanlığa hitâben kaleme aldığı yazısında; bakanlığa bağlı “muhtelif dâire, müessese ve mektepler için satın alınacak 20.000 adet Reisicumhur İsmet İnönü’nün resmi bedeli olan 32.000 lirayı karşılamak üzere” bir miktar tahsisat talebine yanıt veriyordu.

Millî Eğitim Bakanlığı’nın talebi incelenmişti. Fakat Bakanlığın bu yönde bir tahsisâtı bütçede bulunmadığından; Bakanlığın bütçesinin TBMM Bütçe Komisyonu’nda görüşülmesi sırasında “muvafık ve müsâit tertiplerinden aynı miktar tahsisâtın tenzil edilerek, mefrûsat tertiplerine vâzı hususunun teklif ve temin edilmesi” gerekiyordu. Başbakanlık ise, kısa bir süre sonra, Mâliye Bakanlığı’nın önerisinin uygun olduğunu bildirecek ve bu yolda muamele yapılmasını isteyecektir.

Resimlerin çerçeveleri ne olacak?

1940 yılının Ekim ayına gelindiğinde ise; başka bir meseleyle karşılaşyoruz... Vakıflar Genel Müdürü, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda; İnönü’nün “matbû renkli resimlerinden” kendilerine gönderilen 65 adedinin bedeli olan 104 liranın, resimlerin sâhibi olan CHP’nin banka hesabına iletileceğinde söz ediyordu. Buraya kadar bir mesele yoktu; fakat “yurdun her köşesine dağıtılmış olan bu resimlere birer çerçeve yaptırılması” gerekiyordu. Ancak hâlihazırda “korniş tedârikinde müşkülât” vardı; bu nedenle çerçeveler, mahallî imkânlar dahilinde ve oraca düşünüldüğü şekilde hazırlanacaktı.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yazısı

“Bu resimler gibi çerçevelerinin de yeksenak olması şâyânı arzu olacağı”ndan; eğer uygun görülürse; bu takdirde, “bir çerçeve numûnesi tesbit edilerek, bu resimlerin gönderildiği makamlara tebliğ buyurulması” arzu ediliyordu. Görüldüğü gibi, hayli çetin ve mühim bir mesele gündeme gelmiş ve oturmuştu!

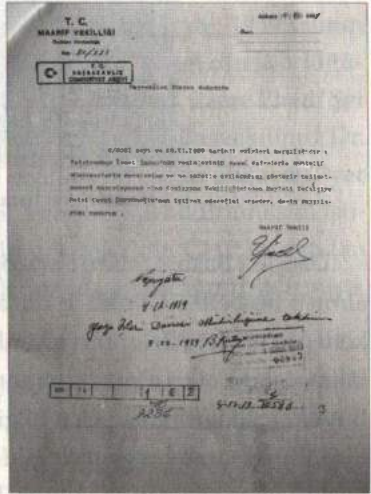
Talep, Başbakanlık tarafından CHP Genel Sekreterliği'nin dikkatine sunulduğunda; partiden alınan yanıt şöyleydi: “İnönü'nün resimlerine âid çerçevelerle partimizin meşgûl olmayarak, bu cihe-tin resmi asacakların kendi zevklerine ve asılacak yerin icablarına bırakılması” uygun görülmüştü. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne yazılan Başbakanlık yazısı da, bu şekilde olacaktır!

Yücel'in tâlimatnâme projesi

İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasından bir yıl sonra; Başbakanlığa hitâben kaleme aldığı bir yazısında, Millî Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel, yine aynı hassas meseleye dokunuyordu. Buna göre; İnönü'nün CHP tarafından “üç boy üzerine bastırılmakta olan resimlerinin, yüksek millî ve temsîlî kıymetleriyle mütenâsip olarak resmî dâirelerle muhtelif müesseselerin nerelerine ne sûretle asıla-

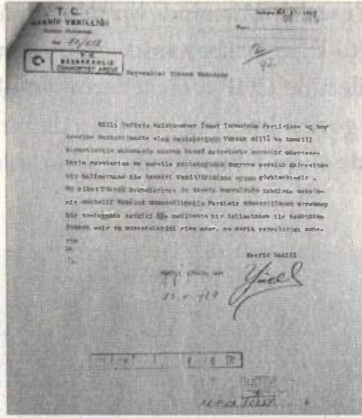
— CUMHURİYET VE CHP —

çağının muayyen esaslar dâiresinde bir tâlimatnâme ile tesbiti"ne gerek görülmüştü. Eğer Başbakanlık da uygun görürse; çeşitli bakanlık temsilcileri ile CHP temsilcilerinden oluşan bir komisyonda, konunun görüşülmesi ve sonucun da bir tâlimatnâme ile saptanması yerinde olurdu. Bu konuda Başbakanlığın görüşü talep ediliyordu.

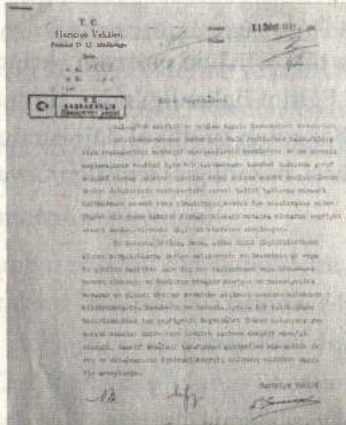
Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in yazısı

Başbakanlık da tâlimatnâme projesini yerinde görmüştü. Komisyon için Millî Eğitim Bakanlığı'ndan bir temsilci istenmişti. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı protokol dâiresinden de bir temsilci ricâ ediliyordu. Yücel, bakanlığını temsilen Cevat Dursunoğlu'nu görevlendirmişti.

Maarif Vekili Hasan Âli Yücel'in yazısı

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da, durumu yeterince ciddîye almıştı besbelli... Çünkü, o da, acele bir şekilde, “ecnebi memleketlerde devlet reislerinin resimlerinin sûreti tâliki hakkında” bir tâlimatnâme olup olmadığını soruşturmuştu! Berlin, Roma, Atina Büyükelçilikleri’nden gelen bilgiye göre; bu konuda bu ülkelerde bir tâlimatnâme mevcut değildi. “Bunların binâların nevine ve husûsiyetine nazaran en yüksek ihtiram mevkiine asılması usûlden bulunduğ-u” bildirilmişti.

Haricîye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nun yazısı

Saraçoğlu, bu durumda; bir tâlimatnâme hazırlanmasına gerek olmadığını, ilgili yerlere bu durumun bildirilmesiyle yetinilmesini öneriyordu. Zâten Dursunoğlu da bu öneriye katılmıştı. Kasım sonlarında başlayan yazışma trafiği, Şubat başında tamamlanmıştı! Resim asılmasına dâir bir tâlimatnâmeye ihtiyaç görülmemişti!

Beden terbiyesi de teyakkuzda!

Genel müdür Tümgeneral Cemil Tâhir Taner de, 1939 yılının yaz aylarında Başbakanlığa yazdığı yazıda; “genel direktörlüğümüzde müdüriyet odalarına ve bürolara konmak üzere Ebedî Şef Atatürk ile Millî Şefimiz İsmet İnönü’ye ve sayın Başvekilimiz Dr. Refik Saydam’a âid fotoğrafların ebatları ile” satın alınacak “yer hakkında verilmiş bir karar varsa” kendilerine bildirilmesini istiyordu. Başbakanlık da; İnönü’nün portrelerinin CHP tarafından yaptırılmakta olduğunu ve kendilerine ulaştırılacağını bildirmişti.

CUMHURİYET 10. YILDÖNÜMÜNÜ KUTLARKEN... HALK HATİPLERİ GÖREVE...

CHP'nin Halk Hatipleri Teşkilâtı başlı başına ilginç bir konudur. Son zamanlarda bu konuda yapılan araştırmalara küçük bir katkıda bulunmak istiyorum. Demek ki, 1933 yılında bile bu girişimden beklenen sonuç henüz alınamamıştı!

Elimizde CHP'nin Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü için yaptığı hazırlıkları gösteren bir belge bulunmaktadır. Cumhuriyet'in onuncu yıldönümündeki kutlama törenleri için hazırlanan "tâlimatnâme"ye göre; CHP, "bir yandan, Cumhuriyet ve inkılâbın mefhum taraflarını ve öbür yandan, on yıllık Cumhuriyet'in

Sivas Kongresi'nin toplandığı binâ

yeni devlete getirdiği sayısız iyilikleri, Cumhuriyet Bayramı münâsebetiyle, memleket içinde ve dışında yayacak tedbir ve vâsıtalar hazırlıyor”du.

Halk kürsüleri:

“Derin ve Güzel Duygular”

CHP, “Cumhuriyet’in ve inkılâbın heyecânı içinde büyük millî bayramı yaşayacak olan halk kitleleri arasında bu derin duygularını diğer vatandaşlara söz ile anlatmak isteyeceklerin çokluğuna” inanıyordu. Bunun için “halk kürsüleri”nden yararlanılacaktı. Cumhuriyet Bayramı için CHP, kurduğu bir komisyon aracılığıyla, bir rehber hazırlamaktaydı ve bu rehberde “Cumhuriyet’in eserlerine dâir derli toplu ve olgun mâlûmât” bulunacaktı. Bu eser, yakında çıkacaktı. Halka söz söylemek isteyenlerin bu eserden yararlanacakları umuluyordu.

CHP, bu münâsebetle, Cumhuriyet Bayramı’nı “fikir ve söz yolundan kuvvetlendirmek için fırka [parti] teşkilâtı olan bütün”

CHP Halk Hatipleri Teşkilâtı... Beyazıt meydanında bir konuşma...

il ve ilçe merkezlerinde halk kürsüleri açmaya karar vermişti. Üç gün sürecek olan bayramda “millî duygularımızın inan verici sesler hâlinde bütün memlekette akisler yapmasına hizmet için halk kürsüleri, inkılâba içinden bağlı bütün vatandaşlara” açık olacaktı.

Şimdi “bütün vatandaşlar” a denince; yanlış anlaşılmasın sakın... Elbette, halk kürsülerinden diğer vatandaşlara seslenmek isteyecek olan vatandaşlar için de “yazılı tâlimat” hazırlanmıştı.

Konuşma tâlimâtı...

CHP tarafından saptanan kurallar şöyleydi: Parti teşkilâtı bulunan il ve ilçe merkezlerinde “halkın en çok toplanabileceği yerlerde” halk kürsüleri kurulacaktı. Nüfusça kalabalık yerlerde bu kürsülerin sayısı ona kadar çıkabilecekti. Yağmur ihtimâline karşı da gereken önlemler alınacaktı tabî... Halk kürsüleri, bayram sürecince açık olacaktı. Üç gün boyunca güneşin doğuşundan batışına kadar faaliyet gösterilecekti. “Kürsülerde söz saatleri, her yerin icâbına göre, fırka idâre heyetleri tarafından tesbit ve vaktinde ilân” edilecekti. Ancak “bu saatlerin çok olması” isteniyordu.

Kürsülerin “halkın gelip geçmesine mâni olacak şekilde cadde ve yol üstünde” kurulmaması gerekiyordu. Her vatandaş, kadın ya da erkek, eğer 18 yaşını bitirmişse, halk kürsüsünden söz söylemek hakkına sâhipti. Her kürsü yerden en az yarım metre yüksekte kurulmalı ve üzerine de “CHP Halk Kürsüsü” levhası asılmalıydı.

Neler söylenecek?

Elbette, halk kürsüsünden yararlanacak olanların ne söyleyecekleri çok önemliydi; bunun için yeterli önlem alınmıştı da... Buna göre; “halk kürsülerinde söylenecek nutukların mevzuu, inkılâbın, Cumhuriyet’in ve istiklâlin kıymetini, üstünlüğünü ve ehemmiyetini mefhumlarla ve misâllerle anlatmaktan ibâretti.” Kürsüler, mahallî parti yönetimince seçilecek üç kişilik bir heyetçe yönetilecekti. Asıl önemlisi; “bu tâlimâtın bir sûreti ile nerede ve hangi meydanda yapılacağına dâir” bilgi, bayramdan dört gün önce mahallin en yüksek hükûmet makâmına da bildirilecekti.

“Halk kürsülerinde söz söylemek, bayramdan evvel veyâhut bayram esnâsında kürsü başında söz istemek ve almakla mümkündür.” Önceden sıraya girmek için mahallî parti binâsında parti başkanına ya da bu amaçla görevlendireceği heyete başvurmak gerekiyordu. Bir kişiye bir kez olmak üzere en çok bir saat söz süresi verilecekti.

Neler söylenmeyecek?

Tâlimatnâmeye göre; halk kürsüleri, tâlimatnâmeye uygun işlev görebilmesi için, “maksada yarar sözler için açılmış olduğundan, kürsü başında fırkanın bulunduracağı heyet, söz sırasını tanzimden başka, mevzuun maksada uygunluğuna ve söz zamânının bir saati geçmemesi noktasına dikkat” edecekti. Bu arada söz konusu heyet, “Türk Cezâ Kânunu’nda ve Umûmî İctimaat Kânunu’nda yazılı suçlar mâhiyetinde söz söylemelerine” de izin vermemeliydi.

Halk Hatipleri Teşkilâtı

CHP Genel Sekreterliği’nin 16 Kasım 1933 târihinde parti örgütüne ilettiği bir yazısından; CHP Halk Hatipleri Teşkilâtı’nın yine bu sırada canlandırılmak istendiği anlaşılmaktadır. Cumhuriyet’in 10. yıldönümünde belki de hayli yaygın olarak uygulamaya konulmuş olan bu girişimin köklerinin yine 1931 yılına kadar geri gittiğini biliyoruz... Elbette, partinin toplumla olan ilişkisini canlandırmaya karar vermiş olan CHP Genel Sekreteri Recep Peker’in bu alandaki öncü rolü inkâr edilemez.

Yine Peker’in söz konusu yazısından; Cumhuriyet’in 10. yıldönümü kutlamaları çerçevesinde, üç gün içinde toplam 356 kent ve kasabada kurulan 832 halk kürsüsünde toplam 5.885 nutuk verildiğini öğreniyoruz. Peker, parti örgütünden yardım talep ediyordu. Bu sırada halk kürsülerinde nutuk vermiş olan zevattan en değerli olanların kayda geçirilmesini ve onlardan hatip olarak yararlanılmasını istiyordu. Bu, önemli bir imkân ve fırsattı. İleride hayli genişletilmesi düşünülen Halk Hatipleri Teşkilâtı için de önemli bir adım olabilirdi.

Halk Hatipleri Teşkilâtı için okuma listesi

Bu alanda yapılan çalışmalar içinde; Hâkan Uzun'un "Bir Propaganda Aracı Olarak CHF Halk Hatipleri Teşkilâtı" adını taşıyan makâlesi; *Cumhuriyet Târîhi Araştırma Dergisi'*nde (Sayı: 11; Bahar 2010) yayınlandı. Konuya ilgi duyanlar için hayli kapsamlı bir başka araştırmanın bundan on yıl kadar önce kitap hâlinde basıldığını da eklemeliyim: Işın Çakan'ın *Konuşunuz; Konuşturunuz (Tek-Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silâhı: Söz)* kitabını okumanızı öneririm...

Bunları yazmamın özel bir nedeni de var: Genç araştırmacılar bâzen "konu sıkıntısı" çektiklerinden söz ederek, kendilerine "yeni alan"lar önerilmesini istiyorlar. Ama gerçekte "konu sıkıntısı" olmadığını her dikkatli ve özenli araştırmacı hemen fark edecektir. Yeter ki, "etrâf"ınıza azıcık dikkatle ve alıcı gözle bakabilin! Başkalarının gördüğünü, fakat fark edemediğini bakalım siz fark edecek misiniz? Bu arada; bilmem ki, kelime oyununu görüp, fark ettiniz mi?!

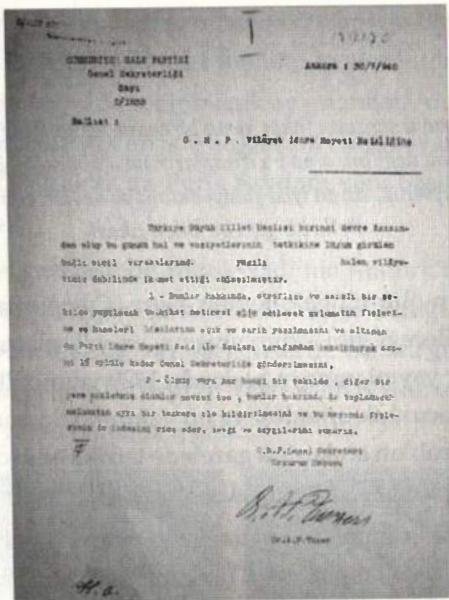
Fişlenmiş eski milletvekilleri

Birinci Meclis'in feshinin üzerinden on yedi yıl geçtikten sonra; 1940 yılının yazında, CHP Genel Sekreteri, parti il yönetim kurullarına yolladığı genelgesinde; ilk dönem milletvekilleri arasında "bugünkü hâl ve vaziyetlerinin tetkikine lüzum görülen"ler için araştırma talep ediyordu. Buna göre; eski milletvekilleri arasında ismi saptanan bâzılarının belirli illerde ikâmet ettiği görülmüştü. Şimdi parti yönetiminin bu isimlerin hâlihazırda ne yaptığını araştırması gerekiyordu.

Yazıda şöyle denilmişti: "Bunlar hakkında etraflıca ve esaslı bir şekilde yapılacak tetkikat neticesi elde edilecek mâlûmâtın fişlerine ve hâneleri hizâlarına açık ve sarîh yazılması..." Ölmüş ya da herhangi bir şekilde bir başka yere taşınmış olanlar içinse, elde edilecek bilginin ayrıca bildirilmesi gerekiyordu.

— CUMHURİYET VE CHP —

Tek başına bu yazı bile, Birinci Meclis'te bulunup da, İkinci Gruba dâhil olmuş, dolayısıyla Atatürk'e zamânında muhalefet etmiş ve bu nedenle de genellikle bir daha da milletvekili olamamış olanların, aradan geçen bunca yıldan sonra bile, hâlâ gözetim altında bulundurulduklarını göstermektedir!

CHP Genel Sekreterliği'nin yazısı

ATATÜRK'ÜN KAYINPEDERİNİN İTİRAZLARI MI VAR?

*Soruyu sordum; fakat kesin bir yanıt verebileceğim
kanısında değilim; ama bu itirazların ne olabileceğini merâk
ettiyseniz, siz en iyisi yazıyı okumaya devâm edin...
Belki bir gün bir bilen çıkar!*

Atatürk'ün ölümünden hemen sonra; *Cumhuriyet* gazetesinde, beklenebileceği gibi, onun anısına, en yakınlarının kaleminde, hâtırâlar yayınlanmaya başlandı. 1939 yılının ilk günlerinde Atatürk'ün çocukluk arkadaşı ve en yakınındaki isimlerden biri olan Sâlih Bozok'un anılarının gazetede tefrika edileceğine ilişkin ilânlar, gazetenin baş sayfasını süslemeye başlamıştı bile...

Atatürk'e dâir anılar, o sırada, kendisinin de naklettiklerinin dışında, gerçekten de pek azdı. Bu bakımdan tefrikanın ilgi çek-

Cumhuriyet gazetesi tefrikayı haber veriyor

memesi mümkün değildi. Hele kişisel yaşantıya dâir olan kısımlar, elbette çok daha ilginçti.

Dönemin hassâsiyeti

Elbette, bu, basit bir anı dizisi sayılmazdı; sayılamazdı ya da sayılmamalıydı. Belki de dışarıdan bakanlar için böyleydi; fakat unutulmasın ki, Millî Şef İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinin üzerinden sâdece bir buçuk ay geçmişti. Anıların yayına başladığı sırada Atatürk'ün Son Başbakanı Celâl Bayar, görevinden ayrılmış ve 25 Ocak'ta da Refik Saydam yeni başbakan olarak atanmıştı bile...

Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nâdi'nin Atatürk'ün yakınında bir isim olarak İsmet İnönü'den ne denli hoşnut olduğunu, dönemin siyâsî dedikoducularına sormak gerekirdi. Onlara göre; İnönü ile Nâdi'nin arası pek de iyi değildi; tıpkı Sâlih Bozok'un da paşayla arasının pek yakın olmaması gibi...

Tefrikadan sayfalar...

Sâlih Bozok anlatıyor

“Atatürk’e Âid Hâtırâlar” başlığı altında yayınlanan anıların elbette en çok merâk uyandıracak konularının başında, Atatürk’ün hastalığı ve ölümü gelmesi olağandı. Nitekim Bozok, tefrikanın ilk kısmını buna ayırmıştı: “Ebedî Şefin Hastalığı Nasıl Başladı ve Ağırлаştı?” başlığıyla, ilk kez bu konuda yetkili bir ağızdan yakın geçmişı anlatılıyordu.

Gazetenin aynı sayfasında, Atatürk’ün hastalığı sırasında, ileride hayli siyâsî dedikodulara neden olacak olan, İsmet Paşa’dan Bozok’a yazılan kişisel mektupların da orijinal klişeleri yayınlanmıştı. Bu mektuplar, paşanın o vakitler Bozok’a yakınlığını ve aynı zamanda da “ricâlar”ını ifşâ ediyordu.

Bozok’un bu satırlarının yayınlandığı târih de, ne tesâdüfse, 26 Ocak’tı. Her şeyin altında muhakkak bir buzağı arandığı bir sırada, politikaya âşinâ olanlar, bu anıların tam da bu sırada yayınlanmasının basit bir tesâdüf olmadığını düşünebilirlerdi. Ardından da “Ebedî Şefin Son Günleri” başlığıyla tefrika sürüyordu. Bu, “devâmı yarın” anonsu ile sürdürülen bir diziydi.

Lâtife Hanım’la evliliğine gelince...

Bozok, her ne hikmetse, birdenbire, Atatürk’ün özel yaşamına atlıyordu. O zamâna kadar hiç kimsenin sözünü etmediği ve muhtemelen etmeye de niyetli olmadığı bir konuyu hatırlatıyordu: Atatürk’ün Lâtife Hanım’la evliliğini... Evlilik biteli on yıldan fazla olmuştu. Bozok, o zamâna kadar hiç kimsenin bilmediği bazı “gerçekleri” açıklamanın zamânı geldiğine hükmetmiş olmalıydı. Bu kez gazetede yayınlanan hâtırâların başlığı, “Muzaffer Başkumandanın İzdivâcî Nasıl Olmuştu?” idi. Aslına bakacak olursanız, bugün elimizde bulunan ve Atatürk’ün evliliğine dâir öykülerin ilk hâlini, işte bu dizide buluyoruz.

Atatürk’ün Lâtife Hanım’la İzmir’de tanışması öyküsü; aralarındaki temaslar; evliliğe doğru giden yol; hepsi bu satırlarda okunuyordu. Bu kez de Lâtife Hanım’ın Bozok’a yazdığı mektup-

Atatürk, Lâtife Hanım, Muammer Bey, İzmir'de köşklerinde...

ların orijinal klişeleri yayınlanmıştı. Bozok, sâdece İsmet Paşa ile değil, fakat belli ki, Lâtife Hanım'ın da çok yakınında yer almıştı. Dolayısıyla, bu öyküyü ondan daha ayrıntılı bilebilecek belki de başka bir kişi yoktu. Muhtemelen diziyi izleyen pek çok okuyucu açısından bu böyleydi. Evlilik öyküsü sürüyordu; bu kez "Mustafa Kemal Evlilik Karârını Nasıl Verdi?" başlığıyla, öykü işlenmeye devâm ediliyordu. Bu heyecanlı dizinin ertesi gün de süreceğine ilişkin anons unutulmamıştı.

Ve dizinin sonu...

Bozok'un son yazısının târihi 2 Şubat'tı. Ve anıların süreceğine ilişkin anons da eksik değildi. Fakat bir sonraki gün yayın kesilmişti! Üstelik gazetede hiçbir açıklama da yapılmamıştı! Tuhaf bir durumdu doğrusu; muhtemelen gazetenin tirajını olumlu yönde etkileyebilecek bir yayının bu kadar kısa zamanda; sonuçta yalnızca dört yazıda sona ermesi... Herhâlde okuyucular da buna bir anlam verememişti.

Bu tefrikaya rastladığımda ve bunu izlemeye aldığımda, doğrusunu söylemek gerekirse, ben de bir anlam verememiştim. Muhakkak bir şey vardı; hele o siyâsal konjonktürde bir şey olmaması az bir ihtimâl gibi gelmişti bana... Fakat ne olabilirdi ki? Acaba bundan sonra gelecek kısımlar için mi bir “önlem” alınmıştı diye düşünmeden edemedim.

Dizi yarım kalmıştı. Benim bu konudaki “teorim” ise, hiçbir zaman kanıtlanamaz bir yorumdan ve spekülâsyondan ileri gidebilecek hâlde değildi. Kanıtlanabilir olmayan ya da yeterince iknâ edici bir şekilde sunulamayan bir “teori”, ne kadar çekici ve renkli olursa olsun, öznel bir yaklaşımın ifâdesinden başka bir anlama gelemezdi. Şimdilik, belki ileride açılmak üzere, dosyasında -eski deyimle- hıfz edilmesinden -saklanmasından- başka yapabilecek bir şeyim yoktu.

Bâzen şans kapıyı çalar...

İsmet Paşa’ya gelen sır mektup...

Elbette, bâzen de şans yardım eder; fakat târihçilerin de şansa bir şans vermesi gerekir. Yâni, merak saikiyle araştırmaya devâm etmek... Sonra bir gün, bakarsınız, bambaşka bir konuda araştırma yaparken; başkaca ilginç yazışmalar içinde, karşınıza belki de herkesin pek de ilginç bulmayacağı bir kâğıt parçası çıkar.

Arşivde eşelenmek, böylesi bir şans yaratmanın ilk adımıdır. Ama ilk adım da yeterli sayılamaz. Katalogda gördüğünüz ve belki de o anki yorgunluğunuzla üzerinde durmayabileceğiniz bir özet açıklama; eskiden kalma bir tozlu dosyayı hatırlamanıza yardımcı olabilir. Bir an için olsun dikkatinizi yitirmeden eski kâğıtların arasında dolaşmanın küçük bir sürprizidir bu...

Muammer Bey’in itirâzı

Evet; Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde bulduğum bir yazışmadan söz etmenin tam zamânıdır artık... Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Kemâl Gedeleş, -ki bu göreve atanalı yalnızca bir ay kadar olmuştu- 10 Şubat 1939 târihli yazısında; Başbakanlık

Müsteşar Muavini Haydar Güven'e, gâyet ilginç bir mektuptan söz ediyordu.

Yazıya göre; Lâtife Hanım'ın babası, Atatürk'ün bir zamanlar kayınpederi olan İzmir'de Muammer Uşaklı, Yeni Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü'ye bir mektup yazmıştı. İnönü de, Gedeleş'e "mektup ve ilişkilerini" Başbakan Refik Saydam'a sunması için tâlimat vermişti.

Gedeleş'in yazısının târihi 10 Şubat olduğuna göre; mektup, daha erken târihli olmalıydı. Belki de 2 Şubat'ta yazılmış olabilirdi. Cumhurbaşkanlığı'nda okunmuş olmalıydı. Sonra da Başbakanlığa iletilmek üzere yola çıkmıştı. Ama mektubun içeriğinde acaba ne vardı? Asıl can yakıcı soru budur. Budur da; bu soruyu ben de yanıtlama imkânına sâhip değilim maalesef... Çünkü, arşiv dosyasında sâdece bu yazı bulunuyor; ilişikteki mektup ve onun eklerini görmek mümkün değil... Elimizde bulunan sayfanın üzerinde arşivde el yazısıyla birinci sayfa notu düşüldüğüne göre; belki de bir başka

Lâtife Hanım'ın mezarı

dosyada mektubun kendisi ve ekleri hâlâ bizim onları bulmamızı bekliyorlardır. Eğer öyleyse, bakalım kime kısmet olacak?

Şansımız yardım etti; ama bir noktaya kadar... Son bir noktaya kadar mı demeliydim acaba? Elimizde mektubun orijinali bulunmuyor; fakat Gedeleş mi, yoksa yazıyı alan Günver mi, -el yazılarını tanımadığım için bir yorumda bulunmamın imkânı yok- yazının altına şöyle bir not düşmüş: "Muammer Uşaklıgil mektubu; *Cumhuriyet* gazetesinde Sâlih Bozok'un hâtırâtı münâsebetile..."

Evet; Muammer Bey'in mektubu kesinlikle Bozok'un anı dizi- siyle ilgili... Mektubun târihi belirsiz de olsa; Bozok'un anılarında muhtemelen Atatürk'ün Lâtife Hanım'la evliliğine dâir kısmına âid bir itirâz olmalı... Acaba bir düzeltme mi yapıldı; anlatılanlar tekzip mi edildi; konunun yeniden gündeme gelmesinden rahatsızlık mı duyuldu; bizzat Lâtife Hanım'dan da benzer bir itirâz mı geldi; öykünün uzamasından, uzatılmasından mı endişe edildi? Bütün bunları bilemiyoruz...

Atatürk'ün kayınpederi
Muammer Bey

Belki de Muammer Bey, anlatılanların -belki de İsmet Paşa'nın da bildiği gibi- gerçeği tam olarak yansıtmadığını; ya da eksik yansıtıldığını ileri sürmüştü. Belki de Bozok'un anlatımına şiddetli itirazları vardı. Acaba öyküyü kendi açısından mı anlatıyordu?

Bildiğimiz bir şey var ama; üstelik bundan eminiz; dizi -muhtemelen bu uyarı mektubu üzerine- dördüncü tefrikada, üstelik 2 Şubat târihli yayının ardından kesildi. Ve bir daha da devâm edemedi. Belki de gazete, Muammer

Bey'in bu mektubu üzerine uyarıldı. İsmet Paşa'nın ve âilesinin Lâtife Hanım'a olan yakınlığı hatırlanacak olursa; böyle olması ihtimâli yüksektir.

— CUMHURİYET VE CHP —

Sâlih Bozok’a gelince; neredeyse iki ay sonra yapılan milletvekili seçiminde aday gösterilmedi. Bir daha da milletvekili olamadı. Karanlıkta kaldı. İki yıl sonra da öldü.

Dediğim gibi; benimkisi hâlâ ve sâdece bir “teori” ... Acaba Sâlih Bozok’un tefrikasına niçin son verildi? Yanıtım biraz flû olmuş olabilir; ama sanki bana gerçekçiymiş gibi geliyor hâlâ...

ESKİ VE TOZLU KÂĞITLAR ARASINDA BİR GEZİNTİ...

KORGENERAL MEHMET EMİN KORAL'IN ÖYKÜSÜ

*Eskimiş, tozlanmış, bodrumlarda, tavan aralarında,
arşivlerde kaderine terk edilmiş, tozlu yığınlar içinde kalmış
kâğıtları elden geçirmek, târihçinin günlük işleri arasında
sayılabilir. Bu, yalnızca nostaljik bir gezinti de değildir.*

*Geçmişî didiklemenin ve öğrenmenin yolu
buradan geçer çünkü...*

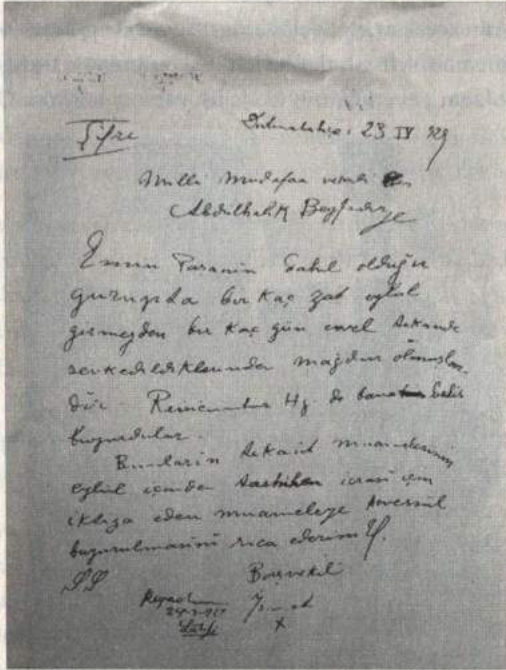
Bu defâ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde elime geçen eskimiş bir yazıdan söz edeceğim size... Hemen konuya gireyim: Mehmet Emin Koral'ı hatırlar mısınız? Ben hâfızanızı tâzelemeye çalışayım o hâlde: Kendisi Atatürk'le yaşıttır. Harbiye'den de sınıf arkadaşı... İstiklâl Savaşı'na çok geç katılmıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nın hazırladığı kitapta; resmî biyografisinde bu târih, 11 Ocak 1922 olarak gösterilmiştir.

Büyük Taarruz öncesinde Birinci Ordu kurmay başkanlığına atanmıştı. Sonrasında da 18. tümen komutanı oldu. 1916 yılında terfi etmiş olduğu albaylıktan mirlivalığa (tuğgenerallikle tümgeneralliği kapsamına alan eski rütbe) bu sırada yükseltildi. 23 Kasım 1922 târihinde ise İzmir müstahkem mevki komutanlığına atandı. 31 Ekim 1924 târihinde de 4. Kolordu komutanı oldu. Koral, 30 Ağustos 1926 târihinde de korgeneralliğe atandı.

Biyografisinde; 1929 yılında mâlûlen emekliye ayrıldığı yazılıdır. 1959 yılında öldüğünü bir başka biyografide gördüm. Fakat bir başka âile târihçesinde ölüm yılı, 1957 olarak verilmiştir.

İsmet Paşa'nın küçük bir ricâsı

Koral'ın emekliye ayrılmasının hemen ardından; Başbakan İsmet İnönü, bizzat kendi el yazısıyla, İstanbul Dolmabahçe Sarayı'ndan 23 Ekim 1929 târihinde Millî Savunma Bakanı Abdülhâlik Renda'ya yazdığı şifreli bir yazıda, "Emin Paşa'nın dâhil olduğu grupta birkaç zat, Eylül girmezden birkaç gün evvel tekâüde sevk edildiklerinden, mağdur olmuşlardır. Reisicumhur hazretleri de [Atatürk] bana bahis buyurdular. Bunların tekâüt muamelesinin Eylül içinden tashihen icrâsı için iktizâ eden muameleye tevessül buyurulmasını ricâ ederim efendim." diyordu.

Başbakan İsmet İnönü'nün yazısı

Anlaşılan o ki, emeklilik işleminin birkaç gün önceye alınması, muhtemelen emekli maaşının hesaplanmasında fark yaratıyordu ve işlemin bu nedenle birkaç gün geciktirilmesi istenmişti. Maalesef İsmet Paşa'nın talebinin yerine getirip getirilmediğini bilmiyorum...

Kendisi Füreyâ'nın babası olur da...

Koral'ı hatırlamadığınızı tahmin ediyorum. Olabilir; fakat ünlü seramik sanatçısı Füreyâ'yı herhâlde bileceksiniz... Eğer bilmiyorsanız, hiç olmazsa Ayşe Kulin'in 2000'li yılların hemen başında, zamânında çok satan, satış rekorları kıran *Füreyâ* kitabını hazırlamanız gerekir. Belki yeni farkına vardınız, fakat kitabın kahrâmânı olan Füreyâ, Mehmet Emin Koral'ın kızıdır. Meşhur Şâkir Paşa'nın evlâtlarından Hakkiye Koral'la evliliğinden olan kızıdır.

İsterseniz kitaptan birkaç satır da paylaşayım:

Hakkiye'nin kocasını iç güveysi almıştı eve... Genç adam, kaç kere en azından mutfak masraflarına katkıda bulunmayı teklif etmişti; ama sadrâzam yâverliği, büyükelçilik yapmış koskoca Osmanlı

Füreyâ Koral

paşası, dâmâdından iâşe parası alacak değildi elbette... Üstelik Hakkiye kocasıyla birlikte bahçenin dışındaki küçük evde oturuyordu. Kiliseye bakan kapının karşısında küçük ahşap evi tâmir ettirip, büyük kızının düğün armağanı yapmıştı.

Şâkir Paşa, Avrupa’da bir süredir moda olmaya başlayan çekirdek âile örneğini yaşatmak istemişti kızına... (...) Modern hayatta her âile kendi evinde yaşamalı diye düşünmüş, ilk evlenen büyük kızının evini ayırmıştı. (...) Hakkiye, ancak yatmadan yatmaya gidiyordu küçük eve... Zâten kocası da asker olduğu için çoğu kez yalnız kaldığından...

Hakkiye Hanım’la Emin Bey’in evliliği

Kitaptan bir parça daha aktarıyorum:

Hakkiye, bunları söylerken hafifçe dalıyordu gözleri... Nikâhtan önce, taa uzaktan tek bir kere gördüğü kocasıyla baş başa kaldıkları düğün gecesini hatırlıyordu. Hiç tanımadığı, hiç bilmediği, en az kendisi kadar heyecanlı ve şaşkın esmer genç adam, odalarına çekildiklerinde, ceketini çıkarmış, kemerini çözmüştü. Hakkiye’nin kulakları uğulduyordu. Yatağın kenarına oturmuş, beklemişti.

Namaz seccâdesine yürüyen kocası, namazını kıldıktan sonra, seccâdeden alnına yapışmış pullarla karşısına gelip durduğunda, bir kahkaha fırlamıştı, Hakkiye’nin dudaklarından... Şaşkın şaşkın bakmıştı kocası... “Emin Beyefendi, alnınıza pullar yapışmış da...” Kara kaşlarının üstündeki pulları almak için elini uzatmıştı usûlca... Ama sinirleri boşalmış olduğundan, kendini tutamıyor, sürekli gülüyordu. Emin Bey de gülmeye başlamıştı. Ancak o zaman görmüştü kocasının beyaz muntazam dişlerini...

Hakkiye’nin kocası Emin Bey (...) iyi yetişmiş gençler olmakla birlikte, Şâkir Paşa âilesinin eğitimine ve dünyâ görüşüne oldukça yabancı, orta sınıftan gelme ordu mensuplarıydılar. Hakkiye, evliliğinin en başında, Halıcıköy’de kocasının âilesiyle birlikte oturmaya çalışmış, ama yaşam tarzları çok değişik olduğu için, yeni âilesine intibâk edememişti.

Kocasının evinde ne kitap okunuyor ne müzik çalınıyordu. Kadınlar ve erkekler, uluorta bir arada oturmuyorlardı. İçi sıkıldığında ya da bir eksiği olduğunda, çarşafına sarınıp, dışarı çıkması bile hoş karşılanmıyordu. Hakkiye, bu hayâta ancak dokuz ay tahammül edebilmiş, sonra kalkıp, kendi âilesinin yanına yerleşmişti.

Cevat Şâkir, babasını vurunca...

Çok uzun yıllar sonra Halikarnas Balıkcısı olarak tanınacak olan Cevat Şâkir'in, babası Şâkir Paşa'yı tabanca ile vurarak öldürmesi haberi de köşke ulaştığında, bu kötü haberi ilk alan yine Emin Bey olacaktır. Kitapta, Emin Bey'in niçin Anadolu'ya çok geç katıldığı da açıklanmaya çalışılmıştır. Oğlu tarafından öldürülen kayınpederi Şâkir Paşa'nın bir anlamda vasiyetine uymuştur Emin Bey...

Koral'ın Millî Mücâdele'deki hizmeti

Elbette, Koral'ın Millî Mücâdele'ye çok geç katılmış olması dikkatinizi çekmiş olmalıdır; yine de derhâl çok üst düzey bir göreve atanması dikkat çekicidir; fakat bunun önemli bir nedeni vardır. Koral, İstanbul'da Harbiye Nezâreti'nde görevli iken, İstanbul'dan Anadolu'ya silâh sevkiyatının gerçekleşmesinde katkıda bulunmuştu. Kitapta, bu sahneler de anlatılmaktadır.

Bu aşamada belirtmeliyim ki; Emin Paşa'nın mütârekeden hemen sonra, 1 Mart 1919'da atandığı Karadeniz Boğazı Müstahkem Mevkii Komutanlığı, herhâlde bu işi hayli kolaylaştırmıştı! Bu görevde bir yıl kadar kalmıştı çünkü... Koral, millî ordu İzmir'e girdikten sonra atandığı İzmir Komutanlığı sırasında âilesinden yine ayrı kalacaktır.

Hakkiye hanım, Füreyâ ile birlikte İstanbul'da kalmayı tercih etmiştir; sâdece tâtillerinde İzmir'e gidecekler, ama bir süre sonra İzmir'e taşınacaklardır. En yakınlarından biri de, Atatürk'ün eşi olacak olan Lâtife Hanım olmuştu. O kadar ki, dâvetli sayısı hayli dar tutulmuş olan Atatürk ile nikâhında, Emin Paşa ile eşi de bulunmuştu! O sırada İzmir Vâlisi Abdülhâlik Renda idi. Füreyâ ise, İzmir'de âilesi ile berâber kalmamıştı; eğitimi için İstanbul'daydı.

Emin Koral'ın mezarı

Ve sonrası...

Emin Paşa'nın başına gelenleri yine kitaptan izleyelim:

Emin Paşa, iki yıla yakındır felâketlerle boğuşmaktaydı. Eskişehir'de kolordu kumandanlığı yapmakta iken, hakkında yapılan bir ihbarla hayâtı cehenneme dönmüştü. Ahlâkî bir nedenle istifâsı istenmişti. (...) Hakkındaki ihbârı öğrenince, istifâ etmemiş, askerî mahkemede yargılanmayı tercih etmiş ve aklanmıştı.

Fakat hastalanmıştı da... "Emin Paşa, çok ıstıraplı bir sinir hastalığına yakalanmıştı. Belkemiği iltihap içindeydi." Füreyâ'nın "babası, hastalığı nedeniyle istifâ etmiş ve tedâvi görmek üzere Viyana'nın yolunu tutmuştu. Emin Paşa'nın başına geleni ve hastalığının nedenini ise, kitapta Füreyâ'ya itirâfından öğreniyoruz.

Anlatılana göre, Eskişehir'de komutan iken eşini aldatmıştı ve yakalanmıştı da! Skandal çıkmaması için boşanma gerçekleşmemişti. Ama evlilik hayâtı bitmişti. Askerlikten ayrılmak zorunda kalması, kitapta istifâ olarak geçiyor; ardından da âile hayâtının dar-

madağın olması, Emin Paşa'nın sağlığını bozmuştu. Bu öykü, onun mâlûlen emekliye ayrılmasını da açıklıyor. Emin Paşa, Atatürk'e kırgındı. Hakkiye Hanım da benzer duygular içindeydi. Eşine yapılan haksızlık, Atatürk'ün çevresinin eseri idi ona göre...

Füreyâ ile Kılıç Ali'nin evliliği

Füreyâ'nın ilk evliliği kısa sürmüştü. Kılıç Ali, Atatürk'ün çok yakınında bir kişiydi. Âilenin de bir şekilde yakınıydı. Hattâ Cevat Şâkir'in aftan yararlanarak hapis hâneneden çıkmasından sonra, bu kez de devlet büyüklerine hakâretten yargılanması sırasında, Kılıç Ali, onun cezâsını hafifletecek tavassutta da bulunmuştu. Bu arada, Kılıç Ali'nin Füreyâ'ya tâlip olmasının Atatürk'ün çok yakını olan Nûri Conker'in tavassutu ile gerçekleşmesi, Emin Paşa'yı bayağı şoke etmişti. Kılıç Ali, Füreyâ'nın neredeyse babası yaşında olduğundan, bu öneriye pek de sıcak bakmamıştı Paşa... Ancak Füreyâ, evliliğe "evet" diyence, babaya da diyecek bir şey kalmamış olmalıydı!

Başkaca kitaplar da var

Bir de Şirin Devrim'in *Şâkir Paşa Âilesi* kitabını tavsiye ederim; bu hayli egzantrik âilenin öyküsünü merâk ettiyseniz eğer... Devrim'in yazdığına göre, Hakkiye Hanım, daha sonra İstanbul Belediyesi'nde meclis üyeliği de yapacak olmasının yanında Harbi Umûmî'de gönüllü hastabakıcılık da yapmış... Son olarak, Nermidil Erner Binark'ın *Şâkir Paşa Köşkü* kitabını da ihmâl etmeyin derim... Eğer âile târihine meraklıysanız... Belki de bu eskimiş kâğıt parçasıyla ben de Şâkir Paşa âilesinin târihine bir mürekkep damlası damlatabilmişimdir; kim bilir?

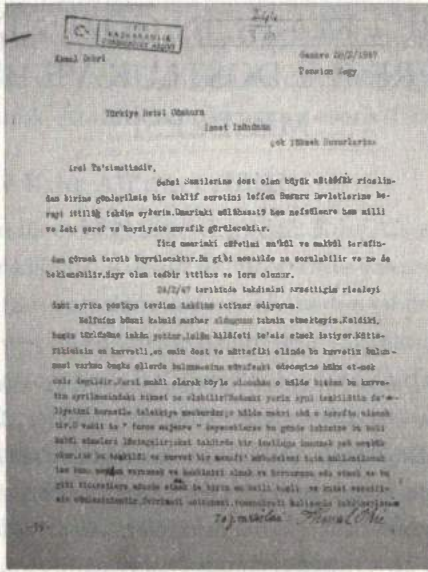
OHRİLİ KEMÂL'İN GÖZÜNDEN İNGİLTERE İLE DOSTLUK VE HİLÂFET MESELESİ

İkinci Dünyâ Savaşı'nın bitiminden sonra Türkiye ile İngiltere arasındaki yakınlık sürüyordu. Türkiye, Sovyet tehdidine karşı ABD'nin yanı sıra İngiltere'nin de desteğini almak istemişti. Ohrili Kemâl de, bu konuda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bâzı tavsiyelerde bulunmayı uygun görmüş olmalıydı.

Kemâl Ohri adını, aslında Ohrili Kemâl olarak biliyoruz. Nitekim elimizde bulunan ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye yazdığı 28 Şubat 1947 târîhli mektubunu Kemâl Ohri olarak imzâlamıştır. Bu târihte İsviçre'nin Cenevre kentinde Segy pansiyonunda yaşadığını da yine mektubundan anlıyoruz.

Hilâfetin yeniden tesisi

Ohri'nin İnönü'ye yazdığı mektuptaki ana fikri; savaş sonrasında İngiltere'nin hilâfeti yeniden tesis etmek düşüncesinde olduğu ve bunu gerçekleşmesi hâlinde hilâfetin Türkiye'nin dışında tesis edilmesinin uygun olmayacağıydı. İngiltere'nin gerçekten de böyle bir görüşü olup olmadığını bilmiyoruz. Bu bilgi, Ohri'ye âid idi. Ona göre; “müttefikimizin en kuvvetli, en emin dost ve müttefiki elinde bu kuvvetin bulunması varken; başka ellerde bulunmasına muvafakat edeceğine hükmetmek câiz değildi.” Eğer İngiltere aksi bir davranış içine girerse, bu takdirde de “dostluk”tan söz edilmesinin anlamı kalmayacaktı.

Ohri'li Kemâl'in mektubu

Ohri; mektubunun ekinde, 10 Kasım 1946 târihinde kaleme aldığı bir yazısını İnönü'nün dikkatine sunuyordu. Bu yedi sayfalık analizde; Ohri'nin ana fikrini destekleyen görüşlere yer verilmişti. Birinci Dünyâ Savaşı'nda cihat ilânıdır ki, İngiltere'nin Osmanlı devletini istilâsına neden olmuştu. Ancak, unutmamak gerekirdi ki; Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki münâsebetler uzun yıllar boyunca hep dostluk içinde kalmıştı. Nitekim, Türkiye ile İngiltere, iki yakın müttefik olmuşlardı ve bu durum sürmeliydi.

Lozan'daki gizli anlaşma

Ohri'nin yazdığına göre; Türkiye'nin kurulması aşamasında saltanatın ve hilâfetin kaldırılması; ardından "hâlen devâm eden İslâm terbiyesinin kaldırılması, mekteplerde kat'iyen men edilmesi, yalnız Türkiye'de değil; bütün âlemi İslâm'da büyük bir hoşnutsuzluk uyandırmıştı." Ona göre, hakkıyla söylemek lâzım gelirse; "İngiltere siyâsetiyle teşriki mesâîl menafi fevkâlâde takdir edilmekle berâber; bu ilgâlar, herkeste büyük bir infiâli derûni

uyandırmıştı.” “Hele ‘Türkiye dinî teşkilâtı kaldırılıyor’ dendikten ve halife bütün efrâdı hânedânı ile kemâli hakâret ve sefâretle çıkarıldıktan sonra; bütün patrikhânelerin, hahamhânelerin ilh. en eski dinî teşkilâta varıncaya kadar Türkiye’de kemâkân icrâyı vazifeye devâmları, bu infiâli, en yüksek bir dereceye çıkartmıştı.”

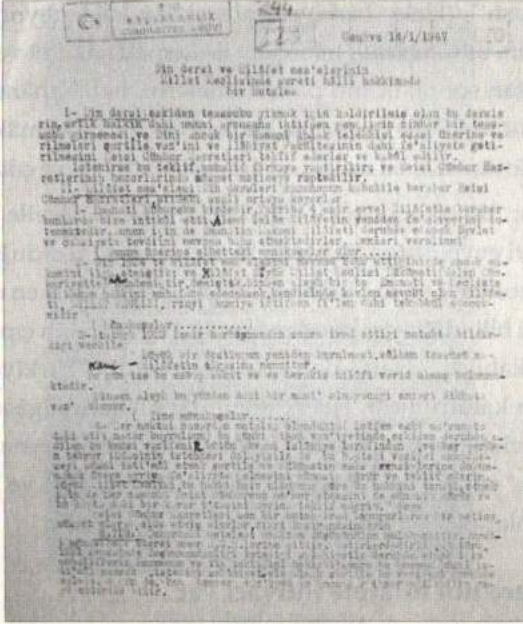
Dahası; “bu işlerin nereden ileri geldiği ve ne sûretle Lozan’da muahedeyi evveliyeye imzalandığı herkesçe mâlûm olduğu ve hele Lord Curzon’un Lozan Muahedesini müdâfaa ederken neler söylediği dahi bilindiği için; bundan tevellüd eden bütün çıplaklığıyla anlamak kâbildi.” Hattâ daha da ötesi vardı: “Türkiye’de dinî terbiyenin kaldırılması; İslâm âleminde hilâfetin ilgâsı, hep İngiltere Devleti’nin tazyikinden münbais olduğu [kaynaklandığı] bilinmekte”ydi. Bu çerçevede İngiltere, “âdetâ İslâm ve İslâmiyet düşmanı olarak gösterilmiş”ti.

İngiltere’nin hilâfete ihtiyacı var

Ohri’ye göre; durum değişmişti; savaş sonrasındaki dünyâda İngiltere’nin en büyük gücü, İslâm ahâlisiydi. Sovyetler Birliği, bu mücâdeleyi kazanırsa; İslâm da, Türkiye de, güç bir durumla karşı karşıya kalırdı. Ohâlde ne yapılmalıydı? Ohri’ye göre formül basitti: İngiltere, Türkiye ile Lozan Antlaşması öncesinde imzalamış olduğu dört maddelik “gizli” anlaşmayı fesh etmeliydi.

Buna karşılık, Türkiye de, yeni bir yasayla hilâfetin temsili hakkını 1924 yılında devrettiği Meclis’ten almalı ve cumhurbaşkanına bahşetmeliydi. Diğer yandan; Türkiye, “diğer memleketlerde olduğu gibi; mekteplerde dinî terbiyeye” izin vermeliydi. Bütün bunlar laikliğe hâlel getirmezdi; Ohri’ye göre; “Türkiye Hükûmeti’nin laik vaziyetini kabine yine muhafaza eder”di.

Böylece; “Türkiye’de dindar kalmış olan ekseriyet; infiâlini terk ile, kerhen değil, fakat samimi sûrette İngiliz dostluk ve ittifak siyâsetine sarılır ve diğer siyâsetlerin girmesine şiddetle muhalefet eder”di. “İslâm âlemi, bunu hisle, Türkiye’nin müttefiklerine karşı çok samimi davranır”dı. “Türkiye, hilâfeti temsil ettiğinden, bütün

Ohriî Kemâl'in mektubu

âlemi İslâm üzerinde siyâseten müessir olur" du. Bu şekilde "başka muhalif cereyanlara" da engel olunabilirdi.

"Dindar halk"

Ohri; mektubunda, hilâfetin bir başka ele geçmesi ihtimâline de yer veriyor ve ardından Türkiye'nin dışında başkaca bir bağımsız İslâm devleti bulunmadığı sonucuna varıyordu. Bu nedenle, böyle bir gerçekleşmezdi. Hilâfete sâhip bir Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında da daha güçlü olacağı açıktı: "Milletin esas çekirdeğini teşkil eden dindar halkın hilâfetin tekrar teessüsü ve terbiyei di-niyenin yeniden başlaması üzerine göstereceği tecellüd [yiğitlik], bunlara tamâmen hail [engel] teşkil eder" di.

Savaş ihtimâli karşısında "mânevî râbitanın göstereceği kuvvet" her zaman için göz önüne alınmalıydı. Yine unutulmamalıydı ki; 1921-1922 yıllarında "Anadolu Harbi"ni kazanan; ne ona yapılan

yardımlar, ne de askerî güçtü; bunu “Türk’ün iman kudreti” sağlamıştı. Misâkı Millî’de hilâfetin kurtarılması başlıca amaç olarak belirtilmişti.

İngiltere’nin seçimi

Ohri, vaziyetten ümitliydi; İngiltere, yeniden İslâm’ın kalbini kazanmalıydı. İçinde bulunulan askerî ve siyâsî vaziyet, bunu gerektiriyordu. O hâlde, hilâfetin yeniden tesisi ve onun Türkiye’ye bırakılması, İngiltere’nin de çıkarına olacaktı. Böylece İngiltere, zamânında yapılan “hatâyı tashih” edecek [düzeltecek] ve “İslâm’ın kalbini kazanacak” tı. Türkiye’yi “tekrar baş yapacak” tı. Aksi halde, gücünü sürdüremezdi. Türkiye de, bu yolda girişimlerde bulunmaktan kaçınmamalıydı. Hattâ zaman tükeniyordu ve acele etmekte yarar vardı.

Ohri’nin önerileri

Din dersi: Eskiden taassubu yıkmak için kaldırılmış olan bu derslerin artık halkın dahi umûmî arzusuna iktifâen gençliğin zinhar bir taassuba girmemesi ve dinî ancak bir kânûnî ahlâk telâkkisi esâsı üzerine verilmesi şartıyla vâz’ını ve ilâhiyat fakültesinin dahi faaliyete getirilmesini Reiscumhur hazretleri teklif ederler ve kabûl edilir. İstenirse bu teklif, muhalif fırkaya [partiyeye] yaptırılır ve Reiscumhur hazretlerinin huzurlarında müsbet neticeye rabbedilir.

Ohrili Kemâl kimdir?

Ohrili Kemâl, binbaşı olarak Çanakkale Savaşı’na katılmıştı. Anzak Cephesi’nde ateşkes görüşmelerinde de bulunmuştu. Hattâ onun gözü bağlı olarak karşı siper içinde çekilmiş bir fotoğrafı dahi bulunmaktadır. Maalesef daha sonraki hayâtına ilişkin bilgimiz pek yok gibidir. Bu târihte niçin İsviçre’de bulunduğunu da bilmiyorum. Onun yurt dışında ne kadar kaldığını da... En azından ben bu konuda herhangi bir bilgiye erişemedim.

Ohri'li Kemâl Gelibolu Cephesi'nde bir ateşkes ânında İngiliz siperlerinde

Fakat Ohri'nin 15 Ocak 1947 târihli İnönü'ye mektubunda bir ek bilgi bulunmaktadır. Buna göre, Ohri'nin cumhurbaşkanından bir ricâsı vardı ve şöyle diyordu:

Buradaki konsolosluk aldığı emre imtisâlen tam bir pasaport vermekten imtinâ ettiğini [sakındığını] bildiriyor. Bura hükûmeti tabiatıyla bu şekle uyarak ikâmetimi kabûl etmiyor. Döviz talebim dahi hiç netice vermedi. Başbakanlığa mürâcaatım dahi hiçbir netice vermediği için; vatandaşlık hakkımın tanınması için icâb edenlere emir buyurulmasını dilerim. Konsolosluk hemen avdetimi [geri dönmemi] bile emrediyor. Hâlen buna maddeten ve mânevî imkânım yoktur. Kaldı ki, hukûkî medeniyeden sâkıt [yoksun] bir adam vaziyetinde muameleye tâbi tutulmaklığım şâyânî hayret ve teessürdür. Bu kadarcık bir tasdi hakkını hem hukûkî medeniyem, hem de mesbuk hidemâtı kemterânem vermektedir.

Demek ki, Ohri'li Kemâl, bir târihte vatandaşlıktan çıkarılmıştı. Yurt dışında sürgün hayâtı sürüyordu. Fakat bunun nedenini bilmiyorum.

İSTİKLÂL MAHKEMELERİ'NİN BÂZİ DOSYALARI YANDI BİLE...

*Eskiler “fikri tâkip” derlerdi; şimdilerde pek kalmadı gâlibâ;
geriye arada bir canlanan heyecanlar
ve ardından da hâfıza kayıpları kaldı.
İstiklâl Mahkemeleri dosyalarından söz ediyorum elbette...*

İstiklâl Mahkemeleri, yakın târihimizin kamuoyunun da yakından tanımaya başladığı esaslı bir unsuru... Meclis Başkanlığı, geçenlerde önemli siyâsî dâvâların da görüldüğü, olağanüstü bir döneme damgasını vuran bu mahkemelerin bütün dosyalarının açıklanacağını bildirmişti. Hazırlıklara başlandığı beyân edildi; fakat hazırlıkların yıllara mâtuf olduğu anlaşılnca, işin ucu elden kaçtı korkarım...

Evet, mahkeme evrâkı eski yazı ve kamuoyunun bunu izleyebilmesi için yeni harflere çevrilmesi lâzım geliyor. Fakat bu işlem bir yandan yapılırken -ki elbette yapılmasında fayda var- diğer yandan da mevcut evrak araştırmacılara açılabilirdi. Her iki işin birden yapılması; kısa zamanda mesâfe almak bakımından daha doğru olurdu. Evrâkın tasnifi işinin yakında tamamlanmasını ummaktan ve bu dileğimizin gerçekleştirilmesini beklemekten başkaca bir çâre yokmuş gibi görünüyor.

[illegible][illegible]

Başbakanlığın yazıları

Komünist mimârın öyküsü

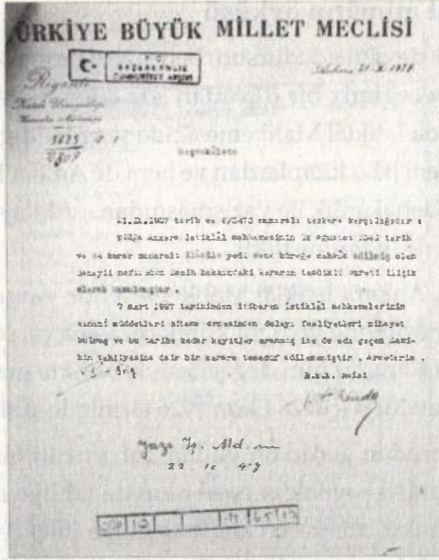
Hazırlıklar devâm ededursun; ben size yandığı için dosyasını aslâ göremeyeceğimiz bir dâvâdan söz edeyim: Mimâr Samih Akkaynak'ın da İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandığını biliyoruz; nereden mi; hem bâzı kitaplardan ve hem de Adâlet Bakanlığı'nun 1937 yılında Başbakanlık ile yazışmasından... Akkaynak'ın yargılanma nedeni de, komünistlikti.

Akkaynak, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanmış ve 12 Ağustos 1925 târihinde yedi yıl kürek cezasına çarptırılmıştı. Fakat Türk Cezâ Kânunu'nun değişmesiyle birlikte mahkûmiyetini tamamlamış sayıldığı için 28 Ekim 1926 târihinde tahliye edilmişti.

Bakanlık, aradan geçen on yıldan daha uzun bir süre sonra, Başbakanlık'tan Akkaynak'ın nasıl olup da tahliye edilebildiğini soruyordu. Çünkü, adı geçen kişi, bakanlığa dilekçe ile başvurarak, "İstanbul Belediyesi mimârı iken" Bayındırlık Bakanlığı'nca mahkûmiyetinden dolayı işine son verildiğini hatırlatmış ve sâbıkasının bundan böyle de memuriyete engel olup olmadığını sormuştu. Bakanlığın merâkı ise, bu kişinin zamânında nasıl olup da erken tahliyesinin gerçekleşebildiği idi.

Yanan dâvâ dosyasında ünlüler de var

Meclis Başkanı Abdülhâlik Renda da, Başbakanlığın konuya ilişkin bilgi istemesi karşısında şu bilgileri vermişti: Akkaynak'ın dâvâ dosyası, Şefik Hüsnü Değmer'in de içinde bulunduğu yirmi yedi kişiyi kapsıyordu. Dosya, talep üzerine, zamânında Başbakanlığa iletilmiş, fakat bir daha da geri gelmemişti. Dâvâ kapsamında ünlü isimler bulunuyordu: Nâzım Hikmet, Sadrettin Celâl Antel, Şevket Süreyyâ Aydemir, Nizâmettin Nazif ve Hasan Âli Ediz... Fakat maalesef dâvâ dosyası, İstanbul Adliye Binâsı yangınında yanmıştı. Bu bakımdan Bakanlığın sorusunun yanıtlanması artık imkânsızdı. Fakat en azından elde ilgili dâvânın karar sûreti

TBMM Başkanı Abdülhalik Renda'nın yazısı

bulunuyordu. Buna göre, bu kişiler komünist faaliyetler içinde Anayasa'yı tamâmen ya da kısmen ortadan kaldırmaya teşebbüs ettiklerinden dolayı çeşitli cezâlara çarptırılmışlardı.

Renda şöyle yazmıştı:

Nâzım Hikmet

7 Mart 1927 târihinden itibaren kânûnî müddetleri hitâma [yasal süreleri sona] ermesinden dolayı, faaliyetleri nihâyet [son] bulmuş ve bu târihe kadar kayıtlar aranmış ise de, adı geçen Samih'in tahliyesine dâir bir karâra tesâdüf edilememiştir.

Hangi dâvâ dosyaları yandı acaba?

İstanbul Adliyesi yangınında İstiklâl Mahkemesi dosyalarından acaba daha kaç yandı kül oldu; bilemiyoruz; bu dosyaların yandığını da, bu yazışmalar olmasaydı, hiç bilemeyecektik belki de... Bu bakımdan elimizde bulunanları hiç olmazsa artık bir an önce kurtarmanın ve araştırmacılara açmanın zamânı yakın değilse, ne zaman? Bitmek bilmeyen bekleme dönemlerine artık bir son vermenin zamânı gelmedi mi? Hiç olmazsa siyâsî tartışmalar sâyesinde gündeme gelen İstiklâl Mahkemeleri ve Dersim dosyalarını -mümkünse dijital ortamda- herkese açmak için azıcık gayret gösterildiğini de görecek miyiz?

Kamuoyu da fikri tâkiple sorumlulardan talepte bulunacak mı; yoksa siyâsî tartışmaların geçici heves ve heyecânı içinde kendisini yeni yeni tartışmalara ve heyecanlara mı bırakacak? Coşkun duyugularla başlayan ve kısa sürede sönmeye ve pörsümeye aday, tamamlanmamış tartışmalar mı daha heyecan verici; yoksa adım adım ve yavaş yavaş bütün boyutlarıyla ve elimizde bulunan bütün bilgilerle akademik ve bilimsel bir târih tartışması mı? Etkili bir kamuoyu desteği olmadan araştırmacıların da merâk ettikleri “gizli” dosyalara erişme şansları olmadığını bilmek ve fark etmek gerekir; bu bakımdan politik tartışmaların nihâyetinde akademik çalışmalara zemin hazırlanmasını beklemek hakkımız değil midir?

Şefik Hüsnü Değmer'in dâvâ dosyası da yandı

Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Türkiye komünist hareketinin en önemli ve ünlü isimlerindendir. O da İstiklâl Mahkemesi'nde aynı dâvâda yargılanmıştı. TBMM Genel Sekreteri, 22 Ocak 1949 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, nedendir bilinmez, 1927 yılında talep edilmesi üzerine Başbakanlığa sunulan Değmer'in

Şefik Hüsnü Değmer

İstiklâl Mahkemesi dâvâ dosyasını geri istemişti. Aradan geçen yirmi iki yıldan sonra yâni... Başbakanlık verdiği yanıtta; Adâlet Bakanlığı'nın 1937 yılında yazdığı bir yazıdan, ilgili dosyanın İstanbul Adliyesi yangınında yanmış olduğunun anlaşıldığını açıklamıştır. Yapacak bir şey yoktu yâni...

İstanbul Adliye Binâsı yangını

Binâ, 3-4 Aralık 1933 gecesinde yandı. Ayasofya'nın Doğu Cephesi'nin karşısında yer alan eski adliye sarayı, yine eski Darülfünun (üniversite) binâsıydı. Eski Darülfünun binâsı, 1846-1863 yılları arasında İstanbul Sultanahmet'te mimar Fossati tarafından saray üslûbunda inşa edilmişti. Üniversite binâsı olarak inşa edilen yapı, 1863'de çok kısa bir süre üniversite için kullanıldıktan sonra; Mâliye, Adliye, Evkaf nezâretlerine devredildi. Birinci Meşrûtiyet döneminde 1877-1878 yıllarında Osmanlı Meclisi Mebusan'ına tahsis edildi; sonra 1908'de Meşrûtiyet'in yeniden ilânı üzerine, yine Meclisi Mebusan binâsı olarak kullanıldı. Adliye binâsı olması daha sonradır.

Mimar Samih Akkaynak kimdir?

İnternette küçük bir araştırma yaptım; mimarlar onun hakkında az da olsa yazmışlar; fakat siyâsî geçmişinden hiç söz etmemişler.. Özetleyeyim: 1904 doğumludur. İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Mimarlık Bölümü'nden 1928 yılında mezun oldu. İstanbul Belediyesi Fen Heyeti'nde çalıştı.

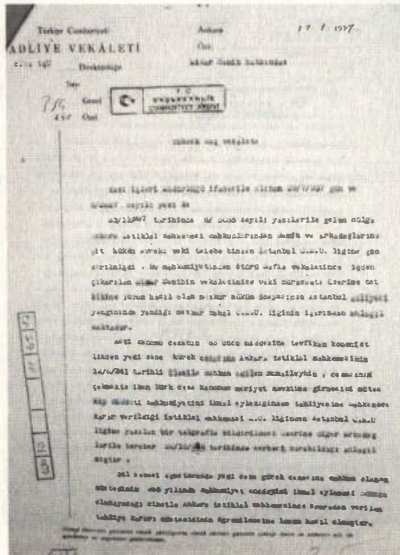
Birkaç yıl belediyede çeşitli proje ve inşaat işlerinde çalıştıktan sonra görevinden ayrıldığı yazılıyor. Tabii doğru değil; komünist suçlamasıyla görevinden alındı. Ankara'daki çalışmaları sırasında Cihan Palas Oteli, Ankara Ticaret Odası, Koç İşhanı projelerini

gerçekleştirdi. Cihan oteli, Ankara'nın bir mimar tarafından yaptırılan ilk otelidir.

Ardından İstanbul'a dönerek bir mimarlık bürosu açtı ve General Elektrik Ampul Fabrikası (Topkapı), Kavel Kablo ve Türkay Kibrit Fabrikalarının mimarî projelerini çizdi. Ayrıca Mimarlar Birliği yönetiminde de sıklıkla görev aldı.

1936 yılında İstanbul Limanı Galata Yolcu Salonu projesi için açılan yarışmada jüri üyesiydi. Yarışma Ekonomi Bakanlığı'nca açılmıştı. Diğer üyeler arasında; Belediye Başkanı Muhiddin Üstündağ, *Cumhuriyet* gazetesi sâhibi ve baş yazarı Yunus Nâdi, ünlü mimar Bruno Taut da vardı.

Akkaynak, 14 Eylül 1971 târihinde öldü; ertesi gün *Milliyet* gazetesinde yayınlanan ölüm ilânından, kendisinin Samih Molla'nın torunu olduğunu, annesinin adının Bediâ ve babasının adının da Saim olduğunu öğreniyoruz. Kardeşi Hârîka Tamer ve eşinin adı da Elza idi. Öldüğü sırada Türkay Endüstri Ticaret AŞ'de mimar olarak çalışıyordu.

Adliye Vekâleti'nin yazıları

— CUMHURİYET VE CHP —

Akkaynak'ın 1926 yılındaki tahliyesinden sonra tam olarak ne zaman Ankara'ya geldiğini bilemiyorum. Ankara'da ne kadar çalıştı ve sonra ne zaman İstanbul'a gitti, onu da bulamadım. Siyâsî düşüncelerini ve faaliyetlerini sürdürdü mü; yoksa geride mi bıraktı; bilemiyorum... Fakat devletle yakın ilişkiler kurmuş olması da şaşırtıcı sayılamaz. Pek çok eski komünist bu dönemde resmî görev almıştı. Demek Akkaynak da bu grubun içinde yer aldı.

SERBEST FIRKA'NIN TÂRİHİ NASIL YAZILDI?

Târihi “tâarihçi”lerden öğrendiğimiz doğru da; kim, neyi, nasıl yazıyor ve bizler de bu yazılanlardan, söylenenlerden, anlatılanlardan geçmiş ne kadar öğrenebiliyoruz? Hele iş ders kitaplarına geldiğinde...

Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) hakkında 1930 yılında dönemin iktidar basınında ve Meclis tartışmalarında ortaya çıkan resmî ideoloji, 1931 yılı boyunca pekişerek, kendisini aynı yıl yayınlanan târih ders kitabında da gösterdi: Lise öğrencileri için Türk Târihini Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan târih ders kitabının dördüncü cildi olan *Târih IV: Türkiye Cumhuriyeti'*nde SCF'ye ilişkin olarak yazınlara bir göz atmadan olmaz...

Niçin ve nasıl?

Târihyazımında SCF söz konusu olduğunda, literatürdeki ilk tartışma konusu, muhalefet partisinin niçin kur(dur)ulduğuna ilişkindir. Soru, genellikle niçin 1930 yılının Ağustos ayında kur(dur)ulduğu sorusuna da bir yanıt vermeyi gerektirir. Dolayısıyla zamanlama faktörünün de değerlendirilmesi ve niçin böyle bir zamanlamanın uygun/zorunlu görüldüğünün de sorulmasını içerir. Niçin sorusuna verilecek yanıt, aslında nasıl kuruldu sorusunun yanıtı ile âdetâ içiçe geçmiş gibidir.

Nitekim, literatürde de bu iki sorunun yanıtları genellikle birlikte aranmıştır. Niçin ve nasıl sorularına verilecek yanıtlar, öykünün kurgusunun ana hatlarını oluşturur. Muhalefet partisinin âkıbetinin anlatımı da, gerçekte bu kurgunun bir devâmı olarak

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın lideri Fethi Okyar

görüldür. SCF'nin niçin feshedilmek zorunda kaldığı sorusu, yanıtı aranan son sorudur. Bu soru, siyâsî sorumluluğun paylaştırılmasını da içerir.

Resmî ideoloji

Resmî ideoloji, ders kitabında, bu konuda hiçbir açıklamada bulunma ihtiyacı hissetmemiştir. SCF, bu anlatıma göre, âdetâ kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu oluşumda iktidârın, değil teşvik ve himâyesi, hattâ hiçbir payı dahi bulunmamaktadır. Bu öyküde; SCF'nin bahsi ve âkıbeti, sâdece üçüncü dönem milletvekili genel seçiminin zamânından önce yapılmasının temel nedeni olarak takdim edilmektedir. Resmî teze göre, SCF'nin bahtsız sonu, onun hatâsının sonucudur. Partiye akın eden “mürteci unsurlar”, partinin sonunu kendiliğinden hazırlamışlardır.

Bu öykü öyle bir şekilde kurgulanmıştır ki, sanki yalnızca üçüncü dönem TBMM'nin niçin zamânından önce feshedildiğini açıklamak kaygısıyla SCF'den söz edilmektedir. SCF, âdetâ araya sıkıştırılmıştır; üstelik öykü, bugün bildiğimizden çok daha değişik şekilde anlatılmaktadır. Öncelikle SCF kurulmuştu. Bu cümlede, 1930 yılının Ağustos ayında gerçekleşen Atatürk-Okyar mektuplaşmasından olsun, Atatürk'ün "yeni bir siyâsî teşekkül" yaratma gayret ve teşviklerinden olsun, hiç söz edilmemektedir.

SCF, âdetâ talep üzerine değil de, muhalefetin özgür irâdesi sonucunda doğmuş gibi bir izlenim yaratılmaktadır. Yeni partinin iktidar partisinin temel ilkelerini paylaşmakla birlikte, özellikle ekonomik politika alanında farklı görüşlere sâhip olduğu vurgulanmakta ve hemen ardından da, "yeni siyâsî teşekkül"ün, hem Atatürk ve hem de CHP ileri gelenleri ve teşkilâtı tarafından "iyi karşılandı"ğının altı çizilmektedir. SCF, resmî anlatıma göre, ne arzu edilmiş, ne de teşvik edilmiş, fakat sâdece "iyi" karşılanmıştı. Böylece iktidârın iyi niyeti ve samimiyeti de vurgulanmış oluyordu.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir gösterisi

“Mürteci unsurlar” olmadan olmaz!

Fakat SCF, iktidar partisinin ilkelerine sâhip çıkmasına karşın, “mürteci unsurlar”, CHP’yi “devirmeyi maksatlarının birinci kademeli sayarak” ortaya çıkmışlardı. Böylece bu anlatımda, “mürteci unsurlar” ile CHP’yi “devirmek” eş anlama gelmektedir. Muhalefet partisinin kurulmasını ve bir kısım aydınların da bu partiye katılmasını, yönetici elit içinde bir ayrılık belirtisi olarak gören “gerici unsurlar”, “her yerde nifak tohumu saçmaya” başlamışlardı.

Burada anlatım, artık laikliğe düşman ve karşıt çevrelerin, tarikatların, şeyhlerin ve dervişlerin faaliyetine ayrılmıştır. Nitekim “yeni fırka siperi arkasında gizli irticâ faaliyeti başla”mıştı. Bu noktada SCF ile “mürteci unsurlar” arasında bir eşitlik kurulmaktadır. Gerçi “gerici unsurlar”, muhalefet partisini yalnızca “siper” olarak kullanmaktadırlar, ama SCF de bu işlevi üzerine almak gibi bir günahı işlemiş bulunmaktadır.

Serbest Cumhuriyet Fırkası üyeleri... Ön sırada soldan ikinci Fethi Okyar...

Menemen Olayı

Metin, burada âdetâ kronolojik bir kopuş geçirmekte ve SCF’nin feshedilmesinden beş hafta sonra meydana gelen Menemen

Olayı'na atlamaktadır. Menemen olayı ile SCF'yi bir arada tutan anlatımın kurgusu burada yatmaktadır. Burada SCF, Menemen Olayı'nın belki teşvikçisi olarak değil, fakat bu olaya vesile yaratan parti olarak suçlanmakta ve mahkûm edilmektedir. Tıpkı "mürteci unsurlar"a "siper" olan parti olarak suç işlemiş ve mahkûm edilmiş anlatımda olduğu gibi... Fakat SCF, yine de içinde barındırdığı "samimi Cumhuriyetçiler"in "ciddî endişe"leri sonucunda, Menemen olayından tam beş hafta önce zâten bütün bu olacakları âdetâ öngörerek, "kendi kendisini" feshetmişti bile...

SCF'den sonra

Ders kitabında öykünün devâmına da yer veriliyor ve Atatürk'ün uzun yurt seyahati bu gelişmelere bağlanıyordu. SCF'nin eleştirilerinin sonuç verdiği, yenilenen milletvekili genel seçimi ile yeni Meclise katılan "işçi ve köylü" ve bağımsız milletvekilleri ile ortaya çıkmıştı. "Bağımsız adaylar için serbest bırakılan mebusluklara gelince: Bu da, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın demokrasi prensiplerine bağlılığını ve kendi icraatını denetlettirmek husûsundaki ısrârını göstermesi itibâriyle, Cumhuriyet târihinde her zaman takdirle anılacak bir hareket olarak kaydedilecekti." Zâten yenilenen milletvekili genel seçiminde adayların hepsine "millet istisnâsız oy vermiş"ti ve bu şekilde "millî birliğin sarsılmaz sağlamlığını dünyâ gözünde ispât eden bir görünüm" oluşmuştu.

Bu satırların amacı, SCF'nin simgelediği muhalefetin güçsüzlüğünü ortaya koymak ve iç politikada bir karışıklık olduğu yolundaki izlenimi de yok etmektir. Fakat yine de ortadaki çelişkiyi gidermek mümkün olamamıştır: Eğer SCF muhalefeti, Türkiye'nin "iç işlerinin çok karışık olduğu" izlenimini yaratmışsa, bu yalnızca bir izlenim mi idi, yoksa gerçeği mi yansıtıyordu? Bu soruya lise târih ders kitabında verilen yanıt, son değerlendirmenin ışığında ortaya çıkmaktadır. Son seçimler "millî birliği" kanıtlamıştı.

Fakat o hâlde muhalefeti bu denli tehdit ve riskli faktör olarak gören ve gösteren bir önceki değerlendirme gerçeği ne ölçüde yansıtıyordu? Buna yanıtım, yansıtmıyordu şeklinde olacaktır.

Bütün bu anlatımın kurgusu, tutarlı olabilmek için, muhalefetin ya gerçekten gücünü vurgulamalıydı ya da milletvekili genel seçiminde gösterilen “millî birlik”in gerçeğini; fakat her ikisi birden, doğru da gerçekçi de olamazdı.

Tarih ders kitabında, yabancıların Türkiye’de yönetimde ve “iç işleri”nde bir sorun olduğu yolunda yanlış bir izlenime kapılmaları konusunda gösterilen özen de dikkat çekicidir. Anlaşılan imaj da önemli bir unsurdur.

Bu ders kitabında yer alan SCF anlatımı, doğrudan doğruya SCF’ye bir suçlamada bulunmamaktadır. Asıl suçlanan SCF değil, fakat “mürteci unsurlar”dı. Bununla birlikte, SCF’nin öyküsü, ne bütünüyle ne de doğru anlatılmıştı. Anlatım, yönetimi haklı çıkaran bir izlenim uyandırıyor. Dahası, bu metinde SCF ile “mürteci unsurlar”ı birbirinden ayırt etmek de o kadar güçtür ki, metni okuyan herkesin hâfızasında, SCF “gerici unsurlar”ın siper aldıkları bir muhalefet partisi olarak yer alacaktır. Öte yandan, SCF muhalefet partisi olarak iktidarı yerinden etmek istediğine göre, aynı amacı, yâni CHP’yi iktidardan düşürmek isteyen “mürteci unsurlar” ile aynı hedefleri paylaşıyordu.

Bu kurgu da, SCF’yi doğrudan olmasa da, üstü örtük bir şekilde yine “mürteci unsurlar” ile işbirliği yapmakla suçlamakta ve mahkûm etmektedir. SCF, ne kadar “samimi” olursa olsun, bu suçlamalardan kurtulamamıştı. Ayrıca SCF’nin tamâmının “samimi” olduğu da söylenmiyordu: “Yeni partinin başında veya teşkilâtında bulunan samimi Cumhuriyetçiler”den söz ediliyordu. Bu da partinin yönetimi ile tabanı arasında bir fark olduğunu göstermektedir. SCF yönetimi, tabanın, partiyi “siper” ederek, “gerici unsurlar” ile ittifak hâlinde, CHP’yi iktidardan düşürmek gayretlerine engel olamamıştı.

İşte 1930 yılından yalnızca bir yıl sonra, yâni SCF öyküsü pek çok kişinin siyâsal hâfızasında hâlâ bütünüyle yer tuttuğu bir sırada dahi, yeni lise tarih ders kitabı, yeni nesillere, geçmiş bu şekilde aktarmayı uygun görmüştü.

Ders kitabından neler öğrenmiştik?

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Cumhuriyetçi ve Laik olduğunu ilânına rağmen, memlekette başkaldırmaya tâkat bulamayarak, ötede beride sinmiş olan mürteci unsurlar, [Cumhuriyet] Halk Fırkası'nı devirmeyi maksatlarının birinci kademesi sayarak meydana atıldılar; yeni bir fırkanın teşekkülünü ve bir kısım münevverlerin ona girişini, inkılâp hayâtında tefrika alâmeti sanarak, her yerde nifak tohumu saçmaya koyuldular. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kaldırdığı tarikatlar, şeyhleri ve dervişleriyle yeniden canlandılar. Yeni fırka siperi arkasında, gizli irticâ faaliyeti başladı.

Bu faaliyetler Nakşibendi tarikatı mensuplarından Derviş Mehmet isminde bir kâtil serserinin, aynı tarikattan müritlerle Menemen kasabasını basması (23 Kânunu Evvel [Aralık] 1930), zavallı genç zâbit Kubilây'ı evvelâ kurşunla yaralamak, sonra bıçakla boyundan kesmek sûretile şehit etmesi, bu genç inkılâp çocuğunun başını yeşil bir bayrağın direği ucuna takarak, halkı isyâna teşvik etmesi gibi ağır cinâyet hareketlerine kadar vardı.

SERBEST FIRKA BÜTÜN EGE'Yİ KASIP KAVURMUŞTU

*Ne zaman bahis açılrsa; hep Serbest Cumhuriyet Fırkası
(SCF)'nin meşhur İzmir mitinginden ve olaylarından söz
edilir de, bundan seksen dört yıl önce Ağustos ayında
kurulan partiye yönelik başkaca saldırılar pek hatırlanmaz.*

SCF, kurulduğundan hemen sonra alanlara çıktı. Alanlar da hızla dolmaya başladı. Fakat siyâsal mücâdele bugünkü tâbirle “kutuplaşma” doğurmakta gecikmedi! SCF'ye ilişkin literatürde İzmir olaylarına yönelik geniş ve ayrıntılı bilgi verilmesine karşılık, Balıkesir ve Eskişehir olaylarından hiç söz edilmediğini görüyoruz. Belki de olayların başına yansımamış olması, bu sonucu doğurmuştur. Fakat SCF'ye yönelik saldırıların sâdece İzmir ile sınırlı kalmadığını, bilebildiğimiz bu örnekler açıkça göstermektedir.

“Külhanbeyler ve sâbıkâlılar”

CHP tarafından hazırlanan bir raporda, Balıkesir’de çıkan olaylara ilişkin bilgi veriliyordu; mülkî idâre âmirlerinin olsun, güvenlik güçlerinin olsun, adliyenin olsun, üzerlerine düşen görevleri yerine getirmediği ileri sürülüyordu. Balıkesir’de de önemli sayılabilecek olaylar çıkmıştı. Olaylar, güvenlik güçlerinin, hattâ ordunun, bâzı grupların saldırısına uğramasına kadar varmıştı.

Fakat Balıkesir’de de gerek mülkî idâre âmirleri, gerek adlî merciler ve gerekse güvenlik güçlerinin âmirleri, olayları önlemekte yetersiz kalmıştı. Fakat bunun nedeni, olayların genişliği değil, bizzat bu kişilerin olaylara neden olan gruplara karşı gösterdik-

leri hoşgörüydü. Anlaşılan Balıkesir’de de taşra idâresinin önde gelenleri muhalefete sempati duyuyordu.

CHP teşkilâtı, SCF’nin propaganda faaliyetlerinden rahatsız olmuştu. CHP teşkilâtının genellikle SCF’nin propagandistlerini “para” ile tutulmuş kişiler olarak resmetmesi dikkat çekicidir. Bu kişiler, “külhanbeyler” ve “sâbıkâlılar”dı. Diğer yandan, CHF teşkilâtının ortak görüşü, muhalefetin propagandasının kamuoyu üzerinde son derece etkili olduğu yolundaydı.

Ayrıca, tek bir cümle ile de olsa, SCF’nin “irticâî vaziyetler”i ile “irticâî sözler”i vurgulanmaya çalışılmıştı. Fakat dikkat çekiçi olan husus, bu noktanın her zaman diğer eleştirilerden sonra gelmesidir. Seçimler sırasında meydana gelen olaylarda ise, CHP teşkilâtı, devlet, hükûmet aygıtını gereken önlemleri almamakla itham ediyordu.

Başbakan İsmet İnönü ve SCF lideri Fethi Okyar

Eskişehir’deki “ayak takımı”

Eskişehir’de de SCF’ye karşı açık bir saldırı gerçekleşmişti; İçişleri Bakanlığı ile vâli arasındaki karşılıklı telgraflar bunun üzerineydi. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya adına Müsteşar Hilmi Uran’ın kendilerine ulaşmış bir şikâyet üzerine, vâliden olaylara ilişkin bilgi almak ihtiyâcı duymuş olması ilginçtir. Eskişehir Vâlisi ise, olayların önemini azaltma konusunda aşırı çaba göstermişti. Bu arada; Vâli, saldırıların bir grup tarafından organize edilmiş olabileceği iddiâsına karşılık, olayı basit bir kavga gibi sunmaya çalışıyordu.

Vâli, bir yandan da, SCF’nin karşı propagandalarına ve bu propagandaların yarattığı gergin ortama atıfta bulunuyordu. Bu, Vâli’nin olayların açıklanmasında kullandığı bir argümandı. Olaylar bu nedene dayandırılıyordu. Üstelik sâdece propagandalar söz konusu edilmiyor, fakat Vâli’nin ifâdesinde, “amele üzerinde nümâyîş tertibi için teşvikat” ifâdesi de dikkati çekiyordu. Bu türden ifâdelerin İzmir olayları için de kullanıldığını hatırlıyoruz. Bütün bunlar için “ayak takımı”ndan “Arnavut, Boşnak ve Tatarlar” seçilmişti. Anlaşılan Eskişehir’in yerel/etnik farklılıkları, siyâsî tartışmalarda ve çatışmalarda kendiliğinden taraf hâline geliyordu.

Nitekim, Vâli’nin ifâdesiyle, SCF taraftarlarının “Tatarları da milliyet hissiyâtını okşayarak, Türklerden ayırmaya” çalışmaları ve “bunda kısmen muvaffak da” olmaları bunu gösteriyordu. Bütün bu gelişmeler karşısında, Vâlilik, halka yönelik bir beyannâme yayınlanmak zorunda kalmıştı. Beyannâme üzerinedir ki, gergin hava yumuşamaya yüz tutmuştu. Önlemler tam zamânında alınmışa benziyordu, çünkü, “karşı fırka tarikatinde serbest bırakılsa, anarşi tevlid edeceğine şüphe yoktu.” Bununla birlikte, propagandalar ancak “meşrû” olduğu sürece yapılabilirdi. “Meşrû”luk sınırını ise, elbette resmî makamlar belirleyeceklerdi.

Eskişehir’deki olay, görünürde, biri CHP listesinden belediye meclis üyeliğine aday olan eczâne sâhibi ile diğeri CHP’ye eğilimli olduğu ileri sürülen bir avukat ve bir diğeri de siyâset dışı kabûl edilebilecek olan hükûmet tabibi, yâni kamu görevlisi olmak üzere

toplam üç kişiye yönelik şiddet hareketiydi. Olayın CHP'liler tarafından tertip edildiği iddiâsı, vâliye göre geçerli olamazdı; çünkü, bizzat saldırıya uğrayan kişiler CHP'ye yakındılar ve hattâ bizzat eczâne-sâhibi kişi, yakında gerçekleşmesi beklenen belediye meclisi seçiminde CHP listesinden adaydı.

Ancak bu noktada, CHP'den ayrılan ve karşı partiye geçen, fakat bu süreçte resmî bir açıklama yapmaya gerek görmeyen CHP üyeleri olduğunu da hatırlamak gerekir. Olayın faili yakalanmıştı ve kendisi zâten sâbıkalı bir kişiydi. Sâbıkalı kişinin "Acem" asıllı ya da lakaplı olduğunun belirtilmesi dikkat çekicidir. Olay, Vâli'ye göre, kişisel bir husûmete dayanıyordu.

Fakat açıklamanın geri kalan kısmı, olayın bir başka boyutunu daha ortaya koyuyordu: Buna göre, "asıl vak'a fâilleri" vardı ve bunlar iki kişiydiler. Ayrıca, dört ya da beş kişi daha yakalanmıştı. Ancak bu grup serbest bırakılmıştı. Dolayısıyla, saldırı tek kişinin işi gibi görünmüyordu.

Hemen ardından da, yine iddiâyâ göre, SCF Eskişehir Vilâyeti Ocak İdâre Heyeti Başkanı'nın evine saldırıda bulunulmaya yeltenilmiş ve kendisi silâh kullanmak zorunda kalmıştı. Vâlilik açıklamasında, bu olayın beyannâmenin yayınlanmasından sonra olduğu belirtilmişti. Fakat gerçekten de bu tür bir saldırının yapıp yapılmadığı belirsizdi. Muhtemelen SCF'nin bir provakasyonuydu. Kendileri tertip etmiş olabilirdi. Nihâyet SCF erimekteydi ve bu nedenle böyle bir yola başvurulmuş olabilirdi. Kendileri "samimi ve dürüst" değillerdi. Vâli'nin resmî açıklaması, olayların basit bir zâbıta vak'asından ibâret olduğunu ortaya koymaya çalışıyor ve olayların gerçekliğini de sorguluyordu.

Şikâyet telgrafı CHP'liden

Ancak, Hilmi Uran'ın ikinci açıklamasından, olaylardan haberdâr edilmelerinin nedeninin, Cumhurbaşkanı'na telgrafla olayları haber veren eczâne sâhibi olduğunu anlıyoruz. Oysa bu kişi, CHP'nin belediye meclis adayıydı. Ayrıca Vâliliğin, saldırıya uğrayanların önemsiz yaralar aldıklarını belirtmesine karşın, söz

konusu şikâyet telgrafı bunu tekzip ediyor ve yaralanmaların anlatılanlardan daha ağır olduğunu açıklamaya çalışıyordu. Nitekim, saldırganların bir grup olduğu da açıkça belirtiliyordu. Ama Hilmi Uran, bu telgrafı çeken kişinin CHPnin belediye meclisi adayı olması karşısında çok şaşırılmışa benziyordu ve bu konuyu teyid ettirmeye çalışıyordu.

Bunun üzerine bir açıklamada daha bulunma ihtiyâcını hisseden Vâililik, bu kez en azından eczâne sâhibinin yarasının biraz daha ağırca olduğunu imâ etmek zorunda kalmış gibi görünüyor. Ama saldırının bir grubun işi olduğu yolundaki iddiâlar yeniden tekzip ediliyordu. Fakat saldırgan ile aynı akşam birlikte otelde yemek yiyen bir grubun varlığı da söz konusuydu. Bu kişilerin mahkemece serbest bırakılmaları, Vâililik tarafından onların mâsumiyetine delil olarak gösteriliyordu. Vâililik, bu kişilerle de görüşmeyi öneriyordu.

Hilmi Uran'ın ilgili kişilerle görüşme önerisini kabûl etmemesi ve ısrarlı sorusu karşısında, Vâililik, eczâne saldırısının iki sarhoş kişinin işi olduğunu ve silâh teşhir edildiğini açıklamak zorunda kalacaktır. İşin içinde silâh olduğu ise ilk kez ifâde ediliyordu. Ama yaralanmalar taştan dolayı olmuştu. Silâh kullanılmamıştı. Hilmi Uran da, vâililiğin başarılarını kutluyor ve aynı başarının belediye seçiminde de gösterilmesini diliyordu.

Eskişehir vâlisinin açıklaması

Hâdise ve vak'adan ziyâde Eskişehir'de yeni fırkanın [SCF'nin] gizli ve irticâî propagandalarının neticesi olarak, halk arasında, taaddüdü zevcat yine kabûl edilecekmiş, eski harfler ihyâ edilecek, vergiler kâmilten kalkacak gibi menfî ve muzır işaat sözler üzerine çok fenâ tesir yapmış ve bir taraftan amele üzerinde nümâyişler tertibi için teşvikatta bulundukları haber alınmıştır. Yine ayak takımından tedârik eyledikleri Arnavut, Boşnak ve Tatarlar tarafından halkın intihap hukûkuna tecâvüz ettirilmiştir. Bunlardan tahkik ettirilebilenler mahkemeye verilmiştir.

Bir kısım halk, Serbest Cumhuriyet Fırkası'na rey vermediği takdirde cezâ alınacak ve kemâfissâbık vergi vereceklerdir, rey ve-

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

renler cezâ ve vergiden kurtulacaklardır tarzında propaganda yapılmıştır. Bu vaziyetler karşısında âsâbı çok gerginleşen halkı tatminkâr bir şekilde tenvir etmek ve irticâkâr propagandalara mâni olmak için eczâne hâdisesini müteakî[p], sûretini takdim eylediğim beyannâmeyi neşreyledim. Serbest Cumhuriyetçiler [SCF] propagandaları ile Tatarları da milliyet hissîyâtını okşayarak, Türklerden ayırmaya [çalışmışlar] ve bunda kısmen muvaffak da olmuşlardır.

Karşı fırka [SCF] tarikatinde serbest bırakılsa anarşi tevlid edeceğine şüphe yoktur. Propagandalara meşrû olmak şartile hiçbir şey dinlenmemiştir [denilmemiştir]. Beyannâmede fırka târifi yoktur ve bütün halka hitâp edilmiş ve çok fâidesi [faydası] görülmüştür. Beyannâme neşrine kadar vûkûa gelen hâdisat, yalnız eczâne hâdisesidir. Eğer hâdisa denilebilirse... İkincisi de, Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı] reisi Ali Efendi'nin dün gece hânesine vâki olan tecâvüzdür.

YİNE “KARA KALABALIK”LAR ORTAYA ÇIKTI

*“Sosyal medya” olarak adlandırılan yerde;
seçim mitingleri için toplanan seçmenlerin birbirlerinden ne
denli “farklı” olduğunu belirtmeye gayret eden, hayli “esprili
bir dil”le yazılmış mesajları görünce, aklıma nedense aynı
kalabalıklar için zamânında yazılanlar geldi.*

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nda (SCF), 1930 senesinde daha kurulur kurulmaz, neredeyse ayağının tozuyla İzmir’de bir miting yapmıştı. Büyük kalabalıklar toplamayı başarmıştı. İktidar partisi olan CHP ise, kendi toplantısına gelmeyen, fakat bu muhalif partinin mitingine katılmak için İzmir’in çevresinden kopup gelmiş geniş yığınları görünce, hayli “farklı” bir değerlendirme yapmıştı. Aradan geçen seksen yılı aşkın bir süreden sonra günümüzdeki “yorum”ları görünce, aradaki “fark” insanı gerçekten de şaşırtıyor!

“Bulanık suda balık avlamak isteyenler”

CHP Denizli Milletvekili Haydar Rüştü Öktem’in sâhipliğinde yayınlanan *Anadolu* gazetesi, Fethi Okyar’ın İzmir’de karşılanmasını “para ile tutulmuş sarhoşlar tarafından yapılan taşkınlıklar” olarak tanımlamıştı. Aynı kişi, SCF’nin genel başkanı olan Fethi Okyar’a da şöyle sesleniyordu:

Serbest [Cumhuriyet] Fırka[sı]’nı destekleyen basın arasında, işgâlde Rumlarla işbirliği yapan, Millî Mücadele’den kaçan, kimisi Yunan işgâlinde onların emrinde çalışan, kimi arkadaşları Millî Mücadele’ye katılırken yerlerinden kımıldamayıp, düşman

hâkimiyeti altında keyif ve safâsına dalmış, kimisi Frenk mahallesinde Yunan zâbitleri ile hemhâl olup, gezip tozmuş insanlar vardır.

Yazar, SCF'yi destekleyenleri de, "bulanık suda balık avlamak isteyenler" olarak tanımlıyordu.

Serserilerin, komünistlerin ve sâbıkalarının partisi

Vakit gazetesinde yayınlanan; "Fethi Bey'i karşılayanlar arasında nedense zâbitaca mâruf [ünlü] serseriler, komünistler, lekeli ve sâbıkalar ekseriyeti teşkil ediyorlardı [çoğunluğu oluşturuyorlardı]" şeklindeki haberleri de; Fâlih Rıfkı Atay'ın yazısı tamamlıyordu: Yazar, Okyar'ı İzmir'de karşılayanları "kara kalabalık", "bulanık su sergüzeşt [mâcerâperesti] ve anarşi adamları" olarak tanımlıyordu.

Atay, "Cumhuriyetçiler, aklınızı başınıza alınız! Bunlar şeriat istiyorlar, şeriat!" şeklinde muhalefeti ithâm ediyordu. Yazıda, SCF ile "büyük bir demagoji dalgası, tıpkı eski şeriat dalgası gibi, memleket havasını sarsmaya başlamış"tı deniliyordu. "Karşı fırkanın adamları daha şimdiden kara kalabalığın gerisinde kalmış"tı.

Nâdir Nâdi de, *Cumhuriyet* gazetesinde, SCF'nin propagandasının "mâkûl hudutları" aşmış olduğunu ve hattâ "yapılan inkılâpların ilgâ edileceği propagandası"na kadar vardığını ileri sürüyordu. Okyar'ı İzmir'de dinlemeye gelenlerin ancak üç yüz kadarının "meseleye inanan" insanlar olduğunu iddiâ ediyordu.

Muhalefet yeterince "asil" mi acaba?

Yine CHP'nin resmî gazetesi olan *Hâkimiyeti Millîye*'de Mahmut Soydan, muhalefet partisinin kuruluşunun daha birinci haftası sona ermeden, SCF'yi açıkça uyarıyordu: "Liderlerinin, müesseselerinin [kurumlarının], bütün samimiyet ve hüsnü niyetlerine [iyi niyetlerine] rağmen, Serbest Cumhuriyet Fırkası, hâlin zarûretlerine [gerekliliklerine], ihtiyaçlarına cevap verecek yolda asilâne hareket edebilecek midir?"

Soydan; “Bu memlekette yalnız cumhuriyetçi partiler yaşayabilir. Cumhuriyetçilik fikri yaşayabilir. Bu hakikati, gerek dâhilde, gerek hâriçte hâlâ mâziye bakan, irticâî politikalarından medet uman unsurların dikkatini tahrik için tekrâra lüzum görüyoruz.” şeklinde yazarken; muhalefeti uyarma ihtiyâcını hissetmiş olmalıydı!

CHP milletvekili Âsım Us da, “haddi zâtında çok yanlış olan birtakım fikir cereyanlarının hiç karşılıksız olarak sürüp gitmesi, efkârı umûmîyede [kamuoyunda] memleket hesâbına zararlı izler bırakabilir” diyordu.

Atatürk’ün 1931 yılında yazdığı rapor

Atatürk, SCF mâcerâsından sonra çıktığı yurt gezisinin ardından kaleme aldığı notlarda; Silifke için “halk câhil ve dejeneredir” diyordu. Adana’da SCF parayla tuttuğu kişilere menfi propaganda yaptırmıştı. Bu propaganda özellikle “ayak takımı”nın yoğun olarak bulunması muhtemel olan pazar yerinde, üstelik etnik kökeni Arap olan kimselere yönelik gerçekleştirilmişti. Muhalifler, “Kürt, amele, Boşnak ve dönmeler”di.

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir gösterisi

CHP'lilerin gözünden SCF'liler

CHP tarafından hazırlanan raporlarda; SCF'ye kimlerin katıldığı da açıklanıyordu. Buna göre, muhalifler, "bir kısım'amele ve câhil kimselerle, ancak kendi taraftarlarından ve gayri memnunlardan ibâret bir zümre"ydi. SCF'nin destekçileri ameleler ve câhil kimselerdi sâdece... SCF'liler avamdılar.

CHP'nin önde gelenlerinden Hilmi Uran, anılarında, SCF'nin halk tarafından bu kadar geniş ölçüde desteklenmesinin nedenlerini analiz ederken, bunu; "halk kütlesi"nin "idrakleri seviyesine göre" "aldatılmış" olmasına bağlıyordu. Muhalifler, "gece gündüz ve kapı kapı dolaşmak sûretiyle" halkı "zehirlemişler"di. Kürtler bir yandan, Araplar diğer yandan, saldırıya başlamışlardı. "Her çeşit serseri, kumarbaz, esrarkeş, kaçakçı ve hattâ komünizm fikri besleyenler", bu arada "mutaassıp tabaka", muhaliflerin içinde yer almıştı.

Uran'a göre, bu manzara "ayaklanmış kara kuvvet manzarası" idi. SCF'nin seçimdeki başarısını izâh etmek için Uran, şu açıklamayı yapmıştı: "Kamyon kamyon -kendilerinden cezâ alınacağı korkusu ile- rey vermeye gelen her çeşit hâl ve kıyâfetteki en izbe

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bir gösterisi

mahalle kadınlarına” SCF’ye oy verilirse cezâ ödenmeyeceği haber verilince, “zavalılar”, geniş bir nefes almışlardı.

“Para ile tutulmuş külhanbeyler ve sâbıkâlılar”

Bir başka CHP açıklamasında da, İzmir’deki seçimler için şunlar söylenmişti: “Her yerde olduğu gibi, bu muhitte de bir takım para ile tutulmuş külhanbeyler ve sâbıkâlılar tarafından nümâyîşçiler” boy göstermişti. İzmir Vâlisi Kâzım Dirik, bizzat İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’ya, bütün bunların nedeninin, “bir kısım amele ve câhil kimseler” olduğunu yazıyordu. Aydın’da da vaziyet daha farklı değildi: Burada da para ile tutulmuş kimseler propagandalarını tâ “köyler”e kadar yaymışlardı. Konya’da SCF’liler “kabadayılar”dan oluşuyordu.

Gelelim 1946 yılına... Ya DP kurulunca ne oldu?

Aradan geçen on beş yıldan sonra Demokrat Parti (DP) kurulunca da, CHP açısından benzer “analiz”ler ve değerlendirmeler hiç değişmeden sürdü. DP, ‘kara kalabalıklar’ın partisi olarak damgalandı. Aşağı sınıfların bu partiyi desteklemesi, zâten DP’nin niteliğini çok açık bir şekilde gösteriyordu. Halk, câhil ve şuursuzdu. Bu bakımdan DP’yi desteklemesi gâyet anlaşılabilirdi. Memlekette “oy avcılığı” başlamıştı ve bunun sonucu bir felâket olacaktı. İşin bu noktasında, herkesin aklına belki de Recep Peker gelecektir. Fakat bir dakika... Peker, aslında bu fikri açıkça dile getiren tutarlı bir politikacıydı. Pek çok politikacı ise, düşündüğünün aksine bir maske takmayı tercih etmişti.

Günümüzde değişen ne?

AKP’nin son İzmir mitinginden sonra “sosyal medya”da paylaşılan “espriler”den biri de mitinge katılanların hayatlarında ilk kez denizi gördüklerine ilişkindi. O kadar ki dayanamamış fotoğraf bile çekmişlerdi. Buna hayret etmemek mümkün değildir; çünkü, bu insanların fotoğraf makinası olması bile hayli şaşırtıcıydı!

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın bildirisi

Ama dahası da var: Bu insanlar öyle câhildi ki midye yemesini bile bilmiyorlardı. Midyeyi kabuklarıyla yemişlerdi (ve tabii hastanelik olmuşlardı)! (Elbette burada bir gülme efekti oluyor). Ben de bütün bunların, hattâ “solcu”larımızın facebook sayfalarında paylaşılmasına karşılık; aşağıdaki satırları karaladım. Artık anlayana tabii...

Bir zamanlar sosyalist bir şair şöyle yazmıştı: “Onlar ki, top rakta karınca, suda balık, havada kuş kadar çokturlar; korkak, cesur, câhil, hâkim ve çocukturlar; ve kahreden yaratan ki onlardır, destânımızda yalnız onların mâcerâları vardır” (Nâzım Hikmet)

Bugünlerde bizim “solcular” mıs râları biraz değiştirmişler; şöyle yapmışlar: “Onlar ki, daha midye yemesini bile bilmezler; destânımızda yalnız Nişantaşı’nın, Kadıköy’ün, Alsancak’ın mâcerâları vardır.”

“HÂMİLİ KART YAKINIM”DIR; ADAYLIĞI İÇİN...

*Sanırım artık herkes öğrendi;
tek-parti döneminde milletvekili olmak için
aday gösterilmek yeterliydi. Çünkü tek bir oy bile alsanız,
parlamento kapısı size açılıyordu.
Recep Peker’e yazılmış bir mektupla bunu örneklendirelim...*

Bilmem; yolunuz hiç sahaflara düşüyor mu? Ben eskiden daha sık uğrardım; uzun yıllarımı Ankara’da geçirdiğimden, oradakileri daha yakından tanıma fırsatı bulmuştum. Sonra İstanbul’da, ama özellikle “bizim yaka”daki, yâni Kadıköy’deki sahafları dolaşmaya başladım. Her zaman değil ama zaman zaman güzel sürprizlerle karşılaşmak olası...

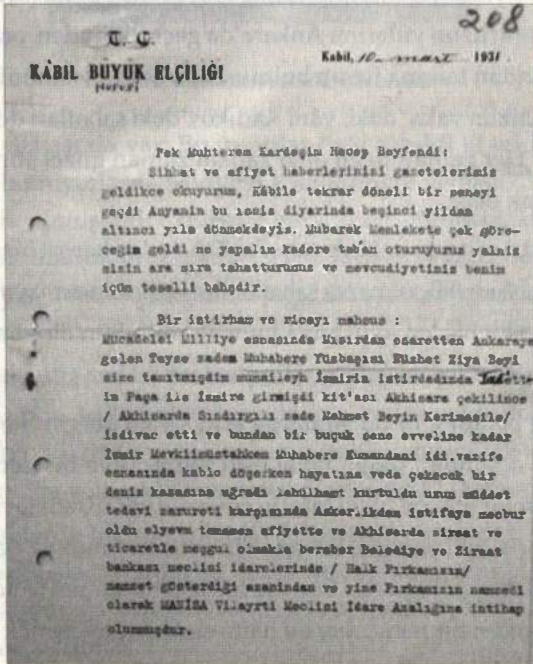
Bu arada; son zamanlarda sahaflar Taksim’de her yıl bir süre toplanmaya başladı. Hiç olmazsa sahaflar festivâlini kaçırmayın derim... Orada hepsini birden aynı anda bulmak mümkün oluyor. Bir gün ayırmak bile bâzen az geliyor. Hiç olmazsa iki kez gitmek lâzım...

Sâdece benim gibi bu sıralarda eski siyâsî dergileri toplamak isteyenler açısından değil; fakat eski fotoğraf ve benzeri türden merâkı olanlar için de hayli tatmin edici olduğunu söyleyebilirim. Fotoğraflarla eski yazışmalar çok kez aynı bavulun ya da sepetin içinde seçilmeyi bekliyorlar. Son kez böyle bir kutunun içinden çıkıp da, elime geçen bir mektubu, bu hafta sizlerle paylaşmak istedim.

Recep Peker'e özel mektup

Elimde bulunan “husûsî” mektup; Türkiye'nin Kâbil Büyükelçiliği'nde görev yapan üçüncü kâtip Ârif Emin Bey tarafından Kâbil'den 10 Mart 1931 târihinde CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker'e hitâben yazılmış... “Pek muhterem kardeşim Recep Beyefendi” şeklinde başladığına göre; aralarında belirli bir hukuk olduğu anlaşılıyor.

Mektup sahibi, mektubuna önce Peker'in “sıhhat ve âfiyet” haberlerini kendilerine ulaşan gazetelerden izlemekte olduğunu belirterek başlıyor. Ardından da; “Asya'nın bu ıssız diyârında beşinci yıldan altıncı yıla” doğru yol almakta olduğunu hatırlatıyor; “mübârek memleketi çok göreceğim geldi; ne yapalım, kadere taban oturuyoruz” şeklinde dertleniyor. Ama bir tesellisi de var; o da, Peker'e hitâben yazılan şu satırlarda: “Ara sıra tahatturunuz

Ârif Emin Bey'in mektubu

[hatırlamanız] ve mevcûdiyetiniz benim için teselli bahşdir [vericidir].” Herhâlde mektup sâhibi, böylece daha sık hatırlanmak ve muhtemelen görev yerinin bir an önce değiştirilmesini de arzu ettiğini belirtmek istemişti.

Pek husûsî bir ricâ...

Ârif Emin Bey’in Peker’den özel bir ricâsı vardı; aslında mektubu bunun için yazdığı da açıktı. Teyzezâdesi Muhabere Yüzbaşı Nüşet Ziyâ Bey’i daha önce bir vesile ile Peker’e tanıtmış olduğunu hatırlatıyor ve ardından da hâfızasını tâzelemeye çalışıyordu: Nüzhet Ziyâ Bey, Millî Mücâdele yıllarında Birinci Dünyâ Savaşı’nda esir düşmesinin ardından, Mısır’dan Ankara’ya gelmişti. İzmir’in istirdâdında (geri alınmasında) ise, Fahrettin Altay Paşa ile birlikte kente girenler arasındaydı. Daha sonra kıt’ası Akhisar’a çekilince; orada Sındırgılızâde Mehmet Bey’in kızıyla evlenmişti. Yaklaşık bir buçuk yıl öncesine kadar da İzmir’de müstahkem mevkii muhabere kumandanı olarak görev yapıyordu.

Fakat görevi sırasında kablo döşerken bir deniz kazâsında az daha yaşamından olacaktı. Ölmemiş, kurtulmuştu; fakat uzun süre tedavi görmek zorunda da kalmıştı. Bunun üzerine askerlikten istifâya mecbur olmuştu. Hâlihazırda sağlığına tamâmen kavuşmuştu. Akhisar’da tarım ve ticâretle meşgûldü. Aynı zamanda da CHP tarafından aday gösterilmek sûretiyle; belediye ve Ziraat Bankası İdâre Meclisi üyesi olduğu gibi; Manisa İl Genel Meclisi üyeliğini de sürdürüyordu.

“Fırkamızın en sâdık ferdidir”

Mektup, Nüzhet Ziyâ Bey’in aynı zamanda CHP’nin “en sâdık bir ferdi” ve “bugünkü rejimin hâr [harâretli?] taraftârı” olduğunu vurgulayarak sürüyordu. Tam da yeni seçim dönemi öncesinde, kendisi “fırkamız [partimiz] tarafından mebus namzedi [milletvekili adayı] olarak gösterilmek arzusunda”ydı ve “bu hususta” Peker’e “mürâcaat edeceğini” belirtmişti. Nüzhet Ziyâ Bey, bu konuda mektup sâhibinin de “tavassut”unu [aracılığını] ricâ etmişti.

208

Muhalleyh Fırkasının en sadık bir ferdi ve bu
kudret rejiminin bir taraftarıdır.

Büyük Millet Meclisinin yeni devre intihabında
Fırkasını tarafından Meb'us namzedi olarak gösterilmek
arabundave bu kumrada aile mirasat edecegini ve nazdi
alininde benimde tavassutunu rica ediyor.

Ahvali hakkında / Teyze sademdir diye/ mubalaga
etmeyecegini pek iyi biliriz. Muhalleyh Mektebi Harbi-
yeninden neşet etmiş oranda arkadaşlarından vasife ve
fedakarlık hususunda geri kalmamış, Mektepten sonra boş
zamanlarını tettebbuata hasretmiş ve esaret hayatında
tercümeye kadir olacak derecede Fransız lisânında
elde etmiştir Ticaret ve ziraatle meşgul olduğu Manisa
Akhisarında da Halkın efkar ve teveccühünü kazanmış
Fırkasının bir asasıdır. Baş vekil Paşa Hazretleri
kendisini umumî harpte Saryeden pek yakın tanırlar.
Son zamanlarda MAFİSA ve mülhakatına Fırkasını manisa
tetkikata giden Hakkı Tarık Bey ve Rûfekaî ilerde tanış-
mışlardır. İmlama Büyük Gecinin idcâllerine ve Fırka
purpuruna hayatının sonuna kadar sadık kalacak temiz
mert bir sattir. Muhalleyhin bu intihap devresinde
Manisa ve ya diğer intihap muntikalarından birisinde
Fırka Meb'us namizetleri meyanına idhalini esaretden bir
hiale tavassutunu rica ve tahaccurla göçerlerinden
öperim. Valide hanım ve Şuada Hanımefendilere arzi taziye
eder. Pek devimli evladlarımızın göçerlerinden öperim
Sadet ümmetlerimizin dilerim Bey kardesim.

Muhammet Ziya Beyin advalı
MAFİSA 2 Akhisarın da
Gündüzlü sadet Mehmet Beyin
Muhammet Ziya Beyin ve Ticaretten

Arif Emin Bey'in mektubunun diğer sayfası

Elbette, sâdece teyzezâdesi olduğu için kendisini mübâlâğalı bir
şekilde övmeyecekti. Ama geçmiş hizmetlerine de bir göz atmadan
elbette olmazdı...

“Halkın teveccühü var”

Mektup sâhibi, bu hizmetleri şöyle özetliyordu: “Mektebi Har-
biyemizden neşet etmiş [çıkılmış]; orduda arkadaşlarından vazife ve
fedâkârlık hususunda geri kalmamış; mektepten [okuldan] sonra
boş zamanlarını tettebbuâta [araştırmalara] hasretmiş ve esâret
hayâtında [esir kaldığı dönemde] tercümeye kadir olacak [tercü-
me edecek] derecede Fransızca lisânını da elde etmiştir. Ticâret ve
ziraatle meşgûl olduğu Manisa Akhisarı'nda da halkın efkâr ve
teveccühünü [ilgisini] kazanmış fırkamızın bir azasıdır [üyesidir].”

Kendisini “Başvekil [Başbakan] Paşa Hazretleri” İsmet İnönü
de, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Sûriye Cephesi'nden zâten ta-

nıyordu. Hattâ son zamanlarda Manisa ve çevresinde parti adına denetim görevinde bulunan CHP Milletvekili ve Gazeteci Hakkı Târik Us ve eşi ile de tanışma fırsatını bulmuştu. Nüzhet Ziyâ Bey, “Büyük Gâzi’imizin ideallarına ve fırka programına hayâtının sonuna kadar sâdık kalacak, temiz, mert bir zattı.”

Aday gösterilse, iyi olur...

Kendisinin bu seçim döneminde Manisa’dan ya da bir başka seçim bölgesinden partinin milletvekili adayı olarak gösterilmesi çok yerinde olurdu. Mektup sâhibi, bu önemli konuda Peker’den “samimi bir hisle tavassutunu [aracılığını] ricâ” ediyor; Peker’in “tahassürle [özlemle] gözlerinden” öpüyordu. Bu arada; Peker’in annesiyle eşine de saygılarını iletiyor; “pek sevimli evlâtları”nın da yine gözlerinden öpüyordu.

Mektubun bu son satırları, ikilinin arasındaki hukûku bir kez daha gözler önüne seriyordu. Ayrıca; mektubun kenarına düşülen bir notta da; Nüzhet Ziyâ Bey’in kayınpederinin bizzat Atatürk ve Meclis Başkanı Kâzım Özalp tarafından da “pek yakın”dan tanınmakta olduğu belirtilmişti. Can alıcı sorunuz da yanıtlamak isterim doğrusu; biliyorum; iyice meraklandınız; ama öykünün sonu mutlu bitmiyor; Nüzhet Ziyâ Bey, aday olamadı ve muradına da eremedi!

Recep Peker’in konumu

Gelelim, bu sırada Recep Peker’in ne yaptığına: Mektubun yazıldığı târihten yaklaşık sâdece dört ay önce Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kendisini fesh etmişti. Yeni seçimler 24 Nisan’da yapılacaktı. Peker ise, 10 Mart’ta, yâni mektubun yazıldığı târihte, CHP Genel Sekreterliği’ne atanmıştı.

Peker’in bu göreve atanması, elbette bir tesâdüf değildi. Saf-fet Arıkan’ın genel sekreterlik yaptığı sırada parti, özellikle de SCF karşısında ciddî bir varlık gösterememişti. CHP’nin yeniden düzenlenmesi ve hareketlenmesi artık Peker’den beklenecekti. Elbette Ârif Emin Bey, muhatabının, mektubu yazdığı aynı gün,

bu önemli siyâsî konuma yükseldiğini bilemezdi; fakat mektubun doğru kişiye gittiği kesindi!

CHP’de milletvekili adaylarını Atatürk ve İnönü ile birlikte belirleme yetkisine sâhip bir konumda bulunuyordu artık Peker... O zamâna kadarki siyâsî hayâtının bu en yüksek ve önemli görevini 1936 yılına kadar sürdürecekti; bu târihte bizzat Atatürk’ün talebi üzerine görevinden ayrılmak zorunda kalacaktır.

Aradan on yıl geçtikten sonra, rejimin dönüşümü sürecinde, 1946 yılında Başbakan olduğunda ise, kariyerinin zirvesine tırmanacaktır. Fakat bu görevi kısa sürecektir. Genel Sekreter iken Atatürk ile anlaşamadığı için görevinden çekilmek zorunda kalan Peker; Başbakan iken de, bu sefer İnönü ile anlaşamadığı için istifâ edecektir.

Bir mektubun öyküsü

Elbette; böylesine özel bir mektubun nasıl olup da, sahaflar festivalinde bir karton kutunun içinden çıktığını merâk etmemek mümkün değil... Lâkin bu merâkı tatmin edecek bir yanıtlım olduğunu sanmıyorum. Maalesef mektubun zarfı elimde bulunmamaktadır. Bu bakımdan tamamlayıcı bir bilgiye sâhip değilim. Mektubun resmî evrak statüsüne girdiğine ilişkin kesin bir işâret bulunmamaktadır. Eğer öyleyse, kişisel bir mektubun bir şekilde, rüzgârın onu götürdüğü yerde bulunduğunu söyleyebiliriz.

Fakat mektubun kendisi belki bâzı ipuçları sunacaktır. Ona yakından bakalım şimdi de: Bir kere, mektup resmî antetli kâğıda yazılmıştır. Fakat özel olduğu belirtilmek koşuluyla... Târih kısmı kısmen elle doldurulmuştur. Mektupta Nüzhet Ziyâ Bey’in adının geçtiği yerde kırmızı kalemle özel olarak işâretlenerek çizilmiş olması, mektubun bizzat Recep Peker tarafından okunduğuna bir işâret olmalıdır. Mektup özeldir; fakat garip bir şekilde (resmî) numara almıştır. Mektubun her iki sayfasında da bulunan elle ve renkli kalemle yazılmış 208 rakamı, muhtemelen sıra numarasıdır. Ama bundan da emin olamadım.

— CUMHURİYET VE CHP —

Belki de mektup eline ulaştığında, Peker, artık genel sekreter olduğundan, mektubu resmî kayda almak gereğini hissetmişti. Mektubun sonuna el yazısıyla düşülen notu da okuyamadım. Mektubun dosyaya konulmak üzere itinâyla ve dikkatlice iki kez zımbayla delinmiş olması; onun bir zamanlar meçhûl bir dosyada bulunduğuna kanıt sayılabilir. Bu tavsiye mektubunun her iki sayfasını da okuyucularla paylaşıyorum.

FÂLİH RIFKI ATAY, OTORİTERLİĞİN GEREĞİNİ BİZE HEP HATIRLATMIŞTI

*Fâlih Rıfkı Atay'ın "uyarılar"ı hep sürdü. Bugüne bakarak
bu tür benzeri şikâyetlerin yeni olduğunu düşünenler,
biraz geriye göz atsalar, onları zâten avuçlarının içinde
bulabilirler.*

Fâlih Rıfkı Atay

Daha 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kurulduğunda, Atay, bunun bütün Cumhuriyetçilere; "memlekette nizâmı bozmak isteyen içi dışı karışık insanlar" bulunduğunu gösterdiğini yazmıştı. Bu türden gelişmelere karşı "uyanık" bulunmak gerekiyordu. Ona göre, Türkiye bu sırada bir muhalefet partisine hazır değildi. Ortam buna uygun değildi. Muhalefete lüzum da yoktu.

Kendince haklıydı; çünkü, sâdece iki yıl önce, "büyük hareketlerin en kuvvetli mesnedinin yalnız yeni bir muhit değil, bu yeni muhit içinde yeni bir güzideler sınıfı yaratmak" olduğunu yazmıştı. Bu da yetmezdi; "otorite" onun anlam dünyâsında çok önemli bir yere sâhipti. Şimdi onun "otorite" anlayışına bir bakalım...

“Otorite ve disiplin”

Atay’a göre, otorite “devletin hürriyeti”ydi; “otorite ve disiplin, her türlü idârede koruyucu ve kurtarıcı vasıtalar.” Üstelik “hürriyet, Cumhuriyetçi’nindi.” “Cumhuriyetçilerin iktidarlarını ve otoritelerini zaafa uğratan her şeyle etkili bir şekilde mücadele etmeleri” gerekiyordu. Çok uzun yıllar sonra da şöyle yazacaktır:

Ben Atatürk’ün tek-parti rejimini, Atatürk devrimciliğini, Türk milletini Batı medeniyet toplumlarının bütün hak ve hürriyetlerine kavuşturacağı için, bu devrimleri çok partili demokratik rejimle yürütmek imkânsız olduğu için savundum.

Kadrosuz devrim olmaz

Atay’a göre, Kemâlist devrimin en büyük tâlihsizliği, elinin altında yetişmiş bir kadro bulamamasıydı. “Demokrasi ve liberalizm, realite tarafından bin kere mağlup edilmişti.” “İleriye gitmek için dolaşık iniş çıkışlar yerine, kestirme yollar, kestirme köprüler aranmalı”ydı. Bu arayışın sonunda; o Kemâlizmi şöyle tanımlıyordu: “Henüz sınıf kavgası doğmamış bir toplumda demokrasi salgınlarının men edilmesi yönünde bir hareketti.”

Gençler elbette en büyük ümitti; bu bakımdan da Kemâlizm, gençlere, “tam, sert, müsâmahasız, açık bir mefkûreler disiplini, bir ruhlar organizasyonu ve bir dâvâ ahlâkı” verilmeliydi. Bunun için de “basının tutacağı meslek istikâmeti, rejim ve inkılâp sanatını tamâmen tatbik etmek ve bilhassa Amerika ve Avrupa sürüm gazeteciliğini tamâmen terk” etmekti.

1950 seçimi öncesinde Atay, devrimin sonuçları konusunda kötümserdi:

Beni dört yılını tamamladığımız hürriyet üzerine titreten tek şey, kapayamadığımız bir gediğin gitgide genişlemesine alışıldığını görmektir. Köylerde Latin alfabesine karşı bile şimdilik gizli Arap yazısı sınıfları açılarak savaşa geçilmiştir. Hattâ inkılâbın havasının

büyük şehirler dışında git gide nasıl söndüğünü görenler, bir medeniyet denemesinin iflâs ettiğinden bahsetmeye başlamışlardır.

Basında Demokrat Parti'nin kuruluşu

“Diktatorya”nın başarısı

Atay, diktatoryanın başarılı olması için şu ilkeyi öne sürüyordu:

“Diktatorya, büyük yığınları her gün şuurlaştırma şuurlaştırma kendi idealine yaklaştırabildiği kadar faydalıdır.” Aradan geçen uzun yıllardan sonra bütün açıklığıyla şöyle yazacaktır: “Ben ve benim gibi Atatürkçüler, tek dereceli seçim yoluyla hemen çok partili demokratik rejime geçmenin aleyhindeydik. İnönü beni hiçbir vakit kazanamamıştır. (...) Tek disiplin, devrimcilik disiplini olmalıydı.”

“Demokratik tesâmuh”

1950 seçimi öncesinde Atay, geleceğe ilişkin hayli kötümserdi; geçmiş biraz da eleştirel değerlendiriyor ve şöyle diyordu:

Gâzi'ye yaşanan açık hava evetçileri, hani şu zilli ellerinin düğmesi karınları üstünde olanlar yok mu, bir gün bir fırsat çıkarsa, inkılâba işte onların hıyânet edeceklerini Büyük Petro kadar uzaktan de-ğilse de, şöyle böyle bir nesil kadar uzaktan sezmiştim. Başlarına geçirilen şapkayı bir türlü kafalarına uyduramayanların ya ön tarafa bir ay yıldız işleterek, yâhut hiç olmazsa adını siperi serpuşa çevirerek avunmak istedikleri gibi fırsat elverince, irticâya

“demokratik tesamuh” [hoşgörü] lakabı takarak bizi avutmaya kalkacaklarını bilirdim.

“Solcu” CHP

Atay, SCF kurulduğunda, bu partinin “solcu” olduğu yolundaki görüşlere şiddetle karşı çıkarak, asıl solcu partinin CHP olduğunu da şöyle yazmıştı: “Bu memlekette pâdişahlığı, halifelîği, şarklılığı kaldıran, dini dünyâ işlerinden ayıran, Latin harflerini alan, şapka giydiren bir fırkanın daha solu yoktur.” Hattâ o kadar ki, “İsmet Paşa’nın soluna ancak hürmet icâbı geçilebilir” di.

Atay, SCF’nin kuruluşunu doğru bulmuyordu. Muhalefet partisinin kurulmasına ilke olarak karşıydı ve bu görüşünü şöyle dile getirecektir: “Yeni bir fırka için ortamın uygun olmadığı, demokrasiye geçiş için çok erken olduğu ve yeni fırkanın etrafını inkılâp düşmanlarının saracağı...” Hattâ o kadar ki, bu görüşlerini Atatürk’e de anlatmıştı.

SCF’nin feshinden sonra Atay, kendince “ideal muhalefet”in tanımını da yapacaktır: İyi bir muhalefet öncelikle Cumhuriyetçi olmalıydı. Sonra, CHP’nin deneyiminden ders alarak gelişmesi gerekirdi. “Kendisini şuursuz galeyanların içine atması”, iyi bir muhalefet partisinden beklenmezdi elbette... Muhalefet partisinin iyi olup olmadığının kıstası, onun inkılâba olan bağlılığıyla ölçülürdü. Böyle bir parti “tehlikeli kıyılarda gezinmemeli”ydi.

Eğer muhakkak bir muhalefet partisi kurulması gerekiyorsa, Atay için böyle bir partinin çerçevesi de şöyle olmalıydı: “Olsa olsa inkılâp fırkasının birtakım tedbirlerinde yavaşlık ve uysallık gören genç idealistler tarafından kurulmuş daha sol, hazmedilmesi daha güç ve büyük ekseriyeti, eski fırkaya daha fazla yaklaştırmak” olan bir partiye gerek olabilirdi. Yâni muhalefetin görevi, iktidara hizmet etmekten ibaretti!

İktidârın da tek bir hedefi olmalıydı: “İnkılâp nesli yetişinceye kadar halkın menfaatleri kırılmış, hissine dokunulmuş, sinirleri bozulmuş olanlar tarafından oyuna getirilmesini” engellemek...

Belediye seçimlerindeki tartışmalar konusunda da tutumu netti: Millî irâdenin tecellisine engel olunduğu yolundaki eleştiriler karşısında; “ekseriyetin fırkası olan” CHP’nin seçimleri kazanmasının başlı başına millî irâdenin tecellisi olduğunu yazacaktır.

Demokrat Parti (DP) de şeriatçıdır...

Atay, 1945 sonrasında kurulan yeni rejime de karşıydı. Yazılarında hep bunun işâretlerini vermeye çalışmıştı. Şimdi de bu yazılarına bir göz atalım isterseniz... Ona göre, DP, “demokrasiyi yeni bir şeriat olarak” kullanıyordu. DP, demokrasiyi kullanarak, saf ve gafil halkı sömürmeye çalışıyordu. Demokrasi, aslında muhalefetin gerçek yüzünü saklamasını sağlayan sâdece sihirli bir kelimeydi. Demokrasi uğruna bâzı gerçekler göz ardı ediliyordu.

Atay, bütün bu dönem boyunca muhalefeti; yâni CHP’yi ve iktidârı eleştirilenleri hep “düşman” sözcüğüyle tanımlayacaktır. Bir anlamda SCF, aradan geçen on beş yıldan sonra yeniden tezâhür etmişti. Arada hiçbir fark bulunmuyordu. *Tan* ve *Vatan* gazeteleri, “düşman”dı; çünkü, bu iki gazete “Osmanlı liberali”ydi; dahası “rejim ve devrim düşmanı”ydı. *Tan* gazetesinin yazarları Sertel’ler ise, ancak “kızıl anarşinin sömürebileceği tezatlar” yaratmaya çalışıyorlardı. Neyse ki, “tahrikler”inin sonucunu görmüşlerdi!

Muhalefet dediğin, yapıcı olmalıydı, kesinlikle yıkıcı değil... Şimdiye kadar ülkede muhalefetin varlığını sürdürememesinin nedeni de bu gerçeği anlayamamış olmasıydı. Muhalefet, önce bir fikir hareketi olmalıydı. Eğer bunu yapmaz ve “olgun ve faydalı bir muhalefet” olmaktan uzak kalırsa, bu takdirde “soysuzlaşmış” olurdu. “Erken iktidar düşkünlüğü” buna bir örnekti. “İktidar hırsı” muhalefetin uzağında bulunmalıydı. DP ise, bu muhalefet çizgisini çoktan aşmıştı: “Yıkıcılar ve intikamcılar” hareketiydi sâdece...

Meraklısı için not...

Fâlih Rıfkı Atay’ın kitaplarından ve gazete yazılarından hareketle yapılmış güzel bir çalışma için Funda Selçuk Şirin’in *Tâarihçi kitabevinden bu yıl yayınlanan İmparatorluktan Cumhuriyete Bir*

— CUMHURİYET VE CHP —

Aydın: Falih Rifkî Atay kitabına bir göz atmanızı öneririm. İkinci Meşrûtiyet'ten ölümüne kadar geniş bir zaman aralığında yazılar yazan, üstelik bir anlamda tek-parti rejiminin resmî sözcüsü olan Atay'ın en önemli temalar hakkındaki görüşlerini derli toplu olarak sunan bu çalışma, bize aynı zamanda bu tür araştırmaların ne denli eksik kaldığını da hatırlatmaktadır.

Elbette Atay gibi daha pek çok önemli fikir adamının yazılarının bir derlemesine çok ihtiyaç vardır. Bu bakımdan bu tür çalışmaların çoğalmasını diliyoruz. Ben de bu yazımı hazırlarken bu çalışmadan yararlandım. Elbette daha fazla bilgi almak isteyen okuyuculara benim *Türkiye'de İki Partili Siyâsî Sistemin Kuruluş Yılları 1945-1950* serisinde yayınlanan eserlerimi salık verebilirim. Orada da pek çok başka örnekler bulabileceklerdir.

MAHMUT ESAT BOZKURT VE İFÂDE ÖZGÜRLÜĞÜ ANLAYIŞI

Son zamanlarda “ifâde özgürlüğü”nü savunanların aynı zamanda tek-parti dönemine “anlayışla yaklaşılması gerektiği”ni savunmaları, başlı başına bir mesele... İsterseniz, neyin “anlayışla karşılanması gerektiği”ne ilişkin bir örnek vereyim...

Adâlet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, 27 Mart 1930 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, 1929 yılının son günlerinde ünlü muhalif gazeteci Ârif Oruç tarafından yeniden yayınlanmaya başlanan *Yarın* gazetesi hakkında soruşturma açılması için izin istiyordu.

İddiâya göre, gazetenin 9 Mart 1930 târihli 84. sayısında yayınlanan “İbret ve Hayret” adlı makâle, “hükûmetin mânevî şahsiyetini tahkir mahiyetinde” bulunmuş ve Türk Cezâ Kanunu’nun 160. maddesi gereğince, makâle sahibi “Ârif Oruç Bey ile gazete müdürü mesûlû ve mümessili hakkında” yasal soruşturma açılabilmesi için İstanbul Savcılığı TBMM Başkanlığı’ndan izin istemişti.

Yarın gazetesi: Fethi Bey'le mülâkat

Bozkurt'un dâvâsı...

TBMM Başkanlığı da, bu talep üzerine, dâvâ açılabilmesine onay veren 1 Nisan 1930 târihli yazısında; “700.000 liralık verâset vergisi hakkında Yozgat mebusu A[hmet] Hamdi [Divanlıoğlu] Bey’in vûkû bulan suâl takririne, Mâliye Vekili [Şükrü Saraçoğlu] Bey, 31 Mart 1930 târihinde, Meclisi âlide cevap vermiş ve meselede suistimâl olmadığını izâh etmişlerdir. Buna nazaran mezkûr gazetenin bu husustaki neşriyâtı, Meclis’in şahsiyeti mânevîyesine tecâvüz mâhiyetinde olduğu cihetle, hakkında tâkibâtı kânûnîye ifâsını ricâ ederim efendim.” diyecektir.

Bozkurt, bu kez 8 Nisan 1930 târihinde, yine Başbakanlığa yazdığı bir başka yazıda da, *Yarın* gazetesi hakkında soruşturma açılabilmesi için izin istiyordu. İddiâyâ göre, gazetenin 7 Nisan 1930 târihli 112. sayısında yayınlanan “Bizi Men Edemezsiniz” adlı makâle, “hükûmetin mânevî şahsiyetini tahkir eder mâhiyette” bulunmuştu ve Bakanlık, Türk Cezâ Kânunu’nun 160. maddesi gereğince, yasal işlem yapılabilmesi için, TBMM Başkanlığı’ndan izin istiyordu.

İşlem, âdetâ yıldırım sürati ile tamamlanacak ve yazı, yine aynı gün, 8 Nisan 1930 târihinde, Başbakanlık’tan TBMM Başkanlığı’na iletilecektir. TBMM Başkanlığı da, hemen aynı gün, 8 Nisan 1930 târihinde, bu talep üzerine, dâvâ açılmasına onay verecektir.

***Yarın*’da yayınlanan yazı**

Yarın gazetesinde yayınlanan “Bizi Men Edemezsiniz” adlı makâlede şöyle denilmişti:

Bizi Men Edemezsiniz...

Maalesef bu memleketin ve bu milletin siyâsî hayâtında bütün benliğini istismâr etmek isteyen bir zümre vardır. Bu zümre, sandalyeden aslâ ayrılmak istemeyen ve dâimâ fenâlıklardan [fenâlıklara] devâm edenlerden mürekkeptir. Kendilerini bir kudret menbaı farz eden bu biçâreler, işte memleketi bugünkü hâle sokmuşlardır. Açlık ve sefâleti doğuran ve bu sefâletin karşısında gülümseyen çehreleri,

emin olunuz, rûhunda ateşin cevherler bulunan, taşkın milliyet hisleriyle yaşayan bu millet aslâ affetmeyecektir.

Zulüm ve şiddet, ancak muvakkat bir müddet için icrâyı saltanat edebilir. Şuur ve selim akla mâlik bir milletin huzûrunda, ezmek ve ezdirmek siyâseti tâkip edilirse, netice itibârile, hakikatleri ezenler mahvolurlar. Bir gün elbette bize fenâlık yapanlar cezalarını bulacaklardır. İşte o zaman, bugün güle güle seyrettikleri gülünç mânâ ve mefhumsuz vaziyetleri acı acı idrâk edeceklerdir.

Gâzi [Mustafa Kemal Paşa] devrinde haksızlık, kânunsuzluk aslâ sökmaz. Nitekim Büyük Gâzi'mizin milletin başında bulunması, bu hakikatlerin tahakkukuna en kuvvetli zamandır.

Şükrü Kaya da müdâhil

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, hemen ertesi gün, 9 Nisan 1930 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir başka yazıda, *Yarın* gazetesi-nin yasaya aykırı olduğunu iddiâ ettiği yayınına ve Ârif Oruç'un tutuklu bulunduğuna değiniyordu:

Yarın gazetesinin birkaç zamandan beri yaptığı neşriyattan dolayı, mesûl müdürü ve sâhibi imtiyâzı Ârif Uruç [Oruç] Bey aleyhine kânûnî tâkibâta tevessül edilmiş ve kendisi adliyece tevkif altına alınmış olduğu ve bu vaziyet karşısında gazete neşriyatından mesûliyet deruhte etmesine imkân kalmadığı cihetle, başka mesûl müdür göstermesi ve bunu gösterinceye kadar gazetesini neşredebeyeceği kendisine tebliğ edilmiş olduğu hâlde, bu tebligâta riâyet etmeyerek, 7 Nisan 1930 günü gazeteyi tekrar kendi imzâsile ve daha şiddetli ve hez[e]lynî âmiz yazılarla dolu olarak neşrettiği ve mâkâmı iddiâca dahi, Ârif Uruç [Oruç] Bey'in mevkuf olmasına mebni, bu neşriyattan muatıp [muhatap] mesûl müdürsüz ve ihtirat hilâfına, gazeteyi çıkaran şahısların mevcûden iddiâ makâmına tevdi edilmeleri, polis müdürlüğünden talep edilmiş ve gazeteyi basan matbuaya [matbaaya] da, mevkuf bulunan bu mesûl müdürün imzâsile gazetenin intişârı câiz olamayacağından, bu sûretle tab'a devâm ettiği takdirde, kendileri hakkında da kânûnî tâkibat yapılacağı tebliğ edilmiş olduğu, İstanbul vilâyetinden [valiliğinden] bildirilmektedir.

Yarın gazetesi

Şükrü Kaya tarafından, 9 Nisan 1930 târihinde, Başbakanlığa yazılan bir diğer yazıdan, Ârif Oruç'un, *Yarın* gazetesinin sorumluluğunda iken, bu sırada tutuklandığı anlaşıyor. Bununla birlikte, Kaya, yazısında, "tebligat hilâfına olarak neşredilen [*Yarın* gazetesinin] 7 Nisan 1930 târihli nüshasındaki 'Şemsettin Ertuğrul' imzâlı hez[elyânâmiz]" makâleyi de Başbakanlığın dikkatine sunmaktaydı.

SCF'nin kurulmasına sâdece dört aya yakın bir süre kalmışken, *Yarın* gazetesinin mâruz kaldığı bu siyâsî muamele, 1930 yılının bahar aylarında, siyâsî atmosferde bir değişiklik olmadığını bize açık bir şekilde göstermektedir. *Yarın* gazetesinin başına gelenler ile rejimin yumuşamaya başlama eğilimi arasında bir paralellik bulunmamaktadır. Demek ki, bulunmak zorunda da değildir! Bâzen literatürde iddiâ edileğeldiği gibi, tam bu dönemde *Yarın*

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

Yarın gazetesi: Muhalefetin sesi

gazetesinin yayınının, basında da serbestliğin bir parçası olarak değerlendirilmesinin ne denli yanıltıcı bir izlenim olduğu da, bu şekilde ortaya çıkmaktadır.

Bozkurt'ın olsun, Kaya'nın olsun, "ifâde özgürlüğü"nden ne anladıkları ise, elbette tartışılmaya değerdir.

ADÂLET BAKANI MAHMUT ESAT BOZKURT, HASMINI DÜELLOYA ÇAĞIRIYOR

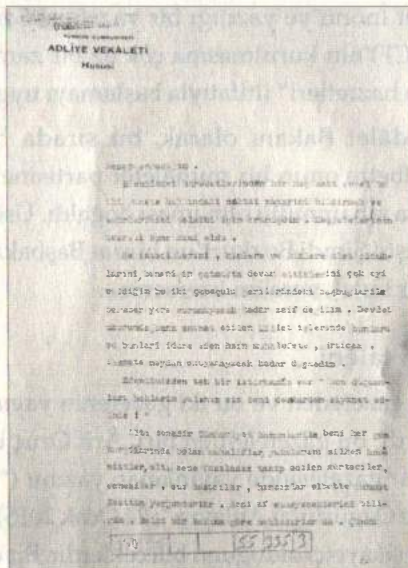
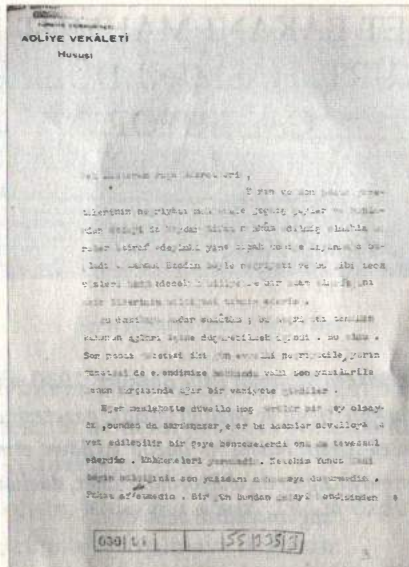
*Adâlet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, 1930 yılında
Başbakan İnönü'ye yazdığı yazıda; gazetesinde
kendisini eleştiren "hasmı"nı "duello"ya dâvet etmekten
kaçınmayacağını da ekliyordu! Adâlet, düelloda
sağlanabilirdi belki de...*

Adâlet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, 30 Temmuz 1930 târihinde, Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı bir yazısına; Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin kurulmasına çok az bir zaman kala; "pek muhterem paşa hazretleri" iltifatıyla başlamayı uygun görmüştü.

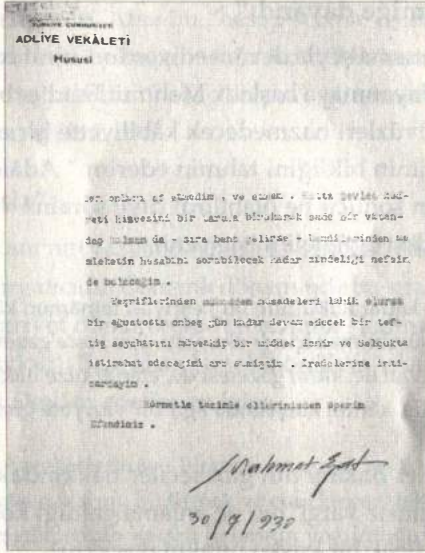
Bozkurt, Adâlet Bakanı olarak, bu sırada bile basından şikâyetçiydi. Elbette onun bir muhalefet partisine ve onun destekçisi bir basına tahammülü olmaması doğaldı. Üstelik daha SCF bile kurulmamıştı! Şimdi Bozkurt'un bizzat Başbakan nezdindeki şikâyetlerine bir kulak verelim isterseniz...

Bozkurt'un talebi

Bozkurt, iki gazeteden ve bu iki gazetenin yayınından dolayı hayli şikâyetçiydi. Bu gazetelerden biri, Ârif Oruç'un *Yarın* gazetesiydi. Yine *Star* gazetesinde yayınlanan yazımı ("Mahmut Esat Bozkurt ve İfâde Özgürlüğü Anlayışı"; 24 Ocak 2015) hatırlayanlar, kimden ve niçin şikâyetçi olduğunu bileceklerdir. Bir diğer şikâyetçi olunan gazete ise, *Son Posta* idi. Bozkurt, bakan olarak, bu iki muhalif gazeteden niçin şikâyetçiydi sorusunu soracak olanlara da hemen yanıt vermeye çalışayım...

Adâlet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un Başbakan İsmet İnönü'ye mektubunun birinci ve ikinci sayfaları

Adâlet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un Başbakan İsmet İnönü'ye mektubunun son sayfası

Bozkurt, İsmet Paşa'ya yazdığı yazıda; söz konusu gazetelerin yayını dolayısıyla dâvâ açılmış olduğunu ve bu yazıların mahkemede mahkûm olduğunu hatırlatıyordu. Mahkûm olanlardan birisi de, Haydar Rıfat idi. Haydar Rıfat'ın kim olduğunu merâk edecek olanlar da olabileceğinden; bu konuda da bilgi vermek isterim...

Haydar Rıfat kimdir?

Haydar Rıfat, tek-parti döneminin ünlü solcu yazarlarından ve çevirmenlerindendir. 1930'lar ve 1940'larda çok sayıda sosyalist kitap ve broşür çevirmiş ve yayınlamıştır. Elbette bu yayıncılık faaliyeti, çok kez mahkemelerde ve hapis hânelerde sonuçlanmıştır. Bu son cümleyi vurgulamak isterim; çünkü, bir süre önce yine *Star* gazetesindeki bir yazımda ("Râsih Nûri İleri: 'Atatürk ve Komünizm'", 20 Aralık 2014) belirttiğim gibi, yine ünlü komünistlerden Râsih Nûri İleri, yazdığı bir kitapta, bu dönemi sosyalistler açısından "altın yıllar" olarak tanımlarken, sanırım bu türden mahkûmiyetleri pek de anımsamak istemiyordu!

“Bıçak kemiğe dayandı”

Bozkurt, yazısına şöyle devâm ediyordu: “İtirâf edeyim ki, yine bıçak kemiğe dayanmaya başladı. Mahmut Esad’ın böyle neşriyâtı ve bu gibi tecâvüzleri hazmedecek kâbiliyette bir adam olmadığını aziz liderimin bildiğini tahmin ederim.” Adâlet Bakanı’nın hazımsızlığının sonucu ne olabilirdi diye soralım ve yanıtı, yine onun kaleminden öğrenelim isterseniz:

Şu dakikaya kadar sükûtum; bu neşriyâtı tamâmen kânunun ağırları içine düşürebilmek içindi. Bu oldu. *Son Posta* gazetesi, iki gün evvelki neşriyatı ile; *Yarın* gazetesi de, efendimize hakkımda vâki son yazıları ile, kânun karşısında ağır bir vaziyete girdiler.

Bizzat Adâlet Bakanı’nın gazeteciler hakkındaki bu hükmü, herhâlde “bağımsız yargı”nın ne anlama geldiği konusunda hiçbirimizde en küçük bir kuşku bırakmayacaktır!

Düelloya dâvet var

Bozkurt, meseleyi bir haysiyet meselesi hâline getirmişti bile... Şöyle yazıyordu:

Eğer memlekette düvello [düello] hoş görülür bir şey olsaydı; bundan da sarfı nazar, eğer bu adamlar düvelloya dâvet edilebilir bir şeye benzeselerdi; ona da tevessül ederdim. Mahkemeleri yormazdım. Nitekim Yunus Nâdi Bey’in bildiğiniz son yazısını mahkemeye düşürmedim. Fakat af da etmedim. Bir gün bundan dolayı kendisinden hesap soracağım.

Bozkurt, çok sinirlenmiş olmalıydı; memleketin gelenekleriyle bağdaşmadığını düşündüğü düelloya bile tevessül ettiğine göre... Yine de düelloya dâvet edilemeyecek kadar düşük seviyeli insanlarla bu bile yapılamazdı. Adâlet Bakanı, bâzen gazeteciler hakkında dâvâ bile açmıyordu.

Fakat bu, onun pek de hoşgörü sahibi olduğuna işâret sayılamazdı. Aksine, Bozkurt, Yunus Nadi’yi aslâ affetmeyeceğini vurguluyordu. Hattâ zamânı geldiğinde kendisinden hesap sora-

çağını da belirtiyordu. Ama bu “hesap sorma” işlemi, tam olarak nasıl olacaktı; burası belirsizdi işte... Adâlet Bakanı’nın bile yargı mekanizması dışında bir “hesap sorma” girişimini hoş gördüğü bir dönemdi bu gâlibâ...

“Efendimiz”

Adâlet Bakanı’nın yazısında ikinci kez geçen “efendimiz” hitâbı da, ayrıca yadırgatıcıdır. Osmanlı döneminde bu sıfat, “padişah”lar içindi. Cumhuriyet döneminde “efendimiz” kalmamış olsa gerekirdi. Ama Bozkurt, Başbakan İsmet İnönü’yü “efendimiz” olarak tanımlıyordu. Devâm edelim en iyisi:

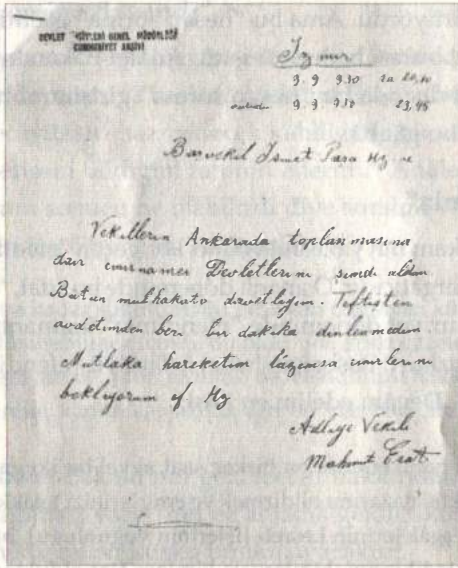
Efendimizi hareketlerinden birkaç saat evvel bu iki gazete hakkındaki noktai nazarımı bildirmek ve emirlerinizi telâkki için aramıştım. Meşgâlelerinin kesreti [İşlerinin yoğunluğu], buna mâni oldu. Ne istediklerini, kimlere ve kimlere âlet olduklarını, bana niçin çatmakta devâm ettiklerini çok iyi bildiğim bu iki çapaçulu, gerilerindeki başbuğları ile berâber yere vuramayacak kadar zaif [zayıf] değilim. Devlet umurunda, bana emânet edilen millet işlerinde, bunlara ve bunları idâre eden hâin muhalefete, irticaa, ihânete meydan okuyamayacak kadar düşmedim.

“Yakalarını silken komünistler”

Bozkurt için kendisine yönelik her türlü eleştiri, olsa olsa “hâin muhalefet”in işiydi. “İrticâ ve ihânât”ın kendisiydi! Ama dahası da vardı: Bozkurt’un “efendimizden tek bir istirhâmı” vardı. O da şuydu: “Ben düşmanları haklarım; yalnız siz beni dostlardan siyânet ediniz [koruyunuz]!”

Düşmanları olan ve onları “haklamak”tan hiç çekinmeyen Adâlet Bakanı, elbette târihe “devrimci” olarak geçmeyi hak etmişti artık! Sanırım, Bozkurt, bu cümlesiyle, Başbakan İnönü’nün kendisine yeterince kalkan olmamasından şikâyetçi idi, aynı zamanda...

Gelelim komünistlere; hani şu “altın çağ”ı’nı yaşamakta olan komünistlere... Bozkurt, bu konuda da şöyle yazıyordu:

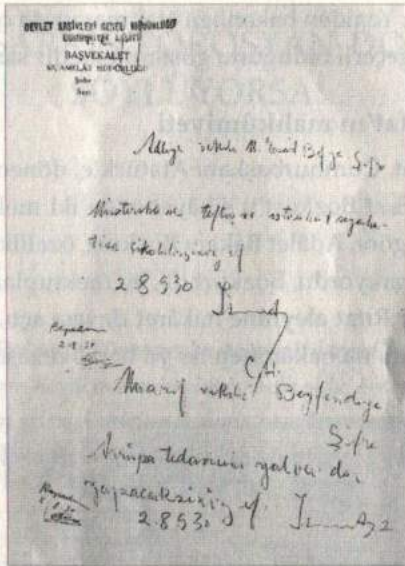
Adâlet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un yazısı

Altı senedir Cumhuriyet kânunları ile beni her gün karşılarında bulan muhalifler, yakalarını silken komünistler, altı sene fâsılasız takip edilen mürteciler, ecnebiler, suikâstçılar, hırsızlar, elbette Mahmut Esat'tan yorgundular. Beni affetmeyeceklerini biliyorum. Belki bir bakıma haklıdırlar da... Çünkü, ben onları affetmedim ve etmem... Hattâ devlet kudreti kisvesini bir tarafa bırakarak, sâde bir vatandaş kalsam da, sıra bana gelirse, kendilerinden memleketin hesâbını soracak kadar zindeliği nefsimde bulacağım.

Bakan yazısını şöyle bitiriyordu: "hürmetle, tâzimle ellerinizden öperim efendimiz..."

Bozkurt'un bakanlıktan alınması

Bozkurt, daha SCF mâcerâsı devâm ederken, 21 Eylül 1930 târihinde bakanlık görevinden istifâ ederek ayrıldı. Haftasına kalmadan yeni kurulan hükûmette ise artık bakan değildi. Bir daha da hiçbir zaman bakan olmadı. Ama milletvekili olmayı ölü-

neden olmuştu. Yeniden bakanlığa atanmayışı da onun bu değerlendirmesinin geçerli olduğunu göstermektedir sanırım...

Haydar Rıfat'ın mahkûmiyeti

Haydar Rıfat, Cumhurbaşkanı Atatürk'e, dönemin Adâlet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'u şikâyet eden iki mektup yazmıştı. Haydar Rıfat'a göre, Adâlet Bakanı Bozkurt, özellikle gazetecilere karşı yanlı davranıyordu. Bozkurt da, bu mektupları gerekçe göstererek, Haydar Rıfat aleyhine hakâret davası açtı. Haydar Rıfat da, Adâlet Bakanı'na hakâretten iki yıl hapis cezasına çarptırıldı.

AKŞAM
Akşam Gazetesi
Kurucu: Necati Bey

Yıl: 12 - No: 4531
Fahi: İstanbul - İstanbul - 1936
PERŞEMBE - 3 Mayıs 1936

Baroda bir müzaker
Haydar Rıfat B. aleyhinde
dava kabul eden 3 avukat
Bu avukatlar barodaki örf ve teâmüle
muayir mi hareket etmişler?

Akşam Gazetesi'ne Haydar Rıfat'ın aleyhinde dava kabul eden üç avukatın barodaki örf ve teâmüle muayir mi hareket etmişler? diye sorulmuştu. Bu soruya cevap olarak, bu üç avukatın barodaki örf ve teâmüle muayir mi hareket etmişler? diye sorulmuştu. Bu soruya cevap olarak, bu üç avukatın barodaki örf ve teâmüle muayir mi hareket etmişler? diye sorulmuştu.

Ankara cinayeti
Tabakkata nazaran cinayeti
nasıl vuku buldu?

Ankara'da geçen cinayetin, Hâkimin jüri heyeti ile tabakkata nazaran yapıldığı bildirildi. Tabakkata nazaran yapıldığı bildirildi. Tabakkata nazaran yapıldığı bildirildi.

Fahri cinayeti hakkında

YA SARKİS TOROSYAN DOĞRU SÖYLÜYORSA...

*Hakan Erdem'in "Torosyan'ın Acâyip Hikâyesi"nden sonra
anların hayâl mahsûlü olduğu belli oldu; önünden ve
ardından gelen eleştiriler de buna neredeyse tuz biber ekti.
Fakat bir an için onun doğruları söylediğini farz edelim;
bakalım nereye varacağız?*

Niyetim Torosyan'ın yazdıklarını doğru kabûl ettiğimiz takdirde, yazarın bize söylendiği gibi yeni bilgi ya da bakış açısı kazandırıp kazandırmadığını test etmekten ibâret... Bu bakımdan denemeye değer... Torosyan'ın izinden gidersek, acaba ne buluruz?

Gayrimüslimlerin askerlik dâvâsı

Daha ilk adımda; Torosyan'ın anılarının bize Osmanlı'da gayrimüslimlerin askerliğine dâir önemli ipuçları sunduğu söylendi. Daha önce hiç bilmediğimiz, farkına varmadığımız, hattâ "atladığımız" bu önemli konu, meğerse Torosyan'ın anıları sâyesinde fark edilmiş! Ondan önce Osmanlı'da gayrimüslimlerin subay olduğu gerçeği bilinmiyormuş; ya da karartılmış, ortak hâfızadan kazınmaya çalışılmış... Olabilir...

Olabilir de, Torosyan bize ne anlatıyor bu konuda, öncelikle ona bir bakalım: Daha anılarının en başında; "Türk Ordusu'na hizmet etmiş olmama rağmen Ermeni asıllıyım. Osmanlı Ordusu'nda subay seviyesine yükselmiş olan birkaç Hristiyan'dan biriyim." diyor. Yâni, birilerinin dediği gibi, Torosyan, bize Osmanlı'da gayrimüslim subayları araştırmak için kapı falan açmıyor. Hattâ açılmış bâzı

kapılar, pencereler varsa da, onları da sonsuza kadar kapatıyor! Baca bile bırakmıyor geride...

Çünkü, akıl almaz öyküsü zâten Osmanlı'da gayrimüslimlerin subay olamayacağı gerçeğiyle başlıyor:

Er olarak askere alınmak değilse de, Türk Ordusu'nda gerçek bir subay olmak bizim için imkânsız bir şeydi. Ben bir Hristiyan Ermeni için imkânsız olan şeyi, Türk Ordusu'nda subay olmayı istiyordum.

Askerî okula torpille kayıt

Artık her kimse; okul arkadaşının itibârı pek büyük olan Paşa babası, Torosyan'ın yaşamının bu kritik evresinde, ona istikâmet tâyin edecektir. Anılarında Paşa'nın sadrâzam onuruna verilen bir dâvet sonucunda, onu sıkı bir torpille askerî okula kaydettirmeyi başardığını, bir şark atmosferi içinde anlatıyor. Evet, kendisine büyük bir torpil, eski deyimle piston yapılmış ve kânûnen yasak olmasına rağmen, her ne olmuşsa olmuş, bu Ermeni delikanlısı, askerî okula gidebilmeye hak kazanmıştır.

Üstelik ondan din değiştirmesi, isim değiştirmesi de beklenmemiştir. Adıyla sanıyla askerî okula gidebilmiştir. Yazar, Osmanlı'da yasaların, sıradan bir şark ülkesinde olduğu gibi, bin bir gece atmosferi içinde, esnetilebildiğine bizi iknâ etmeye çalışmaktadır. Bu, ancak günümüzde kızların torpille er olarak askere alınması kadar inandırıcı bir öyküdür!

Torosyan'dan ne öğrendik?

Ama anlatılanların doğru olacağı varsayımını kabûl ettiğimizi söylemiştik; bu istikâmetten ayrılmayalım... Şimdi Torosyan'dan ne öğrendik? Basit: Osmanlı'da gayrimüslim subay olamaz. Yoktur; kendisi gibi sıkı torpili olan belki birkaç tâne daha olabilir; ama yasalar, zâten buna imkân tanımamaktadır. Velhâsıl, Torosyan'ın izinden gidersek, Osmanlı'da gayrimüslim subay arama çabası daha en başından akamete uğramaktadır. Hiç boşuna yorulmayın arkadaşlar; Osmanlı'da gayrimüslim subay bulamayacaksınız!

Yâni, bâzılarının ileri sürdüğü gibi, Torosyan, bize Osmanlı'da gayrimüslim subaylar olduğu gerçeğini hatırlatmıyor; bunu bilen ve araştırmaya kalkışacak olan herkesin önüne bir Çin duvarı da çekiyor. "Hiç boşuna gayret etmeyin" diyor; "benden başka neredeyse hiç kimseyi bulamayacaksınız."

Böylece eğer Torosyan'ın peşinden gidecek olursak, Osmanlı'da gayrimüslim subayların durumuyla ilgili araştırma yapacak olanların artık Genelkurmay'ın arşivinin açılmasını talep etmesine de gerek kalmadı demektir; nasıl olsa yok ve zâten Genelkurmay arşivinin bunu sakladığı yönündeki iddiâ da, Torosyan'ın yazdıkları karşısında eriyip gidiyor. Birileri kapı açmaktan mı söz etmişti? Ortada kapı, pencere ya da baca yok; düpedüz dört tarafı kalın duvarlarla örülmüş bir yasak şehir var artık!

Diğer çalışmalar aksini söylüyor

Anıların doğruluğundan emin olanlar, bizzat Torosyan'ı yalanlayarak, Osmanlı'da gayrimüslim subaylar meselesine dikkat çekildiğini ileri sürmüyorlar mı, şaşıyorum doğrusu... Tutarsızlık, âyan beyân ortada çünkü... Elimizde târihsel hiçbir kaynak ve bilgi olmasa, sâdece Torosyan'ın yazdıklarıyla kalakalmış olsak, bu andan itibâren artık Osmanlı'da gayrimüslimlerin subay olmalarının önünde yasal engeller bulunduğunu yazıp söylemekten gayri bir işle uğraşmak ihtiyâcında olmayız.

Ama tabîî ki öyle değil; Odile Moreau'nun *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu: Askeri "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri (1826-1914)* kitabı, zâten gayrimüslimlerin hem nefer olarak askere alınmasını, hem de Osmanlı'da subay olarak görevlendirildiğini bize açık olarak gösteriyor.

Dahası da var: Tobias Heinzelmann'ın *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü (1826-1856)* ile Gültekin Yıldız'ın *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyâset, Ordu ve Toplum (1826-1839)* kitapları, hep gayrimüslimlerin askere alınmasında ortaya çıkan sorunları işliyor.

Son zamanlarda ise Osmanlı Ordusu'nda epey gayrimüslim subay olduğunu zâten biliyoruz. Bu bakımdan Torosyan'a kulak vermek, aslında bu alandaki bütün araştırmaların köküne kibrit suyu ekmek olur(du)!

Torosyan, Türk millî tezini destekliyor

Belki ilk bakışta garip gelebilir; fakat 1915'te Ermeni kırımından kurtulduğu için bir "travma metni" olarak yansıtılan anılarında Torosyan, aslında bu konuda Türk millî tezini içtenlikle desteklemektedir.

Birkaç örnek vereyim hemen: Anılarının başında Torosyan, "umutsuzca özerklik isterken, öncelikle emperyalist Rusya'ya, sonra emperyalist İngiltere'ye ve en sonunda da emperyalist Fransa'ya kandık" diyor. Zâten Ermeni meselesinin dış güçlerce manipüle edildiği ve tamâmen dışarıdan yöneltildiği yönündeki iddiâyı en başından kabûllenmiş oluyor.

Dahası da var: "Emperyalistler bizi isyâna kışkırtıyorlardı" diyor; üstelik sâdece Ermeniler de değil, "yöneticileri tarafından sömürülen Türk halkı [da] kışkırtılarak, aşırı uçlara doğru yönlendiriliyordu." Devâm edelim mi?

Demagoglar, Ermenileri yem olarak kullanarak dinî duyguları ve fanatizmi körüklüyor ve bu gariban kalabalığın zihnine hükmetmeye çalışıyordu. Gerçekleşmesi imkânsız olan hayâlî milliyetçi hedeflere ulaşmak için kışkırtıldık... İçinde bulunduğumuz isyan hâlinin yarattığı tehdit yüzünden çâresizliğe düşen Türkler, sonunda Ermeni meselesini Birinci Dünyâ Savaşı esnâsındaki büyük katliamlarla kesin olarak çözmeye karar verdiler.

Milliyetçi Türk târîh yazımını hatırlayalım: Torosyan'ın ağzından alırsak, Ermeniler, emperyalistlerce kışkırtıldılar; isyâna sürüklendiler, aldatıldılar ve en sonunda Türkler de kendilerini "çâresiz" hissederek, tepki verdiler. O hâlde; emperyalistlerin Ermenileri desteklediği, boş yere umut verdiği, ardından isyâna sürüklediği, sonunda da yüz üstü bırakıp çekip gittiği, bizzat Torosyan'ın

ağzından dökülerek, Türk millî tezinin haklılığına kanıt olmaz mı? Yâni, Torosyan'ın yazdıkları ondan çok şeyler öğreneceğimizi ileri sürenler tarafından da acaba dikkatle okundu mu sorusu, bu noktada anlamlıdır.

2015'e hazırlık için...

Torosyan'ın anılarının 2015 cengine hazırlık olması bakımından Türk Dışişleri Bakanlığı'nca İngilizce olarak yurt dışında basılması akla yakın bir ihtimâldir. Ne de olsa Türk millî tezinin en önemli kısımları, bu anılarda tamâmen kabûllenilmektedir. Dahası da var; 1915'te başlayan tehcir ve katliam, Osmanlı subayı Torosyan tarafından uzun yıllar boyunca bilinemez. Haber alınamaz. O sonradan öğrenmiş olmasına rağmen yine de subay olarak görevine devâm eder. Tâ savaştın neredeyse son gününe kadar...

Bütün bunlar, tek başına, Osmanlı'da 1915'te Ermeni soykırımını olmadığını gösteren açık belirtilerdir. Sanırım Torosyan'ın savunucuları, gerçekte bu metinde saklı görüşleri pek üstün körü geçiştirmişler... Belki de tam anlayamamışlar... Torosyan bütün rûhuyla aslında soykırım tezinin aksine bir tutum almaktadır. Bu bakımdan da Ermeni soykırımını konusunda hayli hassas ve ısrarlı olanların Torosyan'ın anılarıyla bu zamâna kadar olsun, bu önemli tartışmalar sırasında olsun, hiç ilgilenmemiş olmalarının, âdetâ gözden kaçırmalarının önemli bir nedeni de, bizzat Torosyan'ın yazdıklarının soykırım tezine yakın duranlar açısından ciddi bir paradoks oluşturmalarıdır. Bu bakımdan Torosyan'ın anılarının şaşırtıcı ve paradoksal bir şekilde soykırımı inkâr edenlerin eline hayli önemli bir koz verdiğini bile söyleyebiliriz.

Târihi torunlardan öğrenmek

Târihsel bilgilere ulaşmakta elbette sözlü târih de önemli bir yere sâhip; nitekim son yıllarda hayli de revaçta... Ne var ki târihçilerin târihî gerçekleri sâdece torunlardan öğrenmek gibi bir yöntemi bulunmuyor. Oysa, Torosyan tartışmasında torununun aranıp

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

bulunması, anılarının bizzat torununca onaylanarak, târihin biricik gerçeğine ulaşıldığının düşünülmesi, düpedüz gülünç...

Sözlü târih, ancak birinci el tanıklıklar, bilgiler, gözlemler açısından anlamlı olabilir. Yoksa, ölüp gitmiş büyükleri hakkında kendisine aktarılanları ancak bilebilecek olanlar açısından anlamlı sayılmaz. Zâten öyle olsa, târihçiler, ilgilendikleri târihsel şahsiyetlerin eşleri, çocukları ve torunları aracılığıyla bütün târihsel gerçeğe bir anda ulaşabilecek bu yöntemi çoktan keşfetmiş olurlardı ve bunca zahmete de girmezlerdi.

“SARKİS TOROSYAN’IN ACÂYİP HİKÂYESİ”

*Hakan Erdem’in yeni kitabı, Torosyan’ın uyduruk anılarının
usta bir târihçinin elinde nasıl didik didik edilebildiğini
gösterdi; yine de “anılar”ın 1947’de yayınlanması, bende
başkaca sorular da uyandırmadı değil...*

Sarkis Torosyan’ın fantezi dünyâsı sayılabilecek “anılar”ı, Hakan Erdem’in usta târihçiliği karşısında geldiği yere, yeniden târihin tozlu raflarına kalkacak.. Burası tamam da; acaba bu “anılar” niçin 1947 yılında yayınlandı sorusu pek sorulmadı. Ben bu soruya tamâmen spekülâtif bir yanıt vereceğim; elbette yanıtlımın doğruluğundan aslâ emin değilim; ama târihçinin bir görevi de, kesin olarak bilemese de, sorusuna yanıt bulmaya çalışmaktır. Hattâ bâzen soru sormak, yanıtın kendisinden daha önemlidir.

Sovyetler, Ermenileri 1945’te hatırlamıştı!

1915 sonrasında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ESSC), Moskova’nın denetimi altında eski defterlerden hiç söz etme imkânı bulamamıştı. O zamanlar Türk-Sovyet ilişkilerinin altın günleriydi ve böylesine yaralayıcı olayları hatırlamak doğru olmazdı.

Ne var ki, 1945 yılında konjonktür değişmişti artık... Moskova, Türkiye’den üs ve toprak taleplerinde bulunmaktan geri kalmamıştı. Abidin Dâver, *Cumhuriyet* gazetesinde şöyle yazıyordu:

Ermeni istekleri denilen şeylerin hulâsası şudur: Kars, Ardahan, Sovyet Ermenistanı’na ilhâk edilmeli; Türkiye’de yaşayan Erme-

niler, Türk boyundurluğundan kurtarılmalı ve dünyâda yaşayan bütün Ermeniler, bu büyük Ermenistan'da iskân edilmeli imiş...

Dışarıdaki Ermeniler, Sovyetler Birliği muhalifi

Nitekim, ABD'nin Moskova Büyükelçisi Harriman da, her ne kadar Türkiye'nin doğusunda hiç Ermeni bulunmasa da, SSCB içinde bulunan ESSC'yi temsil eden bir Ermeni yayılmacı hareketinin daha şimdiden varlığını hissettirdiğini belirtiyordu. Bu hareket güçlü bir şekilde devâm ederse, ölümcül bir Türk öfkesinin taşmasına da neden olabilirdi. Sovyetler Birliği dışındaki bâzı Ermeni gruplarının Sovyet aleyhtârı yaklaşımlarına karşın, târihî Ermenistan sınırlarının yeniden oluşturulabilmesi ve ESSC'nin güçlendirilmesi için yapılacak bir seferin, ESSC dışındaki Ermenilerin de desteğini alabileceğini yazıyordu.

Türkiyeli Ermeniler Sovyetler'e göçüyor

ABD'nin Ankara Büyükelçisi Wilson, 1945 yılı sonunda, Sovyetler Birliği'nin açıklamalarına dayanarak, ESSC'nin yurt dışında bulunan Ermenilerin ülkeye göçmen olarak dönüşünü kolaylaştırıcı yardımda bulunacağını haber veriyordu. Bu arada Türk basınında yayınlanan haberlere bakılacak olursa, Türkiye'de yaşayan Ermeni asıllı Türk vatandaşlarından ESSC'ye göçmen olarak gitmek isteyenler varsa, bunlar Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsolosluğu'na mürâaat etmekteydiler ve nihâyet 200 kadar Ermeni asıllı Türk vatandaşı göçmenlik için kaydını yaptırmıştı.

Rus Konsolosluğu önünde uzun kuyruklar oluşuyor

Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemâl Erkin, Wilson'a yaptığı açıklamada, kendisine ulaşan bilgilere göre, bu sayının 200'ün çok üzerinde olduğunu söylemişti. Erkin, Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsolosluğu'nun yeni göçmenlik kayıtları da yapmakta olduğunu ilâve etmişti. Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsolosluğu, Ermeni asıllı Türk vatandaşlarını ESSC'ye göçmen olarak kayıt etmek için hayli etkili bir kampanya yürütüyor-

du. Erkin'in tahminine göre, Sovyetler Birliği'nin amacı, bir hayli yüksek sayıya ulaşan göçmeni ESSC'ye götürmektir.

Wilson, Sovyetler Birliği'nin İstanbul Başkonsolosluğu'nun ESSC'ne göçmen olarak gitmek isteyen Ermeni asıllı Türk vatandaşlarının kayıtlarını alma sürecine ilişkin bilgi de veriyordu. Müstakbel göçmenler binâya teker teker alınıyor ve bu nedenle binânın bulunduğu sokakta uzun kuyruklar oluşuyordu. Bu sırada doruğa çıkan duygular, sokak olaylarına ve provakatörlerin eylemlerine neden oluyordu.

Wilson, Ankara'yı uyarıyor

Wilson, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile yaptığı görüşmede bu konunun da ele alındığını yazıyordu. Wilson, Saka'ya Ermenilerle ilgili her türlü olaydan kaçınılması yolundaki ve bu nedenle çıkabilecek her türlü olayı engellemek gerektiği yönündeki ümidini bir kez daha açıklamıştı. Wilson, hiç kuşkusuz, 4 Aralık 1945 *Tan* gazetesi olayına değinmeksizin benzer bir olaydan söz ediyordu. Wilson'un yalnızca Ermenilerle ilgili bir olaydan kaçınılması gerektiğini vurgulaması ve bu arada *Tan* gazetesi olayından hiç söz etmemesi anlamlıdır.

Büyük bir ihtimâlle Türkiye'de yaşanabilecek bir "Ermeni Olayı", *Tan* gazetesinin başına gelenle karşılaştırıldığında, Batılı devletler arasında benzer şekilde suskunlukla karşılanamaz, görmezlikten gelinemezdi. Wilson, Ankara'nın bu konuda gereken önlemleri alması gerektiğini söylemişti. Saka da, her türlü önlemin alındığını ve hiçbir sorun çıkmayacağı konusunda içinin rahat olduğunu belirtmişti.

İsteyen Sovyetler'e gidebilir

Saka, Türk Hükûmeti'nin bir basın açıklaması hazırladığını ve bu açıklamasında, ESSC'ye göç etmek isteyenlerin özgür olduğunu ve pasaportlarını alabilmeleri için gereken bilgiyi edinebileceklerini belirteceklerini söylemişti. Saka, elindeki bilgiye göre, yaklaşık 1.500 Ermeni asıllı Türk vatandaşının Sovyetler Birliği'nin

İstanbul Başkonsolosluğu'na başvuruda bulunmuş olduğunu da haber vermişti. Saka'ya göre başvuranların pek çoğunun Türkiye ile ilişkisi bulunmuyordu. Bu kişiler, Türk vatandaşı olmakla birlikte, Türkiye'de ikâmet de etmiyorlardı. Saka'ya göre, bu kişiler Türkiye'de herhangi bir yatırımı bulunmayan mâcerâcılardı. İçişleri Bakanı Hilmi Uran da, Türkiye'de yaşayan Ermeni asıllı Türk vatandaşlarının istedikleri takdirde pasaportlarıyla ESSC'ye göç edebileceklerini açıklıyordu.

"Ermeniler Neden Farklı Muamele Gördüklerini Şimdi Anlıyor mu?"

Vatan gazetesine göre, ESSC'ye göç etmek için İstanbul'da 160 Ermeni asıllı Türk vatandaşı kayıt yaptırmıştı. Hüseyin Câhit Yalçın'a göre, bu gelişme, Ermeni asıllı Türk vatandaşlarının "Türk vatanına ne kadar yabancı olduklarını açığa vurmuş olmaktan" ileriye geçemezdi. Yalçın, ardından da şu soruyu soruyordu: "Şimdi Ermeni arkadaşımız burada neden farklı bir muamele görmekte olduklarını anlıyor mu?" Yalçın'ın bu sorusu, aslında Türkiye'de yaşayan Ermeni asıllı Türk vatandaşlarına uygulanan ayrımcılığın açık bir itirâfıydı.

Âsım Us da, *Vakit* gazetesindeki yazısında; "uzun zamandan beri ruhlarda uyumuş bulunan hisler söz hâlinde ortaya dökülüyor" diyordu. Us, "Ermeni [asıllı Türk] vatandaşlar[ı], 1914 Harbi'nden bugüne kadar Türkiye'nin karşılaştığı tehlikeler içinde kendileri tamâmiyle Türklerle berâber olmuşlar mıdır?" diye soruyordu. Ona göre, Birinci Dünyâ Harbi'nde "Türkiye Ermenileri'nden birçoğu, düşman memleketlerin safına" geçmiş ve "Türk ordularını silâhla arkasından vuranlar" olmuştu.

Millî Mücadele'de de "yine aynı şekilde Ermenilerden fenâlık edenler" görülmüştü. Görüldüğü gibi, 1915 "Ermeni Meselesi", bir kez daha resmî bakış açısından dile getiriliyordu. Us şöyle diyordu:

Anlaşıyor ki, Ermeniler arasında geçmişi unutmak istemeyen bir az[ın]lık cemaat arasında âdetâ zaman zaman bir Türk düş-

manlığı varmış gibi bir manzara yaratmakta[dır]. Çokluğunun Türk idâresinden memnun olduklarına şüphe etmediğimiz Ermeni vatandaşlarımız, aralarından bu gayri memnunları ayırarak, Ermenistan'a gönderebilirler ve böylece kendi kendilerini tasfiye etmiş olurlar.

Aman yeter ki olay çıkmasin!

1946 yılının hemen başında Feridun Cemâl Erkin, Wilson'a, Sovyet Gürcistanı ile Ermenistan'ından gelen toprak taleplerine karşı düzenlenen gösterilerin hiçbir şekilde düşmanca ya da provakatif karakterde olmayacağını söylemişti. Wilson'un özel bir sorusu üzerine Erkin, Ermenilere karşı hiçbir gösteri yapılmayacağına ilişkin güvence vermişti. Bu garantinin özellikle ABD'ye verilmesinin nedeni, muhtemelen ABD'nin Ermeniler konusundaki özel hassâsiyetiydi. Türkiye'de yaşayan Ermenilerin güvenliği Washington açısından kamuoyu baskısı yaratabilirdi.

Torosyan'ın iddâları,

Türk tezlerine o kadar da aykırı değil

Sanırım, bu hava, Torosyan'ı da harekete geçirmiş olabilir. Ermeni meselesinin bu sırada hareketleneceğini düşünmüş olabilir. Hele “anılar”ında yazdığı gibi, 1915'i İngiltere, Fransa, Rusya gibi emperyalist devletlerin ihânetine ve hâinliğine bağladığına göre, bu durumda o sırada Ermenilerin gerçek dostu olarak yalnızca sosyalist Sovyetler kalıyordu. Moskova, 1945'te Ermenileri, aradan geçen otuz yıldan sonra, hatırlayan tek (üstelik sosyalist) ülkeydi. Yazar, bu gelişmelerin kitabının satışını artıracaklarını da düşünmüş olabilir. Yanılmış olduğunu biliyoruz. Belki de soğuk savaşın bu aşamasında ABD'de Sovyet yanlısı olmak doğru bir politik tercih değildi!

Torosyan'ın “anılar”ı uyduruk; ama 1915 hakkındaki kanaati muhtemelen hakiki ve aslında bu katliamdan dolayı Türkleri değil de, emperyalistleri, İngiltere ile Fransa'yı esas suçlu ve “gerçek kâtiler” olarak ithâm ediyor. Türkler olsa olsa emperyalizmin

TAKSİM'DEKİ SURP AGOP ERMENİ MEZARLIĞI BEYAZIDI VELİ VAKFI'NIN MIYDI?

*Elmadağ'da, bugün artık tâmirciler arasında kaldığından,
önünden geçerken bile dikkat edilmezse, fark edilemeyecek
Surp Agop Hastanesi'ni pek çok kişi bilir; fakat Taksim'de
ortadan kaldırılan Surp Agop Ermeni mezarlığını Gezi
olayları vesilesiyle hatırladık.
Meşhur bilirkişi raporunu burada ilk kez açıklıyorum.*

Taksim'in bir zamanlar mezarlıklar bölgesi olduğunu, sanırım Gezi olayları vesilesiyle yeniden hatırlamak mümkün oldu; bölgede sâdece Ermeni mezarlığı yoktu; Katolik ve Müslüman mezarlıkları da vardı. Kentin Taksim civârında genişlemesiyle birlikte değeri

Taksim... 1930'lar...

artan bu arâzilerin mezarlık olmaktan çıkarılması ve imâra açılması süreci, büyük ölçüde ancak 20. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşti.

Cumhuriyet döneminde İstanbul belediyesinin Ermeni mezarlığına da el koymaya kalkması, içinden çıkılması çok güç dâvâ sürecini de berâberinde getirdi. Belediye'nin iddiâsı, mezarlık arâzisinin bir başka vakfa âid olduğu yolunda iken; Ermeni cemaatinin iddiâsı, arâzinin Ermeni vakfına âid olduğu yönündeydi. Mahkeme de sorunun çözüme kavuşması için konuyu bilirkişiye havâle etmişti.

Danışman Ahmet Refik Altınay

Elimizde Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki bilirkişi raporu bulunmaktadır. İstanbul Asliye 4. Hukuk Mahkemesi'ne hitâben kaleme alınmış olan bilirkişi raporu, nedense târihsizdir. Fakat bilirkişi üyelerinin imzâlarını taşımaktadır. Buna göre; üç bilirkişi üyesi tapudan, belediye fen ve kadastro heyetindendir.

Bu rapora göre, ünlü tâarihçi Ahmet Refik Altınay'ın bilirkişi üyesi olduğunu söylemek doğru olmaz. Altınay, Müzeler Genel Müdürü Aziz Bey'le birlikte bilirkişi raporunun altına attığı imzâda; sâdece bilirkişi raporunda sözü edilen bilgilerin kaynağının kendileri olduğunu tasdik etmektedir.

Bilirkişiden ne istendi?

Mahkemenin bilirkişiden talebi şuydu: Anlaşmazlığa konu olan vakıf arâzisinin sınırları tesbit edilmeliydi. Böylece mezarlık arâzisinin de söz konusu sınırlar içinde kalıp kalmadığı anlaşılacaktı. Arâzi tesbit çalışması sırasında, Belediye'nin iddiâsı, arâzinin Beyazıdı Veli Vakfı'na âid olduğu iken; karşı taraf, arâzinin Fâtih Sultan Mehmet zamânında Patrikhâne'ye verildiğini ve Patriğin de arâziyi mezarlık olarak kullanması için cemaate teslim ettiğini, bu nedenle de mezarlığın vakıf mülkü olduğunu ileri sürüyordu.

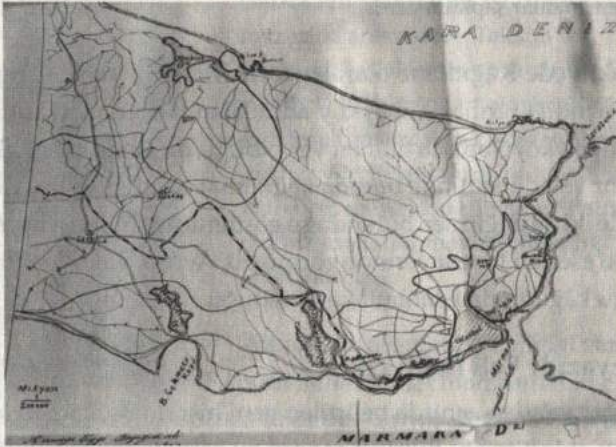
Cemaatin avukatı, Beyazıdı Veli Vakfı'na âid vakfiyenin sahteliğini de öne sürmüştü. Ona göre, içinde Tophâne ve Kâğıthâne gibi, vakfiye zamânında mevcut olmayan isimlerin bulunduğu bir belge,

gerçek olamazdı. Bunun üzerine vakıflar idâresinin kayıtlarına mürâcaat edilmiş ve vakfiyenin orijinali araştırılmıştı. Gerçekten de Beyazıdı Veli tarafından vakfedilen arâziye âid vakfiyenin orijinali görülmüştü. Mükemmel durumda idi. Her şey açıkça gösterilmişti. Bu vakfiyedeki arâzi sınırları da aslına uygundu.

437 yıl öncesinin krokileri

Fakat bilirkişinin de içinden çıkamadığı bir durum vardı; vakfiyenin orijinalinde yazılı olduğu şekliyle arâzi sınırlarını gösteren Tophâne, Kâğıthâne ve Yeni Hisar gibi isimler kafaları karıştırmıştı. Vakfiye târihine göre; bu mahâllerin 437 yıl önceki mevkilerinin neresi olduğunu ve bunların raporun yazıldığı günlerde aynı isimle anılan arâziler mi olduğunu saptamak üzere, bilgisinden yararlanmak üzere, târihçilere ihtiyaç olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine mahkeme, bilirkişinin bilgisinden yararlanması için Aziz Bey’le Altınay’ın bilirkişi danışmanı olarak atanmasına karar vermişti.

Danışman târihçi ve müze müdürü, birlikte sözü geçen yerlerin Sultan Beyazıdı Veli zamânında mevcut olduğunu ve o günkü mevkilerini de târih bilgilerine ve uzmanlıklarına dayanarak bir-

Arşivde bulunan orijinal kroki

takım târihî belgelerle kanıtlamışlardı. Arâzinin sınırları bu şekilde tesbit edilebilmişti.

Şansımız yâver gitmiş sayılır; çünkü evrâkın ekinde söz konusu harita bulunduğundan; bu haritayı da okuyuculara sunabiliyorum. Arâzinin sınırları kırmızı kalemle; mezarlık arâzisi ise mâvi kalemle işâretlenmişti. Mezarlık arâzisi, haritada nokta olarak gösterilmişti.

Arşivdeki semt haritası

Beyazıdı Veli Vakfı arâzisi, heyetçe bizzat dolaşılmış ve bölge bölge zikredilmişti. Raporda sınırlar şöyle açıklanıyordu:

İstanbul'un uzak mülhakarini ihât ettikten sonra Haliç sâhiline müntehi olan bu hudûdun, Haliç boyunca denizi tâkiben intidat edip, Azap kapısından içeriye dönerek, Galata hendeğinin tâkip eden yol ile Tophâne üzerinde denize müntehi olduğu ve oradan Rumeli Hisarı'na doğru sâhili tâkip ettiğini ve hendeği tâkip eden yol ile onun ilerisindeki hudûdun merbûten mütekaddim iki numaralı haritamızda [bu haritayı göremedim] gösterildiği vaziyette bulunduğunu ve Tophâne mevkiinin eski Tophâne müşiriyeti binâsının üstündeki kubbeli kâgir binâlar olduğunu ve hudûdun bunun üstünü sıyrarak, merbut haritada [okuyuculara sunulan haritada] gösterdiğimiz veçhile, denize müntehi bulunduğunu danışmanlar saptamışlardı.

Vakfiyede Kâğıthâne olarak geçen arâzinin, bilirkişi raporunun yazıldığı târihte Alibeyköy adını alan bölgenin civârında ve Kâğıthâne köyü adıyla bilinen yer olduğu da anlaşılmıştı. Sultan Beyazıt Veli döneminde burada kâğıt imâl edildiği ve bu nedenle arâzide iki de değirmen bulunduğu görülmüştü. Bilirkişi heyeti de, bu eski eserleri bizzat yerinde görmüştü. Ayrıca, vakfiyenin yazılı olduğu kâğıdın da İstanbulî kâğıt olduğu saptanmıştı.

Beyazıdı Veli haklı çıktı

Diğer yandan, sınırdan belirtilen yeni hisarın da Rumeli Hisarı olduğu anlaşılmıştı. Bilirkişi raporu şu saptamada bulunmuştu: “Şu hâlde hudûdun sâhil boyunca Rumeli Hisarı'na kadar gidip,

hisarı hâriç bıraktıktan sonra, sâhil boyunu tâkip ederek, 1/200.000 mikyaslı [yayınladığım haritada] görüldüğü şekilde devâm ettiği" anlaşılmıştı. Üstelik bu çalışma sonucunda Ermeni mezarlığının Beyazıdı Veli Vakfiesi sınırları içinde kaldığı açıkça görülmüştü.

Ermeni cemaatinin itirâzı

Fakat itiraz da vardı; cemaat, bu sınırlar içinde vakıf arâzisine dâhil olmayan istisnâî arâziler bulunabileceğini ve mezarlığın da bu arâzilerden biri olabileceğini ileri sürmüştü. Bu iddiâ üzerine yeniden vakıflara mürâaat edilmişti. Vakfiyede arâzi üzerinde gösterilen müstesnâ mahâller birer birer okunarak anlaşılmıştı. Gerçekten de arâzi üzerinde toplam on altı tâne bu şekilde vakıftan istisnâ edilen mahâl görülmüştü. Bu aşamada söz konusu istisnâî arâziler incelenmiş ve bu arâzilerin mezarlık mevkiinden çok uzaklarda bulunduğu görülmüştü. Raporda; tek tek bu arâzilerin kapsadığı yerler anlatılmaktadır.

Sâdece tek bir arâzide, Galata'nın doğusunda bulunan bâzı bağlarla sınırlar örtüşüyordu. Raporda bu durum şu şekilde açıklanmıştı:

Bölgenin eski bir haritası

Galata'nın şark tarafı ile müddeabih mezarlık arasındaki Taksim ve Gümüşsuyu kışlalarının ve civârının Beyazıdı Veli Vakfı'ndan olmasına göre, müstesnâ kısımların kışladan ileriye gidemeyeceği anlaşıldı ve müstesnâ mahâller meyânında Evakim Patriğe âid bir mahâllin mevcut olmadığı da tahakkuk etti.

Altınay, bu aşamada şu bilgiyi vermişti: Kânûnî Sultan Süleyman zamânına gelinceye kadar mezarlık civârına Galata bağları deniliyordu. Kânûnî zamânında ise, Venedik balyozu, bu bağlar dâhilinde ve

hâlihazırdaki Taksim kışlasının bulunduğu yerde ikâmet ettiğinden ve kendisine Türklerin de “Bey oğlu” dedikleri için, bölgeye bu târihten itibaren Beyoğlu bağları dendiği ve mezarlığın da vakfiye sınırları içinde kaldığı anlaşılmıştı. Bilirkişi sonuç olarak mezarlığın Bayazıdı Veli Vakfiyesi sınırları içinde kaldığına karar vermişti. Cemaatin iddiâları geçersizdi.

Dâvânın sülhen çözülmesi

Dâvânın uzaması karşısında; meselenin karşılıklı görüşülerek, çözüme sülhen bağlanması yolundaki talep, 1936 yılının sonlarında, bizzat İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’dan gelecektir.

Kaya, 12 Kasım 1936 târihinde Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, İstanbul Vâli ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ’ın meselenin sülhen hâlli yolundaki talebinin uygun görüldüğünü belirtiyordu. Kaya, talebi olumlu bulmuş ve onaylamıştı. Bu konuda Başbakanlığı da bilgilendiriyordu.

Ama iş karışıkı. Şunun için: Bu kez de Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1 Aralık 1936 târihinde Başbakanlığa yazdığı yazıda, belediyenin sülh yoluyla meseleyi çözmesinin doğru olmadığını belirtiyordu. Şöyle bir talepte bulunulmuştu:

Hakeme verilen işlerden muayyen bâzı işlerin iki taraftan birinin arzusuna göre istisnâsı, bir veçhile câiz olmadığı gibi, bu keyfiyet hakemlerce iş tevdii maksadına da mugâyır bulunduğundan, Surp Agop Kabristanı hakkında İstanbul Belediyesi ile Ermeniler arasında yapılan ve henüz infâz edilmemiş bulunan sülhun kaldırılarak, hükümsüz tanınmasını dilerim.

Vakıflar İdâresi’ne soracak olursanız eğer, bu meselede Belediye’nin taraf olmaması gerekiyordu; çünkü, arâzi, Vakıflar İdâresi’ne âid. Elbette, Belediye de bu yazıya itirâz edecektir. 29 Aralık’ta belediye, Vakıflar İdâresi’nin talebinin doğru olamayacağını belirtiyordu. Sonunda Başbakanlık, meselenin Belediye’nin talebi doğrultusunda çözümünü onaylamayacaktır.

Yine de vakıfların bir yazısından, Belediye'nin cemaat ile anlaşarak, 50 bin kûsûr metrekaresi cemaate bıraktığı görülmektedir. Vakıflar bu çözüme karşıydı. Ayrıca, bu arâzi de hızla satılmış ve elden çıkarılmıştı. Oysa, Vakıflar İdâresi de arâzinin kendisine âid olduğunu ileri sürerek, belediyeden şikâyetçiydi!

Nitekim Vakıflar İdâresi, bu işte yasal olmayan gelişmeleri ileri sürerek, cemaat ve kilise aleyhine 27 Mayıs'ta İstanbul Cumhuriyet Savcılığı'na suç duyurusunda bulunmuştu. Ama Şükrü Kaya da ısrarlıydı. 30 Nisan 1938 târîhli Başbakanlık yazısında, bu türden ihtilâfların ortadan kaldırılmasını ve meselenin yine uzlaşmayla çözümünden yana olduğunu açıklamıştı. Ona göre, mahkemeler sâdece zaman ve para kaybı anlamına geliyordu.

İsmet İnönü cumhurbaşkanı olduğunda; siyâsal nedenlerle Üstündağ aleyhine açılan dâvâlardan biri de, işte bu meşhur mezarlık dâvâsıdır. Bu dâvâda Üstündağ'a, bakanlığa haber vermeksizin işi çözdüğü gerekçesiyle, sâdece 50 lira para cezâsı verilecektir! Üstündağ'a verilen cezânın öyküsünü *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* kitabımda yıllar önce yazmıştım zâten... Meraklılar orada bulabilir.

“İFÂDE ÖZGÜRLÜĞÜ”NÜN HANGİ KELİMESİNDEN YANASINIZ?

Siz bakmayın bu sırada “ifâde özgürlüğü” sloganını öne çıkaranlara; sırası geldiğinde, “ifâde özgürlüğü”nden sâdece hak edenlerin “ifâde vermesi”ni anladıklarını görmek için biraz(cık) yakın geçmişe bakmak yeterli olacaktır. Onlar için “değerli olan” tek şey; “kendi ifâdeleri”dir.

Evet, ben de farkındayım; “ifâde özgürlüğü” bayağı kitlesel bir çığlığa dönüştü. Öyle bir özgürlük ki; önünde hiçbir engel duramaz benziyor. Benim ilk gençlik yıllarımda; Ankara Üniversitesi SBF Basın-Yayın Yüksek Okulu’na girdiğim yıl; hukuk dersinde önemli bir ayrımla karşılaştığımı hatırlıyorum.

“İfâde özgürlüğü”: İronik bir anlatım

O zaman bizim ağızımıza pelesenk olmuş bir talep vardı: O da, “düşünce özgürlüğü” idi. Bununla anlatmaya çalıştığımız ise, bugünkü ifâde özgürlüğünden başka bir şey değildi. Hattâ bâzen bu, “fikir özgürlüğü” olarak da belirtiliyordu. Neyse; hocamız, hukuk dersinde, her iki ifâdenin de yanlışlığına işâret ettiğinde, şaşırmıştım.

Fikirler ve özgürlükler

Hocamız, gâyet sâkin bir şekilde; düşünce ya da fikir özgürlüğünü kimsenin sınırlayamayacağını; çünkü, bunların sınırlanamayacağını söylediğinde, ortada düpedüz bir totoloji olduğuna hükmetmek gerekirdi. Ama o sâdece kavram karışıklığından sıyrılmaya çalışıyordu. Basitçe şöyle demişti: Her iki özgürlük de sınırlanamaz; çünkü, insanlar, istedikleri gibi düşünür ve fikir sâhibi olabilirler; gâlibâ sizler “ifâde özgürlüğü”nden söz ediyorsunuz. “Çünkü, ilk iki özgürlük, insanların kafalarının içinde kaldığı sürece hiçbir sorun çıkarmaz” demişti.

Bu bakımdan da önemli olan şey, ifâde özgürlüğü idi. Yâni düşündüğünüzü ve fikrinizi başkalarına bir şekilde nakledebilme özgürlüğü... Fakat bu da, diğerlerinin aksine, sınırsız değildi. Yasalarla sınırlanmıştı, çerçevelemişti ve her “ifâde özgürlüğü” aynı zamanda bireyi sorumlu kılıyordu.

Ifâdelerden ifâde beğenin

Şimdi etrâfımızda olan bitene bakıyorum da; ifâde özgürlüğünün şartsız ve sınırsız olduğunu savunanların birdenbire ne kadar geniş bir kesimi iknâ edebildiğini hayretle görüyorum. Ama bu grupların “ifâdeler”inin ardına da bir göz atmak gerekir. Çünkü, ifâde özgürlüğü sloganını öne çıkaranların, bundan anladıkları genellikle tek bir şey var; o da kendi ifâdelerinin ya da beğendikleri, sevdikleri, arzu ettikleri, tercih ettikleri, hoşlarına giden ifâdelerin özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılmasıdır.

“Nereden biliyorsun?” diyecek olanların hemen parmak kaldırdıklarını görüyorum; hissediyorum... Nereden mi? Çok basit: Kendi

hayat ve siyâsî tecrübemden... Başka nereden bilebilirim ki zâten?
“Örnek ver” diyecek olanlara da, daha diyemeden, vereyim bâri...

Resmî târihe meydan okurken

Bu başlıktaki son kitabımda; gerek 1980’li yılların başında doktora tezimin nasıl reddedildiğini; gerekse 1990 senesinde doçentlik imtihanında nasıl geri çevrildiğimi ayrıntılı bir şekilde anlatmıştım. Şimdilerde “ifâde özgürlüğü” sloganını pek câzip bulanların çoğu; o zamanlar benim ifâde özgürlüğümden hoşnut kalmamışlardı.

Yine 1990 senesinde Mersin’deki bir paneldeki “ifâde”lerimizin pek de özgürlük kapsamına girmediğinden emin olan *Cumhuriyet* gazetesinde “nankör” kelimesinin de kullanıldığı yazılar yayınlanmıştı. O zamanlar *Cumhuriyet* gazetesi, *Hürriyet* gazetesinde yayınlanan panelin haberinin üzerine atlamış ve “ifâde özgürlüğü”nden anlaşılması gerekenin, ifâde sâhiplerinin sâdece “ifâde vermesi” gerektiğini anladığından emin olduğunu tutumuyla göstermişti. Hepimize...

Hürriyet gazetesi... 1990 yılı... “İfâde özgürlüğü”nün basındaki yankıları...

Elbette, kimsenin hakkını yemek istemem; bâzıları, bunların “geçmiş”te kaldığını ve böyle geçmişe saplanıp kalınmaması gerektiğini söyleyerek, “ifâde özgürlüğü” hakkını kullanabilir. O hâlde, “gerçekten de geçmişte mi kaldı?” sorusunu sorma sırası sanırım geldi.

Yine kitabımda uzun boylu aktardım; daha 2010 yılının sonunda mensûbu olduğum Sabancı Üniversitesi’nde verdiğim bir konferans nedeniyle, bir kez daha “linç” edilmeye çalışılırken; “ifâdem”i beğenmeyenler; ama günümüzde “ifâde özgürlüğü” için sokaklara fırlamaya kalkanlar, “ifâdem” yüzünden yeniden ifâde vermemin kesinlikle “özgürlük” olduğuna inanmış olmalıydılar. Dahası; böylesine “özgür ifâdeler”in, ifâde sâhibinin sorumluluğu altında, onun mensûbu olduğu üniversiteden atılmasını sağlamak üzere de yarar sağladığını düşünüyorlardı.

Elbette, unutmadan söyleyeyim bâri, yine kitabımda ayrıntılarıyla belirttiğim gibi; Sabancı Üniversitesi’nde verdiğimiz inkılâp târihi derslerinin “gençlerin kafalarını karıştırmaktan başka bir işe yaramadığı”nı düşünenlerin, uzun yıllar boyunca YÖK üzerinden üzerimizde kurmaya çalıştıkları baskı ve denetimi de unutmak ne mümkün... “Hiçbir şey unutulmadı; hiçbir şey unutulmayacak!” Ben kendi payıma; kendi hayat ve siyâsî tecrübemde hiçbir şeyi unutmak ve unutturmak niyetinde olmadığımı, acaba bundan daha açık olarak nasıl yazabilirdim diye düşünmedim de değil hani...

“İfâde” alanlar

Siz bakmayın, bu sırada “ifâde özgürlüğü” sloganını öne çıkaranlara; sırası geldiğinde, “ifâde özgürlüğü”nden sâdece hak-kedenlerin “ifâde vermesi”ni anladıklarını görmek için biraz(cık) yakın geçmişe bakmak yeterli olacaktır. Onlar için “değerli olan” tek şey; “kendi ifâdeleri”dir. Bunun dışındaki “ifâdeler”le pek ilgilenmezler; eğer ilgilenmek zorunda kaldılsa, bilin ki, bu ifâdeler, onlara ağır gelmiştir de ondan; bunun için de ifâde sâhiplerinin “ifâdeye çağırılması” gerekir. Öyle allayıp pullayarak yazarlar ki; “ifâde özgürlüğü”nün “ifâde vermek özgürlüğü” olduğunu

düşünmemezlik edemezsiniz artık... Bu, onların âdetâ yegâne becerisidir, o kadar...

İki yüzlülüğün sırtışı

Şimdi gelelim, baştaki sorunun yanıtına... Pek çok kişi ve grup, ifâde özgürlüğünü; “ifâde”nin ne olduğuna bakarak değerlendirmeye devâm etmektedir. Beğenilmeyen, sevilmeyen, hasım olduğu düşünülen, tercih edilmeyen bilumûm ifâdeler, onlar açısından özgürlüğü hakketmeyen ifâdeler sınıfına girer ve onların özgürlüğü için de, bırakın sokaklara dökülmeyi; basitçe sırtlarını dönerler. Bu sırt sırta “ifâde özgürlüğü” oyunu, elbette zamân içinde sırtıtmaya başlar. Bâzıları, her önüne gelenin ifâde özgürlüğü için kendisini paralarken; bir de bakarlar, sıra kendilerine geldiğinde, sokaklarda başkaları için helâk olmalarına karşılık, herkes sus pus olmuş... Onların aklı, ancak “ifâde verirken” gelir. Yâni, “bazen gelir” demek istiyorum. Bâzen de hiç gelmez...

Bana gelince...

Biraz önce değindiklerimin çoğu, kendilerine hoş gelen ifâdelerin özgürlüğünün yanında yer alırken; bâzıları da; yâni, hem Charlie’ci, hem de Voltaire’ci olanlardan söz ediyorum; bu

Pâris'te saldırıyı protesto toplantısı

Pâris'te protestocular...

mini minnacık grup da, benim bu yazdıklarımı hayli eleştirecek bir zâviyeden, meseleye “ilkesel” bir bakış açısıyla yaklaşmaya devâm ederler. Edeceklerdir de... Etsinler tabiî... Herkesin “ifâde özgürlüğü” var sonuçta...

Lâkin benim tutumum onlardan farklı... Bir kere; “ilkesel olarak” benim ifâde özgürlüğümü kayıtsız şartsız ve her koşulda, her yerde savunmayacak olanların ifâde özgürlüğü ile pek ilgilenmiyorum. Yâni, artık pek ilgilenmiyorum. Tabiî onların kimler olduğunu bileceksiniz. Bu anlamda Volterci falan değilim. Hiç değilim... Tutarlı olabilmek için karşıt görüşlerin de ifâde özgürlüğünden yararlanması gerektiğini “ilkesel” bazda söylemeye ve yazmaya devâm edebilirim. Fakat onlarla aynı fotoğraf karesi içinde bulunmayı “ilkesel” bazda reddediyorum.

“İfâde”nin kendisine bakarak, “özgürlük” sınırı tâyin edenlerin ikiye bölünmüşlüğünden size de gınâ gelmedi mi artık? Ve ne yapsanız, ne yazsanız, onların bu tavırlarından vazgeçemediklerini ve vazgeçmeyeceklerini görmediniz mi artık?

Bâzıları da, bu tutumumun “demokrat” olmadığını ya da yeterince olmadığını düşüneceklerdir muhakkak... Belki haklıdır lar da... Ne var ki, ben de onlara bir soru hazırladım. Sâdece onlar

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

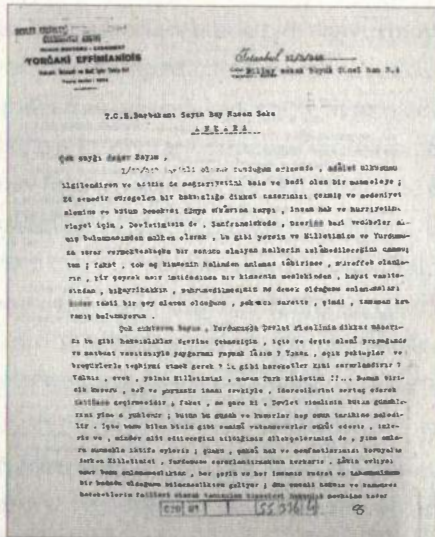
için değil elbette; herkes için hazırladım aslında... Sorum basit; yanıtlımın da basit olduğunu göreceksiniz. Konu politika ise eğer; sorum basit: “Sizce demokrat olmak, budala olmayı da gerektirir mi?” Biraz(cık) düşünün isterseniz, yanıt vermeden önce...

“Voltaire’ci değilim” dedim; benim ifâde özgürlüğümü savunmayı bırakın; ellerine fırsat geçse, yukarıda yazdıklarımı aynı şekilde yinelemekten hiç çekinmeyecek olanların ifâde özgürlüğü için çaba harcayacağımı düşünenler varsa eğer hâlâ; bunun çok zayıf bir ihtimâl olduğunu yazabilirim rahatça... “Hâlâ yanıt vermedin” diyenler varsa, daha da açık yazayım o hâlde: Hayır; “demokrat olmak, budala olmayı da gerektirmez.” Bu kadar basit işte...

BARODAN ATILAN RUM AVUKAT İSMET İNÖNÜ'DEN ADÂLET İSTİYOR

*Bir yasanın sonucunun yirmi yıldan uzun bir süre sonra bile
hâlâ izlenebilmesinin örneğini, İstanbullu avukat Yorgaki
Effimianidis'in mektubunda buluyoruz. Effimianidis,
hakkını istiyordu; ama bu, hiçbir zaman gerçekleşmedi.*

Avukat, daha doğrusu eskiden avukat olan Yorgaki Effimianidis'in sorunu gerçekten de önemliydi. 1924 yılında çıkarılan bir yasanın ilgili hükmü gereğince barodan çıkarılmış ve avukatlık yapma hakkı elinden alınmıştı. Bu târihten sonra mesleğini yapamadığı açtı.

Effimianidis'in Başbakan Hasan Saka'ya mektubu

Maalesef ilk mektubu elimizde bulunmuyor; fakat Saka'ya yazdığı mektubun târihi de 1947 yılının son günleridir. Bunu, aradan geçen birkaç aydan sonra, bu kez 1948 yılının ortalarına doğru kaleme aldığı ikinci mektuptan anlıyoruz. Şimdi bu mektubun içeriğine bir göz atabiliriz artık...

Effimianidis, 24 yıldan beri süregelen bir haksızlığa dikkat çekmeye çalışıyordu. Bu da, zamânında büyük bir adâletsizliğe sebebiyet vermişti. Kendi ifâdesiyle; “adalet ülküsünü ilgilendiren” eski bir muameleye, “24 senedir süregelen bir haksızlığa” karşı; “medeniyet âleminin ve bütün demokrat dünyâ efkârının” dikkatini çekmek istiyordu. “İnsan hak ve hürriyetlerine riâyet için, devletimizin de San Fransisco’da üzerine bâzı vecibeler almış bulunmasından” dolayı; “bu gibi yersiz ve milletimize ve yurdumuza zarar vermekten başka bir sonucu olmayan hâllerin” düzeltilmesi umulmuştu. Fakat maalesef beklenen sonuç alınamamıştı; çünkü “tok açın hâli”nden anlamıyordu! Effimianidis, çeyrek asırdan daha uzun bir süredir mesleğinden mahrum bırakılmıştı.

Effimianidis, bu aşamada tehdide bile başvurmayı gerekli görmüş olmalıydı ki; “yurdumuzda devlet ricâlinin dikkat nazarını bu gibi haksızlıklar üzerine çekmek için içte ve dışta aleni propaganda ve matbuat vâsıtasıyla yaygara yapmak” gerekip gerekmediğini soruyordu. Buna “açık mektuplar ve broşürler” de eklenebilirdi. Fakat bunlar millet için zararlı teşebbüsler olurdu. Bu bakımdan “samimi vatanseverler”, “sükût eder, inler”di. Yalnızca bu gibi mektuplar kaleme almakla yetinirlerdi. Kişisel çıkarları korumak için milletin zararına olacak girişimlerden kaçınırlardı. Ama her şeyin bir sınırı elbette vardı. Bu türden haksızlıklara engel olmamak da, hükûmete olan güveni ortadan kaldırırdı.

Effimianidis, Başbakan Saka'ya; “sizi hakşinas, kadirşinas, mütevâzi ve dürüst ve fâziletkâr bir insan olarak tanıdığımdan”; “yüksek müsâmâhakârlığınıza güvenerek” diyerek; şöyle sesleniyordu:

Demokrasiden bahsederken, onunla barışmasına, bağdaşmasına imkân olmayan bu hâlleri düzeltebilecek durumda değilseniz; mesûliyet mevkiinden uzaklaşmak ve hiç olmazsa bu sûretle kıymetli varlığınıza, vakarınıza kurtarmak, millî ve vatânî bakımdan ihtiyatta saklamak gerekir.

Eğer Saka bunu gerçekleştirebilecek durumda değilse, Effimianidis'in önerisi şöyledi:

Değilse, emsâliniz gibi, siz de yıpranır ve lüzumsuz kâğıt gibi sepete atılırsınız; o vakit de milletimiz ve yurdumuz nâmuskâr ve dürüst bir evlâdının hizmetinden mahrum kalır.

İnönü'den talep

Talep, Adâlet Bakanlığı'na iletildiğinde; durum açıklık kazanmaya başlamıştı. Adâlet Bakanlığı, ilgilinin daha önceki başvurularını da geri çevirmişti. Çünkü, ilgili yasanın hükmü bu yöneydi. Yasa gereğince; barodan tasfiye edilecek olan avukatlar saptanmış ve barodan çıkarılmışlardı. İtirazları da yine zamânında reddedilmişti. Hattâ Danıştay nezdinde açılan dâvâ bile reddedilmişti. Mağdurun bizzat Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye 1945 yılında yazdığı dilekçe de benzer âkıbete uğramıştı. Yâni, yapılabilecek hiçbir şey yoktu! Bu durum bizzat bakanlıkça son dilekçesine karşılık kendisine bir kez daha bildirilmişti.

Anlaşılan Effimianidis, bir kez daha Cumhurbaşkanı'na yazmak-tan başka bir çare görememişti ki, 1948 yılının sonlarında kaleme aldığı mektubunu İsmet İnönü'ye takdim etmişti. Bir kez daha 'adâlet' talep ediyordu: "Yurdumuzda adâlet ülküsünün saygı toplaması husûsuna himmet sarf buyurmanızı, şahsî mağduriyetimin giderilmesi için olduğu mertebe, milletimizin kalkınması için de gerekli bulduğumdan ve sosyal meselenin her şeyden evvel mânevî olduğuna inandığımdan, bu himmeti candan dilemiştim." diyerek başladığı mektubuna, şöyle devâm etmeyi uygun görmüş olmalıydı:

şartlarına ve niteliklerini hâiz olup olmadığına karar vermektir. Bu koşulları yerine getirmeyen avukatlar barodan çıkarılacaktı. Barodan atılanların Adâlet Bakanlığı nezdinde itiraz hakları vardı. Ancak bakanlığın kararı kesindi.

Bu tasfiye sürecinde; özellikle İstanbul barosundan çok sayıda avukat meslekten men edilmiştir. Mevcut avukat sayısının neredeyse yarısına yakın bir kısmının tasfiyeye uğradığı biliniyor. Rum asıllı avukatların üçte ikisinin barodan atıldığı belirtilmektedir. Yine de bütün gayrimüslim avukatların meslekten men edildiği söylenemez. 1939 yılında İstanbul barosunda 45 Rum avukat olduğu saptanmıştır. Meraklı okuyuculara bu konuda Murat Koraltürk'ün *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi* adlı kitabını önerebilirim.

Bildiklerimiz; bilemediklerimiz

Elbette, meslekten men edilmenin sonucu; işini kaybetmektir. Effimianidis da, işini kaybetmişti, besbelli... Bu kişilerin daha sonraki yıllarda ne gibi işler yapmak zorunda kaldıklarını; hayatlarını nasıl ve ne şekilde sürdürdüklerini pek bilemiyoruz.

Ama Effimianidis'in mektubu antetli kâğıda yazıldığından bir miktar ipucu taşımaktadır. Buna göre; "hukuk doktoru ve economist" olan Effimianidis, İstanbul'da Billur sokak Büyük Tünel Han'da dört numarada 1904 yılında tesis edilmiş bulunan "hukûkî, iktisâdî ve mâlî istişâre evi tüccar vekili ve mümessilliği"nde çalışmaktadır. Bu karmakarışık ifâdeden, ben şahsen kendisinin bir yandan ticâretle uğraşırken; bir yandan da mâlî, ekonomik ve hukûkî konularda danışmanlık yaptığını çıkarıyorum.

TEK-PARTİLİ REJİMİN KISKACINDAN KİMSE KURTULAMAMIŞTI

*Bâzen yanılıyorruz; tek-parti döneminde sâdece
komünistlerin, İslâmcıların, Kürtlerin izlendiğini
düşünüyoruz; oysa, çok daha geniş bir kesim sürekli gözetim
altında yaşıyordu. Buna gayrimüslimler de dâhildi.*

Tek-partili rejimin en önemli özelliklerinden biri de, tehdit ve risk faktörü olarak gördüğü tüm unsurları sürekli gözetim altında tutma ihtiyâcıydı. Elbette bu alışkanlık, çok daha eski târihlerde başlamıştı; İttihatçılar da aynı şekilde davranmışlardı.

İkinci Umûmî Müfettişlik

Trakya Umûmî Müfettişliği olarak da bilinen, 1934 yılında kurulan bu müfettişlik bölgesine daha önce Birinci Umûmî Müfettiş olarak görev yapmış olan İbrâhim Tâli Öngören atanmıştı. Hatırlanacağı gibi, bu târihte Trakya, göçmenlerle dolup taşıyordu. Bu bakımdan öncelikli sorun, iskândı.

Dönemin bilgilerine mürâaat edersek; Öngören'in 1935 yılının yazında yazdığı bir rapora göre; 1934 yılı sonuna kadar Bulgaristan ve Romanya'dan Trakya'ya 22.457 göçmen gelmişti. Raporun yazıldığı târihe kadar bu rakam 39.124 olmuştu. Romanya'dan 25.000 göçmen daha geleceğine ilişkin bilgi alınmıştı. Bulgaristan'dan gelecek olanların sayısı hakkında bir bilgi bulunmuyordu.

Dolayısıyla âcil önlemler almak gerekiyordu. Özellikle mesken sorununun kısa zamanda çözülmesi lâzımdı. Ayrıca, göçmenlerin üretici hâle getirilmeleri de sağlanmalıydı ve bunun için arâzi

dağıtımının yanında, tarımsal araç ve gerecin de sağlanması gerekmektedir.

“Şark Demiryolları sosyetesı”

Bizim daha çok ilgileneceğimiz husus, Trakya’nın sosyoekonomik durumudur ki, yine aynı raporda bu konuda da ayrıntılı bilgi veriliyordu. Bölgenin ekonomik durumunun gelişmesine en büyük engel, “Şark Demiryolları sosyetesı” idi. “Kendi menfaatinden başka bir şey düşünmeyen bu yabancı sosyete”, uyguladığı yüksek târifeyle, Trakya tarımına ve ekonomisine en büyük darbeyi indiriyordu. Bölgenin verimli topraklarında yetişen meyvelerle sebzeler, ulaşım ücretlerinin yüksekliği yüzünden tüketim merkezlerine ulaştırılamayıp, mahâllerinde çürümeye mahkûm ediliyordu.

Bu hâli gören çiftçi, bu türden mahsûlleri ya hiç yetiştirmemekte ya da kendi ya da mahallî ihtiyâca yetecek ölçüde ekmekteydi. Demiryolu geçtiği yeri ihyâ ettiği hâlde, Şark Demiryolları, “bu yabancı sosyetenin fenâ idâresi yüzünden”, Trakya’ya bir faydası olmadıktan başka, olumsuz etkiler yapmakta ve bölge halkına nefes aldırmamaktaydı. Halkı senelerden beri çektiği bu sıkıntıdan kurtarmak ve Trakya ekonomisini geliştirmek için bu hattın Devlet Demiryolları İdâresine geçmesine kat’î ve âcil ihtiyaç vardı.

Yahudiler, peynirlerimizi bozdu

Raporda bu genel sorunlardan söz edildikten sonra, söz birden bire Trakya’da uzun yıllardan beri geniş bir cemaat hâlinde yaşayan Yahudilere geliyordu:

Trakya’nın başlıca ihraç mallarından olan peynircilik de, beş on seneden beri gayri Türk unsurlar elinde kalmış ve bunlar, hasis emellerle, sütlerin yarı yağını aldıktan sonra, peynir yaptıklarından, Edirne peyniri nâmıyla dış pazarlarda mühim mevki işgâl eden peynirlerimiz, son senelerde mevkiini kaybedip, dış pazarlara gönderilemez olmuştu.

Görüldüğü gibi, ekonomik sorunlardan söz ederken dahi milliyetçilik, bu satırlarda da kendisini göstermektedir. Özellikle “gayri Türk unsurlar” (muhtemelen Yahudiler) konusundaki değerlendirmeler dikkate değerdir. Bu türden yaklaşım bununla sınırlı değildi; İkinci Umûmî Müfettiş Kâzım Dirik, doğrudan Başbakan İsmet İnönü’ye yazdığı 3 Ekim 1935 târihli raporunda, “çok beklenen ve kredi işlerini kuracak olan kooperatifçilik kânunları da, kan emen Yahudilerin ve fâizcilerin elinden köylüyü kurtaracak ve bu kalkış çok sürmeyecektir” diyordu.

Belli ki, merkezî ve somut bir politika söz konusudur. Hele bütün bu satırların 1934 Trakya Olayları’ndan hemen sonra yazıldığı da göz önüne alınırsa, bu açıkça görülür. Buradaki paralellik ve benzerlik, zihniyetin kişiselikten uzak olduğunu açıkça göstermektedir.

Çerkesler, Pomaklar, Yahudiler

Kâzım Dirik, 1936 yılında yapılan bir Umûmî Müfettişler toplantısında, müfettişliğin çalışmaları hakkında şu bilgileri veriyordu:

Burada Çerkesler, Pomaklar ve Yahudiler vardır. Çerkesler, Türkiye’nin Avrupa mıntıkasında yoktur. Biga ve Gönen havâlisinde vardır. Mütâreke ve millî savaşımızda Çerkes ve bâzı Pomak köylerinin birleşerek, bize acı neticeler verdiği mâlûmdur. Bundan sonra herkes nâmusuyla çalışıyor ve onlardan bir zarar görülmüyor. Bu demek değildir ki tedbir almayalım. Çerkes kesâfetine dokunmuş değiliz. Kültür ve içtimâî hareketler ilerledikçe, böyle bâtil endişeye kapılmayacaklarından eminim.

Burada Pomaklık mevzuu üzerinde konuşalım. Pomaklar, son asırda Balkanlar’da bulunmuş ve Türk kültüründen uzak kalmış olduklarından, dil bakımından zaafa uğramışlardır. 18-20 Pomak köyünde kaldım. Tetkik ettim. Tehlike görmüyorum. Alâka ve kültür artkça, bunlarda da büyük bir düzelme vardır. Kendiliklerinden Türk dilinden başka lisânla konuşmamak için karar almışlardır. Lehçeleri o kadar düzgündür ki âdetâ İstanbul lehçesi gibidir. Türkçe öğrenen çocuklar, kendi âileleri arasında, evde ve dışarıda Türkçeden başka konuşanları jurnal ederler. Büyük Pomak

köylerine mutlaka mektep açıyoruz. Küçüklerine de yavaş yavaş giriyoruz. Mektep ve öğretmen tedârîki müşkül olunca, yatılı pansiyonlarında kendi hayatlarından bir iki derece farkla yaşatmak yolunu tutuyor ve o sûretle kültür hareketlerini temine çalışıyoruz.

Aleviler

Bölgemizde Aleviler vardır. Aleviler bütün memlekette bir, iki milyon aşmıştır. Bunlar, eski Türkmenlerdir. Bunlardan Türklüğün asâlet dâvâsını güdenler de vardır. Bunlara tahtacı, kızılbaş derler. Bunlar öbür köylerimizden daha liberal ve topludurlar. Vaziyetleri endişe verici değildir. Pomak köyleri, en zengin ve gelişmeye çok müsâit köylerdendir. Bunlar kültür ve terbiye hareketleri ile ıslâh edilebilirler.

Çanakkale ve İstanbul'a indiler

Bizim âsâyiş durumumuzu böylece arz ettikten sonra Yahudilere geçelim: İki sene önce bir hareket olmuş... [1934 Trakya olaylarına atıfta bulunuluyor]. Bu Yahudiler, İstanbul ve Çanakkale'ye inmişler... Bunların mevcûdu; Trakya'da 15-20 bin, Çanakkale'de de o kadardır. Bunlar sanâyiye ellerine almışlar... Bütün ekonomi şebekesine girmiş ve teşkilâtlanmışlardır. Uzun yıllar bütün bu memleket bünyesini emmeye başlamışlardır. Bütün köylere kadar Hasan ve Hüseyin nâmı altında girerek, ticâret işlerini ellerine almışlardır. Pasif bir sûrette yerleşmişlerdir.

Bunlara zorlayıcı hareket doğru değildir. Mukâbil ekonomik hareket lâzımdır. Büyük harekete geçmek icâb eder. Kooperatifleşmek lâzımdır. (...) Kooperatifleri kurarken tekniğe ve bilgiye dayanmak lâzımdır. Yahudilere birinci darbe de budur. Ziraat Bankası propaganda şebekesine ehemmiyet vermiştir. Kuş yemi ve buna benzer mahsûlleri, avans vermek sûretiyle, Yahudilerin kapatmasından kurtarmak tedbirleri alınmıştır. Yahudiler, köylünün elinden mahsûlünü yanlış ve kendi menfaatine uygun fiyatlar göstermek sûretiyle almakta ve halkı aldatmakta idi. Bu suistimâlin önüne geçmek için tedbirler alınmış ve İstanbul piyasasından her gün bültenler getirip, ilân etmek sûretiyle, hakiki fiyattan halk haberdâr edilmiştir. Bu hareket tarzımız çok iyi neticeler vermiştir.

Bir de ipek meselemiz vardır. Bütün kozayı da yine Yahudiler alıyordu. Yapılan teşebbüslerle banka para verdi ve bu sûretle sönük olan dutçuluğa ehemmiyet verdik. Koyunculara iki defâda ikişer yüz bin lira aldık. Sümerbank yağcılık ile alâkadar oldu. Böylece Yahudilerin elindeki işlere siper yaptık.

Önce Kürt bölgesine; sonra da Trakya'ya...

İbrahim Tâli Öngören, Askerî Tıbbiye'den mezun, asker kökenli bir milletvekiliydi. Albayken Atatürk ile Samsun'a çıkan grubun içinde yer almış ve Millî Mücadele'nin önde gelen kadrosu içinde bulunmuştu. CHP'de İstanbul ve Trakya Müfettişi olarak da görev almıştı. İlk görev yeri ise, Kürt bölgesi olarak bilinen Birinci Umûmî Müfettişlik'ti.

Öngören, hiç kuşkusuz, yönetimin ve bizzat Atatürk'ün güvenine sâhip asker kökenli bir siyâsetçiydi. Öngören, 18 Mart 1934 târihinde İkinci Umûmî Müfettişliğe atanmıştı. Ardından, bu görevinden sağlık nedenleriyle ayrılmasından sonra, Kâzım Dirik, 1935 yılının yazında müfettiş olarak atanacaktır. Kâzım Dirik de asker kökenliydi. Atatürk ile Samsun'a çıkan grubun içinde bulunmuştu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında iki yıl Bitlis Vâliliği yapmıştı. Bu dönemde Siirt'te tümen komutanlığı ve vâli vekilliği ve Bitlis'te de tümen komutanlığı ve vâli vekilliği görevlerinde bulunmuştu. Son olarak da yaklaşık on yıldır İzmir vâlisiydi. Dirik, 3 Temmuz 1941 târihine, yâni ölümüne kadar Umûmî Müfettişlik görevini sürdürecektir.

“VATANDAŞ TÜRKÇE KONUŞ!”

*Herhâlde artık duymayan kalmamıştır;
“vatandaş Türkçe konuş” kampanyası, 1930’lu yıllarda
azınlıklar üzerindeki baskıyı günlük hayatta hissettiren bir
başka unsurdur.*

CHP milletvekili Sabri Toprak’ın 27 Aralık 1937 târihli “millî Türk dili yerine yabancı dil kullananların cezâlandırılması” hakkındaki yasa tasarısı, her ne kadar benimsenmemişse de, dönemin rûhunu anlamak bakımından iyi bir örnektir.

Yasalaşmamış olması, onun rûhunun benimsenmediği, reddedildiği ya da paylaşılmadığı anlamına gelmez. Çünkü, tasarının rûhu, dönemin rûhuyla örtüşmektedir. Zâten böyle bir ruh örtüşmesi olmasaydı, Toprak, bu türden bir öneride bulunma ini gösteremezdi. Dönem, sâdece kendi rûhuna uygun olan yasa tasarılarının seslendirilebildiği bir dönemdir. Aksi bir olguya henüz rastlanmamıştır.

Bu yasa; “millî ve ırkî lisan” meselesi

Tasarının ilk maddesi şöyle düzenlenmişti:

Türk devleti tâbiyetinde olup [da], millî ve ırkî lisânlarından gayri bir ecnebi lisânını, millî Türk dili, yahut ırkî dili yerinde [yerine] olarak, yalnız oturdukları evin hâricinde, gerek âilesi efrâdı ile [ve] gerek[se] diğer bir vatandaş ile konuşmayı itiyat edenler [edinenler], yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapsolunurlar veyâhut on liradan yüz liraya kadar nakdî para cezâsı ile mahkûm olurlar. Bu nakdî cezânın yarısı, cürmü bulan memurlara mükâfat olarak verilir.

Tasarıya göre, anadilleri ne olursa olsun, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Türkçeden başka bir dille ancak “oturdukları ev”de konuşmaları mümkündü. Toprak, kamusal alanda hiç kimsenin Türkçe dışında “yabancı dil”le konuşmasını istemiyordu. Türkçenin dışındaki bütün diğer lisânlarsa bu tanıma girmekteydi: “Ecnebi lisan”...

Konuşanı ihbar edene de ödül

Tasarının gerçek amacı, Türkçe konuşmayanların kamusal alanda, mahrem olmayan yerlerde, gerek arkadaşları ve gerekse âile üyeleri arasında dahi, kendi anadillerini kullanmalarını engellenmekti. Bu katı uygulamanın ancak para ve hapis cezâsı öngörülerek gerçekleştirilebileceği düşünülmüştü. Fakat fâillerin yakalanması için yeterli ölçüde muhbire de ihtiyaç vardı. Bu da düşünülmüş ve muhbirlerle her vak’a için nakdî mükâfat vade-dilmişti. Nakdî cezânın yüksek tutulmuş olması, sâdece fâillerin gözlerini korkutmak için değil, fakat aynı zamanda görevlilerin heyecânını artırmak için de olmalıydı.

Aksi hâlde diplomalar iptal edilecekti

Tasarıya göre, mahkûm olanlar; öğretmenlik, doktorluk, avukatlık, fabrikatörlük, gazetecilik yapamazlar; gazetelerde, dergilerde de yayın yapamazlardı. Elleriinde bulunan meslek diplomaları da geri alınır ve iptâl edilirdi. Böylece cezâların şiddeti de artırılmış oluyordu. Mahkûm olanların mesleklerinden ihrâç edilecekleri ve bir daha mesleklerini icrâ etmelerine de imkân olmayacağı tasarıda açıkça belirtilmişti.

Özellikle meslek sâhibi aydın sayılabilecek grubun hedef alındığı anlaşılmaktadır. Bu ifâdeden hedef alınan grubun meslekî dağılımı da öngörülebilir. Meslek sâhibi olanların bir şekilde tasfiyesi de bu vesileyle düşünülmüş olmalıdır. Bu vesileyle Türkçe konuşmayan meslek sâhiplerinin mesleklerini icrâ etmelerinin önü alınmak istenmişti. Bir anlamda piyasaya politik bir müdahale söz konusuydu!

İşlem yapmayan memura da ağır cezâ

Tasarıya göre, mahkûm olanlara, onlara yardımcı olanlara, bir aydan bir yıla kadar hapis cezâsı vardı; ayrıca yüz liradan bin liraya kadar para cezâsı söz konusuydu. Para cezâsının yarısı, fâili yakalayan memurlara verilecekti. Daha önce aynı suçtan dolayı cezâ almış olanlar, eğer uygulamada kendilerine kaçacak bir yer bulurlarsa, bu takdirde yeniden yakalandıklarında, bunların alacakları cezâ, eskisinden de ağır olacaktı.

Meslekten uzaklaştırma cezâsı, elbette yurt dışındaki bâzı uygulamalara heves edildiği izlenimini uyandırmaktadır. Bu, bir anlamda Türkleştirme sürecinin bir parçası olarak kabûl edilmelidir. Cezâların tehiri de mümkün değildi. Tâkipte ihmâlleri görülen memurlar için de cezâ söz konusuydu: Onlar bir yıl için görevlerinden açığa alınacaklardı.

Potansiyel suçluların izlenmesinde mükâfatın yeterli olamayacağı da düşünülmüş olmalı ki, muhtemel muhbirlere de görevlerini ak-satmaları ihtimâline karşı cezâlar öngörülmüştü. Böylece memurlar gözlerini açık tutabileceklerdi. Gözlerini açık tutmaları, bir yandan alacakları mükâfat ile; diğer yandan da kendi başlarının da belâya girebileceği ihtimâlinde dolayı güvence altına alınmış gibiydi.

Muhacirler de dikkatli olmalı!

Yine de tasarının “hoşgörü”sünden söz etmek isteyenlere bir fırsat vermeliyiz: Çünkü, bu kurallar, Birinci Dünyâ Savaşı sonrasında Türkiye’ye gelmiş olan muhacirler hakkında, yasanın yayın târihinden ancak üç yıl sonra uygulanacaktı. Şimdiden sonra gelecek olan muhacirler hakkında da geliş târihlerinden itibâren üç yıllık süre öngörülmüştü.

Bu hüküm, her göçmenin ülkeye tam olarak ne zaman geldiğinin bilinmesi ve kanıtlaması bakımından uygulamada her ne kadar hayli sorun çıkaracakmış gibi görünse de; burada artık herhangi bir etnisitenin, cemaatin ya da azınlık grubunun lisânına karşı özel bir tutumdan değil de tamâmına yönelik genel bir politikadan söz edildiği yeteri kadar açıklanmış olmaktadır.

Hiç kimse Türkçe dışında anadilini konuşamayacaktı. Tasarı, yasanın, kabûlünden altı ay sonra yürürlüğe girmesini öngörüyordu. Bu durumda Türkçe bilmeyenlerin Türkçeyi altı ayda öğrenebilecekleri öngörülmüş olmalıdır.

Tasarının rûhu, dönemin rûhuydu

Tasarı, dönemin rûhunu açığa çıkarmak bakımından yeterince anlamlı olmakla birlikte, tasarının gerekçesi de, bizi bu konuda hayli aydınlatmaktadır. Toprak, özellikle gayrimüslim azınlıkların ana dillerini konuşmalarını engellemek amacındadır. Ne var ki, tasarının özü, Türkçe dışındaki bütün dillerin konuşulmasının yasaklanmasıdır. Toprak'ın tasarısında çok sık geçen "ecnebi" lisânları tanımı, Türkçenin gündelik ve siyâsî kullanımında büyük ölçüde Batılı yabancı dilleri içermektedir. Ancak Toprak'ın önerisinin yalnızca bununla sınırlı kalmadığı da görülmektedir.

Sabri Toprak'ın önerisinin gerekçesini de öğrenelim...

Bütün efrâdı aynı dille konuşan milletlerde millî şuur, millî duygu, tâbileri muhtelif lisân konuşan milletlerden daha yüksektir. Bütün efrâdı aynı lisân ile konuşan milletler, tâbileri muhtelif lisânla, bilhassa bir kısmı da ırkî ve millî lisânları yerinde [yerine] yabancı ecnebi lisân konuşan milletlerden pek daha kavi, pek daha satvetlidir. Bunun için millî hâkimiyetine kıskanç olan milletlerin lisânda, dilde vahdete dikkat [ve] itinâ etmeleri lâzımdır.

Bilhassa bir devletin, bir memleketin huzûrundan, iktisâdîyâtından, şevketinden, hâkimiyetinden müstefit olan tâbilerinden herhangi bir zümre, devletin millî lisânını bırakarak, diğer ecnebi bir lisânla konuşursa, sokakta, kahvede, ticarethânelerde, gazinolarda, vapurlarda, tramvaylarda, şehirde, sayfiyede hulâsa her yerde, kendi aralarında, herkesle ecnebi lisânla konuşmak sûretile tâbiyetinde bulunduğu memleketin millî rengini bozmayı itiyat ederse, zümre efrâdının behemehâl tecziyesi, bu fenâ itiyattan men'i lâzımdır [ve] vaciptir.

Atatürk'ün, Ulu Önder'in şu yüksek işâretleri, millet için, hükûmet için ne âli bir dersi ibrettir, ne mükemmel, ne hârikûlâde bir millî dil siyâseti düsturudur: 'Adana'nın 70.000 nüfûsu olduğu hâlde

maalesef büyük bir vatandaş kemiyeti tarafından güzel Türkçemiz konuşulmuyor. İster ihmâl, ister lâkaydi yüzünden olsun, bu hâl memleketin selâmeti noktai nazarından aslâ tecviz edilemeyecek bir harekettir. Bu vatandaşların behemehâl Türkçe konuşmalarını temin lâzımdır. Bu vazifeyi resmî ve gayri resmî alâkadar teşkilât yapmalıdır.

Atatürk'ün bu yüksek emir ve irşatlarına göre, ırkî lisânlarını, millî lisânları olan Türkçeyi bırakarak, ecnebi bir dil ile konuşmayı itiyat ile güzel Türk İstanbul'un büyük bir parçasını bir ecnebi müstemlekesi şekline sokan vatandaşların bu sakim itiyattan men'i, tahtı vücuttadır. İşte Atatürk'ün bu âli ikâz ve emirlerine tevfikana bağlı kânun teklifi lâyihası tanzim kılınmıştır.

Fenerbahçe kulübü başkanı da olan Sabri Toprak...

CHP Manisa milletvekili (Memet) Sabri Toprak; siyâsî hayâtının erken dönemlerinde 1912 yılının Nisan ayından itibaren Osmanlı Meclisi Mebûsânı'nın ikinci ve üçüncü dönemlerinde Saruhan milletvekili olarak yer almıştı. Bir ara Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nde de bulunmuştu. Fenerbahçe Kulübü'nün başkanlığını da yapmıştır. Kulübün internet sitesinde bu târihler 1915-1916 olarak verilmektedir.

TBMM'nin ikinci döneminden itibaren toplam dört dönem CHP milletvekilliği yapmıştır. TBMM'nin ikinci döneminde (1923-1927) Saruhan milletvekili iken; üçüncü (bu dönemde milletvekilliğinden 23 Şubat 1929 târihinde istifâen ayrılmışsa da; 2 Nisan 1930 târihinde Cebelibereket'ten yeniden seçilmiştir); dördüncü ve beşinci dönemlerinde (1927-1935) Manisa milletvekili idi.

İsmet İnönü'nün Takriri Sükûn Kânunu'nu da çıkaracak olan 3 Mart 1925 târihinde kurmuş olduğu üçüncü hükümetinde ise, Tarım Bakanı olarak görev almıştı. Bu görevine 1 Kasım 1927 târihine kadar devâm ettiyse de, daha sonra bakanlık yapamadı. Toprak, çok kısa bir süre sonra, 19 Şubat 1938 târihinde öldü.

NAZİLERDEN KAÇAN YAHUDİ GÖÇMENLERİN GEMİSİ STRUMA HERKESİN GÖZÜ ÖNÜNDE ÖLÜME YOLLANDI

*İş ecnebilere gelince; hemen herkeste bir hoşgörü
edebiyâtıdır başlıyor.*

*Ama târih yazımımızda Struma'nın hâlâ nasıl devletçi,
milliyetçi yaklaşımla ele alınmaya devâm edildiğini
görmezden de gelemeyiz.*

Bundan neredeyse çeyrek yüzyıl önce *Türkiye'de Millî Şef Dönemi* (1938-1945) adlı doktora tezimde Struma'yı, batırılışının üzerinden yaklaşık kırk yıl geçtikten sonra, târih yazımının artık ayrılmaz bir ögesi hâline getirmiştım. Kitabımda dönemin basın koleksiyonu arasında kalmış ve neredeyse unutulmuş olan bu gelişmeyi, Ankara'nın Almanya ile ilişkileri çerçevesinde değerlendirmiştım. Aradan geçen yıllar, Struma'yı târihten alıp, toplumsal ve siyâsal hâfızamıza yeniden kazıdı.

Struma'nın târih yazımımızdaki devletçi, milliyetçi anlatımı

Struma'nın trajik öyküsü, bizde devletçi, milliyetçi bir târih yazımına da dönüşmüştür. Burada artık insânî yönlerden değil de trajedinin sorumlusunun aranıp bulunmasından ve mahkûm edilmesinden başkaca hiçbir şey gözetilmez. Bu anlatımın tipik bir örneği, Çetin Yetkin'in *Batılıların Kirli Yüzü: Struma* adlı kitabıdır.

Yetkin, kitabında Struma'nın trajedisini tamâmen İngiliz politikasına yüklerken, Almanya'nın ve Romanya'nın Yahudi karşıtı politikasına hemen hemen hiç yer vermemektedir. Hattâ "Struma'nın batırılmasında Almanya'nın doğrudan bir rolü de bulunmamaktaydı" demektedir. Oysa Almanya'nın ve bağlaştığı Romanya'nın Yahudi karşıtı politikası olmasıydı, Struma benzeri olaylara hiçbir zaman rastlanmayacaktı. Sorunun gerçek kökenine bu denli yabancı kalmak şaşırtıcıdır.

Yazara göre, Türkiye İngiliz politikasının baskısı altında kalmıştır. Bir ölçüde Alman tehdidi de söz konusudur. Ancak Yetkin'e göre, yine de Türkiye, her şeye rağmen üzerine düşebilecekleri bütünüyle yapmıştır ve olayın gelişiminden ve sonucundan hiçbir şekilde sorumlu tutulamaz.

Yetkin, olmuşları olmamış, olmamışları da olmuş kabûl ediyor

Yazar, Refik Saydam'ın başbakan olarak 1939 yılında Meclis'te okuduğu hükûmet programında, "Almanya'daki gelişmeler karşısında Yahudilerin özgür ve eşit vatandaşlar olduklarını belirtmek gerektiğini duydu" demektedir. Gerçekten mi? Tabii ki Yetkin yanılıyor... Anlaşılan Saydam Hükûmetleri'nin (iki tâne vardır) hükûmet programlarına ya hiç bakmamış ya da olmayan bir şeyi varmış gibi anlatıyor. Gerçekte her iki Saydam Hükûmeti'nin programında da Yahudilerle ilgili herhangi bir açıklama yoktur! Bu, benim *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir* kitabımda sözünü ettiğim ve uyduruk târihçilik saydığım türden bir târih anlatımı ve aktarımıdır!

Yine yazarın iddiâsına göre, Saydam, "başbakanlığı döneminde Avrupa'dan gelen Yahudi mültecilere her türlü kolaylığı gösterdi." Sâhiden mi? Bu saptamayı biraz daha yakından incelemekte yarar var: Resmî denetim altında bulunan Türk basınında "dâvetsiz misâfirler"den söz edilirken ve daha 1939 yılının Ağustos ayında İzmir Limanı'na ulaşan ve 600 Çekoslovak Yahudisini taşıyan Parita gemisi, "serseri Yahudiler nihâyet İzmir'den hareket ettiler" baş-

lığı ile uğurlanırken, aslında sâdece resmî politikanın yansımaları görölüyordu.

“Türkiye göçmen kabûl edemez”

Yetkin, nedense başta Rıfat Bali’nin araştırmaları olmak üzere, benzeri eleştirel hiçbir yayından yararlanmamış olmayı tercih etmiş... Bu tercih, gerçekte yazarın ne denli tek yanlı olduğunu ve amacının nesnel bir değerlendirme değil de, yalnızca devletçi, milliyetçi savunma refleksi içinde bulunmaktan ibâret olduğunu açıkça göstermektedir. Yetkin, bilimsel ve akademik bir çalışma yapmak değil de, Türkiye’nin resmî propaganda tezlerini yinelemek amacındadır. Bu bakımdan metni kritik edilmek zorundadır.

Yetkin, Başbakan Saydam’ın, 1939 yılının Ocak ayında, “Türkiye başka ülkelerden göçmen kabûl edemez” dediğini de sâdece görmezden gelme eğiliminde değildir. Saydam’ın açıklamasının aksine davrandığını da iddiâ etmektedir. Ancak kitabında bu iddiâsını somut olgularla desteklemek konusunda herhangi bir çaba içine girmeye de ihtiyaç hissetmemiştir.

Türkiyeli Yahudilere bile izin vermediler

Yetkin, kitabında Struma’ya her türlü yardımın yapıldığını kanıtlayama çabasındadır. Öyle ki, yapılamayan yardımların da meşrû gerekçesini sunarken, Türkiye’nin içinde bulunduğu imkânsızlıklara değinmektedir. Meselâ, İstanbul’un burnunun dibinde yalnızca yaklaşık 800 kişiye gıdâ yardımı yapılamamasının nedeni, Türkiye’nin içinde bulunduğu iâşe yetersizliğidir. Acaba?

Türkiye’de Millî Şef Dönemi (1938-1945) adlı kitabımda Türkiye’nin yaşadığı iâşe sıkıntılarını da ayrıntılı bir şekilde anlatmış olmama karşın, bu gerekçeyi yine de tuhaf bulduğumu ifâde etmeliyim.

Birkaç nedenden dolayı... Öncelikle, Türkiye elbette yaklaşık 800 kişilik bir geminin, üstelik de İstanbul/Sarayburnu’ndaki bir geminin iâşe ihtiyâcını rahatça karşılayabilirdi. Karşıla(ya)maması, imkânsızlıktan değildi. Fakat yalnızca basit bir politik tercihti. Nitekim İstanbul’un Yahudi cemaatinin de gemiye yardımı kısıtlanmış-

tır. Bizzat Yetkin, gemiye çıkabilen ilk Yahudinin bunu Struma'nın gelişinden ancak on beş gün sonra başarabildiğini yazmaktadır. Benim tezim, Ankara'nın tercih etmesi hâlinde Struma'ya destek verebileceği yönündedir.

Kurtuluş vapurunu nasıl unutuyorsunuz?

Nitekim, Türk resmî propagandasının en sevdiği konulardan bir tânesi de Kurtuluş vapurunun öyküsüdür. Hattâ belgeseli dahi yapılmıştır. Struma daha İstanbul'a varmadan yalnızca birkaç hafta önce, 1941 yılının Ekim ayında, Türkiye, bütün imkânsızlıklarına rağmen, Yunanistan'a gıda yardımında bulunmaya başlamıştı bile! Yetkin'in gözünden kaçan bu küçük ayrıntı, Türkiye'nin iâşe sıkıntısının Yunanistan'a yardımı engellemediği gerçeğidir. Sâdece bu olgu dahi Struma'nın yalnız bırakılmasındaki politik tercihi açığa vurmaktadır.

Yetkin, trajedinin bütün sorumluluğunu İngiltere'ye yüklerken, Türkiye'nin moral ve ahlâkî sorumluluğunu hiç kaale almaksızın, savunmasını tamâmen reel-politik üzerinden yapmaktadır. Yanlış ve eksik olan da budur. Fakat yazar, Türkiye'nin bu acımasız ve gaddar İngiltere devleti ile müttefik olduğunun da farkında değilmiş gibidir. Türkiye, müttefiki İngiltere'nin ve kısa süre önce dost olduğu Almanya'nın Yahudi politikasında nesnel olarak bir araya geldikleri bu konjoktürde, kendi politikasını kendisinin belirlemeye hakkı olduğunu açıklayabilirdi. Nitekim savaş yıllarında pek çok konuda bunu yapabilecektir. Ama Yahudiler söz konusu olduğunda değil!

Türkiye kucak açabilirdi, ama...

Türkiye, sanıldığının aksine, Avrupa'dan kaçan Yahudilere kucak açabilirdi. Nitekim resmî propagandanın pek sevdiği İspanya'dan kovulan Yahudilere 500 yıl önce kucak açıldığı öyküsünün neden tam bu sırada bir kere daha gerçekleşt(e)mediğinin herhangi bir açıklamasını henüz göremedim.

Başbakan Saydam, trajediden hemen sonra Meclis'te yaptığı açıklamada, "Biz bu hususta elimizden gelen her şeyi yaptık. Maddî, mânevî en ufak mesûliyetimiz yoktur. Türkiye, başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlara meclâ olamaz. Türkiye, başkaları tarafından arzu edilmeyen insanlar için vatan hizmeti göremez. Bizim tuttuğumuz yol budur. Kendilerini bu sebepten İstanbul'da alıkoyamadık." derken, Yetkin'in yazdıklarını da tekzip etmektedir.

"Büyükelçi" resmî tezi tekzip ediyor

Emir Kıvırcık, savaş yıllarında Türkiye'nin Pâris Büyükelçisi olan Behiç Erkin için hazırladığı *Büyükelçi* adlı kitabında, Türkiye'nin resmî propagandasında kullanmayı pek sevdiği Avrupa'daki Nazi zulmü altında toplama kamplarında imhâ edilmek üzere iken, Türk diplomatlar tarafından kurtarılan Yahudilerin öyküsünün hayli abartılmış bir versiyonunu yeniden dile getirirken, aslında savaş yıllarında Avrupa'daki Yahudileri korumaya çalışan Türk diplomatlarının öykülerine yer veren bütün diğer propagandif kitaplar gibi, Struma'nın devletçi, milliyetçi târih yazımını da tahrir etmektedir.

Öyküler, âdetâ birbirini tekzip etmektedir. Bir yanda, İstanbul'dan kovulan Struma vardır; diğer yanda ise, Fransa'da yaşamakta olan Yahudilerin Türk diplomat(lar)ı tarafından kurtarılışı... Üstelik Struma'nın yalnızca yaklaşık 800 yolcusuna karşılık, bu kez 20.000 (!) civârında Yahudiden söz edilmektedir. Yahudilere yak(ın)laşmanın pek de câzip olmadığı bir dönemde Struma'nın ve benzerlerinin başına gelenler ile, aradan uzun bir zaman geçip de, bu zor ve karanlık dönemde Yahudilere sâhip çıkmanın prim yaptığı bir sırada ortaya konulan saklı kalmış gerçekler arasındaki gözle görülür zıtlık ilginçtir. Struma'nın trajedisinde Türkiye'ye toz kondurmak istemeyen devletçi, milliyetçi târih yazımının, hem de aynı zamanda, ama bu kez tamâmen farklı gerekçelerle ve anlatımlarla Yahudi hâmisi Türk diplomasisi resmi çiziyor olması, tutarsızlığın yeni bir örneği olarak karşımızda durmaktadır.

Yirmi bin Yahudi'ye ne oldu?

Kitap, aslında resmî propagandayı tam olarak yansıtmaktan da uzak kalmakta ve yazar, yalnızca Behiç Erkin'i kahramanlaştırmaya çalışmaktadır. Resmî görüşü tam olarak yansıtmaktan uzaktır; çünkü, neticede yazar, Erkin'in Ankara'ya rağmen ya da en azından Ankara'nın lâkayt tutumuna rağmen girişimlerde bulunduğunu kanıtlama çabasıdadır.

Her hâlükârda yazar, Erkin'in girişimleri sonucunda, Fransa'dan Türkiye'ye gelen Türk Yahudilerinin 20.000 civârında olduğunu yazarken, maâlesef bu konuda bir liste verememektedir. Kitabında kullandığı yazışmalarda ise, bu yönde yorumlanabilecek hiçbir işaret bulunmamaktadır. Yazarın verebildiği tek bir isim örneği vardır ki, bu da iddiâsını desteklemekten çok uzaktır.

Diğer yandan, İstanbul'a varabilen 20.000 Yahudi'nin ne olduğuna ilişkin elimizde hiçbir bilgi de bulunmamaktadır. O dönemde böylesine büyük sayıda Yahudi göçünün gözlerden uzak kalması elbette düşünülemezdi. Eğer söz konusu Yahudiler Türkiye'de kaldırlarsa, nerede olduklarına ilişkin doyurucu bir yanıt bulmak da mümkün değildir. Hatırlanmalıdır ki, 1945 yılında yapılan nüfus sayımında Türkiye'deki Yahudi nüfus 75.000'in biraz daha üzerindeydi.

Eğer Kıvırcık'ın iddiâsı doğruysa, bu takdirde bu nüfusun yaklaşık olarak üçte birinin Türkiye'ye sâdece iki yıl önce geldiğini kabûl etmek gerekir ki, bunu kanıtlayacak hiçbir kaynak bulunmamaktadır. Kıvırcık'ın iddiâsı, öyle görünüyor ki, sâdece romantik bir öyküden ibârettir. En önemli sorunu ise, öyküsünün gerçeği yansıtmaktan uzak olmasıdır.

Zâten aksi söz konusu olsaydı, kendi kitabından altı yıl önce İngilizce olarak yayınlanan Stanford J. Shaw'un kitabında bu iddiâyaya yer verilirdi. Shaw'un kitabında dahi bu yönde bir iddiâ bulunmamaktadır. Shaw da, nihâyet iki düzine kadar isim verebilmektedir. (Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing*

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

Turkish and European Jewry from Nazi Persecution 1933-1945, Mac-Millan Press, 1993, s. 46-249 ve liste için bkz. s. 348-350).

Türkiye'nin resmî propagandası, İspanya ile Portekiz ile karşılaştırıldığında da çökmeye mahkûmdur: *İkinci Parti* kitabımda da vurguladığım gibi, İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında İspanya, 25 ilâ 35.000 Yahudi'ye transit geçiş izni vermişti! Portekiz de Yahudilere kucak açmıştı. Bu konuda yapılan bir karşılaştırma Türkiye açısından pek de övünç vesilesi olmayacak sonuçlar vermektedir.

İKİNCİ DÜNYÂ SAVAŞI'NIN “PERDE”DEKİ CEPHESİ

*Tek-parti döneminde sinema önemli bir kitle iletişim
aracıydı; bu özellik onun propaganda yönünden de denetim
altında tutulmasını gerektiriyordu.
Özellikle yabancı haber filmleri açısından...*

1930'larda ve 1940'larda sinema ile aktüel haber ve propaganda filmleri dışarıdan ithâl ediliyordu. Bu alanda da yoğun bir rekâbet ve propaganda mücadelesi vardı. Özellikle İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında bu mücadele daha da yoğunlaştı. Türkiye üzerinde de yabancı propagandaların rekâbeti söz konusuydu. Bu bakımdan konunun hassâsiyeti kendiliğinden anlaşılır.

Sovyet propaganda filmine sansür

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, 8 Nisan 1938 târîhli bir yazısında, Türkiye'de Sovyet propaganda filmlerine uygulanan sansürün yol açtığı diplomatik gerilimlerden söz ediyordu. Kaya, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçiliği'nin “Stalin'in resmi filmden çıkarıldığından dolayı şikâyet etmiş” olduğunu hatırlatıyor ve durumun İstanbul Vâliliğinden sorulduğunu haber veriyordu.

Bunun üzerine İstanbul Vâliliği, “Film Kontrol Komisyonu'nca şimdiye kadar görülen Sovyet filmleri arasında Stalin'in resminin çıkarıldığı hiçbir film bulunmadığı[nı]; ancak son defâ gelen ve Halil Kâmil tarafından kontrol ettirilen [ve] Rus çocuklarının yetiştirilme tarzına dâir kısa bir aktüalite [filminde], Rus çocuklarının ne sûretle yetiştirildiğinin propaganda mâhiyetinde görüldüğünden, yalnız

bu parçanın Türkiye’de halka gösterilmesi[nin] men edildiği[ni]” [yasaklandığını] bildirmişti.

Ayrıca, “men edilen bu parça içinde duvarlarda ve çocukların ellerinde Stalin’in resmi de bulunduğu, çıkarılan kısım çocuklara âid olup, çocuklar çıkarılınca, ellerinde ve bulundukları yerin duvarlarında bulunan resmin de gitmesi[nin] zarûrî [zorunlu] olduğu”na dikkat çekilmişti. Alınan bilgiye göre, söz konusu haber filmi, hâlihazırda Sovyet Ticâret Müessesesi’nde bulunmaktaydı. İçişleri Bakanlığı, gerek Başbakanlığı ve gerekse Dışişleri Bakanlığı’nı konuyla ilgili olarak bilgilendiriyordu.

Stalin’in Moskova duruşmalarına tepki yok

Bu sırada Türkiye’de Sovyet propagandasının önlenmesi yönünde özel bir çaba olmadığı yazıdan anlaşılmaktadır. Anlaşılan vak’a istisnâî nitelikteydi. Bunu doğal karşılamak gerekir; çünkü, bu sırada Türk-Sovyet ilişkilerine hayli özen gösteriliyordu. Örneğin; Dışişleri Bakanlığı’ndan 9 Mart 1938 târihinde, yâni hemen hemen aynı târihte, Başbakanlığa yazılan bir yazıda, “şifâhen de [sözlü olarak da] arz edildiği veçhile, Moskova’da cereyân etmekte [görülmekte] olan mahkemenin bu hususta elde edilmiş olan mâlûmâta nazaran [bilgiye göre], fırka tefâvütünden ziyade [parti farklılığından çok], rejim ve memleket vahdet [birlik] ve müdâfaası dâvâsı olduğu hissini hâsıl ettiğinden, matbuatımızın [basınımızın] nâzik olan bu zamanda Sovyet Hükûmeti’nin çok hassas bulunduğu bu mevzu ve dâvâ etrâfında, hâriç matbuatın [yabancı basın] yapacağı derkâr olan tenkitleri [eleştirileri] nakletmemesinin ve Anadolu Ajansı tarafından bu hususta verilen mâlûmâtı kaydetmekle iktifâ eylemesinin [yetinmesinin] ve bunun etrâfında ayrıca makâle neşrinden ictinâp etmelerinin temini [kaçınmasının sağlanması]”nın İçişleri Bakanlığı’ndan ricâ edilmiş olduğu bildiriliyordu.

Burada 1936-1938 yılları arasında gerçekleştirilen ünlü Moskova duruşmalarından söz edilmektedir. Bu duruşmalarda çok sayıda eski komünist yargılandı ve hüküm giydi. Çoğu idam edildi ya

da sürgüne gönderildi. Görüldüğü gibi Ankara, Moskova durumalarına ilişkin olarak sessiz kalmaktan yanaydı. Moskova'nın hassâsiyeti benzer bir özenle karşılık bulmuştu.

Türk-Sovyet dostluğu gösterisi

Türkiye'de resmî Sovyet propagandasının dostâne bir şekilde ve karşılıklı olmak kaydıyla sürmekte olduğunu da biliyoruz. İçişleri Bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, 27 Ağustos 1938 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, karşılıklı propagandanın hangi esaslar dâhilinde yapılacağını şöyle haber veriyordu:

Sovyet Sefâreti, memleketlerinin kültürel ve iktisâdî inkişâfını [gelişmesini] göstermek üzere, *Ulus*'un cumartesi günleri çıkan ilâvesinden birinin buna tahsisini Hâriciye Vekâleti'mizden [Dışişleri Bakanlığı'ndan] ricâ etmişler ve bilmukabele [karşılığında] *İzvestia* veyâ *Pravda* gazetelerinde aynı sûrette neşriyatta bulunacaklarını bildirmişlerdir. Muvafık [uygun] gördüğünüz takdirde *Ulus*'un bir cumartesi ilâvesinin buna tahsis edilebileceğini...

Yazının CHP Genel Sekreterliği antetli kâğıda yazılmış olması da ilginçtir. Başbakanlık öneriyi olumlu karşılayacaktır. *Ulus* gazetesinin 1939 yılında yayınlanan ve İngiliz donanmasını öven ekinin de benzer bir gelişmenin sonucu olduğuna hükmetmek yanlış olmayacaktır.

İngiliz propaganda filmleri

İçişleri Bakanı Fâik Öztrak, 8 Ekim 1940 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda, İngiliz propaganda filmlerinden söz ediyordu:

Memleketimize ithâl edilmekte olan bâzı İngiliz harb havâdis [haber] filmlerinin kontrol heyetince yapılan tetkikâtı neticesinde; bunların bâzı kısımları çıkarılmak sûretiyle memleket dâhilinde gösterilmelerine müsaade edilmekte ise de, haddizatında propaganda mâhiyetinde bulunan bu filmlerin Alman ve İtalyanlar üzerinde menfî tesir [olumsuz etki] yapmaktan hâlî [geri] kalmadığı,

bunlardan bâzıları hakkında Hariciye Vekâleti nezdinde vâki olan teşebbüslerden [girişimlerden] anlaşılmıştı.

Bunun sonucunda Öztrak, Başbakanlıktan bu tür filmlerin denetim aşamasında tamâmen yasaklanmasının uygun olup olmadığını soruyordu:

Bu filmler, esâsen propaganda için yapılmış olduklarından, kontrol esnâsında diğer tarafı âşikâr sûrette rencide ettiği görünen kısımlar tayyedilmekle [kaldırmakla] berâber, mâhiyetleri tamâmen değişmemekte olduğundan, bunların kontrol esnâsında büsbütün men'î [yasaklanması] cihetine gidilmek muvafık [uygun] olup olmadığının iş'âr buyurulmasını...

Başbakanlık da, 7 Kasım 1940 târihinde kaleme aldığı yanıt yazısında, bu soruyu olumlu şekilde yanıtlayacaktır:

Memleketimize ithâl edilmekte olan bâzı İngiliz harb havâdis filmlerinden mevzuu itibâriyle Alman ve İtalyan hükûmetleri aleyhine hakâret ve ağır propagandayı hâvi olanlarının [içerenlerin] kontrol heyetince men edilmesi [yasaklanması] uygun görülmüştü.

Ankara'nın ittifak kararsızlığı

Yanıt yazısı her ne kadar bir ay kadar gecikmişse de, -bu durum bürokrasinin bir sonucu muydu, yoksa tartışmalı bir sürece mi işâret ediyordu, bilinmez- bu karârın, tam bu sırada Ankara'nın Batı ittifâkından ayrılmakta ve Almanya'ya yaklaşmakta olduğu bir sırada alınmasının sürpriz sayılmaması gerekir. Ankara, her ne kadar kâğıt üzerinde İngiliz ittifâkının üyesi dahi olsa, anlaşılıyor ki, müttefiğinin propagandasına pek de tahammül edebilecek durumda değildi artık... Alman ve İtalyan hükûmetlerinin girişimleri başarıya ulaşmıştı.

Sovyet propaganda filmi yasaklandı

İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında, 1943 yılının yaz aylarına gelindiğinde, Türk basınında müttefiklerin Ankara'ya yönelik ilgisizliği

ve anlayışsızlığı açıkça yazılıyordu. Unutulmasın ki, Adana görüşmelerinde Türkiye'nin savaşa katılması istenmiş; fakat İsmet İnönü, farklı gerekçelerle bu talebi yerine getirmek niyetinde olmadığını da göstermişti. Bu arada; Kızıl Ordu'nun askerî zaferlerinin ve başarılarının anlatıldığı sinema filmlerinin Sovyetler Birliği'nin İstanbul Konsoloslugu'nda gösterilmesine bile izin verilmemesi, Moskova'nın şikâyetine neden olacaktır.

Savaşın sonuna doğru değişen tavır

Savaşın sonlarına doğru durum elbette değişecektir. Basın ve Yayın Genel Müdürü Selim Sarper, 6 Eylül 1944 târihinde, Başbakanlığa yazdığı bir yazıda şöyle diyordu:

Yurdumuza ithâl olunan filmlerin halka gösterilmesinden önce yapılmakta olan kontrolde, yeni siyâsî durumumuza uygun düşecek prensiplerden hareket edilmesi için, kontrolden mesûl [sorumlu] olan dâirelerin salâhiyetli mümessilleri [yetkili temsilcileri] arasında bir görüşme yapılacağı şifâhen arz edilmişti. Bu kere, bir toplantıda; millî birlik aleyhine tevcih edilmiş propaganda mâhiyetinde olmayan ve yurdumuzun ahlâkî, içtimâî, iktisâdî ve siyâsî prensiplerine aykırı bulunmayan yabancı aktüalite filmleriyle mevzulu harb filmlerinin gösterilmesine müsaade olunmasının yüksek makamınıza arzına karar verilmiştir.

Yazının altına düşülen 11 Eylül 1944 târihli el yazısı nottan Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun da öneriyi uygun gördüğü ve onayladığı anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin politik yörüngesinde meydana gelen bütün değişimlerin derhâl bütün alanlara sirâyet ettiği açıkça görülmektedir. Anlaşılan müttefik savaş ve propaganda filmlerinin serbest bırakılmasına karar verilmişti. Ancak müttefik tanımından Amerikan, İngiliz ve Fransız filmlerini anlamak gerekir. Sovyet filmleri için bu geçerli değildi.

İNÖNÜ DEVRİ HARB TEDBİRİ: GELEN ECNEBİ ASKERSİZ GEZEMEZ

*Herhâlde uzun yıllar geçmiş olmalı aradan; Sümerbank'ın
1948 yılında basılmış, fakat savaş yıllarına âid bâzı
genelgelerini içeren bir kitabı sahafta bulup alalı... O
sıralarda Türkiye'ye gelen yabancıların uyması gereken
kuralların ayrıntılarını da burada buluyoruz işte...*

İkinci Dünyâ Savaşı'nda 1941 yılının kışı Türkiye için özellik-
le zorlu bir dönemeç olmuştu. Almanya, İtalya'ya destek olmak
amacıyla girdiği Balkan fethini tamamlamak üzereydi. Alman
tankları, Türkiye'nin Bulgaristan ve Yunanistan sınırında görü-
nüvermişti birdenbire... Bu fiilî durum, Almanya'nın Türkiye'nin
yeni "komşu"su olduğunu gösteriyordu. Alman ordusu, 6 Ni-

san sabahında Yugoslavya ile
Yunanistan'a girmeye başla-
mıştı bile... 1941'in ikinci yarısı
hayli zorlu geçecekti Ankara
için...

Türkiye önlem alıyor

Ankara, bunun üzerine,
daha önce Çakmak Hattı ola-
rak adlandırılan ve Trakya
sınırında kurduğu savunma
hattını geriye almaya karar
verdi. Alman ordusunun güç-
lü ve süratli tank saldırılarının

Basında savaş haberi...

Çakmak Hattı'nın tank engelleri karşısında erimeyeceği açıktı. Trakya'nın düz sahasında Alman tümenleri karşısında savunma savaşı yapmak güçtü; muhtemelen imkânsızdı.

Türk ordu birlikleri, esas olarak boğazın gerisine çekilmeye başladı. Asıl savunma mevzii olarak boğaz düşünülmüştü. Diğer yandan; Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan Meriç Nehri üzerindeki tüm köprüler havaya uçurulmuştu. Bu arada, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı, İstanbul'un boşaltılmasına karar vermişti. İstanbul'daki, Çanakkale'deki ve Trakya'daki vatandaşlar, arzu ederlerse, Anadolu'ya tanışabileceklerdi. Sıkıyönetim'in açıklaması şöyleydi:

"İstanbul'da oturan ve başka hiçbir işi ve gücü olmayıp da, aldığı tekâüt [emekli] maaşı ile geçinen"lerle savaş sırasında hizmet göremeyecek durumda olanlar, Ankara, İzmir, Erzurum dışında, istedikleri Anadolu şehirlerine, üstelik istedikleri yerin iskele ya da istasyonuna kadar devlete âid tren ve gemilerle ücretsiz olarak taşınabilecekler" di. İsteyen öğrenciler de yine Anadolu'da bir başka okula nakledilebileceklerdi.

Amaç, İstanbul'un olası bir savaşta sivil halkın birikiminden kurtarılmasıydı. Fakat bu sevkiyat projesi, güçlüklerle karşılaşacak ve başarılı da olamayacaktır. Bunun nedeni, nakil imkânının kısıtlı ve organizasyonun da yetersiz olmasıydı. Fakat söylentilerin de payı yok değildi: "Bâzı safdiller arasında gidenlerin güyâ üç seneden evvel avdetlerine [dönmelerine] müsaade edilmeyeceği gibi birtakım yalan şâyîâlar [söylentiler] çıkarılmıştı."

Ecnebilerin durumu ne olacak?

Savaş yıllarında Türkiye câsusların cirit attığı bir alandı. Ama dünyânın her yeri böyleydi zâten... Özellikle yabancıların Türkiye'deki faaliyetleri mercek altına alınmıştı. Savaşın çok yakın bir olasılık olması, ajanların faaliyetlerinin engellenmesi noktasında sıkı önlemlerin alınmasını gerektiriyordu. Konu, özellikle yabancılarla ilgiliydi.

Sümerbank

Sümerbank'ın 3 Ekim 1941 târîhli ve 96 sayılı genelgesinde; hükûmetin 31 Temmuz târîhli kararnâmesine atıfta bulunuluyor ve "Avrupa'dan Türkiye'ye gelecek ve Türkiye'den Avrupa'ya gidecek olan ecnebler hakkında"ki uygulamaya ilişkin bilgi veriliyordu. Buna göre; "Avrupa ile memleketimiz arasında kara ve demiryolu ile olan irtibâtın kesilmesi dolayısıyla, 1110 sayılı memnû [yasak] muntıklar kânununa tevfikân Avrupa'dan Türkiye'ye gelecek ve Türkiye'den Avrupa'ya gidecek olan ecnebler hakkında tatbik edilecek esaslara dâir Genelkurmay Başkanlığı'nın 3 Haziran 1941 târîh[li]" tezkeresi sonucunda;

a) Konsoloslar da dâhil olmak üzere Türkiye'de bulunan tüm ecneblerle Avrupa'dan Türkiye'ye gelecek bütün ecnebler, yanlarında I. Ordu Müfettişliği'nce bir veyâ birkaç tâne (ecneblerin kalabalığına göre) subay verilmek sûretiyle; Babaeski-İstanbul ve Edirne-Babaeski arasındaki muntıkada demiryolu ve kara yolundan istifâde edilerek seyahat edeceklerdir.

b) Avrupa'dan Türkiye'ye gelecek olan ecnebilere subaylar 10. Kolordu'ca hudutta kapı karakolunda tefrik edilecek [ayrılacak] ve Türkiye'den Avrupa'ya gidecek olan ecnebilere subaylar İstanbul Komutanlığı'nca İstanbul'da tefrik edilecek ve icâbında

subayların refâkatine Edirne veyâ İstanbul vilâyetinden miktârı kâfi jandarma da verilecektir.

c) Tâyin edilen bu istikâmette seyahat edecek olan ecnebler, İstanbul'da ve hudutta kapı karakolunda kendilerine tefrik edilecek subayın gelmesine kadar beklemek mecbûriyetinde olduklarından, bu bekleme keyfiyetini haddi asgariye indirmek için, Türkiye'ye gelecek ve Türkiye'den gidecek olan ecneblerin hareketleri iki gün evvelden Hâriciye Vekâleti tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilecektir.

d) Ecnebilere tefrik edilecek subaylar, ecneblerin bindikleri vagon, otomobil, otobüs ve kamyon içinde bulunacaklardır.

Seyahat yasakları başlıyor

a) 1. Ordu Müfettişliği'nin mâlûmâtı olmaksızın seyahate teşebbüs eden ecnebler; (1) Avrupa'dan gelirken hudutta kapı karakolu tarafından; (2) Türkiye'den Avrupa'ya giderken Sirkeci istasyonunda polis memurları tarafından seyahatleri men olunacak ve kendileri de polise sevk edilecektir.

b) Refâkatlerinde subay bulunmadığı hâlde seyahate teşebbüs etmiş olan ecnebler, civar köylerde dolaştıkları takdirde köy ihtiyar heyetleri veyâ jandarma karakolları tarafından derhâl seyahatleri men edilerek, en yakın jandarma karakolu vâsıtasıyla vilâyet polis müdürlüğüne teslim edileceklerdir.

Sümerbank reklâmı

c) Yanlarına subay tefrik edilerek seyahatlerine müsaade edilmiş olan bilumûm ecnebilerin (konsoloslar dâhil) sinema ve fotoğraf makinaları kullanmaları ve dürbünle civar arâziyi tetkik etmeleri; harita tatbik etmeleri, kroki yapmaları ve arâzi hakkında not almaları, kat'iyen memnûdur [yasaktır].

d) Makinalı vâsıtanın başka araba ve at gibi vâsıtalar veya kaya olarak seyahat memnûdur.

e) Trenlerin seyrüseferleri gece yapılacak ve tren münâkâlâtı [ulaşımı] otomobil seyahatlerine tahsis edilen günlere nazaran tanzim olunacaktır.

f) Karadan seyahat, haftada üç gün yapılacak ve bu günlerde hudûda gelecek veya İstanbul'dan hudûda gidecek vesâitin muayyen bir saatte topluca hareketleri usûl ittihaz edilecektir."

Yeni yasaklar da geliyor

21 Ekim târihli ve 107 sayılı genelgede ise konuyla ilgili yeni yasakların gündeme geldiğinden söz ediliyordu. Buna göre; "Avrupa ile münâkâlâtı temin edici trenler arasındaki ittisâl ve irtibâtı temin etmek üzere seyahat edecek olan ecnebiler, İstanbul ile Bulgar hudûdu arasında ve mütekâbilen Bulgar hudûdu ile İstanbul arasında yalnız demiryolu ile seyahat edebileceklerdi."

Bu trenlerin Uzunköprü ile sınır arasındaki kısmı yeniden işletmeye açılıncaya kadar, ecnebiler, Babaeski ile Kapıkule ve karşılıklı olarak Kapıkule ile Babaeski arasında karayolundan yararlanacaklardı. Fakat Trakya'da ecnebilerin karayolu ile seyahati yasaklanmıştı. Yalnız İstanbul ile Bulgar sınırı arasındaki karayolundan seyahate yalnız ve olağanüstü hâllerde hükûmetçe izin verilecekti.

Gerek kara ve gerekse demiryolu ile yapılacak seyahatlerde ecnebilerin dürbün, fotoğraf ve sinema alıcı film makinaları ve emsâlini kullanmaları, not almaları ve harita tatbik etmeleri yasaktı. Ecnebiler, kara yollarında ve trenlerde bu bakımdan ilgili memurlar tarafından alınacak önlemlere kesinlikle uymak zorundaydılar.

TÜRKİYE'Yİ İKİNCİ DÜNYÂ SAVAŞI'NDAN KURTARAN FORMÜL: İNGİLTERE İLE FRANSA İLE MÜTTEFİK OL... ALMANYA İLE ANLAŞMA İMZÂLA...

Pek çok kimse İkinci Dünyâ Savaşı yıllarını ekonomik ve sosyal güçlükler, karne, salgın hastalıklarla hatırlar; oysa, dış politikadaki zorluklar, en az bunlar kadar hayâtîydi.

Ankara'nın daha Atatürk'ün sağlığında 1930'lu yılların ortalarında başlayan İngiliz politikasına yönelik tercihi giderek belirginleşti. İsmet İnönü, cumhurbaşkanı seçildiğinde bir büyük savaşın yakında çıkabileceğini tahmin ediyordu. Bir savaş ânında Türkiye'nin güvenliğinin ancak İtalya ve müttefiki Almanya tarafından tehdit edilebileceği görüşündeydi. Bu tehdidi önlemek için Ankara'nın İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği grubuna katılması gerektiğini düşünüyordu.

İlk adım:

İngiltere ve Fransa ile ittifak

1939 yılının kış aylarında dış politikada izlenmesi gereken yol çok basit görünüyordu: Mihver'in, yâni Almanya ve İtalya'nın Avrupa'da ve Balkanlar'da yayılma arzularına karşı, Batılı müttefikler İngiltere ve Fransa ile Sovyetler Birliği'nin görünürde kurmaya çalıştıkları bloka katılmak ve blokun kurulmasına katkıda bulunmak...

Ağustos ayı sonlarında Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzâlanan saldırmazlık paktı sonucunda Türkiye'nin kurmaya çalıştığı ittifak sistemi tam ortasından ikiye ayrılmıştı: Bir yanda, Batılı müttefikler kalmıştı; diğer yanda ise Almanya ile anlaşmış görünen Sovyetler Birliği... İnönü yol ayrımındaydı: Ya şimdiye dek izlediği yönde devâm edecek ve Türkiye, Sovyetler Birliği olmaksızın Batılı müttefikler yanında yer alacak; ya Almanya ile olan anlaşmasına aldırmaksızın, Batılı müttefikler grubundan ayrılıp, Mihver'e yakın bir konuma geçmek anlamına gelecek şekilde Sovyetler Birliği ile bir ortaklığa girecek; ya da o zamâna dek olduğu gibi, herhangi bir askerî ittifâka girmeksizin, bağlantısızlığını korumaya devâm edecekti.

İnönü'nün bir karâra varması gerekiyordu, hem de âcilen... O, ilke olarak, Batılı müttefiklerin yanında yer almayı kabûl etti; bu yoldan geri dönülmeyecek ve Mihver tehdidine karşı Batılı müttefiklerin askerî desteğinin sağlanmasına çalışılacaktı. Ancak İnönü, Sovyetler Birliği ile ilişkilere de çok önem veriyordu. Müttefiklere katılırken Sovyetler Birliği'ni de tamâmen dışarıda bırakmak istemiyor; Moskova ile de bir anlaşma fırsatı yakalamaya çalışıyordu.

Perde açılırken...

Saraçoğlu, önce SSCB'ye gitti

Savaş başladıktan hemen sonra Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Sovyetler Birliği ile bu güç sorunları çözmek ve aslında Batılı müttefikleri değil de Mihver'i hedef alan bir askerî ittifak imzâlamak amacıyla Moskova'ya gitti. İnönü, Sovyetler Birliği ile anlaşmayı ve Moskova'nın Türkiye'nin de içinde bulunacağı Batı ittifâkı içinde yer almasını ümit ediyordu. Fakat Sovyetler Birliği, Türkiye'nin izlediği politikanın tam aksine, askerî ittifakın Mihvere değil de, Batılı müttefiklere karşı olmasında direnmekteydi. Ankara'nın ümidi suya düşmüştü. Bunun üzerine, Sovyetler Birliği ile olan ilişkilere âzamî itinâ göstermek kaydıyla, Ekim'de Türk-İngiliz-Fransız ittifâkı imzâlandı.

Türkiye saldırıya uğrarsa...

Antlaşmaya göre; Türkiye'nin bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması hâlinde, İngiltere ve Fransa, Türkiye'ye tüm olanaklarıyla yardım edecekti. Eğer İngiltere ve Fransa, bir Avrupa devleti tarafından Akdeniz'de savaşa yol açan bir saldırıya uğrarsa, bu kez Türkiye, bu devletlerin yanında savaşa katılacaktı. Fransa ve İngiltere, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantiler nedeni ile savaşa girdikleri takdirde, Türkiye, bu iki devlete tüm olanakları ile yardım edecekti.

Ancak eğer bu iki devlet, antlaşma hükümleri dışında kalan bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğrarsa, bu kez Türkiye savaşta tarafsız kalacaktı. Antlaşmanın can alıcı önemdeki protokol maddesi, askerî ittifak yükümlülüklerinin Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile bir çatışmaya hiçbir biçimde sürüklemeyeceğine ilişkin çekince ("Sovyet Çekincesi") idi.

Ve savaş başlıyor...

Almanya, Polonya'yı kısa zamanda yenilgiye uğrattı, ama asıl belirleyici savaş alanı Batı Cephesi'ndeydi. Kış ayları sâkin geçti ve Alman ordusu, birdenbire Nisan'da Danimarka ve Norveç'i işgâl etti. Bununla da kalmadı; Mayıs'ta Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a saldırdı ve bu topraklar üzerinden Fransa'ya girdi. Alman ordusu, Pâris önlerine geldiğinde; bu kez İtalya, müttefiklere karşı savaşa girdi.

İtalya'nın savaşa girişi Türk dış politikası açısından önemli bir kararı da gündeme getirmekteydi: İttifak antlaşmasına göre, Türkiye'nin müttefiklere askerî bakımdan yardım etmesi ve savaşa girmesi gerekmekteydi. Çünkü, savaş Akdeniz'e inmişti.

Hiç beklenmeyen gelişme...

Açıkkası Türkiye, hiç de beklemediği bir durumla karşı karşıya kalmıştı: İşin başında; yalnızca kendi güvenliğini sağlamak amacıyla müttefiklerin yanında yer almıştı. Bu ittifak Mihver'in Türkiye'ye saldırmasına engel olabilirdi; ya da hiç olmazsa bir

saldırı hâlinde, Türkiye, yalnız kalmayacak ve yanında müttefik askerî gücünü bulabilecekti. Hiç olmazsa Türk yöneticiler böyle düşünüyorlardı.

Ancak şimdi durum tamâmen ve tam aksi biçimde değişmişti: Türkiye, hiç de düşünmediği bir şeyi yapmak, askerî bakımdan yenilgiye uğrayan müttefikine yardım etmek zorunda kalıyordu. Bu da, savaşa girmek anlamına gelmekteydi.

İnönü, şimdi de ülkesinin aslında saldırıya uğramaktan kaçınmak için katıldığı bu anlaşma nedeniyle savaşa girmek zorunda kalmasından kaçınmak istiyordu; İnönü, savaşa girmeyi hiç düşünmemişti ve düşünmüyordu da... İnönü'nün politikasının hedefi, ülkeyi, her ne pahasına olursa olsun, savaştan uzak tutmaktı.

Ya Sovyetler bize saldırırsa...

Hedef bir kez saptandıktan sonra şimdi sıra, bu stratejik hedefi başarılı kılacak taktikler düzenlemekteydi. Savaşın ilk döneminde bu taktik, "Sovyet çekincesi" olarak belirlendi; müttefiklere, savaşın bu aşamasında Mihver'e savaş ilânının ülkeyi Sovyetler Birliği ile çatışmaya sokabileceği gerekçesi resmen iletildi.

İnönü, ülkesinin savaştan uzak kalabilmesinin, askerî güç merkezleri arasında denge politikası izlemekten geçtiğini düşünüyordu. Türkiye'nin coğrafi ve stratejik durumu, ona bu güç dengesi oyununu sürdürme fırsatını vermekteydi. Dolayısıyla İnönü, Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokabilmek için baskıda bulunan askerî bloka karşı, diğer blokun desteğini almak sûretiyle bu olanağı değerlendirmek istedi.

Türkiye, Almanları kışkırtmayarak durdurdu

Almanya, Fransa'dan sonra, 1941 yılının kış ve ilkbahar aylarında tüm Balkanlar'ı işgâl etti. Türkiye, İngiltere'ye karşı dış politikasını, savaşın bu döneminde bir müttefik olarak görevinin, Mihver'i kışkırtıcı davranışlardan ve Almanya ile bir askerî çatışmadan kaçınarak, Alman ordularını kendi sınırında durdurmak

ve bu sâyede de Alman ordusunun Orta Doğu yolunu tıkamak olduğu biçiminde savunmaktaydı.

Aslında İngiltere, müttefikine yardım edecek gücü olmadığından ve Türkiye'nin ağır baskı altında tamâmen Mihver etkisine girebileceği endişesinden dolayı, bu politikayı ehveni şer olarak kabûl etmek zorunda kalmıştı. Almanya da, o an için müttefiklerden koparak, kendisine karşı daha yumuşak bir dış politika izlemekte olan Türkiye'nin bu tutumu ile yetinebilmekteydi.

Birbirine geçen çıkarlar-anlaşmalar

Mart ayında Türk-Alman saldırmazlık paktının imzalanması için bir hayli yol da alınmıştı. Bu antlaşma ile cidden garipsenmesi gereken bir durum ortaya çıkmıştı: Şimdi Türkiye, Almanya ile savaşmakta olan İngiltere ile müttefikti; İngiltere'nin yakında müttefiki olacak olan Sovyetler Birliği ile arasında saldırmazlık paktı vardı ve nihâyet Almanya ile de bir saldırmazlık ve dostluk paktı imzâlamıştı. Bu karmaşık antlaşmalar zinciri içinde hangi antlaşmanın daha önce geldiği ya da gelmesi gerektiği sorusu ise, hukuksal değil, fakat tam anlamıyla siyâsal bir sorundu.

İkinci perde açılıyor:

Anlaşmadan Moskova da kaygı duyuyordu

Almanya'nın 1941 yılı Haziran ayında Sovyetler Birliği'ne saldırısı ile savaşın aldığı şekil temelden değişti. Türkiye de rahatladı: O zamâna dek derinden derine ciddî bir tehdit olarak görülen Alman-Sovyet işbirliği kuşku ve kaygısı kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. Ancak bu kez Türkiye'nin üzerindeki müttefik baskısı da arttı.

Müttefikler, Türkiye'nin bu sırada Almanya ile olan yakın ilişkilerini hoş karşılamıyorlardı. Hattâ Moskova, Almanya'ya o zamâna dek hiç görülmemiş ölçüde yakın olduğu izlenimini veren ve hattâ Almanya ile anlaşılan bir Türkiye'nin kendisine herhangi bir zamanda saldırabileceğini ya da Alman ordusuna transit geçiş izni dahi verebileceğini düşünerek tedirgin oluyordu.

Kısa zamanda Doğu Cephesi'nden ardı ardına gelmeye başlayan Alman askerî başarı haberleri, tabîî Türkiye'nin siyâsal tutumunu da derinden etkiledi. Unutulmasın ki, Alman-Sovyet savaşı, bir yönden de Türkiye'nin o zamâna dek müttefik baskılarına karşı kullandığı gerekçeyi, yâni "Sovyet çekincesi" gerekçesini ortadan kaldırıyordu. Kaldırıyordu, ama müttefiklerin de artık Türkiye'den savaşa girmesini talep edecek güçleri yoktu.

İngiltere ve Sovyetler Birliği, ancak kendi topraklarını savunabilecek durumdaydı; hattâ bu bile bir ölçüde kuşkulu görünüyordu. Onlar için Türkiye'nin Mihver'e daha fazla yaklaşmaması şimdilik yeterliydi. O zamâna dek Türkiye'nin Doğu Cephesi'nde güney sınırını güven altında tutması ile yetinebilen Berlin ise askerî gücünün ve başarılarının verdiği atılımla, artık bununla tatmin olmuyordu. Almanya, Türkiye'nin, askerî başarılarını görerek ve bundan etkilenerek, bir an önce kendi yanında savaşa girmesini ya da en azından kendisine askerî kolaylıklar sağlamasını istiyordu.

Ve son perde...

Alman ordularının gerek doğu ve gerek Kuzey Afrika Cephesi'nde yenilgiye uğraması, aynı zamanda ilk müttefik askerî başarılarının göstergesiydi. Bu kez, Doğu Cephesi'nde dönem boyunca geri çekilmek zorunda kalan Almanya, Türkiye'nin müttefik başarılarından ve Mihver'in yenilgisinden etkilenerek, müttefikler yanında savaşa girmesini engellemek amacı ile çaba harcayacak ve Türkiye'nin savaşa katılmayıp, Doğu Cephesi'nde hâlâ kendi güney sınırını güven altında tutmasını isteyecektir.

İngiltere, Sovyetler Birliği ve ABD ise, Türkiye'nin savaşın ilk ve ikinci döneminde ortaya koyduğu tezi, o dönemlerde ister istemez kabûllenmiş olmakla birlikte, askerî başarılarının verdiği güç ve hakla, Türkiye'nin söz konusu bu pasif rol ile yetinmesini artık kabûl etmeyeceklerdir.

Sovyetler Birliği, bu sırada Türkiye'nin müttefik olarak savaşa girmesini istemekte ve İngiltere de buna bir ölçüde katılmaktadır. ABD'nin tavrı ise, henüz belirgin değildir ve Türkiye'nin sıkboğaz

edilmesini istememektedir; ama o da, diğer müttefiklerinin taleplerine bir ölçüde katılmaktadır.

İnönü, savaşın son döneminde savaşa katılmaktan kaçınmak için müttefiklerin yoğun baskılarına karşı Mihver'in saldırı potansiyel ve olasılığını öne sürmekte ve bir müttefik olarak ülkesinin görevinin hâlâ Alman ordusuna Orta Doğu'nun yolunu tıkmak olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, İnönü'nün bir önemli talebi daha vardı: Müttefiklerin söz verdikleri, fakat askerî güçsüzlükleri nedeni ile, o âna değin geniş ölçüde yerine getiremedikleri askerî yardımı sürekli olarak gündemde tutmaktadır.

İnönü, bu kez de müttefikler arasında belirginleşen görüş ayrılıklarını kendi lehine değerlendirmeye çalıştı. İngiltere'nin savaşa bir an önce girilmesi yolundaki talebi, artık ne ABD, ne de Sovyetler Birliği tarafından tam anlamıyla destekleniyordu. Bu karşıtlığı değerlendirmek isteyen İnönü, İngiltere ile ABD'yi karşı karşıya getirdi. Böylece denge politikası, müttefik güçler içindeki ayrılıktan yararlanılarak sürdürüldü. Başarılı da olundu. Türkiye, savaşa girmekten ve muhtemelen işgâl tehlikesinden kurtulmuştu.

İSTANBUL RUM CEMAATİNİN 70 YIL ÖNCEKİ ŞİKÂyetLERİ

*Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü'nün görevlerinden biri de,
yurt içinde çıkan gazete ve dergileri gözden geçirmek ve
Başbakanlığı bilgilendirmektir.*

*Öyle görülüyor ki, gayrimüslim cemaatlerin
basını da bu gözlemden kurtulamamıştı.*

Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü, tek-partili rejimin değişmesinden sonra da kendisine verilmiş eski görevlerine devâm ediyor ve basını taramayı sürdürüyordu. O kadar ki; İstanbul'da yayınlanan bâzı Rumca gazeteler de bu ilgiden yoksun kalmamışlardı. Maalesef gayrimüslim basının târihi hemen hemen hiç ele alınmadığından; o alanı pek de bilemiyoruz.

“Ekaliyetler ve uydurmalar”

1946 yılının Temmuz ayında; ilgili müdürlük, İstanbul'da yayınlanan *Metarrithmisis* adlı Rumca gazetenin Haziran ayında yayınlanmış dört yazısını masaya yatırmış gibi görünüyordu. Buna yine İstanbul'da yayın hayatına devâm eden Rumca *Apoyevmatini* gazetesini de eklemek gerekir. Onun da Haziran ayındaki iki sayısı gözden geçirilmişti.

Adı geçen ilk gazete; avukat Vladimir Mirmiroğlu'nun *Dervişler* adlı eserini “methediyor”du. Bu kitap, 1940 yılında Atina'da basılmıştı. Mirmiroğlu, Fener Rum Patrikhanesi'nin hukuk müşaviriydi. Yazıda; yazarın “bu koca eserinde; Kur'an'ın uydurma olduğunu; eskiden Türklerin Anadolu'da ekaliyet [azınlık] hâlinde yaşadıklarını; Anadolu'da Türkçe konuşmanın tuhaf sayıldığını;

velhâsıl Türklerin gayri mütecanis bir millet olduklarını iddiâ" ettiği belirtiliyordu.

Bu kadarla da yetinilmemiş; gazete, "avukat Mirmiroğlu'nun Fener Patrihnesi tarafından kendisine verilmiş olan "yüce hatip" payesini tamamiyle hak etmiş olduğunu da yazmıştı.

Bu arada eklemeliyim ki, Murat Bardakçı'nın *Prangalı Kitaplar* (Habertürk; 13 Haziran 2011) yazısından; bir zamanlar Türk Tarih Kurumu'nun Mirmiroğlu'na da çeviri işleri verdiğini; fakat bu çevirilerin hiçbir zaman yayınlanmadığını öğreniyoruz!

Papa Eftim'in kilisesi

Yine aynı gazetede; Papa Eftim'in kilisesinden de söz edilmişti. Buna göre; gazete, bu kiliseyi ve Papa Eftim'i sert şekilde eleştiriyordu. Gazete şöyle yazmıştı: "Hemşerileri mübadele ile Yunanistan'a sevk edildikten sonra İstanbul'a gelen Keskinli papaz; patrikhaneye tecavüz ettiğinden dolayı, ruhani sıfatını kaybetmişti.

Papa Eftim'in mezarı

Bundan sonra aklını başına toplaması lâzım gelirken; Galata'da bulunan iki Rum kilisesini işgal ve zapt etmiştir. Bu sûretle kurduğu Türk Ortodoks kilisesinin mensupları kendi aile efradından ibarettir. Eftim Karahisaridis rahip olmadığı gibi, Hristiyan ve Ortodoks da değildir. Bu kiliselerin Rum cemaatine iadesini ve Eftim Karahisaridis'in bize ait olan kiliselerden uzaklaştırılmasını sayın cumhuriyet hükûmetimizden bekleriz."

Balıkli Hastanesi:

Rum cemaatinin şükran duyguları

Yine aynı gazetede; Balıklı Rum Hastanesi'yle ilgili olarak da şikâyetler vardı. Târihi çok eskilere kadar uzanan ve bugün de hizmet vermeye devâm eden bu hastane, Rum cemaatine âiddir ve 1753 yılında kurulmuştur. Şimdi de bu şikâyetlere bir bakalım:

Öteden beri Rum cemaatini alâkadar eden meselelerle meşgul oluyoruz. Tek müteveli [eski CHP milletvekili] İstamat Özdamar sayesinde Balıklı hastaneleri eski mevkiini kaybetmiştir. Sayın hükümetimiz yılda 35-50 bin liralık yardımı yapmasaydı; şimdiye kadar çoktan kapıları kapanmış olurdu. İstamat Özdamar, hastaneden çekilmek üzere emir aldığı halde; birkaç gün tereddüt içinde kalmış ve ancak dün sabah [27 Haziran 1946] istifasını vermiştir.

Bu vesile ile gazetelere bir beyanname yollayan İstamat Özdamar, kendisini adeta bir veli nimet olarak takdim etmektedir. Halbuki Balıklı Hastanesi'nin ne hâle geldiğini herkes bilir. Özdamar'ın istifası bütün Rumları memnun etmiştir. Balıklı, dünden itibaren Rumlara teslim edilmiştir. Haklı şikâyetlerini dinleyen hükûmetimiz ve bu meselenin hâllinde az gayret göstermeyen [Cumhuriyet] Halk Partisi'ne karşı Rumlar şükran borçludurlar.

Gazetenin bu kez iktidarı destekliyor olması; başkaca şikâyeti olmadığı anlamına gelmiyordu elbette... Aksine gazete, Papa Eftim'e verilmiş olan kiliselerin iadesinde ısrarlıydı.

Balıklı Rum Hastanesi

Bir başka Rumca gazetede de; *Apoyevmatini* gazetesinde; aynı şekilde Özdamar'ın istifasının uyandırdığı memnuniyet açıklanıyordu. Haberde şöyle deniyordu:

Bu haberden sonra bütün Rumlar geniş bir nefes almışlardır. Gerek hükûmet ve gerekse [Cumhuriyet] Halk Partisi, bu meselede Rumların haklı olduklarına kanaat getirmişler ve tek mütevellîye çekilmesini ısrar etmişlerdir. İşin bu neticeye varacağını, daha geçen haftadan okurlarıma bildirmiştik; hükûmete teşekkürlerimizle minnettarlığımızı art ederiz.

İstamat Özdamar'a tepki

Apoyevmatini gazetesi; Özdamar'ın kamuoyuna açıklamasından hemen sonra; bu kez de ona yanıt verme gereğini duymuştu. Gazete, Özdamar'a hitaben kaleme aldığı beyannamesinde şöyle diyordu:

Kötü söz söylemektense, susmak hayırlıdır derler. Bay Özdamar; kendi arzularıyla çekildiğini söylerken, bizi çok saf zannetmektedir. Kendisini istifaya mecbur edenlerin hükûmetle [Cumhuriyet]

Halk Partisi olduğunu hepimiz biliriz. İstamat Özdamar, Balıklı Hastanesi'ni insanî bir duygu ile idare ettiğini ve bu duygu ile bu işi üstüne aldığını iddia etmektedir. Halbuki aldığı bol maaş meydandadır.

Hesaplarının ve yaptığı işlerin meydanda olduğunu söylüyor; bunları murakıplar tetkik edeceklerinden, biz şimdiden bir şey söyleyemeyiz. Özdamar'ın sözlerine yalnız safdiller kanabilirler. Bay Özdamar; dışarıdan dahi hastaneye yardım etmeyi bir borç bildiğini söylüyor. Onun yardımı eksik olsun...

Bu târihte Rumca gazetelerin hayli cesur bir tonda yayın yapabilmeleri şaşırtıcı sayılamaz. İkinci Dünyâ Savaşı'ndan sonra yeni siyâsî iklimde ve Türkiye'nin içine girdiği yeni dış politika sürecinde, bu tutum beklenirdi. Diğer yandan; gayrimüslimlerin 1946 sonrasındaki seçimlerde CHP'yi değil de; daha ziyade DP'yi destekledikleri de hatırlanmalıdır.

Balıklı Rum Hastanesi örneği, tek başına, tek-parti rejiminin Rum cemaatini temsilen aslında onu hiçbir şekilde temsil etmeyecek bir ismi desteklemiş olduğunu bize göstermektedir. Öyle görülüyor ki, Özdamar, cemaat içinde "işbirlikçi" olarak algılanmıştı. Dahası; yetkilerini suistimal ettiği de ileri sürülüyordu.

Basın târihimiz zâten çok cılız kaldı. Bir de bunun üstüne gayrimüslim cemaat yayınlarının târihi var. Bu alanda da henüz yeterli araştırmadan yoksunuz. Belki de bu küçük ipuçları, bu konuda araştırma yapacaklara bir kapı açar diye ümit ediyorum.

İstamat Özdamar

İstamat Özdamar, 1935 yılında yapılan seçimde; gayrimüslim azınlıklardan milletvekili seçilmesi yolunda CHP'nin aldığı bir kararla, CHP Eskişehir milletvekili seçildi ve 1946 yılına kadar da milletvekili olarak kaldı. Özdamar, Rum Ortodoks cemaatinin temsilcisi olarak seçilmişti; fakat Papa Eftim'in Türk Ortodoks kilisesinin de üyesiydi. Onun seçiminde zâten bu önemli bir etken

olmuştu. Kendisi aslen Bodrumluydu. Hukuk okumuş ve avukat olmuştu. 1962 yılında ölmüştür.

“Azınlık vakıfları”

Tek-parti döneminde gayrimüslim azınlık vakıflarının içinde bulundukları güçlükleri biliyoruz. Hattâ bu sorunlar ve sıkıntılar, günümüze kadar intikâl etmiştir. Günümüzde pek çok gayrimüslim vakfa, önceden sahibi oldukları malların iadesi süreci, tek-parti döneminin bu uygulamasıyla yakından ilgilidir. Ne var ki sorun tamamen çözülebilmiş değildir. Nitekim günlük basında bu sorunun değişik boyutlarını hâlâ izlemeye devâm ediyoruz.

Türk Ortodoks Kilisesi

RİZÂ NUR'UN CENÂZE MASRAFINI KİM ÖDEDİ?

Bâzıları Rızâ Nur'un hâlâ Nurculuğun kurucusu olduğunu sanadursun; gerçekte Türk milliyetçiliğinin önde gelen bir isminin 1960 sonrasında ortaya çıkan anıları yüzünden sansasyonel bir kişilik hâline geldiğini biliyoruz.

*Acaba öldüğünde cenâze masrafını
ödeyen de biliyor muyuz?*

Belki bilen vardır; ama ben yeni öğrendiğim için sizinle paylaşmaya karar verdim. Burada Rızâ Nur'un hiç olmazsa Türkiye'ye dönüşünden sonraki siyâsal faaliyetinden kısaca bahsetmeme izin veriniz...

Rızâ Nur

Rızâ Nur, 8 Mayıs 1942 târihinde *Tanrıdağ* dergisinin ilk sayısını yayınlamıştı. Tanrıdağ, "ilmî, edebî, Türkçü" bir dergi idi; derginin alt başlığında ise, "bu Türklerin dergisidir; haftalık Türkçü dergi" yazıyordu. Bu sırada Türkiye'de Türkçü ve Tûrancı yayınlar hızla çoğalmıştı. Derginin sâhibi ve genel yayın yönetmeni Rızâ Nur idi. Nejdet Sancar, Hüseyin Nâmık Orkun, Fethi Tevetoğlu, Hasan Ferit Cansever ve Nihâl Atsız da yazarlar arasındaydı.

"Türk Nasyonalizmi"

Rızâ Nur, dergisinin ilk sayısında bu konuda şunları yazmıştı:

Bugün Türkiye’de fikren üç esaslı Türk milliyetçiliği vardır: 1) Tûrancılık; 2) Türkçülük; 3) Anadoluculuk... Birinci(si); Tûrancılık, Türk, Fin, Macar gibi bütün Tûran nesillerini çerçevesi içine alır; fakat şunu da unutmamalı ki, asıl “Tûran” adı, menşesindeki ana-vatanı olan Orta Asya Türk yurdudur.

Rızâ Nur’a göre, bu görüş artık bu anlamını yitirmişti ve Türkçülükle kaynaşmaya başlamıştı. Rızâ Nur şöyle yazıyordu: “İkinci(si), ‘Türkçülük’, bütün Türkleri kadrosu içine alır.” “Üçüncüsü, Anadoluculuk’, pek infiratçı olup, Anadolu Türklerinden başka Türkü kabûl etmez; sâde Anadolu Türklerine münhasırdır.” Rızâ Nur, şu kanaatteydi: “En geç, diri, bir durmuş, igesi (hayattar) fikir varsa, ırkçı Türkçülüktür.”

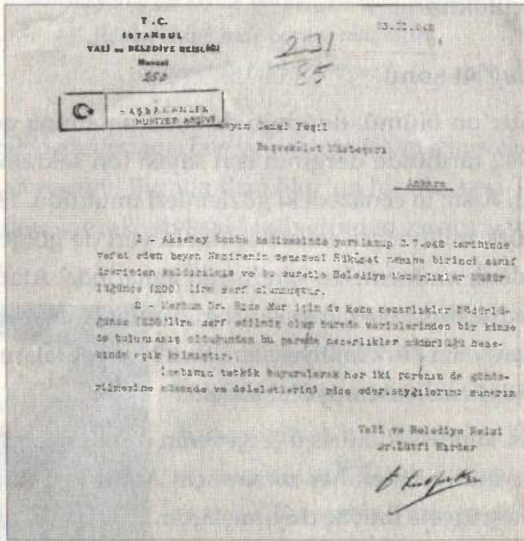
Tanrıdağ’ın sonu

Rızâ Nur’un ölümü, derginin de sonu anlamına geliyordu; 4 Eylül 1942 târihinde derginin son sayısı (on sekizinci sayısı) yayınlandı. Atsız’ın cenâzedeki gözlemleri unutuldu. Hattâ Rızâ Nur’un Türk milliyetçi hareketi içindeki yeri de gölgede kaldı. Bunun nedeni, muhtemelen kendisinin anılarında, Atatürk’e yönelik düpedüz hakârete varan satırları olabilir. Anılarının ortaya çıkmasından sonra Türk milliyetçileri, Rızâ Nur ile aralarına mesâfe koymak ihtiyâcını hissetmiş olabilirler.

Nihâyet, kendisi Atatürkçü çerçevenin dışında kalmıştı; oysa, Türkiye’de milliyetçiler, her zaman için Atatürkçü düşüncenin yarattığı meşrûiyete ihtiyaç duymuşlardır. O kadar ki, ırkçılık ve Tûrancılık, onlara göre, Atatürk milliyetçiliğinin zâten vazgeçilmez ögesi idi. Rızâ Nur’un Atatürk dönemine ve bizzat Atatürk’e yönelttiği sert eleştiriler, onun milliyetçiler arasındaki prestijine darbe vurmuş olmalıdır. Türk milliyetçilerinin onun bu “günâhı”nı savunmak zorunda kalmamak istemeleri anlaşılabilir bir politik pozisyonudur. Ancak, Türk milliyetçiliğin târihini yazmak isteyenler, Rızâ Nur’u görmezden gelmemelidir. Târih, başka bir şeydir; politika bambaşka bir şey...

Rızâ Nur'un vârisleri bulunamadı: Cenâze masrafını devlet ödedi

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulduğum bir belge, bu sorunun yanıtını da içermektedir. İstanbul Vâli ve Belediye Başkanı Lütfi Kırdar, 23 Kasım 1942 târihinde Başbakanlık Müsteşarı Cemâl Yeşil'e yazdığı bir yazıda; “merhum Dr. Rızâ Nur için de kezâ mezarlıklar müdürlüğünce 238 Lira sarf edilmiş olup, burada varislerinden bir kimse de bulunmamış olduğundan, bu para da mezarlıklar müdürlüğü hesâbında açık kalmıştır. İcâbının tetkik buyurularak, her iki paranın da gönderilmesine müsaade ve delâletlerini ricâ eder, saygılar sunarım” diyordu.

İstanbul Vâililiği'nin yazısı

Yazıda söz konusu edilen “her iki para”nın ne olduğunu merâk eden okuyuculara da bilgi vermek isterim... Yazının başında, diğer bir cenâzeye daha değiniliyordu: “Aksaray bomba hâdisesinde yaralanıp, 2 Temmuz 1942 târihinde vefât eden bayan Nazire'nin cenâzesi, hükûmet nâmına birinci sınıf üzerinden kaldırılmış ve

bu sûretle belediye mezarlıklar müdürlüğünce 200 lira sarf olunmuştur.”

Cenazede bile sınıf ayrımının yapıldığını öğrendiğimiz bu hesâba göre, Rızâ Nur’un cenâzesi de birinci sınıf kalkmış olmalıdır. En azından harcanan miktâra bakarak bunu söyleyebiliriz!

(Merâk edenler için özel not: Aksaray’a yanlışlıkla düşen bomba, birkaç kişinin ölümüne ve yaralanmasına neden olmuştu. Gâlibâ Yavuz’un bir tatbikâtı sırasında yanlış ateşlenen bir top mermisi, Aksaray’ın göbeğine isâbet etmişti.)

Atsız’ın kaleminden cenâze töreni

1938’de Türkiye’ye dönüp, Taksim’de bir kirâ apartmanında oturmaya başladı. Bu üç odalı mütevâzi dairede dört yıl kadar yaşadı. Merhum Refik Saydam’ın yardımıyla tedâhülde kalmış olan üç yıllık tekâüt maaşını aldıktan sonra, *Tanrıdağ* dergisini çıkararak, memlekete son bir hizmet daha yapmak istedi. Bu iş, onu fazla yordu ve çok üzdü. Diğer birtakım hâdiseler de buna eklenince, ölüm kendisine daha çabuk geldi. 7 Eylül’ü 8 Eylül’e bağlayan gece, gece yarısından beş dakika sonra, kendisinde bir fenâlık duyarak uyandı. Aynı apartmanda oturan ahhâbı doktor Semih Sümerman hemen gelerek, bir iğne yaptıysa da, iş işten geçmişti. Ağzından kan geliyordu. Gece yarısını yirmi dakika geçerken artık Rızâ Nur yaşıyordu.

Onun hakiki dostları, ölümünü pek geç haber aldılar. Biz 8 Eylül’de kendisini Beyoğlu Hastanesi’nin bir kıyısında tabuta konmuş olarak bulduğumuz zaman şaşırdık. Yanında kimse yoktu. Onu bir kalabalığın ortasında mı bulacağımızı umuyorduk, bilmem... Çok hazin ve çok mânâlı bir yalnızlığın içinde Rızâ Nur, ertesi günü ikindiye kadar orada yattı. Belki bu, onun toprak üzerindeki ilk rahat yatışıydı. Ömrünün yirmi yılı, yâni üçte biri, gurbette geçen Rızâ Nur, hapislere atılan Rızâ Nur, belki artık dinlenecekti.

9 Eylül günü öğleden sonra Beyoğlu Hastanesi’ne tek tük vefâlı kalp sâhipleri gelmeye başladı. Rızâ Nur’un yaşıt akranları arasında birkaç üniversite ve lise talebesi de bulunuyordu. Çoğu birbirini tanımayan bu insanlar, burada hangi duygu ile birleşmişlerdi? Şu iki Azerbaycanlı ve şu tek Türkistanlı burada ne arıyordu? Burada

resmiyet ve gösteriş bağları yoktu. Burada bir tek bağ vardı. O da Türk ırkının ve kanının bağı idi. Manzaranın en hazin tarafı, birtakım yaşlı insanların gelip, hissiz ve mütevekkil beklemeleri idi. Türk milletinin tevâzuuna pek yakışan asker kumaşından elbise giymiş olan yarbay rütbesindeki şu ak saçlı askerî doktor kimdi? Niçin bu kadar sessiz ve durgundu? Rızâ Nur'un eski bir dostu olduğunu bildiğim şu yaşlı eczacı ne zaman gelmişti ve neden onun sükûtu, en belâgatli bir hitâbet kadar tesirliydi? Burada her şey hazindi.

Doktor Mazhar Osman'ın büyük bir değerbilirlikle gönderdiği çelenk, dışarı Türklerinin çelengi, Ülkü ve Arkadaş Basımevleri sâhiplerinin sessizce gelişleri, liseli, üniversiteli, güzel sanatlı, eski elçi, eski başkonsolos, eski paşa, profesör; bana hep hazin ve mânâlı geliyordu. Daha tanımadığım birçok dostları, bu hazin manzaraya daha çok hüznün katıyordu. Gençler, Rızâ Nur'un tabutunu Türk bayrağına sardılar. Teşvikiye câmisinden Harbiye'ye kadar eller üstünde gelen Rızâ Nur'un bütün hayâtında olduğu gibi ölümünden sonra da yüreği mi kanıyordu? Değilse, tabuttan aşağı sızan o kan damlaları neydi?

Tulgalı on polis, tabutun iki yanında yürüyor, Riyâseti Cumhuriyet ve İstanbul vâlisi de arkasından geliyordu. Bu hazin alay, Harbiye'ye kadar yavaş yavaş geldi. Sonra mezara doğru hızlı bir gidiş başladı. Cenâze arabasının arkasından giden iki otobüs ve birkaç otomobil; Peyâmi Safa'nın bahsettiği iki üç mangayı götürürken, yanlış bir tesâdüfle Bayezit'ta toplanmış olan diğer bir iki manga da orada boşuna beklediler. O "makberin yolunu gösteren tabut, yürüyen bir heykel olan tabut, o dilsiz ve sağır hatip" arkasında bir avuç insanla mezara doğru koşuyordu.

Hiçbir gömme töreni bu kadar sâde ve samimi olmamıştır. O gün hâfızaların seslerinde yanık bir edâ mı vardı, göğün bulutlu ve serin havası mı elemliydi? Her hâlde bir başkalık gönüllere kadar işliyordu. Mezar kapanırken, oradakilerin hepsinin gözleri yaşlıydı. Etrafta çevre çevre kardeşi, Ebüzziyâ Velid, avukat Mehmet Ali, Orhan Seyfi [Orhon], Yusuf Ziyâ, Hilmi Ziyâ, Peyâmi Safa, eski Sivas mebusu Rasim, avukat İffet, İsmet Râsin, Azerbaycanlı Sâdık ve Ali Ekber, Türkistanlı İlhan, Ülkü Basımevi sâhibi Muharrem, Arkadaş Basımevi sâhibi Şemseddin, doktor Mustafa Hakkı Akan-sel, doktor İzzettin Şadan, eski elçi Tefvik Kâmil, Şeyhislâmzâde

Muhtar, eczâcî Vedat, eski başkonsolos Fahrettin Hayri Beğler; edebiyat, tıp, mimârî ve lise talebeleri, tanımadığım vefâkâr arkadaşlar ve gençler, nihâyet oradaki tek kadın Tolunay Atsız, sessiz duruyorlardı. Mezar kapandıktan sonra o yaşlı dost, o candan insan irticâlen, “Büyük Türk Rızâ Nur, bütün hayâtında dimdik kalan, kanaatlerini her yerde açıkça söyleyerek nikbetlere katlanan büyük Türk Rızâ Nur, Türk milletin nûru Rızâ Nur” için ne güzel sözler söyledi. Bugünkü tenhâlıktan yarın bu kabri bir ziyâretgâh hâline getirecek kalabalıklar doğacağını anlattı. Sonra gökten birkaç damla yağmur düştü ve biz, ölen değil, vatan topraklarına karışan Rızâ Nur’u orada yalnız bıraktık. (Atsız, *Çınaraltı* dergisi; Sayı: 52; 19 Eylül 1942).

Rızâ Nur’un mezarı

İTTİHAT VE TERAKKİ GAZETECİLİĞİNDEN SAKINCALI YAZARLIĞA: HÜSEYİN CÂHİT YALÇIN'IN SIRA DIŞI PORTRESİ

Hüseyin Câhit Yalçın, uzun ömründe başından çok şey geçmiş bir gazetecidir. Siyâsî duruşu ise, dönemden döneme değişim geçirmiştir. İttihatçılıktan Atatürk'e muhalefete, oradan yeniden CHP'ye geçiş yapmıştır. İz bırakmış bir yazardır.

Hüseyin Câhit Yalçın'ın yazdığı gibi, aslında kendisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan "Millî Mücadele'nin şefi", gerçekten de "en sâdık, en fedâkâr mâiyetini İttihatçılar arasında buldu." Ancak "şef" in mâiyeti arasında Yalçın bulunmuyordu!

Yalçın çoktan tasfiye edilmişti

Yalçın, mütârekede Malta'dan dönüşünde İstanbul'da yeniden gazeteciliğe başladı. Kısa zamanda da Ankara Hükûmeti'ne muhalefeti ile tanındı. Takriri Sükûn Kânunu'ndan sonra Yalçın'ın *Tanin* gazetesi de, 17 Nisan 1925 târihinde kapatıldı. Hatırlanmalıdır ki, bu gazete, döneminde İttihat ve Terakki'nin yayın organıydı.

Cumhuriyet'in ilânına ve hilâfetin kaldırılmasına karşı tavır almış olan Yalçın, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve Çorum'da süresiz sürgün cezâsına çarptırıldı. Yalçın, henüz Çorum'da iken, bu kez de İzmir suikâstı dâvâsıyla ilgili görülerek, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve beraat etti. Yasa de-

ğişikliği ve biraz da siyâsî uzlaşmanın sonucunda, Çorum sürgünlüğü sona erdi ve Yalçın yeniden İstanbul'a dönebildi. Ancak yazı hayâtına devâm edebilmesi siyâsî bakımdan artık mümkün değildi.

Tek-parti rejiminde ayakta kalabilmek: Gümrük komisyonculuğu

Yalçın, bu aşamada basın hayâtından tamâmen çekilmek zorunda kalacaktır. Önce roman tercüme etti. İsmâil Müştak'la birlikte gümrük komisyonculuğu yaptı. Geçimini sağlamak için "üniversitede serbest bir demokrasi kürsüsü" istedi. Ancak talebi, dönemin Millî Eğitim Bakanı tarafından "profesörlere verilen maaşa lâayık olmadığı" gerekçesiyle reddedildi. İdâdî mektebi müdürlüğü talebi de yine aynı âkıbete uğradı. Ancak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aracılığıyla Yalçın'ın durumundan haberdâr kılınan Başbakan İsmet İnönü, onu Türkiye Sanâyi ve Maadin Bankası yönetim kurulu başkanlığına getirdi. Bu bilgiler, Rauf Mutluay tarafından yayına hazırlanan Yalçın'ın siyâsal anılarında yer alıyor.

Yok öyle kolay bir hayat...

Ataması, siyâsî soruna yol açtı

Ancak bu son bilginin ayrıntıları tahkike muhtaç: Bu banka, 1925 yılında kurulmuş ve 1932 yılında Türkiye Sanâyi Kredi Bankası'na dönüşmüştü. Elimizdeki bir belge, bu atamanın siyâsî sorunlara yol açtığını gösteriyor. Yalçın, anlaşılan gerçekten de hükûmet tarafından 1932 yılında yeni kurulmakta olan Türkiye Sanâyi Kredi Bankası İdâre Meclisi'ne üye olarak atanmak istenmişti. Fakat bu atamanın gerçekleşip gerçekleşmediğini tam olarak saptayamadım. Yalçın, anılarında görevlendirilmiş olduğunu yazdığına göre, öyle olmuş olmalıdır.

Yalçın'ın İsmet Paşa'ya teşekkür mektubu

Elimizdeki belge, Yalçın'ın Başbakan İsmet Paşa'ya yazdığı kişisel mektuptur. 22 Şubat 1933 târîhli mektubunda Yalçın, atamaya ilişkin olarak şöyle diyordu:

Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine, 22 Şubat 1933

Muhterem Paşa Hazretleri,

Yeni teşekkül eden [Türkiye] Sanâyi Kredi Bankası İdâre Meclisi âzâlıkları için Heyeti Vekile’ce kararlaştırılan iki namzetlikten bendenize âid olanın Reisicumhur Hazretleri tarafından tasdik buyurulmamakta olduğunu duydum.

Bu muamelenin zâtı devletlerini ne kadar üzeceğini tamâmile müdririm. Bana karşı göstermekte olduğunuz civanmerdâne ve insanca hareketlerin, sizin için bir can sıkıntısı menbâi olmasına meydan bırakırsam, kendimi affedemem. İşin zâtı devletlerinde en kolay ve üzüntüsüz şekli ne ise, onu tercihte hiç tereddüt buyurmamanızı bilhassa istirhâm etmeyi, bu gibi hâdiselerle sarsılmasına imkân olmayan hürmet ve şükran hislerimin icâbâtından telâkki ederek, tâzimlerimi arz eylerim, efendim hazretleri...

Hüseyin Câhit

[imzâ: Câhit]

Mektubun alt kısmında yer alan paraftan, metnin bizzat Başbakan İsmet Paşa tarafından okunduğu anlaşılmaktadır. Başbakan, mektubun altına kendi el yazısıyla “R[eisi]C[umhur] H[a]z[retleri] ile görüşeceğim. Kendisine cevap vereceğim.” notunu düşmüştür. Ancak bu mektubun etkisini ve sonucunu bilemiyoruz. Yalçın, Başbakan tarafından himâye edilmek istenmekte, fakat Cumhurbaşkanı aksi görüşü savunmaktadır. Anlaşılan Başbakan, bu görüş ayrılığında bir şekilde ağır basmış olmalıdır.

Görevinden kovulan Yalçın...

İşinden Atatürk’ün emriyle atıldı

Fakat Yalçın’ın bu görevi kısa sürdü. Birinci Türk Dil Kurultayı’nda dilde reform görüşünü ılımlı bir biçimde eleştirince, “Atatürk’ün emri ile” işinden atıldı. Haftalık *Yedigün* dergisine politika hâricinde yazılar yazdı. *Akşam* gazetesinde de (Akşamcı) müstear imzâsıyla günlük fıkralar... Ancak bu da uzun sürmeyecektir. İstanbul Belediyesi’nin uygulamalarına ilişkin bir eleştiri

yazısı, İstanbul vâlisi ve belediye başkanı Muhiddin Üstündağ ile mahkemelik olmasını gerektirince, Yalçın *Akşam*’daki yazılarına son vermek zorunda kalacaktır.

Yalçın’ın başını derde sokacak olan “Biriken Para” adlı yazısı üzerine, Üstündağ, değişik gazetelere birer mektup göndererek, yazının sâhibi olduğunu iddiâ ettiği Yalçın’ın siyâsî kişiliğine ve kimliğine dikkat çekince; Yalçın, Üstündağ hakkında hakâret dâvâsı açmıştı. Üstündağ da, Yalçın aleyhine açtığı bir hakâret dâvâsı ile mukâbelede bulunmuştu. Yalçın, yıllar sonra, ama Üstündağ hâlâ vâli, belediye başkanı ve CHP İstanbul il başkanı iken, dâvâ nede niyle mahkemede yaptığı savunmanın tamâmını kendisinin o sırada yayınlamakta olduğu *Fikir Hareketleri* dergisinde yayınlacaktır.

Sonunda Yalçın, Üstündağ âilesinden gelen ricâ üzerine dâvâdan ve tazminat talebinden “kayıtsız şartsız” vazgeçtiğini belirten bir dilekçeyi mahkemeye sunacaktır. Yalçın, Üstündağ’ın aleyhine açtığı hakâret dâvâsındansa beraat edecektir.

Dâvânın üzerinden yıllar geçtikten sonra devir değişecek, İstanbul vâlisi ve belediye başkanı, CHP İstanbul il başkanı Muhiddin Üstündağ, 1 Aralık 1938 târihinde yâni Atatürk’ün ölümünden sâdece birkaç gün sonra hakkında pek çok yolsuzluk dâvâsı açılarak görevinden alınacak; buna karşılık Yalçın, 31 Aralık 1938 târihinde CHP Çankırı milletvekili olarak Meclise katılacaktır!

Yalçın’ın Savunması

Yalçın, dâvâdan beklentilerini mahkeme huzurunda şöyle ifâde ediyordu:

Memlekette mutlakîyet devrinden kalma meş’um bir hâtırâ vardır ki, kânunun yalnız âciz ve biçârelere hüküm geçirebildiğini, büyüklerin dâimâ kendilerini kurtarmak yolunu bulduklarını zihinlere fısıldar. Müddei Umûmînin sarîh şâhit ifâdelerine bile zıd mânâlar vererek, beni mes’ûl tutmak sûreti ile vâlinin cezâsını düşürmek yolundaki akıllara durgunluk getiren talebi, bu eski ve fenâ ananeyi maatteessüf baltalayacak mâhiyette değildir. (...)

Mahkemeye mürâcaat ettiğimi duyunca gülümsemiş olanlara hak verecek misiniz? Son istibdat günlerine gelinceye kadar bâzı paşalar ve beyler, kimsesiz halka karşı birer derebeyi kesilmişlerdi. Halk hayâtından, nâmusundan emin değildi. Çünkü, o serirler, arkalarını mâbeyne dayamış oldukları için, ne kânuna ehemmiyet verirlerdi, ne [de] cezâdan korkarlardı. Eğer bana alelâde bir fert böyle bir tecâvüzde bulunsaydı, hiç ehemmiyet vermezdim. Fakat hakâretin kuvvetine, mevkiine güvenen, kendisine kânunun hiçbir şey yapamayacağını zanneden ve ancak bu cesâretle bir vatandaşın haysiyetini kırmaya, ocağını söndürmeye kalkan bir belediye reisi ve vâliden sâdir olması, beni adâlet kapısına yapışıp, “hak isterim” diye bağırmaya sevk etmiştir.

Çünkü, bugün bizler bir pâdişah kölesi değiliz. İnkılâbın doğurduğu bir halk cumhuriyetinin hür vatandaşlarıyız. Onun içindir ki, cumhuriyetin kânunlarına dayanarak adâlet istemeye kendimde hak ve kuvvet buluyorum. Bir vâli ile alelâde bir ferdin huzuûunuzda müsâvi olacağına imân ettiğim içindir ki, kendimde bu cesâreti buluyorum. Siz inkılâp Türkiyesi’nde bütün o eski tegallüb ve tahakkümler için yer kalmadığını bu dâvâ ile efkârı umûmîyeye bir kere daha gösterecek bir mevkiye bulunuyorsunuz. “Vaziyetiniz zordur” demeye dilim varmaz.

Çünkü, hâkim için kânun hâricindeki mülâhazalar dolayısı ile zorluk yoktur. Bu hâkimlik hayâtına girerken, burada leziz dünyâ nimetlerine kavuşmayacağınızı biliyordunuz, Sizin hâkimlik mesleğinde aradığınız nimetler ve ikbâller, yalnız adâlete ve vatana hizmetten ve bu hizmetin mükâfâtı olarak vicdanınızın duyacağı zevk ve iftihadan ibâretti. Arkanızda faziletkârâne geçmiş, nâmuslu, müstakim ve müstakil bir hâkim hayâtı var. Önünüzde de aynı şerefli yol size açıktır.

UNUTULMUŞ BİR DERGİNİN SAYFALARINI ÇEVİRİRKEN... HÜSEYİN CÂHİT YALÇIN VE FİKİR HAREKETLERİ DERGİSİ

Hüseyin Câhit Yalçın tarafından 1933-1940 yılları arasında yayınlanmış olan Fikir Hareketleri dergisi, ne Yalçın'ın siyâsî yaşamını, ne basın târihimizi, ne de düşünce târihimizi araştıranlar için ilginç bulunmamış olmalı ki, şimdiye kadar üzerinde hemen hemen hiç durulmamış bir koleksiyondur.

Oysa Fikir Hareketleri, gerek Yalçın'ın uzun süren siyâsî yaşamında, gerekse tek-parti döneminin tek sesli yayın yaşamında marjinal olarak tanımlanabilecek bir dergi yayıncılığı olarak görülebilir. Yalçın, dergide esas olarak (belki de okuyucuya yadırgatıcı gelebilir ama) liberalizmi savunmuştu.

Niçin Fikir Hareketleri?

Yalçın'ın *Fikir Hareketleri* tam anlamıyla tek adam gösterisi olarak tanımlanmalıdır. Yalçın'ın tek başına, büyük çaba, emek ve enerji gerektiren bir yayın organını niçin yayınladığı ve uzun süre yayınlamakta ısrâr ettiği sorusuna yanıt vermek ilk bakışta güç görünebilir. Yalçın, *Fikir Hareketleri*'nden önce kendi imzâsı ile basın dünyâsında çalışabilen bir kişi değildi.

Fikir Hareketleri dergisi

Öyle sanıyorum ki, Yalçın, *Fikir Hareketleri* tipinde bir yayının kendisini yönetimin gözünde yeniden meşrûlaştıracak olduğunu düşünmüş olmalıdır. Belki de *Fikir Hareketleri*'ni çıkarmadan önce bâzı kanallardan, yönetimdeki bâzı İttihatçı tanıdıkları kanalı ile yoklama yapmış ve olumlu bir yanıt alınca, bu girişimini gerçekleştirmeye karar vermiştir. Ancak bu konuda kesin bir şey söylemek şimdilik mümkün görünmüyor.

Kadro dergisi cesâretlendirdi

Tam bu sırada *Kadro* ve *Kooperatif* gibi hayli iddiâli siyâsî dergilerin yayın hayâtına devâm edebiliyor olmaları da, belki Yalçın'ı cesâretlendirmiş olabilir. *Fikir Hareketleri*'nin ilk sayısının Cumhuriyet'in onuncu yıldönümüne denk düşüyor olması da, sanırım Yalçın'ın bu dergiyi bir yoklama olarak tasarladığını gösteriyor. Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü münâsebetiyle 26 Ekim'de kabûl edilen genel af ve bunun yarattığı hava da, siyâsî iklimi ve dolayısıyla da Yalçın'ı olumlu yönde etkilemiş olmalıdır. Yalçın, herhâlde eski bir İttihatçı politikacı olarak bunu değerlendirebilecek tecrübedeydi.

Hüseyin Câhit Yalçın

Yalçın, gerçekten de *Fikir Hareketleri* sayesinde siyâsî alanda meşrûluk kazanacaktır. Hattâ İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından sonra CHP'den milletvekili de seçilecektir. Gerçi Yalçın'ın siyâsî sahneye yeniden dönmesi uzun sürmüştü; derginin yayınlanmasından yaklaşık beş buçuk yıl sonra...

Ancak Yalçın, milletvekili seçilmesinden sonra derginin yayınına hemen son vermemiştir. Yaklaşık iki yıl daha yayını sürdürecektir. Yalçın, eğer dergiyi sâdece siyâsî meşrûluk kazanmak için çıkardıysa, 1939 yılı başından itibaren dergiye artık ihtiyâcı kalmamıştı. Dolayısıyla da yayınına artık son verebilirdi. Demek ki Yalçın'ın başka bir amacı daha vardı.

1930'lu yıllar Türk fikir hayâtında tek-partili otoriter siyâsî rejimlerin ideolojik plânda güç kazandığı yıllardı. Yalçın, *Fikir Hareketleri*'nde güçlenmekte olan faşist ideolojiye karşı siyâsî liberalizmin savunmasını yapıyordu. Zamânın Türk aydınlarına demokratik sistemin ölmediğini ve yaşamaya devâm ettiğini kanıtlamaya çalışıyordu. *Fikir Hareketleri*, bu dönemde Türk fikir hayâtında belki de resmî ideolojinin dışında siyâsî liberalizmi savunan yegâne yayın organıydı.

Yalçın'ın dergide işlediği ya da işlemeye çalıştığı asıl tez şuydu: Birinci Dünyâ Savaşı'ndan sonra ekonomik, sosyal, siyâsal ve ideolojik kriz, pek çok ülkede parlamenter demokratik sistemi etkilemiş, bunun sonucunda da demokratik geleneği olmayan ya da yeterince güçlü olmayan ülkelerde siyâsî liberalizm yıkılmıştı. Yerlerine ise, daha çok kişisel diktatörlükler, bir ölçüde de askerî diktatörlükler kurulmuştu. Hattâ İngiltere, Fransa ve ABD gibi demokratik sistemin işlerliğe kavuştuğu ülkelerde bile, liberal sistem ve ideoloji ağır darbeler almıştı. Diğer birçok ülkede olduğu gibi, bu ülkelerde dahi, artık parlamenter demokratik sistemin târîh önünde iflas ettiği öne sürülmekteydi.

Faşizm prestij kazandı

1930'lu yıllar Avrupa'da faşizmin, askerî diktatörlüklerin yaygınlaştığı ve prestij kazandığı yıllardı. Diğer yandan, Sovyetler Birliği'nde uygulama şansı bulan Marksizm de, Bolşevizm biçiminde bir başka diktatörlük şeklini doğurmuştu. Aralarında farklılıklar olmakla birlikte, her iki sistem de temelde diktatörlüktü ve liberal demokratik sistemi reddediyordu. Dolayısıyla parlamenter demokrasi, her iki sistemin de saldırısı ve tehdidi altındaydı. Liberalizm, bu tartışmada bir hayli gerilemişti ve hattâ ayakta kalıp kalamayacağı sorusu dahi gündeme gelmişti. Liberalizmi savunanların sayısı da bir hayli azalmıştı.

Yalçın, demokratik sisteme aykırı bu akımların Türkiye'yi de etkilemeye başladığı görüşündeydi. Gerçi komünizmin etkisi bir hayli sınırlıydı ve yayılma eğilimi de göstermiyordu. Fakat İtalyan

Faşizmi’nden ve Alman Nasyonal Sosyalizmi’nden etkilenmişti; hattâ kısmen onların benzeri olan siyâsal ve ideolojik görüşler ortaya atmakta olan aydınlar ve yayınlar, Yalçın’a göre, Türkiye için gerçek bir tehdit oluşturunuyordu. Bu grup, siyâsal çevrelerde de ağırlık kazanmaya başlamıştı. Yalçın, her türlü diktatörlüğe karşı siyâsî liberalizmin savunmasını yaparken, Türkiye’de de demokrasiyi savunmaktan geri durmuyordu.

Yalçın’ın İttihatçılara bakışı

Yalçın, İttihatçıların önde gelen siyâsî simâlar arasında yer alıyordu. Aradan yirmi yıl geçtikten sonra Yalçın, İttihatçılar hakkında şunları yazacaktır:

İttihat ve Terakki’nin arkasından rahmet okuyabilir miyiz? Ben buna hiç tereddüt etmeden ‘evet’ derim. İttihat ve Terakki, bu memlekette bir hamiyet, bir vatanperverlik, bir ideal mektebi oldu. Millî Mücadele’nin şefi, en sâdık, en fedâkâr mâiyetini İttihatçılar arasında buldu. (...) İttihat ve Terakki’nin temiz ve yüksek ideali, şahsî menfaatleri istihkâr ederek dâimâ ferâgat içinde vatanın hayır ve selâmetine nefsi vakfetmesi ve millî inkılâba zemin hazırlaması, hürmet ile anılmaya lâyık bir hizmet teşkil eder.

Memleketteki ıslâhat ve teceddüd hareketi, Abdülhamid devrinden birdenbire, doğrudan doğruya cumhuriyet hayâtına atlayamazdı. Meşrûtiyet, arada kısa bir intikâl devresi vücûda getirdi. Mücadele ve türlü türlü azap ve ızdırıp içinde pişerek, çırpınarak, memlekette millî hâkimiyet idealinin kökleşmesine, yayılmasına hizmet etti. Meşrûtiyet, bir zincir hâlinde devâm eden teceddüd hareketinin halkalarından biridir. Cumhuriyet, bu halka ile mâziye bağlanıyor. (...)

İttihat ve Terakki, en çok Avrupa nüfûzuna karşı bir milliyet heykeli hâlinde mağrûrâne dikildi. Avrupa’nın emperyalizm emellerine karşı bir müdâfaai nefis sevki tabiîsinden doğmuş olan İttihat ve Terakki, bu Avrupa’nın tahakkümü ile mücadele rûhunu sonuna kadar muhafaza etti. Avrupa’ya boyun eğmemeyi, kapitülasyonları kaldırarak, memleketin siyâsî, mâlî ve adlî istiklâlini temin etmeyi gâye bildi. İstikrâz ile yaşamak mecbûriyetinde bulunduğu hâlde, istikrâz için millî şerefe mugâyir sûrette ileri sürülen şartları

en muhtaç ve en sıkı zamanında mağrûrâne reddetti ve Avrupa nüfûzunu memlekette artıracak hiçbir harekete boyun eğmedi. Vatanın en büyük kudretini, kurtulma ve yükselme çâresini, milliyet hissini kuvvetlendirmekte gördü. Yapabileceği fedâkârlıkların [hiç]birini esirgemedi. Vazifesini ifâ etmiş bir hâlde târihe karıştı.

Yalçın'ın da vurguladığı gibi, aslında kendisi de cemiyetin üyesi olan “Millî Mücadele'nin şefi”, gerçekten de “en sâdık, en fedâkâr mâiyetini İttihatçılar arasında buldu.” Ancak “şef”in mâiyeti arasında Yalçın bulunmuyordu!

Yalçın ve Cumhuriyet

Yalçın, Malta'dan dönüşünde İstanbul'da yeniden gazeteciliğe başladı. Ankara Hükûmeti'ne muhalefeti ile tanındı. Takriri Sükûn Kânunu'ndan sonra Yalçın'ın *Tanin* gazetesi de kapatıldı. Cumhuriyet'in ilânına ve hilâfetin kaldırılmasına karşı tavır almış olan Yalçın, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve Çorum'da süresiz sürgün cezasına çarptırıldı. Yalçın, henüz Çorum'da iken, bu kez de İzmir suikâstı dâvâsıyla ilgili görülerek, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılandı ve beraat etti. Yasa değişikliği ve biraz da siyâsî uzlaşmanın sonucunda Çorum sürgünlüğü sona erdi ve Yalçın yeniden İstanbul'a dönebildi.

Ancak yazı hayatına devâm edebilmesi siyâsî bakımdan artık mümkün değildi. Yalçın, bu aşamada basın hayatından tamâmen çekilmek zorunda kalacaktır: Önce romanlar tercüme etti. Gümrük komisyonculuğu yaptı. Geçimini sağlamak için “üniversitede serbest bir demokrasi kürsüsü” istedi. Ancak talebi, dönemin Millî Eğitim Bakanı tarafından, “profesörlere verilen maaşa lâayık olmadığı” gerekçesiyle reddedildi. İdâdî mektebi müdürlüğü talebi de yine aynı âkıbete uğradı. Ancak İçişleri Bakanı Şükrü Kaya aracılığı ile Yalçın'ın durumundan haberdâr kılınan Başbakan İsmet Paşa, onu Türkiye Sanâyi ve Maadin Bankası yönetim kurulu başkanlığına getirdi.

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

Meraklısı için notlar

Daha önce bu dergiye ilişkin hayli kapsamlı bir yazımı İletişim Yayınları'ndan çıkan *Liberalizm (Modern Türkiye'de Siyâsî Düşünce)*'nin yedinci cildinde sunmuştum. Nâhit Yüksel, bu konuda bir yüksek lisans tezi de yazmıştı. Yalçın'ın gerek edebiyat ve gerekse siyâsî anıları da uzun yıllar önce yayınlanmıştı. Fakat siyâsî anıları özet hâlinededir; maalesef hâlâ hepsi yayınlanmamıştır. En son YKY Yayınları'ndan çıkan Yalçın'ın *Tanıdıklarım* kitabına bir de önsöz yazmıştım. Yalçın'ın gazete ve dergi tefrikası hâlinde kalmış anılarının tamâmını basacak bir yayıncıya hâlâ çok ihtiyaç var.

KAYSERİ UÇAK FABRİKASI MONTAJ SANÂİYİNİN ÜRÜNÜYDÜ

İyi ki CHP genel başkanı geçenlerde hatırlattı, yoksa hepten unutulup gidecekti. Kayserililer bile şehirlerinde kurulmuş olan uçak fabrikasını unutmuş olabilirler. Fakat yanılmayın: bu millî uçak sanâiyi değildi.

Almanlar kurmuştu desem, inanır mısınız?

Birinci Dünyâ Savaşı'nın hemen sonrasında Türkiye ile Almanya arasındaki geleneksel yakın ilişkiler çoktan yeniden kurulmuştu bile... Ankara, Alman Junkers şirketiyle Kayseri'de bir uçak ve uçak motoru fabrikasının kurulmasını öngören bir anlaşmayı çok erken bir târihte 1925 yılının yaz aylarında imzâladı.

Anlaşmaya göre, şirketin sermâyesi Alman ve Türk tarafınca (Türk Hava Kurumu'nca) yarı yarıya paylaşılacaktı. Fabrika'nın hizmete girmesine dek Türkiye, uçak malzemesinin tümünü Almanya'dan satın alacaktı ve fabrikanın ihtiyaçları için gerekli olan tüm hammadde de sâdece Junkers ile ortak işletilecekti.

Junkers; onurlu, lâkin fakir bir ortak

Dönemin Alman raporları, Junkers'in bu ortaklığı sağlayabilecek sermâye gücünden yoksun olduğunu yazıyor. Şirket, hissesini düşen sermâyeyi ödeyebilmek için özel bir koşul öne sürmüştü. Buna göre, şirketin hisse sermâyesi kendisine patent hakkı olarak önceden ödenmeliydi. Rapora göre, Başbakan İsmet Paşa, bu öneriyi kabûletmiş ve geri ödemenin fabrikanın hizmete girmesinden itibâren ciro üzerinden %5'lik bir oranla beş yılda tamamlanmasını istemişti. Fakat şirketin önceden bu meblâğın kendisine ödenme-

Junkers uçak modelleri

sine ihtiyâcı vardı ve bu nedenle Alman Hükûmeti'nden kredi talebinde dahi bulunmuştu.

Talebi inceleyen Alman Dışişleri Bakanlığı ise, anlaşmanın gerçekleşmesinin Alman uçak sanâyii için sâdece Türkiye'de hayli revaçta olan bir alanın kazanılması anlamına gelmediğini, fakat aynı zamanda hammaddelerin işletilmesinde ve değerlendirilmesinde olduğu gibi, ağır sanâyiinin kurulmasında da temelde Almanya'ya güvenen Türk Hükûmeti'ni tatmin edeceğini düşünüyordu.

Hattâ Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tefik Bıyıklıoğlu, tam da bu sırada Berlin'de konuyla ilgili olumlu görüşmelerde bulunuyordu. Dahası İsmet Paşa, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Nadolny'e, anlaşmanın gerçekleşmesini Türkiye'nin Almanya'ya olan güveninin mihenk taşı olarak gördüğünü de açıklamıştı. Berlin, Junkers'e kredi açılmasından yanaydı. Eğer Junkers yükümlülüğünü yerine getiremezse, bu takdirde Berlin, Ankara'nın yatırım için bir Fransız firmasına başvurabileceğinden çekiniyordu. Fransızlar, Türkiye'de canlı bir propaganda faaliyetine girişmişlerdi zâten...

Anlaşma imzâlanıyor...

Fabrika açıldı, ama Junkers iflâs etti

Junkers'in durumu zayıftı, fakat yine de 15 Ağustos 1925'te anlaşma imzâlandı. Anlaşmaya göre fabrikanın iki safhada tamam-

lanması gerekiyordu. Fabrika; 1926 yılı sonunda tamir yapabilecek durumda olacak ve 1927 yılında da uçak fabrikasına başlanacaktı. Fakat Junkers'in mâlî güçlükleri sürüyordu. Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği'nin 21 Mayıs 1926 târîhli bir raporu, şirketin iflâsının dahi olası olduğunu bildiriyordu. Kayseri'de ortak kurulan Tayyâre ve Motor Türk Anonim Şirketi (TOMTAŞ)'ın âkıbeti o kadar belirsizdi ki, Ankara, başkaca Alman firmalarıyla işbirliği içine girmekten kaçınmaya bile başlamıştı; bu bakımdan konu nâzikti. Yegâne care, Junkers'in Alman devletinin yardımıyla ayakta tutulmasıydı.

Berlin ise, Junkers'in ağır taahhütler altına girmesinden şikâyetçiydi; aslında Berlin, Junkers'in başına buyruk hareket etmesinden oldukça rahatsızdı. Anlaşmanın değiştirilmesinden yanaydı. Sorun sanıldığından daha da derindeydi; çünkü, Alman Dışişleri Bakanlığı projeyi desteklemiş olmakla birlikte, Alman Savunma Bakanlığı ile Ulaştırma Bakanlığı daha başından beri buna karşı çıkmıştı; nitekim beklenen de olmuştu. Junkers üzerine düşen yükümlülükleri karşılamakta zorluk çekiyordu. Alman Devleti'nin mâlî yardımı olmadan da projenin istenildiği şekilde tamamlanması imkânsızdı. 1926 yılı sonuna gelindiğinde Junkers'in iflâsı ancak geciktirilebilirdi.

Zorluklar sürüyor; proje sona eriyor

Ne olursa olsun proje tamamlandı; fabrika, 6 Ekim 1926 târihinde açıldı. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras olsun, Millî Savunma Bakanı Recep Peker olsun, çok memnundular. Fabrika törenle açılacak; bu sırada yeni inşaatların temeli atılacaktı; törene Cumhurbaşkanı ile Başbakan da dâvetliydi. Cumhurbaşkanı Atatürk, törene katılamayacağını, fakat memnûniyet duygularını açıklarken, fabrika hizmete girdiğinde muhakkak törene katılacağını vurguluyordu. Ancak Peker ile Genelkurmay'dan Kâzım Paşa törene katılacaklardır. Uçaklar ilk aşamada motorsuz imâl edilecekti. Açılış töreninde Peker, yaptığı konuşmada, Ankara'nın teknik katkı sağlayacak yabancı sermâye yatırımına karşı olmadığını da açıkça gösterdiğini açıklamıştı. Ne var ki proje ilerleyemedi; 28

Mayıs 1928’de feshedildi. Junkers de Türkiye’yi terk etti. Fabrika bundan sonra çeşitli ellerde, çoğu yabancı ülke ortaklığında kaldı, fakat verimsizlik ve başarısızlık sürdü.

İnternette okuduklarınıza pek kulak asmayın!

Kayseri, tam bir başarısızlık öyküsüdür

Hatırlayacaksınız, bir de “Devrim Arabaları” vardır; hani 27 Mayıs’tan sonra yerli yapım otomobil fabrikası, araya yine yabancılar girdi ve güzelim proje güme gitti öyküsü... Kayseri uçak fabrikası öyküsü de internette aynı şekilde anlatılıyor; yok efendim, İkinci Dünyâ Savaşı’ndan sonra Amerikan yardımı gelince kapanmış, oysa o zamâna kadar meğerse Kayseri’de üretilen uçaklar her bir yere satılıyormuş gibisinden bilgiler...

Ama heyecâna gerek yok; Kayseri uçak fabrikası yabancı yatırımdı, Alman yatırımdı, Alman teknolojisi idi; dahası tamâmen montaja dayanıyordu. Yıllar sonra bu türden yatırımlar, Türkiye’de montaj-ambalaj sanâyi olarak damgalanacaktır. Ne çabuk unutuyoruz öyle... Kayseri öyküsü tam bir başarısızlık ve kötü proje modeli olarak târihe geçti. Bu bakımdan da unutulması tercih edildi aslında...

Aradan uzun zaman geçince, Kayserilerin bile hatırlamakta zorluk çekeceği projenin bir başarı, fakat kötü yabancıların çomak sokması ile kötürüm kalan proje olduğuna yönelik bir edebiyat, almış başını gidiyor. Hiç kimsenin aklına gelmiyor mu gerçekten; acaba yabancılar nasıl uçak sanâyiini iğdiş edebiliyorlar da, meselâ o sırada şeker, tekstil sanâyiine falan güçleri yetmiyor?

Peki, yâni sonra ne oldu?

İnternet bilgilerine göre; 1930 yılında şirketin hissedârı olan Türk Hava Kurumu, şirketi tasfiye ederek, fabrikayı Millî Savunma Bakanlığı’na devretti. Mevcut tesisler, 1932 yılında Tayyâre Fabrikası adını aldı. 1932 yılında bir Amerikan firmasıyla yapılan anlaşma sonucunda, Curtiss Hawk ve Fledgling uçaklarının üre-

timine başlandı. Toplam 33 adet Curtiss Hawk ve 8 adet Fledgling uçağı imâl edildikten sonra üretime son verildi.

1933 yılına doğru fabrika tümüyle Millî Savunma Bakanlığı'na devredilerek yeniden bir açılış yapıldı. 1935 yılında üç ayrı tipte toplam 50 adet planör Türkkuşu adına imâl edildi.

1936 yılında bir Alman firmasıyla anlaşıldı ve 1937 yılından itibaren Gotha 145 uçaklarının üretimine başlandı ve bu modelden 45 adet imâl edildi.

Yine 1936 yılında bir Polonya firmasıyla anlaşma yapılarak 1937 yılından itibaren PZL- 24A -24C uçaklarının imâlâtına başlandı. Bu uçaklardan da toplam 24 adet üretildi.

1940 yılında ise bir İngiliz firmasıyla anlaşarak Magister imâlâtına başlandı. Bu uçaktan da toplam 24 adet üretildi. Böylece yaklaşık on yıl içinde beş farklı tipte toplam 134 uçak üretilmiş oldu. 1950 yılından itibaren tayyâre fabrikası kapatıldı; tesis hava ikmâl merkezine dönüştürüldü. Bugün de hâlâ faaliyettedir.

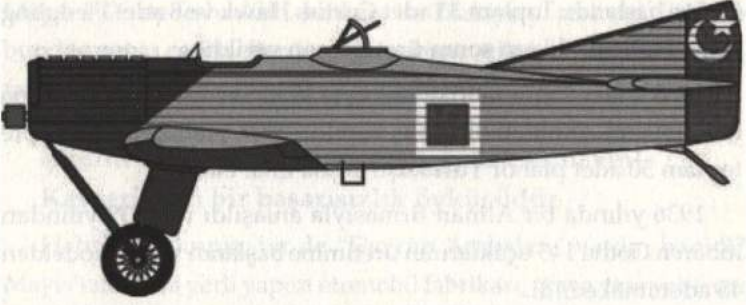
Junkers'in uçak modelleri

İnternette K 47 ve A 48 modeli uçakların Türk Hükûmeti'nin talebi üzerine dizayn edildiği bilgisine ulaştım. A 20 serisi Kayseri'de üretilirdi. Sonra bunlar A 35'e dönüştürüldü; askerî amaçlarla da modifiye edildi. Bu uçaklar saatte 200 km. hıza sâhipti. Bin km'lik de uçuş menzili olacaktı. Türkiye'de 64 adet sivil modeli bulunuyordu. Fakat uçaklar Almanya'da üretilmişti.

Junkers'in Kayseri'de yılda 250 uçak imâl etmesi öngörölmüştü; ne var ki bu sonuca hiçbir zaman varılamadı. 1927 yılına kadar

Junkers A 35 modeli uçaklar

Junkers (Fili) R-2
Türk Hava Kuvvetleri 1926-30

sâdece iki adet üretilebildi. Bu da yalnızca montajdı. Bu târihte zâten Junkers'in Türkiye'deki faaliyeti de sona erdi. 1925 yılı sonundayda 25 tane A 20 teslim edilmişti. Ancak bu uçaklar da Kayseri'de değil Almanya'da üretilmişti!

Hayır, hayır... Kayseri'nin (Tomtaş)'ın Nûri Demirağ ile ilgisi yok!

Kulaktan dolma bilgiyle olunca, olmuyor tabî... Kayseri'yi duyanlar bunun da Nuri Demirağ ile ilgili olduğunu düşündüler; hattâ sağda solda Demirağ yazılarına rastgeldim. Acele etmeyelim ve her şeyi birbirine de karıştırmayalım lütfen... Demirağ'ın Kayseri ile bir alâkası yoktu, hiç olmadı.

Aksine, o İstanbul Yeşilköy'de, yâni bugünkü havaalanının bulunduğu arâzide, -bu arâzinin bir zamanlar ona âid olduğunu bilmiyor musunuz- uçak imâl etmeye çalışıyordu. Bir de havacılık okulu vardı. Bu, belki de onun hülyâlarından biriydi. Hadi diğerini de kulağınıza fısıldayayım: bir de boğazın iki yakasını birleştirecek bir boğaz köprüsü tasarlamıştı, hattâ maketi bile hazırda!

Okuma metinleri

Neredeyse yirmi yılı aşkın bir süre önce TTK'dan basılmış olan *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)* kitabımda bu konuda bilgi vermiştim. Maalesef o târihten beri bunun üzerine pek taş konulamadı. Yine de Emre Uçar'ın Kırıkkale Üniversitesi'nde 2008 yılında sunduğu master tezini anmak isterim: *Türk Havacılık Sanâyiinde Kayseri Uçak Fabrikası'nın Yeri...* Tezin eklerinde çok miktarda fotoğraf da bulunmaktadır.

DEMİRYOLU POLİTİKASI DA; KARAYOLU POLİTİKASI DA CHP'NİN MİRASIDIR: SSCB TEHDİDİNE KARŞI ASKERÎ/ STRATEJİK KARAYOLLARI

Türkiye’de yaygın biçimde kabûl edilen görüş; CHP iktidârının demiryolu politikasının mimârı olduğu, buna karşılık Demokrat Parti (DP) iktidârının karayolu yapımına ağırlık tanıyarak, Türkiye’nin ulaştırma politikasını temelinden değıştirdiğı yolundadır. Ben bu yazıda, bu görüşün olgularla ne ölçüde uyuştuğunu, dolayısıyla da gerçeğı ne ölçüde yansıttığını değerlendirmek istiyorum.

Cumhuriye’tin ilk yıllarında (yâni, 1920’ler ve 1930’larda) CHP iktidârının ulaştırma politikası, demiryolu yapımı ile somutlaştı: 1923 yılında 3.756 km olan demiryolu hattı (yabancı demiryolu hatlarının devletleştirilmesiyle birlikte) 1930’da 5.639, 1935’de 6.639 ve 1940’da da 7.381 km’ye ulaştı. O hâlde, yukarıda sözünü ettiğim görüşün doğruluğundan kuşku duymak için bir neden yok... Hiç olmazsa ilk bakışta böyle görünüyor.

Ancak, 20’ler ve 30’lar Türkiye’sini gerçekçi biçimde yansıtan bu görüşün, 1940’lar Türkiye’sinin gerçeğini yakalamaktan bir hayli uzak kaldığına işâret etmek istiyorum. 1950 yılına gelindiğinde demiryolu hattının uzunluğu, ancak 7.671 km idi. Demek ki, 1940-1950 yılları arasında (tam on yılda) yalnızca 290 km demiryolu döşenmişti. Bu, demiryolu yapımının 1940’lı yıllarda büyük ölçüde durakladığını gösteriyor.

40'lı yılların ilk yarısının İkinci Dünyâ Savaşı'na denk düştüğü ve bu nedenle demiryoluna yatırım yapılamadığı düşünülebilir. Ancak, Türkiye'de demiryolundan karayoluna geçiş sürecinin, 1940'lı yılların ikinci yarısına (yâni, İkinci Dünyâ Savaşı'nın sonrasına) denk düştüğünü saptamak gerekiyor.

Yeni bir yol politikasının ve programının saptanması sorunu, Türkiye'nin gündemine İkinci Dünyâ Savaşı'nın bitiminden sonra, özellikle de Türk-Amerikan ilişkilerinin yoğunlaşması ile birlikte geldi. Bu açıdan bakıldığında, ülkemizde demiryolundan karayoluna geçiş sürecinin, CHP iktidârının son yıllarında başladığını vurgulamak gerekir. Ancak bu alanda Amerika'nın da etkisini gözden uzak tutmamalıyız.

Yol politikası/programı ve Amerikan yardımı

12 Temmuz 1947'de Türkiye ile ABD arasında imzâlanan antlaşma, daha ziyâde bir askerî yardım antlaşması hüviyetinde olmakla birlikte, Türkiye'ye yapılacak 100 milyon Dolar düzeyindeki askerî yardımdan 5 milyon Doları da ülkedeki karayolu yapımına katkıda bulunmak için yol programına ayrılmıştı. Yol programı, *USPRA* (Birleşik Devletler Yollar İdaresi) tarafından yönetilmekteydi.

1947 yılında söz konusu antlaşmanın imzâlanmasından hemen önce, Amerikan Askerî Heyeti ile Türkiye'ye gelen ve ülkenin çeşitli bölgelerini gezerek, ekonomik durumu hakkında kapsamlı bir de rapor hazırlayan Thornburg, raporunda, Türkiye'nin yol sorununa da değiniyordu. 1923 yılında 18.335 km olan karayolları, 1947'de 43.977 km olmuştu. Bu rakam 1950'de 47.080 km olacaktır. Devlet karayolları ise, 1948 yılında 22.826 km'den 1950 yılında 24. 306 km'ye varacaktır. Thornburg, raporunda, bir karayolu politikasının saptanması ve bu politika dâhilinde bir program hazırlanmasının önemine özellikle dikkat çekiyordu.

Amerikan yardımıyla yapılan yollar

ABD Yol İnşâ Heyeti, 1 Aralık 1947'de Türkiye'ye geldi. ABD Yol İnşâ Heyeti Başkanı (ABD Yollar Genel Müdürü Muavini) H.

E. Hilts, basına verdiği demeçte, Türkiye’de 12.500 km karayolu inşâ edileceğini açıkladı. İlk etapta İskenderun-Malatya-Erzurum ve İskenderun-Ankara-İstanbul-Edirne karayolu yapılacaktı. Ancak öngörülen yol programının uygulanabilmesi için 4 milyar TL’ye ihtiyaç vardı.

Ulus gazetesi, CHP iktidârının demiryolu politikasında gösterdiği kararlılığı, şimdi artık karayollarının yapımında göstereceğini belirtiyor ve “CHP programınca çizilen yol siyâsetinin tükenmez bir enerji ile güdülmesini, gevşemeyen bir dikkatle bir an önce gerçekleştirilmesini” istiyordu. Gerçekten de 17 Kasım-4 Aralık 1947 târihleri arasında toplanan CHP 7. Kurultayı’nda kabûl edilen parti programının 70. maddesinde “geniş bir yol siyâseti gütmek, yolların modern, teknik esaslara göre yapılmasını sağlamak karârındayız” deniliyordu. Kısa bir süre sonra da İskenderun-Erzurum karayolunun yapımına başlandı.

Yollar, askerî/stratejik kararla yapıldı

Karayollarının yapımında ekonomik gerçeklerin temel alınacağı açıklanmakla birlikte, ilk plânda İskenderun-Erzurum yolunun yapımına girilmesi, yolların yapımında askerî/stratejik görüşlerin temel önemde rol oynadığını göstermektedir. İskenderun-Erzurum karayolu, olası bir Türk-Sovyet savaşında, ABD’nin Türkiye’ye (ve olası Doğu Cephesi’ne) Akdeniz üzerinden askerî yardım yapabilmesinin temel koşuluydu. Aynı şekilde, İskenderun-Edirne yolu da, olası bir Türk-Bulgar çatışmasında, aynı amaçla kullanılabilecekti.

Hasan Saka Hükûmeti’nde Bayındırlık Bakanı olan Kâsım Gülek, bu görevi sırasında yaptığı en önemli işin, karayolları yapımına ağırlık vermek olduğunu belirtiyor. Gülek, İnönü’nün Amerika’dan gelen heyetlerle görüşmelerde bulunmak üzere, kendisini görevlendirdiğini belirttikten sonra, şöyle devâm ediyor: “Söz geçene yol, Adana’dan Erzurum yönünde gidiyordu. Amaç, güney limanlarından Sovyet sınırına silâh ve askerî malzeme taşımaktı. Askerî amaçlarla yapılan bu yoldan, sivil hizmetlerde de yararlanılması sağlandı.”

Truman, Amerikan kongresini bilgilendirdi

ABD Başkanı Truman, 1949 yılının Mart ayında Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı konusunda Kongre'ye yaptığı açıklamada; Amerikan Yol İnşâ Heyeti'nin Türkiye'deki görevinin, karayolları inşâ programının hazırlanmasında Türk Hükûmeti'ne tavsiyelerde bulunmak ve yardım programı gereğince verilen Amerikan teçhizatının kullanıldığı bazı stratejik yolların yapımını denetlemek olduğunu belirtmektedir.

ABD yardımı yetmeyince...

Yol vergisi geldi

Türk-Amerikan Yol Programı'nın amacı, mevcut karayollarının %75 oranında artırılması, her türlü iklimde kullanımı mümkün 35.000 km'lik yeni yol yapılması ve il yollarının da %150 oranında artırılmasıydı. Ancak bu genişlikte bir yol programının gerçekleşmesi için öngörülen Amerikan yardımı neredeyse devede kulaktı. İç kaynağa yönelmek zorunluydu.

Geleneksel yol vergisi uygulaması zâten devâm ediyordu. Buna göre; 18-60 yaş arasındaki (bâzı istisnâlarla) bütün erkekler, her yıl yasa ile saptanan miktarda yol vergisi ödemek zorundaydılar. Yol vergisini ödeyemeyecek durumda olan yükümlüler ise, yol yapımında 6-12 gün çalışmka sûretiyle (bedenî mükellefiyet sistemi) borçlarını ödemiş oluyorlardı.

30 Temmuz 1946 târîhli *Ulus* gazetesinde, Bayındırlık Bakanlığı'nın yol yapımında yeni bedenî mükellefiyet usûlü tesis edilmesini önerdiğini ve önerinin hâlen incelenmekte olduğunu okuyoruz. Yol vergisi, 1947 yılında 12-18 TL'ye çıktı. Ancak, muhtemelen yol vergisinin ve mükellefiyet usûlünün iç politikada iktidar partisi açısından olumsuz tepkilere neden olduğunun düşünülmesi üzerine, bu yolda ilerleme olanağı bulunamadı. Nitekim, 1948 yılı sonlarında basında mükellefiyet usûlünün kalkacağı ve yol vergisinin de 6 TL olacağı yolunda haberler çıkıyordu.

Günaltay Hükûmeti vergiyi geri aldı!

Yol vergisi yasa tasarısı 1 Aralık 1948 târihinde TBMM'ye sunuldu. Amaç, yol programının uygulanmasını sağlayabilecek gelir kaynağı yaratmaktır. Tasarıya göre; 18-60 yaş arasındaki bütün kadınlar ve erkekler yol vergisine tâbi tutuluyorlardı. (Daha önce kadınlar yol vergisinden muaftılar; bu sûretle vergide kadın-erkek eşitliği de sağlanmış oluyordu!) Vergi miktârı ise, hükûmetin önerisi olan 12 TL'den komisyonda 6 TL'ye indirilmişti.

Vergilerini ödeyemeyecek durumda olan erkekler, yükümlülüklerini (eski usûl) yol yapımında bizzat çalışarak ödeyeceklerdi; kadınlar bedenî mükellefiyete tâbi değillerdi. Ayrıca, kazanç, binâ ve arâzi vergisi yükümlülükleri de, ödedikleri vergi oranında yol vergisine tâbi olacaklardı. Benzinden de yol vergisi alınması öngörülmüştü. Yol vergisinden sağlanacak gelir, sâdece yol işlerine harcanacaktı. Bu yolla yılda 60 milyon TL gelir elde edilmesi umuluyordu.

Hasan Saka'nın başbakanlığı zamânında hazırlanan tasarı, Şemsettin Günaltay Hükûmeti'nin kurulması üzerine yeni hükûmetçe geri alındı. Yeni hükûmet, sâdece Yol Vergisi yasa tasarısını geri almakla yetinmemiş, aksine yine Hasan Saka Hükûmeti'nce hazırlanan Kazanç Vergisi ile Lüks Vergisi yasa tasarılarını da geri almıştı. Yeni hükûmet, muhtemelen yeni vergi tasarılarının iktidâra yönelik eleştirileri şiddetlendirebileceğini düşünmüştü; yâni iç politika gelişmeleri, Yol Vergisi yasa tasarısının yasalaşmasına engel olmuştu. Bununla birlikte, benzinden yol vergisi alınması önerisi kabûl edildi.

Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kuruluşu

Yol programının Amerika ile ortak hazırlanması yolundaki öneri Ankara'dan gelmişti. Kısa zaman sonra Bayındırlık Bakanlığı ile ABD İnşâ Heyeti arasında, 20 Nisan 1948 târihinde bir de antlaşma imzâlandı. Antlaşmaya göre, uzun vâdeli yol programı hazırlanacak ve ABD, Türkiye'de yeni bir karayolları idâresi kurulmasına ilişkin olarak, Türk Hükûmeti'ne yardım edecekti.

ABD, öncelikle bir Karayolları Genel Müdürlüğü kurulması yolunda öneride bulundu:

Türkiye’deki Amerikan Yol Heyeti, yol inşâsı ve bakımı için mevcut hükûmet teşkilâtını yakinen tetkik ettikten sonra, muhtar bir yollar müdürlüğünün tesisini ve bu hususta ABD yollar idâresinin örnek alınmasını tavsiye etmiştir. Türkiye’nin iktisâdî faaliyetinin karşılaştığı en mühim güçlüklerden birini hâletmek için yegâne çâre, muhtar bir teşkilâttir. Bu güçlük de fonksiyonları gâyet muğlak, güttüğü politika istikrarsız, bürokratik bir hükûmet teşkilâtıyla mücadeledir.

Zâten 1948 yılının yaz aylarında basında Karayolları Genel Müdürlüğü’nün kurulacağı yolunda haberler çıkmaya başlamıştı.

Bununla birlikte, yasa önerisi ancak Şemsettin Günaltay Hükûmeti döneminde, 27 Mayıs 1949 târihinde TBMM’ye sunulabildi. Tasarının gerekçesinde, “milletlerarası şöhreti hâiz bulunan Amerika yol uzmanı”nın tavsiye ve önerilerinin, tasarının hazırlanmasında gözönüne alındığı açıklıkla belirtiliyordu. Karayolları Genel Müdürlüğü teşkilâtı da “Amerikalı yol uzmanının tavsiye ettiği esasları yerine getirecek şekilde tertiplenmişti.”

Ancak bu cümlelerin gerçeği tam olarak yansıtmadığını da saptamak gerekiyor; Amerikalı yol uzmanı, yeni teşkilâtın özerk olmasını önermişti; oysa Karayolları Genel Müdürlüğü, Bayındırlık Bakanlığı’na bağlı olarak kuruluyordu. Anlaşılan, Amerikalı uzmanların korktuğu başına gelmiş ve klâsik Türk devlet bürokrasisi -özerklikten pek hoşlanmadığından- yeni kuruluşu da kendi bünyesi içine alarak, denetimi dışına çıkmasını/çıkabilmesini önlemeye çalışmıştı.

Amaç, dokuz yılda “bütün kesif nüfuslu merkezleri birbirlerine bağlayacak ve memleketin can damarlarını teşkil edecek, şimdilik 23 bin kilometrelik bir yol şebekesi” tesis etmektir.

Yasa tasarısında yer alan köy yollarının Köy Kânunu hükümlerine göre (yâni imece usûlü ile) yapılacağı yolundaki hüküm, TBMM’deki görüşmelerde eleştirildiyse de, değiştirilmedi.

Yol programının hazırlandığı 1948 yılında Ankara’da 182 tânesi “husûsî” olmak üzere, toplam 644 otomobil vardı. (Bu durumda 462 otomobilin resmî hizmete âid olduğu anlaşılıyor; DP’nin resmî araba saltanatı eleştirisinin de nereden kaynaklandığını gösteren anlamlı bir rakam!) Yine 1948 yılında Türkiye’deki otomobil sayısı 4.364, kamyon sayısı 7.315 ve otobüs sayısı ise 1.234 idi.

CHP’nin demiryolu efsânesi:

Karayolları Genel Müdürlüğü’nün kuruluşunu gözden geçirmek, Türkiye’de ulaştırma politikasının (sanıldığıнын aksine) DP döneminde, yâni 1950’den sonra değil de, henüz CHP iktidârı döneminde, 1947-1950 yılları arasında ve Amerikan etkisi ve müdahalesi altında değiştiğini gösteriyor. DP, olsa olsa, CHP iktidârı tarafından temelleri atlan karayolu politikasını geliştirip, tamamlamıştır. Dolayısıyla, ülkemizde ulaştırma/karayolu politikasının 1947’den itibaren süreklilik taşıdığını gözden uzak tutmamak gerekir. Bu bakımdan, CHP ile DP arasında ulaştırma politikası açısından derin bir fark olduğunu zannetmek, görüldüğü gibi, olgularla hiçbir şekilde uyuşmamaktadır.

MAL SÂHİPLERİNİN HAKKI NE OLACAK PEKİ?

*Bizde âdet, genellikle kirâcıların hakkını savunmaktır.
Rahmetli Kemâl Sunal'ın filmlerinde mağdur kirâcılar ile
gözü doymaz ev sâhiplerinin kavgasına yeterince şahit
olduk. Bir de ev sâhiplerini dinlesek mi acaba?*

Ama önce olayın perde arkasını bilmeliyiz. İkinci Dünyâ Savaşı yıllarında fiyat artışlarının önüne geçebilmek için Millî Korunma Kânunu (MKK) çıkarılmıştı. Hükûmet, bu yasaya dayanarak, pek çok malın satış fiyatını belirleme yetkisine sâhipti. Bu arada, ücretli ve maaşlı kesimin hayat standardını korumak amacıyla, kirâlar da sâbitlendi ve kirâ artışları yasaklandı.

Elbette, pek çok yasak gibi, bu da, çok kez delindi; uygulanmadı; ya da hülle yoluyla geçirildi. Fakat pek çok ev sâhibine de, özellikle kirâ gelirine muhtâç olanlar açısından, bu yasak fazlasıyla zorluk yarattı. Tahmin edebileceğiniz gibi; bütün ev sâhipleri yasayı delediler. Pek çok kirâcı, uzun yıllar boyunca kirâlarında artış yapmadan evlerinde oturabildiler.

Gayrimenkûl Sâhipleri Derneği

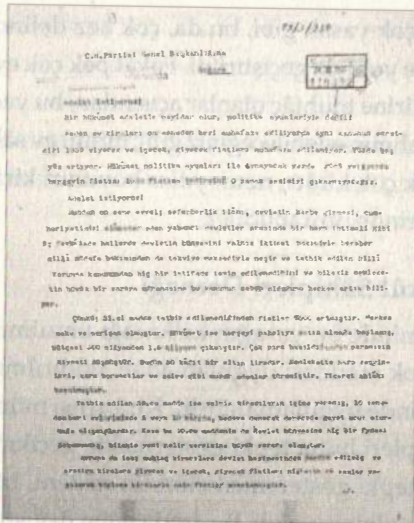
Savaşın bitiminde bu yasağın kalkacağı umulmuştu. Nihâyet MKK'nın pek çok maddesi uygulamadan kaldırılmıştı. Fakat ne-dense kirâ bahsinde uygulama sürdü. Kirâ artışı mümkün değildi. Elbette, ev sâhipleri buna tepki göstermekte gecikmedi. Belki de şimdiye kadar tepki gösterememelerinin nedeni, böyle bir tepki gösterme imkânı olmamasıydı. Bu arada rejim değişmiş; muhalefet partileri kurulmuş; seçimlere sıra gelmişti. Partilerin seçmen des-

teğini kazanabilmek için onların sorunlarıyla yakından ilgilenmeleri gerekiyordu artık... Ve ev sâhipleri de bundan yararlanmaya çalıştılar hâliyle...

1950 seçimine a z bir zaman kala Gayrimenkûl Sâhipleri Derneği Başkanı Süreyyâ İlmen, CHP Genel Sekreterliği'ne ilettiği yazısında; derneğin binleri aşan üyelerinin yaptıkları toplantı sonucunda önemli kararlar aldıklarını belirtiyordu. Buna göre; MKK'nın kirâlarla ilgili maddesinin de yürürlükten kaldırılması gerekiyordu. Çünkü, yasaya göre, olağanüstü koşullar sona erdiğinde, yasanın da ortadan kaldırılması öngörülmüştü. Eğer iktidar, seçim öncesinde bunu yapmazsa; bu takdirde ev sâhipleri de, seçimde yasayı kaldıracağını vaat eden partileri ya da Toprak ve Emlâk Partisi'ni destekleyecekti.

“Adâlet istiyoruz!”

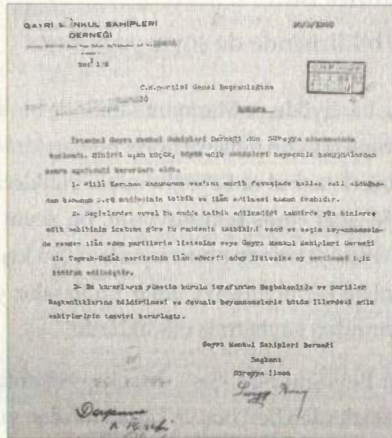
Aynı dernek, yine CHP Genel Sekreterliği'ne ilettiği bir başka yazısında da; bu kez “adâlet istiyoruz!” diyordu. Hükûmete “politika oyunları” yakışmazdı. Ev kirâları, on yıldan bu yana artış

CHP Genel Başkanlığı'na yazılan yazı

kaydetmemişti. Fakat yiyecek, içecek, giyecek ve yakacak fiyatları hep artmıştı. Bu mallar %500 artış göstermişti; kirâlar sâbit kalırken... Hükûmetin eğer “gücü yetiyorsa”, her şeyin fiyatını 1939 yılına geri döndürmeliydi.

Ev sâhipleri sonunda patlamışlardı: “Kirâcılar; on seneden beri evlerimizde beş veyâ on kâğıda, bedâva denecek derecede gâyet ucuz oturmaya alışmışlardı.” Fedâkârlıklar, ev sâhiplerinin

Süreyyâ İlmen'in yazısı

sırtına yüklenmişti. Bu, büyük bir haksızlıktı. Hesap sorma zamânı da yakındı. Hükûmet, “kirâcıları kazanmak için”, ev sâhiplerini fedâ ediyordu.

Mülk sâhipleri birleşin!

1946 yılında kurulduğu anlaşılan derneğin amacı, çok açıktı: Mülk sâhiplerinin çıkarlarını korumak... Aynı yıl milletvekillerine hitâben yayınlanan bildiride ise; mülk sâhiplerinin tasarruf haklarının elinden alındığına dikkat çekiliyordu. Bu, anayasaya da aykırıydı. Mal sâhipleri, “derin ıztıraplar” içinde kalmıştı. Kirâ gelirlerinin düşüklüğü yüzünden; bir yandan gelirlerini kaybetmişlerdi. Diğer yandan, yine bu yüzden mülklerini onarımdan geçirecek imkânı da yitirmişlerdi. Mülkleri yıkılıyor, çürüyordu.

Dahası; “Havada tavada kazancını lükse ve isrâfa sarf eden ve vatanın toprağında bir dikili ağacı bile bulunmayan bir kısım müstehlik [tüketici] vatandaş zümresi, bir müstahsil [üretici] sınıfa hâkim kılınmıştı.” Bütün bu gelişmelerin sonucunda pek çok mal sâhibi, yegâne çâre olarak mülklerini satmaya karar vermişti.

Adalar ve Moda’lar

Derneğin bir bildirisinde de şöyle yazılmıştı:

Yalnız adalarla, banliyöde ve Marmara sâhilinde binlerce boş ev ve köşk vardır. Sâhipleri yazın binlerce liraya bunları kirâlarlar ve diğer mülk sâhiplerinin İstanbul ve Beyoğlu’ndaki mülklerini berhavaya yakın ücretlerle işgâl etmiş bulunuyorlar. Bu zevat acaba neden kışın bu konforlu köşklerinde oturmuyorlar veyâ kış mevsimi için tâlip olan kirâcılara vermiyorlar? Çünkü, kirâlasalar, yazın binlerce liraya kazançlarından kaybetmiş olacaktırlar.

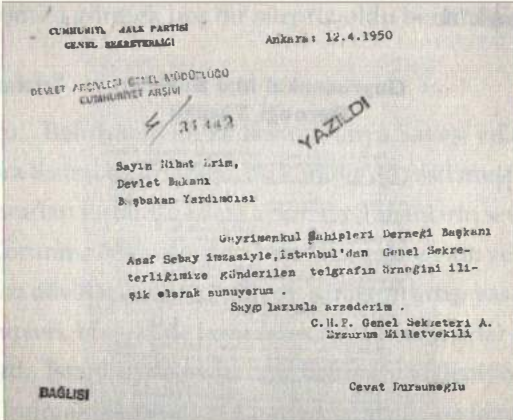
Diğer taraftan Beyoğlu’nda, Şişli, Maçka, Nişantaşı, Cihangir Ayazpaşa’da senelerden beri boş ve kapalı tutulan yüzlerce apartman dâiresi vardır. Buralarda birtakım karaborsa zenginleri, zevk ve ihtiraslarını tatmin ederler.

“Yeni türediler”

Dernek, bildirisinde, bugün biz târihçiler için renkli sayılabilecek şekilde, İstanbul’un sosyal hayâtına ilişkin bilgiler vermeye devâm ediyordu:

Birçok yeni türediler de vaziyet ve mesken değiştirmektedir. Bu gibiler; Üsküdar’dan, Çapa’dan, Kumkapı’dan, Hasköy’den, Beyoğlu’na taşınmakta ve fırsat buldukça ceplerini şişiren banknotları bol bol sarf etmektedirler. Yazın sayfiyelerde ve kışın Beyoğlu’nda oturmayı âdet edinmiş yüzlerce âile vardır; bunlar, bütün bir sene için ev kapatmak masraf ve külfetine katlanmak istemiyorlar. Yazın sayfiyelere gidiyorlar; kışın da mobilyalı apartmanları kirâlıyorlar.

Aslında dernek, kiralârın serbest bırakılması sonucunda, ev sâhipleri ile kirâcıların mâkûl bir düzeyde anlaşacaklarını savunuyordu. Neticede, hiç kimse kirâcısını kaçırmak istemezdi. Kirâci da kolay bulunmuyordu çünkü! Formül basitti aslında: “Bırakınız hancı ile yolcuyu karşı karşıya; onlar anlaşmak ve sevişmek yolunu daha pratik usûllerle bulurlar; sıkı karar ve usûllere ne lüzum var?”

CHP Genel Sekreterliği'nin yazısı

Kirâlara özgürlük

Elbette, derneğin daha önce de bâzı girişimleri olmuştu. 1947 yılında yapılan kongresinde; ev sâhiplerinin başına gelen bu felâketin ancak sosyalist ülkelerde görülebileceğine işâret edilmişti. “Kirâcı zümresi”nin haklarının korunması amacıyla yapılan bu uygulama “âdilâne” değildi. Olmamıştı... “1938 senesi fiyatlarının tatlı bir rüyâdan ibâret olduğunu resmen belirten hükûmet, bu rüyânın yalnız emlak sâhiplerine karşı acı bir şekilde tatbik edilmesinde ısrâr” etmekteydi. Memlekette “mülkiyet düşmanlığı cereyanlarını” güçlendirecek işlerden uzak durmak gerekirdi.

Derneğin amacı

Elimizde derneğin tüzüğü de bulunmaktadır. Buna göre; derneğin amacı; “mal sâhiplerinin ekonomik, kültürel, sosyal bakımlarından anayasa ile sağlanan el dokunulmaz hak ve hürriyetlerini kânun yolları ile aramak ve korumak”tı. Ayrıca, dernek; “gayrimenkûllerin bekâlarını sağlamak ve idâmelerini temin etmek; gayrimenkûl mal sâhiplerini birbiriyle tanıştırmak, güvenlik ve berâberlik duygularını kuvvetlendirmek” de istiyordu. Son bir amaç da; “deprem, yangın gibi âfetlerden zarar gören üyelere yardım etmek”ti.

Gayrimenkul Mal Sahipleri Derneği Tüzüğü

Maddesi 1 — Adını aşağıda yazılı hususlarla tutarlı olarak (Gayrimenkul Mal Sahipleri Derneği) adıyla bir dernek kurmuşlardır.

Adı ve Soyadı	İşi ve mesleği	İkamet yeri	Tahvil yeri
Abdül İhsan	Eski Ankara Ticaret Müd.	İstiklalî cad. Bolter Apt.	T.C.
Zübüddin Salih Hüner	Tüccar	Beyliktaş Valide Çarş.	“
Yerli İbrahim Yılmaz	Doktor	Celilek sokak No. 14	“
Mehmet Arslan	Doktor	İzmirli Sok. No. 3	“
Abdülkâmil Fâik Yılmaz	Avukat	Çankaya, Akmerkezi	“
Hüseyin Kavalalı	Hukuk müşaviri	İstiklalî cad. Kahire Sok.	“
		Gülen Apt.	“

Maddesi 2 — Derneğin genel merkezi Galata'da Ömer Ahi Hanımda 4 üncü katın 10 No. lu dairededir.

a) DERNEĞİN MAKSADI

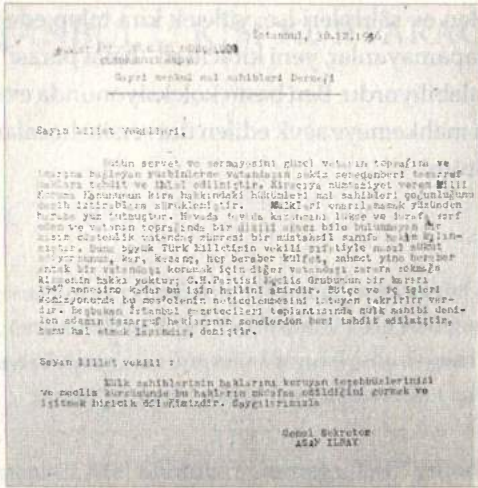
Maddesi 3 — Mal sahiplerinin ekonomik, kültürel, sosyal bakımlarından anayasa ile sağlanan el dokunulmaz hak ve hürriyetlerini kânun yolları ile aramak ve korumak.

b) Gayrimenkul mal sahiplerinin bekâlarını sağlamak ve idâmelerini temin etmek.

c) Gayrimenkul mal sahiplerini birbiriyle tanıştırmak, güvenlik ve berâberlik duygularını kuvvetlendirmek.

d) Deprem, yangın gibi âfetlerden zarar gören üyelere yardım etmek gibi hususlarda çalışır.

Derneğin tüzüğü

Derneğin genel sekreteri Âsaf İlba'y'ın yazısı

Dernek; “gayrimenkûllerin; orman, mâden, demiryolları gibi memleketin iktisâdî bünyesini teşkil eden temel servetlerden biri olduğunu göz önünde tutarak, mâmur kalmalarını ve verimli olmalarını temine çalışır”dı. Sahtekârlar, dolandırıcılar, câniler, derneğe üye olamazlardı. Derneğin genel sekreteri olarak da Rûşeni Barkın'ın ismini görmek hoş bir sürpriz oldu benim için...

Kim haklı?

Zor soru... Belirtmeliyim ki; İkinci Dünyâ Savaşı yıllarını içine alan doktora tezimi hazırlarken, bu konuya da rastlamıştım. Basın-da MKK kararları ile bu kararlara aykırı davrananların sevk edildikleri Millî Korunma Mahkemeleri haberleri çok sayıda yer alıyordu çünkü... Bâzı dâvâlar, kirâyla ilgiliydi. Kirâların artışı yasaktı. Fakat bâzı ev sâhipleri, bir şekilde kirâcılarına tazyik ediyorlar ve kirâları artırıyorlardı. İstanbul'da ev buhrânı olduğu söyleniyordu; belki de yeni ev bulmak güçtü. Bu bakımdan kirâcılar, bu tazyik altında kirâlarını yükseltmek zorunda kalıyorlardı. Şikâyet çoktu yâni...

— MADALYONUN ARKA YÜZÜ —

Evi boşalan ev sâhipleri ise; yüksek kira talep edebiliyorlardı. Hiçbir şey yapamayanlar, yeni kirâcıdan “hava parası” adı altında ekstra para alabiliyordu. Ben basın koleksiyonunda evinin kirâsını artırdığı için mahkemeye sevk edilen üniversite hocaları olduğunu bile görmüştüm!

İSTANBUL’U KİM KURTARACAK?

Biliyorum; uzun yıllardan beri İstanbul’un kıymetini bilmeyip de, onun târihi ve doğal güzelliklerini yıkıp yaktığımızdan dolayı şikâyetçi olan kim bilir kaç nesil gelip de geçti? Bir de yetmiş yıl önceki şikâyetlere kulak verelim mi?

Gayrimenkûl Mal Sâhipleri Derneği, 1947 yılında yayınladığı *İstanbul Belediyesi Müstakil Olmalı ve Reisi de Halk Tarafından Seçilmelidir* broşüründe, ilginç taleplerde bulunmuştu. Talepler, elbette bir takım şikâyetlerle temellendirilmişti. Broşürün alt başlığı ise, “İstanbul Belediyesi nasıl idâre edildi?” şeklinde düzenlenmişti. Evet, iyi bildiniz, İstanbul Belediyesi’ne yönelik eleştirilerin temel meselesi, belediye başkanının doğrudan seçilmemesi üzerine kurulmuştu.

Ankara ve İstanbul belediye başkanları

Yasa, bu iki belediye başkanlığı için özel bir istisnâ hükmü içeriyordu. Diğer bütün belediye başkanları, seçimle gelen belediye meclis üyeleri arasından ve yine bu meclisler tarafından seçilirken; bu iki büyük kentin belediye başkanları atama ile iş başına giyorlardı. Vâli, aynı zamanda kentin belediye başkanı da idi. Bu uygulama, muhtemelen Cumhuriyet yönetiminin bu iki büyük kenti daha kolay denetleyebilmek isteğinden doğmuştu. Uzun yıllar boyunca bu uygulama sürdü.

Ama itiraz var!

Tek-partili dönemin sona ermesinden hemen sonra itirazlar da sökün etmişti. Söz konusu broşür, bu itirazların bir özeti niteliğindedir. Broşürü kaleme alanlara göre; bu uygulama, İstanbul

İstanbul Beyazıt Meydanı

şehrinin imârına sekte vurmuştu. Bu nedenle İstanbul “kaybedilmişti; kaybedilmekte”ydi.

Bu satırları okuyunca, her neslin, İstanbul nostaljisini yeniden nasıl oluşturduğunu da anlamak mümkündür. Âdetâ her nesil; yıkımın, kendi döneminde ya da en kötü ihtimâlle bir öncekinde başladığını düşünebilir; ama târihçilerin görevi; sorunların kaynağının çok daha eskilere uzandığını hatırlatmak olmalıdır!

Talep basitti: “Asırlık târihî âbidelerin yükseldiği İstanbul’umuzun meşhur at güzelliğine, medenî bir şehrin iktisâdî, içtimâî ihtiyaçlarını kavrayan canlı bir şirinlik ilâve edilmiş olduğunu görmek”, herkesin ortak arzusuydu elbette... Şimdiye kadar buna benzeyen kim bilir kaç cümle okumuşsunuzdur! Ama bunun için belediyenin “halkın kayıtsız kontrolüne tâbi” olması lâzımdı. Dolayısıyla yasa değişmeli ve belediye, hükûmetten bağımsız olmalıydı.

Hükûmetin atadığı “memur” belediye başkanları, yâni vâliler, şehre hiçbir şey katamamışlardı. Mevcut bütçe imkânları da çarçur edilmişti. Bunun nedeni, “memur vâli ve belediye başkanı”nın halka değil de, üstlerine hizmet etmeyi tercih etmesiydi.

Şikâyetlere sıra gelince...

Broşür, bu “teorik” açıklamadan sonra sorunu somut eleştirilerle açıklamaya çalışıyordu: Buna göre; belediye başkanının otomobiline yılda dört bin lira tahsisat çıkarılmıştı! Şu “resmî araba saltanatı” eleştirisinin başlangıcı sayılabilir bu satırlar! Bununla sınırlı değildi tabii “saltanat”; belediye başkanının evi tefriş ediliyor, evin bütün masrafları karşılanıyordu.

Bunun için yıllık on üç bin lira daha tahsisat ayrılmıştı. Belediyeye ayrılması gereken kaynaklar, bu şekilde önce başkanına ayrılmış oluyordu. Bunca masrafa rağmen, belediye başkanı, yarı gününü de vâilikte geçiriyordu. Tabii olarak yâni... Çünkü, ikili bir görevi vardı kendisinin... Ve tabii her iki iş de aksıyordu.

Bu kadar da değildi şikâyetler... Yasaya göre, belediyenin bütçesinden çalışanlarına tahsis edilebilecek miktar, toplam bütçenin %30’unu geçemeyecek iken; pratikte belediyenin bütün bütçesi çalışanlarının maaşına ayrılmış gibiydi. Bunun nedeni de, belediyede gereğinden fazla memur ve müstahdem çalıştırılmasıydı.

İmâr plânı mı dediniz?

İmâr plânlarından şikâyetçi misiniz yoksa? Broşürde bakınız ne deniliyor: “Halk, şehir içinde çiftlikte binâ yaptırır gibi dilediği şekil ve irtifâda binâlar yaptırmaktadır. İki buçuk kat yapılması icâb eden sokaklarda üç, dört, beş katlı binâlar yapılmıştır.” “Şehirde plânsız programsız tarzda yapılan yüz binlerce liralık işler, şahsî emirlerle yıkılmış; belediye bütçesi isrâf edilerek, yüz binlerce lira sarf edilmek sûretiyle yıkılan yerler, tekrar ve yeniden yapılmıştır.”

Şimdiki zamanda kentin iş hayatının merkezlerinden biri olan Mecidiyeköy’e gelince... “Beheri otuz sekiz bin liraya mâl olan villâlarla süslenmiş bir Mecidiyeköyü fâciâsı vardır.” İkinci Dünyâ Savaşı’nın getirdiği fakirlikten sonra; belediye, başka bir işi yokmuş gibi, “müreffeh bir halk sınıfına kâşâneler” yaptırmıştı!

Oysa, “fakir ve muhtaç halk tabakası için ucuz kirâya verilecek binâlar” yapılması gerekirken (TOKİ’den mi söz ediliyor yoksa?)

tam aksine, “zenginlere villâlar” yaptırılmıştı! Broşür, bu durumu protesto ediyor ve Mecidiyeköy’de kırk “zengin âile” için lüks villâlar yapımını eleştiriyordu. Oysa; bunun yerine; “şehrin göbeğinde parke kaldırmı; elektriği, su şebekesi yapılmış caddeler üzerine aynı parayla dört yüz âilenin ikâmetine müsâit ve işyerlerine nakil vâsıtası kullanmadan masrafsızca gidecek, meskene muhtaç halk tabakası için binâlar” yapılması daha uygun olurdu.

Belediye zâbitası mı dediniz?

Keşke belediye zâbitası işe yarasaydı diye devâm ediyor broşürün eleştirileri... Kentte seyyar satıcılar için olsun, ulaşım araçları için olsun, başı boşluk almış başını gidiyordu. Gıdâ maddelerinin fiyatları denetlenmiyordu. Sokaklarda sıhhi olmayan yiyecekler serbestçe satılabiliyordu. Hiçbir alanda belediye denetimi görülmüyordu. İşte bu sebeple de, “İstanbul, memleketin bütün şehirlerinden en pahalı bir şehirdi.”

Oysa, etkili bir denetim sâyesinde İstanbul, düzen, ucuzluk, kolaylık ve temizlik bakımından birinci olabilirdi. Bütün bu lüzumsuz masraflar için İstanbullular, vergilerini ödeyebilmekte de belediyenin bin bir çeşit zorluğuna katlanmak zorunda kalıyorlardı.

Taksilere gelince... Her takside bir taksimetre vardı elbette; ama taksimetrenin gösterdiği ücretle seyahat etmek imkânsızdı! Taksi ücretleri de çok pahalıydı. Zâten bu taksiler, bol benzin yakan ve ekonomik ömrünü tamamlamış arabalardı. Hem nakliye ücretini artırıyorlardı; hem de ülkenin dövizini boş yere harcamış oluyorlardı. Bu arabaların piyasadan çekilip; yerlerine daha ucuz ve ekonomik arabaların gelmesi sağlanmalıydı. Hattâ o kadar ki, bunca yıl içinde taksilerin ülkeye mâliyetleri ile köylerde çok sayıda okul yapımı bile söz konusu olabilirdi!

Belediyeleri eleştirmek serbest

Tek-parti iktidârı boyunca yayınlanan gazetelerin koleksiyonlarını okurken; gözüme çarpan bir husus da; belediyelere yönelik açık eleştiriler olmuştu. Gazetelerin olsun, yazarların olsun, CHP

İstanbul Eminönü

iktidârını ya da yöneticilerini eleştirebilmesi; hattâ bu konuda bir imâda dahi bulunabilmesi elbette mümkün değildi. Ama hayâtın gerçeklerinden bu kadar uzak durulamazdı da... Özellikle tiraj sıkıntısı içinde olan basın açısından her defâsında iktidârın sesini duyurmak zorunda kalması, elbette güç bir durumdu.

Oysa, yerel yönetimlere yönelik eleştiriler bir ölçüde serbest bırakılmış gibiydi. Özellikle İstanbul Belediyesi'ne yönelik eleştiriler dikkat çekicidir. Ankara Belediyesi'ne yönelik eleştiriler daha geri plândaydı. Elbette bu, basının iktidârın yerel düzlemdeki etkinliklerini açıkça, serbestçe ve hattâ sertçe eleştirebilmesi anlamına da gelmiyordu. Fakat hiç olmazsa, makro politikada görülen "tek ses" olma özelliği; yerel yönetimlerde biraz daha ılımlı bir şekilde bürünebiliyordu. Bu bakımdan kent târihçileri, eski basın koleksiyonlarında işlerine yarayabilecek çok sayıda haber, yazı, yorum ve belki de daha önemlisi fotoğraflarla karşılaşabileceklerdir.

Elbette, rejimin değişmesinden ve yeni yeni partilerin kurulmasından sonradır ki; elimizdeki broşürde olduğu gibi; çok daha net ve keskin eleştiriler sıralanmaya başlanabildi. Bu broşürün en önemli özelliği ise; belediyenin faaliyetlerini yalnızca belediye baş-

İstanbul Galata Köprüsü

kanının ya da yetkililerin beceriksizliğine atfetmemesidir. Aksine, mesele, bir sistem ve anlayış meselesiydi.

Belediye başkanları, halk tarafından doğrudan seçilmediği sürece; “memur” anlayışıyla başkaca bir netice almak mümkün olamazdı. Bu bakımdan yapılması gereken ilk iş; becerikli ve yetenekli bir belediye başkanı bulmaya çalışmak değil; tam aksine, halka karşı sorumlu bir belediyecilik anlayışının ortaya çıkmasıydı. Bunun sağlanması için de ilk adım; belediye başkanının halk tarafından doğrudan seçilmesi olmalıydı.

Hakkâniyetli olmak gerekirse; broşürde bir önemli husus atlanmış gibi görünmektedir. Diğer yerlerde belediye başkanları belediye meclislerince seçiliyor olmalarına rağmen; acaba bu belediyelerde işler nasıl yürüyordu sorusuna bir yanıt aranmamıştı. Hattâ bu soru sorulmamıştı bile!

Sorunun yalnızca seçim meselesine indirgenmesi; kanımca çok karmaşık ve çok boyutlu bir meselenin yalnızca bir noktasına

— CUMHURİYET VE CHP —

ışık tutmaktadır. Yine de “mal sâhipleri”ne de haksızlık etmemek gerekir: Unutulmasın ki; 1947 yılında seçim ve elbette dürüst seçim yapılmaması; ülkenin içinde bulunduğu pek çok sorunun nedeni olarak görülüyordu.

İstanbul'da imâr çalışmaları

VEHBİ KOÇ'UN GECEKONDU ÖNLEME PROJESİ

*Bundan 66 yıl önce, 1948 yılında, gecekondular büyük
kentlerin çevresini henüz sarmaya başladığı bir sırada;
Vehbi Koç, CHP'yi gecekondular yapımını önlemek için
uyarmıştı.*

Gecekondular, büyük kentlerin etrâfını sarmak için o sırada henüz pusuda bekliyordu. İkinci Dünyâ Savaşı'nın sona ermesinden sonra süreç hızlanacaktır. Üstelik köyden kente göç henüz emekleme dönemindeydi. Karayolu yapımına yeni yeni başlanmak üzereydi. Sanâyi henüz emekleme dönemindeydi. Günümüzde rastlanan devâsa gecekondular mahallelerini tahayyül etmek bile zordu.

"Çok fenâ bir durum"

Vehbi Koç, muhtemelen pek az bilinir ama, CHP üyesiydi; dahası CHP Parti Divânı'nda da üyeydi. 1948 yılının Ağustos ayında, bu sıfatıyla, mensûbu olduğu Divan Başkanlığı'na yazdığı yazıda; gecekondular hakkındaki izlenimlerini aktarmıştı. Koç, yazısına şöyle başlamayı uygun görmüştü: "İstanbul, Eskişehir ve Ankara gibi üç mühim [önemli] şehirde gecekondular evleri nâmıyla mâruf olan [adıyla bilinen] inşaatın nazarı dikkati celb edecek [dikkati çekecek] derecede çoğaldığını gördüm."

Koç, bu inşaatların bu önemli kentlerin imâr durumunu "çok fenâ bir duruma" soktuğu kanısındaydı. Hattâ o kadar ki, "birçok yerlerde sâhipli arsalara [da] bu tarz inşaat" yapılıyordu. Üstelik "inşaatı yaptıranlar, hiçbir kânun ve nizam [düzen]" de dinlemi-

yorlardı. Böylece arsa sâhiplerinin tasarruf haklarını kullanmak imkânı” kalmıyordu.

Gecekondular

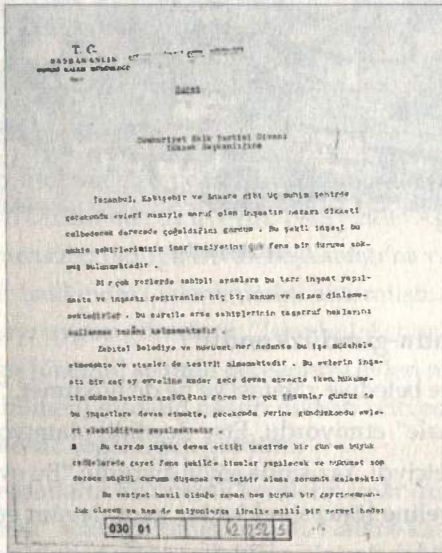
“Gecekondu-gündüzkondu”

Maalesef ne belediye zâbitası ve ne de hükûmet, “her nedense bu işe müdahale” etmiyordu. Etse de etkili olamıyordu. Koç bu konuda şikâyetçiydi. Yazısında şöyle diyordu: “Bu evlerin inşaatı, birkaç ay evveline [öncesine] kadar gece devâm etmekte iken, hükûmetin müdahalesinin azaldığını gören birçok insanlar, [artık] gündüz de bu inşaatlara devâm etmekte”ydi.

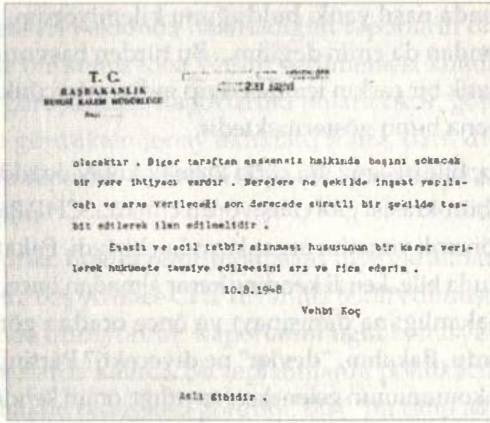
“Gecekondu yerine gündüzkondu evleri alabildiğine” yapılmaya devâm ediyordu. Gecekondu yapımı sürdüğü takdirde, Koç’a göre, “bir gün en büyük caddelerde gâyet fenâ şekilde binâlar yapılacak ve hükûmet, son derece müşkül [güç bir] duruma düşecek ve tedbir [önlem] almak zorunda kalacaktı.” Sonuçta; “hem büyük bir gayrimemnunluk [hoşnutsuzluk] olacak ve hem de milyonlarca liralık millî servet” boşu boşuna kaybolacaktı.

Peki, Koç ne öneriyor?

Elbette, Koç da, bu sonucun önemli bir nedeni olduğunun farkındaydı. Kente yeni gelenler, oturabilecekleri bir meskene sâhip olmalıydılar. Ama bundan büyük ölçüde yoksundular. Bir eve ihtiyaçları vardı ve inşaatı kendileri yapıyorlardı. “Meskensiz halkın da başını sokacak bir yere ihtiyâcı vardı.” Bu durumda Koç’un önerisi şu şekilde formüle edilmişti: “Nerelerde, ne şekilde inşaat yapılacağı ve arsa verileceği son derece süratli bir şekilde tesbit edilerek [saptanarak] ilân” edilmeliydi. “Esaslı ve âcil tedbir

Vehbi Koç’un yazısı

Vehbi Koç'un yazısı

alınması” gerekiyordu; bunun için de sorunun CHP Parti Divânı toplantısında görüşülmesine ihtiyaç vardı. Burada alınacak kararlar da hükûmete tavsiye edilmeliydi.

Teklifi ele alındı

Gerçekten de Koç’un 10 Ağustos 1948 târihli başvurusundan sâdece dört gün sonra toplanan parti divânında konu ele alındı. O günün elimizde bulunan CHP Parti Divânı gündemi bize bunu göstermektedir. Ardından da CHP Genel Sekreterliği, kısa bir süre sonra Koç’un yazısını hükûmete iletmişti bile...

Konunun önce hükûmetçe ele alınmasının ve ardından divân toplantısında görüşülmesinin daha uygun olacağı sonucuna varılmıştı. Bu yazı da, Koç’un başvurusundan on bir gün sonra Başbakan Hasa Saka’ya ulaştırılmıştı. Bu kadarla da kalınmamıştı. Koç’un başvurusu, aynı zamanda İçişleri Bakanlığı’na da iletilmişti. İçişleri Bakanlığı’ndan da görüş alınması istenmişti.

Ne yanıt verildi?

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde bulduğum yazışmalar burada kesiliyor. Koç’un şikâyetinin ve önerisinin hükûmet ve

parti kanadında nasıl yankı bulduğunu bilemiyorum... Bir yankı buldu mu, ondan da emin değilim... Bu türden başvurular, genellikle bürokratik bir çarkın içinde eriyip gidiyordu çünkü; başkaca tecrübeler bana bunu göstermektedir.

Vehbi Koç bile olsanız, bu çarkı kırmak kolay değildi. CHP de, tıpkı devlet bürokrasisi gibi çalışıyordu çünkü... CHP Parti Divânı, partinin en önemli yönetim organlarından biriydi. Fakat böylesine basit bir konuda bile, kendi kendine karar almadan önce, hükûmete ve İçişleri Bakanlığı'na danışmayı ve önce oradan görüş almayı tercih ediyordu. Bakalım, “devlet” ne diyecekti? Partinin “devlet” karşısındaki konumunun geleneksel zayıflığı, onun kendi başına bir meseleye el koymasına imkân tanımıyordu. Bu, CHP'nin tek-parti döneminde de, sonrasında da en önemli zaaflarından biriydi. Bu zaaf, herkes tarafından biliniyordu; fakat ileri bir adım atılmasından da çekiniliyordu. Bu, CHP'nin önemli bir paradoksu.

İnönülerle âile dostu

Belki de artık unutulmaya yüz tutmuş olabilir; fakat bilmemiz gereken bir konu da, Koç'un daha 19 yaşında Müdâfaai Hukuku Millîye Cemiyeti'ne üye olduğudur. Bunu zâten kendisi anılarında yazmaktadır. Sonra bu dernek, CHP'ye dönüştüğünde, otomatik olarak parti üyesi olmuştu. Şöyle yazıyor Koç: “Atatürk devrinde çok gençtim, çok önemsizdim. Ne büyük Atatürk, ne İnönü ile temâsim oldu.”

Ama daha sonraki yıllarda “İnönü'lerle âilece dost” olacaklardır. Şimdi gelelim 1946 yılına... Koç anılarında bize bu konuda şu bilgileri aktarıyor: 1946 yılında kendisine, parti üyesi olması dolayısıyla, Kemâl Satır, bizzat İsmet İnönü'den mesaj getirmiştir. İnönü, Koç'un CHP Parti Divânı'na katılmasını arzulamaktadır. Koç tereddütlüdür; “politikanın ne kadar üzücü tarafları olduğunu” bilmektedir; “bundan dolayı” başına “birçok şeylerin geleceğini bilmekle berâber” bu öneriyi kabûl edecettir.

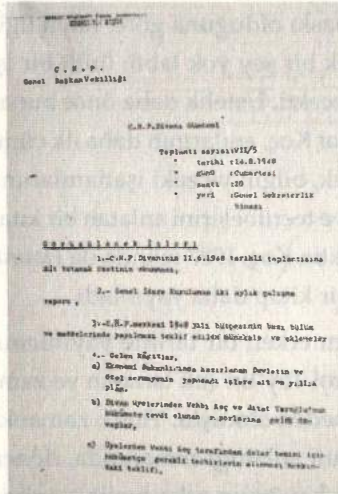
İki yıl boyunca “devleti yöneten bu kimselerle aynı masada, eşit şartlar altında” çalışır. Koç şu bilgileri veriyor: “Büyük mem-

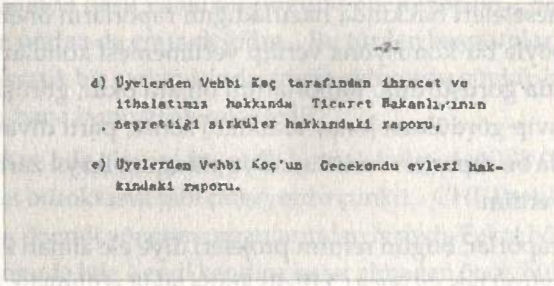
leket meseleleri hakkında hazırladığım raporların önemi, yazılış şekli, böyle bir komisyona verilip verilmemesi konularını dâimâ aramızda görüşürdük. Raporlarımı onlara okur, görüşlerini alır, tam tasvip gördükten [onay aldıktan] sonra, parti divânı toplantılarında bu raporları verirdim. Üye olduğum iki yıl zarfında yedi rapor verdim.

Bu raporlar, bugün reform projeleri diye ele alınan konulardır ve tam yirmi beş yıl önce CHP divânına teklif edilmiştir. Bugün de dosyalarında duruyordur. Raporlarım ilgili komisyonlara havâle edilir ve oralarda kalırdı. Bu toplantılarda politikacılarda iki düşüncenin hâkim olduğunu gördüm: Biri, 'bu câhil adam bize akıl öğretmeye kalkıyor'; ikincisi de, 'işadamı olduğu için kim bilir bunun altında ne çıkarı vardır?' idi." Koç anılarında çok açık bir şekilde itirâf ediyor zâten: "Kısacası; bu iki yıllık çalışmamdan hiçbir sonuç çıkmadı."

Dolar temini önerisi

Elimde bulunan arşiv dosyasında; Koç'un başkaca önerilerinin de divânda görüşüldüğüne ilişkin bilgiler bulunmaktadır. Koç, anı-

CHP'nin yazısı

larında haklı yâni... Çünkü, gerçekten de parti divânı gündeminde onun önerileri üzerine hükûmetten gelen, ama başka konulara dâir yanıtlar da ele alınmıştı. Koç, ayrıca aynı toplantıda; “Dolar temini için hükûmetçe gerekli tedbirlerin alınması hakkında” öneride bulunmuştu. Dahası; “ihrâcat ve ithâlâtımız hakkında” Ticâret Bakanlığı’nın yayınladığı sirkülere ilişkin bir de rapor hazırlamıştı. Bu belki iktisat târihçilerinin ilgisini çekebilir.

Hayâtı roman

Vehbi Koç, anılarını 1973 yılında yayınlamıştı. Benim elimde bulunan üçüncü baskı olduğuna göre, hayli ilgi görmüş olmalı... Bunda da şaşılacak bir şey yok tabii; ünlü bir işadaminin anıları elbette rağbet görecekti. Üstelik daha önce buna benzer bir örnek de pek yoktu. Bizzat Koç, anılarının daha ilk cümlesinde, “bugüne kadar birçok büyük, bilgili ve zeki işadamlarımız yetiştiği hâlde, bunların hayâtını ve tecrübelerini anlatan bir kitap yazıldığını sanmıyorum.” diyecektir. Koç, 1987 yılında da *Hatıralarım, Görüşlerim, Öğütlerim* adıyla bir kitap daha yayınladı.

Koç’un anılarını erken bir târihte yayınlamasına, o zamanki söylentiye göre, Erol Toy’un çok tanınan ve zamânında çok satan romanı *İmparator* neden olmuştu. Yine o zamanki söylentiye göre, Toy, Koç’un hayâtını anlattığı romanında, dönemin sol kesimine zengin işadaminin hayâtının arka fonunu anlatıyordu. Romanın kahrâmânı olan “Çokzâde Fehmi”nin aslında Vehbi Koç olduğu

— CUMHURİYET VE CHP —

belirtilmişti. Roman Çokzâde'nin ağzından "ya bir kez yitirirseniz" şeklindeki soru cümlesiyle bitiyordu ki, dönemin solcularının beklentilerine de uygundu.

Koç'un bu roman üzerine kendi kitabını yazmak zorunda kaldığı yönündeki açıklamalar hayli yaygındı. Ben o sırada romanı okuduğumda; söylentilerin kesin olarak doğru olduğunu düşünmüştüm. Ne var ki, bugün yeniden geriye dönüp baktığımda, ilk baskısının Ekim 1973 târihli olduğunu gördüğüm romanın ardından, aynı yıl Koç'un anılarının yazılıp basılmasının, zaman darlığı göz önüne alındığında, pek güç olduğunu düşünüyorum. En azından kitapların basım târihleri, bu sıralama açısından pek tutmuyor. Hattâ Koç'un anılarının önce yayınlanmış olması daha akla yakın duruyor. Romanın ise edebî açıdan herhangi bir kalıcılığı olmadığı kanısındayım.

BİR ZAMANLAR ANADOLU KULÜBÜ

Anadolu Kulübü, Cumhuriyet târihinin erken dönemlerinden itibaren Ankara ve İstanbul seçkinlerinin âdetâ merkezi olmuştur denilebilir.

Kulübün üyesi olmak, sosyal hayatta (eskiden sosyetede de denilirdi) başarılı olunduğunun âdetâ bir kanıtı gibiydi.

Anadolu Kulübü, Atatürk'ün talebiyle, 1926 yılında kuruldu. Ankara'da Hâkimiyeti Milliye Matbaası'nda basılmış olan ilk tüzüğünde kuruluş amacı şöyle ifâde edilmişti: "Anadolu Kulübü, Ankara'da oturan Türk ve yabancı üyelerine buluşup, görüşme imkânı sağlamak ve başkentte bir kuruluş meydana getirerek, kulübe girecek üyeler arasında sosyal ilişkileri kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur." Sonradan İstanbul Büyükkada'da da güzel bir yeri oldu kulübün...

Kurucuları tanıyorum

Kulübün ilk fahrî başkanı, Başbakan İsmet İnönü'dür! Uzun yıllar boyunca kulübün yönetim kulübü, o sırada görev yapan Bakanlar Kurulu idi! Kulübün kurucuları arasında; Cumhurbaşkanlığı Başkâtibi Tefik Bıyıklıoğlu; Kılıç Ali; Necip Ali Küçüka; Reşit Gâlip; Hasan Saka; Fâlih Rıfkı Atay; Hamdullah Suphi Tanrıöver; Rûşen Eşref Ünaydın; İbrâhim Tâli Öngören; Fuat Bulca; Kâzım Özalp ile Fevzi Çakmak da vardı. Bu isimlere Şükrü Kaya ile Refik Koraltan'ı da katabiliriz.

Kuruluş ve yükseliş

1950 yılına kadar Ulus'ta; vakıflar binâsı ile Stad Oteli arasında; Anadolu Ajansı'nın da bulunduğu Vakıflar İdâresi'ne âid binâlarda;

1953 yılına kadar Merkez Bankası'nın bir katında kirâcı olarak hizmetlerini sürdüren kulüp; 1952 yılının sonlarında eski Başbakanlardan Hasan Saka'nın Kızılay'da iki dönüme yakın bir bahçe içinde bulunan iki katlı evi satın alınarak, 23 Mart 1953 târihinde kendi malı olan binâsında hizmete açılmış ve 1965 yılına kadar da burada hizmete devâm etmişti.

Daha sonra bu binâ, 1965 yılında yıkılmış ve yerine inşaata başlanmış; yapımı 1968 yılında tamamlanarak; aynı yılın ortalarında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından hizmete açılmıştı. Bütün bunlar devletin desteği ile olmuştu.

İstanbul Büyükada'da bulunan ve 1906 yılında kurulmuş bulunan İngilizlerin Yat Kulübü; tüm binâ ve tesisleriyle birlikte, 1928 yılında Anadolu Kulübü'ne verilmişti. Kulübün Büyükada Şûbesi; bugün de kulüp üyelerinin yazın dinlendikleri ve tâtillerini geçirdikleri nezih bir yer olarak hizmet vermektedir. Kulübün Büyükada Şûbesi'nde bulunan ve Atatürk'ün hediyesi olan târihî köşkler ve binâlar da zikredilmelidir elbette...

Anadolu Kulübü; herhangi bir dernek değildir. Bugüne kadar hükûmet ve Meclisle yakın ilgisi nedeniyle devletten dâimâ himâye ve yardım görmüştür. Bugüne kadar da bu mâhiyetinden ötürü sürekli olarak devlet hazinesinden yardım almıştır. Zâten kulübün üyelerinin "büyük çoğunluğu; eski ve yeni milletvekilleri olmak üzere; üniversite rektörleri, yüksek yargı organlarının başkan ve üyeleri; yüksek seviyeli askerî ve sivil büroktaları ile içtimâî mevki sahibi zevattan oluşmaktadır."

Arşivden bir esinti

Anadolu Kulübü'nün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulduğum bir çağrısını sizlerle paylaşmadan edemedim doğrusu... Anadolu Kulübü Büyükada Şûbesi, 1945 yılının Nisan ayında; yâni savaşın bitmesine haftalar kala; yönetim kurulunun bir karârını üyelerine duyurmuştu bile... 1945 yılında Büyükada Şûbesi, 30 Mayıs'ta açılacaktı. Bunun için "küçük bir yemek servisi" düzenlenecekti.

Haziran ayı sonuna kadar yıllık abone kartı almayanlar, kulübe giremeyeceklerdi. Üstelik tüzük hükmü gereğince üyelik hakkından da vazgeçmiş sayılacaklardı. Yıllık üyelik âidâtı da açıklanmıştı: Üyelik âidâtı, eşi ve on sekiz yaşına kadar olan çocukları dâhil, kişi başına 35 lira idi. Eğer kız çocuğunun yaşı on sekizin üzerinde ise; bu takdirde diğer âile efradı için de kişi başına on lira ödenmeliydi. İlk kez üye olacaklar için ise; bir kere mahsus olmak üzere, üyelik girişi için ayrıca 50 lira “duhûliye” ücreti alınıyordu. Ama bu hükümler de herkes için değildi tabî; kulübün merkezine kayıtlı olanlar bundan muaftılar.

Büyükada’da oda fiyatı

Eğer yazı geçirmek için Büyükada’da kulüpte oda tutmak istiyorsanız; önce bu konuda bir başvuruda bulunmanız gerekiyordu. Târih tercihinize göre, dileğinizin gerçekleşip gerçekleşemeyeceği size bildirilecekti. Eğer oda revervasyonunda bulunursanız ve gelmezseniz, oda kirâsı sizden tahsil edilecekti. İstanbul’a geçici olarak gelen yerli ve yabancılar, iki dâimî üyenin önerisi üzerine, kulübe geçici olarak katılabilirlerdi. Bu gibiler, kulüpte buluncakları ilk üç gün için üç ve daha sonraki her gün için de bir lira ödeme yapacaklardı.

Geçici üyelerin de bâzı hakları vardı tabî... Önceden yönetime bildirmek, misâfir defterine adını yazdırmak ve her bir misâfiri için de bir lira ödemek koşuluyla; her üye dışarıdan kulübe yemeğe misâfir davet edebilirdi. Yemek hârici olarak dâvet edilecek misâfirler için ise; yine önceden haber verilmek kaydıyla, hafta içinde bir ve hafta sonlarında da üç lira ödenmeliydi.

Uyulması gereken kurallar

Elbette, böylesine nezih bir toplulukta bâzı kurallar da olacaktı; buna göre; “misâfirler, dâvet eden üye ile birlikte bulunmak şartıyla, kulübün büfe, lokanta, salon ve bahçesinden ancak istifâde edebilirler” di. Misâfirlerin kulüpte yatması kesinlikle yasaktı; oyun

bahçesine ve salonuna girmeleri de kezâ yasaktı. Eğer gerekirse; hafta sonları kulübe misâfir getirilmesi yasaklanabilirdi.

Ayrıca, bir mevsim içinde bir kişi, iki defâdan daha fazla misâfir olarak kulübe getirilemezdi. Kulüp üyeleri, “kendisini hâriçten görmeye gelenleri husûsî misâfir odası”nda kabûl edebilirdi. Fakat “odasına ve üyelere mahsus yerlere bu gibilerin götürülmesi yasaktı.” Üyeler, çocukları hakkında tüzükte bulunan kurallara harfiyen uymalıydılar.

Menü ve fiyatlar

Fiyatlar da değişiklik gösteriyordu; yazının ekindeki fiyat listesine göre; “büyük ev”de oda fiyatları 725 ilâ 950 kuruş arasında değişiyordu. İki kişilik oda fiyatı ise, 1600 ilâ 1850 kuruş arasında idi. Eğer “beyaz ev”de oda kirâlamak isterseniz, bu takdirde tek kişilik oda için 960 kuruş; iki kişilik oda için ise 1750 ilâ 1900 kuruş ödemeniz gerekirdi. Üç kişilik oda fiyatı, 2400 kuruştı. Bir de “sarı ev” vardı; buradaki oda fiyatları, tek kişilikler için 950 ilâ 1000 ve iki kişilikler için ise 1800-1900 kuruştı. İki kişilik odalar 1800-1900 kuruş iken; eğer canınız “köşk”te kalmak isterse, bu takdirde 2400 kuruş ödemeniz gerekecekti.

Pahalı mı geldi? Gelmesin; çünkü, bu fiyata; akşam yemeği (çorba; et suyu veyâ börek; balık, piliç veya et; etli veyâ zeytinyağlı zerzevat; meyve, komposto veyâ yoğurt ile taşdelen suyu ve ekmek) de dâhildi! Yine mi pahalı geldi? Fakat sabah kahvaltısı da fiyata dâhildi: Sütü çay veyâ kahve, tereyağı, reçel ve kızarmış ekme...

İlânda şu açıklama da yapılmıştı:

Akşam yemeği ve sabah kahvaltısı, oda kirâsının içinde olduğundan, kulüpte oda tutanlar, akşam yemeğini veyâ sabah kahvaltısını ister yesin, ister yemesin, bu parayı verecektir. Yalnız esenlik yüzünden akşam yemeğini yemeyenler, önce müdüriyete söylemek ve hiç değişmemek üzere akşam yemeğini her dâim öğle de yiyebilirler ve akşam ne yerse, onun parasını verir. Bunun dışında, sabah kahvaltısını akşam veyâhut akşam yemeğini öğle yemeği yerine yiyemez.

Yemekhâne düzeni

Hâlâ kesin karar verememiş olan okuyucular açısından biraz daha detay vereyim bâri... Öğle yemeği saati, çocuklar için 11:30-12:30 arasındaydı. Üyeler için bundan sonra başlıyordu ve iki saat boyunca sürüyordu. Akşam yemeği, çocuklar için 19:30'da başlıyor ve bir saat sürüyordu; ardından, saat 20:00 ile 22:00 arasında üyelere akşam yemeği veriliyordu. Böylece yemekler çocuk gürültüsünden uzakta, sâkince yenebiliyordu!

Ama bu benim yorumum! Çünkü, ilânda; çocukların yemeklerini “dadıları” ile berâber, kendilerine ayrılan yemek salonunda yiyecekleri özellikle vurgulanmıştı! Bu arada; kulüp üyesi olup da; dadısı olmayan çocuk olur mu hiç! Yoksa sizin dadınız olmadı mı hiç? -Burada bir yüz buruşturma ifâdesi koymadan geçmek de olmaz yâni...

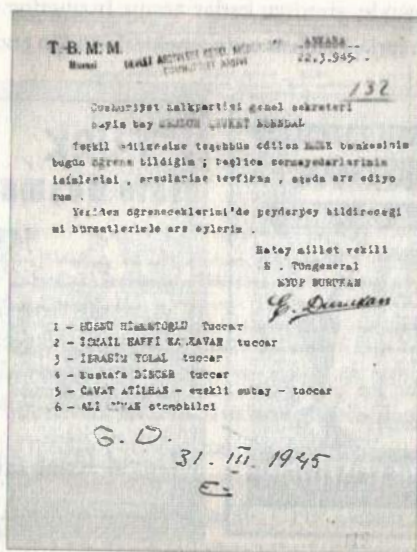
Öğle yemeği, alakarttı; yalnızca yirmi kuruştı; akşam yemeği ise, tabldot olup, üç kaptı ve meyve de buna dâhildi. Perhizdekiler de düşünülmüştü; arzu edenler yemeklerini her sabah ona ve akşamları da altıya kadar metrdotele haber vermek kaydıyla yiyebilirlerdi. Biraz güç beğenenler için de bir yöntem bulunmuştu: “Akşam tabldot yemeklerinden birini başka bir yemekle değiştirmek” ancak bâzı şartlara göre mümkündü. Aksi hâlde, değişen yemek, alakart olarak hesâba geçecekti.

Elbette sağlık açısından mâzereti olanlar ya da misâfir çağırانlar, önceden haber vermek koşuluyla, istedikleri yemekleri ısmarlayabilirlerdi. Oda servisi de var mı diye soracak olanlar varsa eğer; “odalarda yemek isteyenlerden elli kuruş fazla” ücret alınacaktı. Ben beğendim doğrusu; bu yazı Büyükada'da geçirebilirim. Tabîî bir zaman makinam olsaydı!

EMEK BANKASI NİÇİN KURULAMADI?

Bir bankanın kuruluşu ile CHP Genel Sekreterliği'nin ne ilgisi olabilirdi? Neden böyle bir bilgilendirme ihtiyacı duyulmuştu? Görüldüğü gibi sorular yanıtını beklemektedir. Bir banka kurulması; olağan koşullarda ancak Ticâret Bakanlığı'nın ilgi duyacağı bir konuydu çünkü...

Târihçilerin her soruya yanıt verebildiklerini zannediyorsanız ya da böyle bir beklentiniz varsa; fenâ hâlde yanıyorsunuz demektir! İşte yanıtını bilmediğim bir soru daha... Ama târih biraz da soru sorarak başlar zâten... Dedim ya; ben de bilmiyorum. Ama böylesi bir bankanın kurulması için girişimde bulunulduğunu

öğrendim. Şimdi Emek bankasının en azından elimizde bulunan bilgilerini paylaşmanın zamânıdır. Kurucuları kimdi? Neden böyle bir girişimde bulundular? En azından bu soruların yanıtlarını biliyoruz artık...

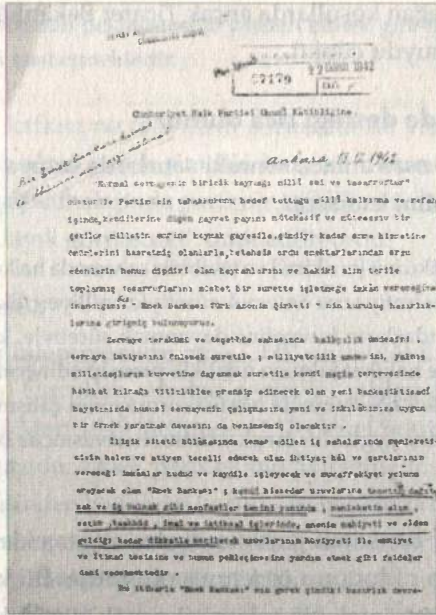
Emek bankası neden kuruluyor?

Bankanın kurucuları arasında isimleri geçen CHP milletvekilleri ve emekli askerler Nâci Eldeniz ile Sinan Tekelioğlu ve yine emekli Sait Aydos ile emekli asker Cevat Rıfat Atilhan; 22 Aralık 1942 târihinde, CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esenal'a hitâben kaleme aldıkları mektuplarında; Emek Bankası Türk Anonim Şirketi'nin kurulması için girişimde bulunduklarını açıklıyorlardı. Bankanın kuruluş amacı da şu şekilde ifâde edilmişti:

“Normal sermâyenin biricik kaynağı, millî sai [çalışma] ve tasarruflar” düsturu ile partimizin tahakkukunu hedef tuttuğu millî kalkınma ve refah işinde kendilerine düşen gayret payını mütekâsif [yoğun] ve müteazzıv [uzuvlaşmış] bir şekilde milletin emrine koymak gâyesiyle, şimdiye kadar amme hizmetine ömürlerini hasretmiş olanlarla, betahsis ordu emektarlarından arzu edenlerin

Bankanın kurucularından Cevat Rıfat Atilhan'ın kitapları

Bankanın kuruluşu aşamasında CHP Genel Sekreterliği'ne yazılan yazı

henüz dipdiri olan heyecanlarını ve hakiki alın teriyle toplanmış tasarruflarını müsbet bir sûrette işletmeye imkân vereceğine inandığımız bir Emek Bankası Türk Anonim Şirketi'nin kuruluş hazırlıklarına girişmiş buluyoruz.

İyi de; bir bankanın kuruluşu ile CHP Genel Sekreterliği'nin ne ilgisi olabilirdi? Neden böyle bir bilgilendirme ihtiyacı duyulmuştu? Görüldüğü gibi sorular yanıtını beklemektedir. Bir banka

kurulması; olağan koşullarda ancak Ticaret Bakanlığı'nın ilgi du-
yacağı bir konuydu çünkü...

CHP'nin de desteği ricâ olunur

Mektubun esas amacı; sonraki satırlarda ortaya çıkmaktadır.
Birlikte okuyalım isterseniz:

Sermâye terâkümü [birikimi] ve teşebbüs sahasında halkçılık umde-
sini, sermâye imtiyazını önlemek sûretiyle; milliyetçilik umdesini,
yalnız milletdaşların kuvvetine dayanmak sûretiyle, kendi nâciz
çerçevesinde hakikat kılmayı titizlikle prensip edinecek olan yeni
banka; iktisâdî hayâtımızda husûsî sermâyenin çalışmasına yeni
ve inkılâbımıza uygun bir örnek yaratmak dâvâsını da benimsemiş
olacaktır.

Böylece bir bankanın partinin ilkelerini gerçekleştirmek üze-
re kurulmakta olduğunu öğrenmiş oluyoruz. Bu karmakarışık
anlatımdan tam olarak bir anlam çıkarmak isteyenler, gerçekten
de yorucu bir mesâî ile karşı karşıya kalacaklar demektir! Benim
çıkardığımı anlam; bankanın kurucularının bankanın kurulma
sürecinde CHP'nin de desteğini almaktan başka bir amaçlarının
bulunmadığı yolundadır. Zâten bankanın kurucuları arasında bu-
lunan iki ismin de CHP milletvekili olması; belki de tamâmen bu
yöndeki girişimin sâdece basit bir parçası olarak düşünülmüştü!
Aksi hâlde; bir bankanın “halkçı ve milliyetçi” olmasının bir başka
anlamı herhâlde olamazdı.

Menfaatlere gelince...

Bankanın amaçları da çok açık bir şekilde ifâde edilmişti:

İş sahalarında memleketimizin hâlen ve âtiyen [gelecekte] tecelli
edecek olan ihtiyaç hâl ve şartlarının vereceği imkânlar hudut ve
kaydiyle işleyecek ve muvaffakiyet yolunu arayacak olan Emek
Bankası; kendi hissedar uzuvlarına temettü dağıtmak ve iş bulmak
gibi menfaatler temini yanında; memleketin alım, satım, taahhüt,
imâl ve istihsâl işlerinde anonim mâhiyeti ile emniyet ve itimat

tesisine ve bunun pekleşmesine yardım etmek gibi fâideler [faydalar] dahi vaat etmektedir.

CHP'nin katkısı ne olabilirdi sorusuna da yanıt verilmişti: "Emek Bankası'nın gerek şimdiki hazırlık devresinde; gerekse ilerideki inkişâf safhalarında partimiz teşkilâtının da husûsî dikkat ve alâkasına lââyık görüleceği" ümit ediliyordu!

Ya sonrası...

Sonrasını bilemiyorum; ama CHP milletvekili emekli tüm-general Eyüp Durukan, aradan geçen iki yıldan daha uzun bir süre sonra, 22 Mart 1945 târihinde CHP Genel Sekreteri Esendal'a yazdığı bir yazıda; Emek Bankası'nın âkıbetine ilişkin bilgi veriyordu. Kendisinden bankanın kurucuları hakkında bilgi toplaması istenmişti. Yazısında bunu açıkça belirtiyordu. Kendisinden talep edildiği üzere; bankanın "başlıca" kurucu kadrosunun isimlerini veriyordu. Bu bilgiyi yazıyı kaleme aldığı gün öğrendiğini de belirtiyor ve ileride yeni bilgiler de sunacağını açıklıyordu.

Bu yazıda ise; bankanın "başlıca" kurucuları arasında; bu kez yeni isimlere yer verilmişti. Eski isimlerden yalnızca Cevat Rifat Atilhan yerini koruyordu. Bu kez emekli asker ve tüccar olarak tanıtılmıştı. Diğer isimler artık listede yoktular. Bunun nedenini ise hiç bilmiyorum. Fakat yeni isimlere bir göz atabiliriz artık...

Hüsnü Himmetoğlu'nun kitabı

Hüsnü Himmetoğlu; Millî Mücâdele yıllarında İstanbul'da Anadolu'ya silâh ve subay kaçırarak gizli örgütlenmenin önemli isimlerinden biriydi. Hattâ 1975 yılında basılmış *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları* adlı iki ciltlik bir de önemli eseri vardır. Üç tüccarın ismine yer verilmişti; bu kişiler; İsmâil Hakkı Kalkavan, İbrâhim Yolal ve Mustafa Dinçer idi. Bir de otombilci olarak tanıtılan

Ali Civan adı vardı listede... Yolal, Levent'te Levent Câmi olarak de bilinen Âfet Yolal Câmi'i'ni yaptırmıştır.

Yanıt yerine spekülasyon...

Cevat Rifat Atilhan'ın kitabı

CHP Genel Sekreterliği'nin de bir bankanın müstakbel kurucularını "yakından" tanımak istemesi düşündürücüdür. Acaba bu bankanın İş Bankası'na rakip olacağı mı düşünülmüştü? Sonradan CHP milletvekillerinin kurucu olmaktan çıkmasının nedenini de bu düşüncede mi aramalıyız yoksa? Çünkü, Nâci Eldeniz olsun, Sinan Tekelioğlu olsun, CHP milletvekili olmayı sürdürdüler. Belki de bu girişimden vazgeçmeleri kendilerinden talep edilmmişti. Ama belki de sâdece kurucu ortaklar arasında baş gösteren anlaşmazlıklar, bankanın kurulma-

sına engel olmuştu. Yeni kuruculara gelince; bu isimlerin de ticârî bakımdan olsun, politik bakımdan olsun, ne ölçüde birbirleriyle uyuşabildiklerini bilemiyorum...

Acaba uzun yıllardan beri kuvvetli milliyetçi ve anti-semitik görüşleriyle tanınan Atilhan'ın bu girişimin içinde yer alması mı politik bakımdan engel oluşturmuştu? Mümkün... Çünkü, 1945 yılının Mart ayında Atilhan'ın banka kurucusu olarak isminin geçmesi; Türkiye'nin yeni dış politikasında sakınca yaratabilirdi; ya da en azından öyle görülebilirdi! Bunu 1945 yılını anlattığım *İkinci Parti* kitabımda yeterince açıkladığım kanısındayım.

Devletçilik ilkesinin şiddetli uygulama bulduğu 1942 yılının banka kurmak için özellikle uygun bir yıl olmadığı düşünülebilir; fakat bu durumda 1945 yılının Mart ayından sonra; yâni özel teşebbüsün önünün açılmaya başlandığı bir sırada, banka teşeb-

büsünden netice alınamamasının nedeni daha basit de olabilir. Dönemin ekonomi anlayışını da yansıtan *Dönüşüm* kitabım yeterli açıklamaya sâhiptir diye umuyorum. Unutulmasın ki, Yapı Kredi Bankası, 1944 yılında kurulmuştu!

Hissedarlar

99 yıl faaliyet göstermesi öngörülen bankaya hissedar olmak isteyenler için önemli bir fırsat vardı şimdi... Beheri 20 liradan toplam 50.000 adet nâma yazılı hisselerle; bir milyon lira sermâyeli bir banka olacaktı bu...

Ama herkes hissedar olamazdı elbette; hissedar olabilmek için belirli koşullar vardı. Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak gerekiyordu. Milliyetçilik ilkesinin bu koşulda ne ölçüde payı vardı bilinemez; fakat yabancılara açık bir hissedarlık söz konusu değildi kesinlikle...

İkinci bir koşul daha vardı ki, bu, gerçekten de dikkat çekiciydi. Buna göre; hissedarların sâdece vatandaş olması yeterli değildi;

Emek Bankası Türk Anonim Şirketi müzessiler hey'etinden :

Her nevi banka muameleleri yapmak, mall, ticarî, kumâr, ve her nevi teşebbüslere girmek, 'icrâ-i iktisadî ve iktisadî işleri yapmak, emvâl-i fümâl ve fakihîyatın mümenâcılığına işi icrâ etmek her nevi muavazatlarla bulunmak, komisyonculuk yapmak, emvâl ve hususî detraimlere, hakikî ve hükûmî şahıslara karşı tahakkütlere bulunmak ve bütün bu muameleleri gerek kendi nam ve hesabına gerek başkî ve emvâl-i müesseseler ve şahısların namına veya onların müvakkilâne devründe ve her nevi bu muamelelerle ilgili edrâr diğer şahısların şahıslarına mübâyya veya bu şahısların tahakkülüne ve her muamelelere kâimû gayrî menâfâdere ve aynı haklara sahip olabilmek makât ve gâvâsin ve 99 sene müddetle devam etmek üzere :

Beheri (20) yirtil Türk lirası kıymetinde cem'an 50.000 adet nâma muharrev aksiyona munâkânen (1.000.000) bir milyon lira sermayeli

EMEK BANKASI TÜRK ANONİM ŞİRKETİ.

adine bir anonim şirket teşkil için hükûmden menâcipet ihtisâl edileceği ve kanunî statüsü göre bu şirketin tefâkkuhî tasarrufları % 5 kanunî ihtiyat aksiyonlarına tahsis olunacak ve % 5 hisse sahipleri edrâr kısmında temettü ihtisâsı olarak ve birer aylığı temâvün etmek üzere makât ve menâfâdere, % 5 (5000) aylık kanunî temâvün makâtı olarak zarar kâarlığı ve % 5 de fevkalide ihtiyat aksiyonları ayırarak kalânden aksiyon bedellerinin ödenen kısmına % 6 birinci temettü hissesi tefrîk olunduktan sonra hissesinin % 10 u ikinci hisse senetleri sahiplerine ve % 25 i idare meclisi üyelerine ve % 75 i ikinci temettü hissesi olarak aksiyon sahiplerine tahsis olunacak ve ayrıca tahakkütlere bulunmak tahakkül edebilecek aksiyonların % 50 bedelini papirine ihtisâs etmek üzere hissesinin ve her aksiyon hissesinde (10.000) liradan fazla aksiyon makâtı olmaksızın emvâl-i iktisadî bir banka teşâs edileceği kâarlarıdır.

– MADALYONUN ARKA YÜZÜ –

ayrıca “Türk ırkından bulunması” da gerekiyordu. Gerçekten de koşullar arasında bu “ilke” aynen bu şekilde yazılmıştı. Bunun da “milliyetçilik” ilkesiyle yakından ilgisini kurabiliriz kolayca... 1942 yılının sonlarında Türkiye’de milliyetçi anlayışın geldiği noktada; bu “ilke”nin anlamını çözmek hayli kolaydır. Zorlananlar için *Türkiye’de Millî Şef Dönemi 1938-1945* kitabımı tavsiye edebilirim!

DİZİN

1. Ordu Müfettişliği 317

II. Mahmut 66, 90

57. Alay Şehitliği 56

93 Harbi 27

1931 Seçimi 137

1934 Trakya Olayları 294

A

ABD 27, 59, 199, 266, 269, 324,
325, 345, 357-361

Abdülhâlik Renda 193, 196, 207

Abidin Dâver 265

Adnan Adıvar 82, 84

Âfet Yolal Câmii 396

Ağrı 136

Ahmet Emin 75

Ahmet Refik Altınay 272

Ahmet Tetik 62

Ahmet Tevfik (Okday) Paşa 66

Akdeniz 4, 21, 31, 33, 35, 156,
321, 358

Akka 31

Albay Ârif Baytın 62

Alçıtepe 46, 47, 54

Alibeyköy 274

Ali Ekber 336

Ali Fethi Okyar 64

Ali Fuat Örfî Paşa 72, 73

Ali İhsan Sâbis 141

Alman Nasyonal Sosyalizmi
346

Almanya 16-18, 20, 21, 27-29,
35, 37, 40, 70, 128, 129, 302,
303, 305, 312, 314, 319-324,
349-351, 353, 354

Alsancak 232

Amerika 27, 74, 241, 357, 358,
360, 361

Anadolu 17, 30, 196, 202, 227,
310, 315, 326, 333, 386, 387,
395

Anadolu Ajansı 310, 386

Anadoluculuk 333

Anadolu gazetesi 227

Anadolu Kulübü 386, 387

Ankara 33, 63, 64, 67, 79-82, 87,
95, 112, 124, 169, 207, 210, 211,
213, 233, 235, 257, 266, 267,
278, 302, 305, 307, 309, 311,
312, 314, 315, 319, 320, 338,
347, 349-351, 358, 360, 362,
371, 375, 378, 386

Ankara Hükûmeti 33, 63, 64,
338, 347

Ankara Ticaret Odası 210

Anzak Cephesi 46, 53, 56, 203

Apoyevmatini gazetesi 329

Ârif Emin Bey 234-237

Ârif Oruç 246, 248, 249, 251

Arkadaş Basımevi sâhibi Şem-
seddin 336
Âsım Us 169, 229, 268
Asya 15, 18, 26, 234, 333
Atina 176, 326
Avrupa 15-18, 26, 29, 195, 241,
294, 303, 305, 306, 315-319,
321, 345-347
Avusturya-Macaristan 17, 19-
22, 28, 35
Ayazpaşa 366
Aydın 112, 231, 245
Ayşegül Yaraman 109
Azerbaycanlı Sâdık 336

B

Babaeski 316, 318
Bağdat 31
Bakû 27
Balıkesir 112, 156, 221, 222
Balkan devletleri 19
Balkanlar 17, 28, 294, 319, 322
Başbakanlık 70, 102, 116, 131,
136, 137, 173-175, 177, 188,
192, 207, 210, 247, 272, 276,
277, 311, 312, 326, 334, 381,
387
Başbakanlık Cumhuriyet Arşi-
vi 70, 116, 131, 137, 188, 192,
272, 334, 381, 387
Batı Cephesi 20, 22, 27, 35, 40,
63, 321
Batum 27, 270
Behiç Erkin 306, 307
Belçika 21, 321
Belgrad 61
Berlin 19-22, 27, 176, 324, 350,
351
Beyazıdı Veli Vakfı 272, 274, 275

Beyazıt 108, 139, 179, 274, 372
Beyoğlu 108, 276, 335, 366, 367
Beyoğlu Hastanesi 335
Biga 294
Bingöl 136
Birinci Dünyâ Savaşı 10, 15, 26,
30, 52, 63, 66, 200, 235, 236,
262, 299, 345, 349
Birinci Meclis 4, 107, 182, 183
Birinci Meşrûtiyet 210
Birleşmiş Milletler 70
Bitlis 31, 136, 296
Boğaz Harbi 35, 39
Boğazlar 17, 30, 35, 37, 40, 41
Bombasirtı 56
Bostancı 51
Boşnak 223, 225, 229
Bouvet 44
Bruno Taut 211
Budapeşte 61
Bulgaristan 19, 28, 29, 37, 74,
292, 314
Bursa 89, 112, 145, 156
Büyükada 386-388, 390

C

Celâl Bayar 120, 131, 168, 169,
185
Cemâl Karamuğla 93
Cenevre 199
Cevat Rifat Atilhan 392, 395, 396
Cevat Şâkir 196, 198
CHP 4, 5, 6, 8, 60, 77, 85-89, 91-
96, 98-102, 104-107, 110-112,
114-116, 118-126, 128, 130-
133, 135-144, 146-150, 153,
158-163, 165-175, 177-183,
216, 217, 219, 221-224, 227-
231, 234, 235, 237, 238, 243,

244, 296, 297, 301, 311, 328,
330, 338, 341, 344, 349, 356-
358, 362, 364, 367, 374, 378,
381-384, 391-396
CHP Genel Sekreterliği 4, 86,
91, 93, 94, 96, 98, 104-107, 110,
120, 122, 135, 140, 142-144,
148, 149, 153, 169-172, 174,
181, 183, 237, 311, 364, 367,
381, 391, 393, 396

Churchill 41, 42

Cihangir 366

Cihan Palas Oteli 210

Cumhuriyet gazetesi 184, 211,
280

Cumhuriyet Halk Fırkası 218,
220

Ç

Çakmak Hattı 314, 315

Çanakkale 40, 51-53, 56, 57, 112,
203, 295, 315

Çanakkale Müstahkem Mevkii
Komutanlığı 40

Çankaya Köşkü 82

Çapa 367

Çekoslovakya 28

Çerkesler 294

Çetin Yetkin 302

Çin 17, 27, 59, 261

Çoruh 113, 114, 157

Çorum 113, 338, 339, 347

D

Dâmât Ferit Paşa 66, 67

Danıştay 72, 288

Demokrat Parti 4, 97, 159, 162,
231, 242, 244, 356

Dersim 209

Derviş Mehmet 220

Diyarbakır 136, 139, 157

Doğu Anadolu 17, 30

Doğu Cephesi 22, 27, 63, 79, 210,
324, 358

E

Ebüzziyâ Velid 336

Eczâcî Vedat 337

Edirne 112, 113, 126, 293, 316,
317, 358

Effimianidis 285-291

Ege 19, 33, 35, 45, 53

Ege Denizi 45, 53

Elâzığ 136, 139

Elâziz 139

Emek Bankası 392-395, 397

Eminönü 157, 375

Emir Kıvırcık 306

Emre Uçar 355

Enver Paşa 60, 75

Eric Hobsbawm 28

Erick Maria Remarque 22

Ermeni 259, 260, 262, 263, 265-
272, 275

Ermenistan Sovyet Sosyalist
Cumhuriyeti 265

Erol Toy 384

Ertuğrul 46, 47, 249

Ertuğrul Koyu 47

Erzurum 60, 79, 80, 113, 114, 157,
315, 358

Eyüp Durukan 391, 395

F

Fahrettin Hayri Beğler 337

Fâik Öztrak 72, 311

Fâlih Rıfka Atay 228, 240, 244,
386

Fatma Kılıç Denman 109
Fener Rum Patrikhanesi 326
Ferhat Ecer 62
Feridun Cemâl Erkin 266, 269
Fethi Okyar 64, 141, 215, 217,
222, 227
Fethi Tevetoğlu 332
Fevzi Çakmak 62, 80, 131, 386
Fikir Hareketleri dergisi 343
Filistin 31-33
Fin 333
Fransa 15-18, 20, 21, 30-35, 37,
63, 262, 269, 306, 307, 319,
321, 322, 345
Fuat Ağralı 173
Fuat Bulca 386
Fuat Tokad 60, 62
Funda Selçuk Şirin 244
Füreyâ 194, 196-198

G

Galata 211, 274, 275, 328, 376
Galata Köprüsü 376
Gaulois 44
gayrimüslim 259-261, 291, 292,
300, 326, 330, 331
Gaziantep 113, 114, 157
Gelibolu 45, 48-57, 204
Giresun 4, 97, 113, 157
Gönen 294
Gözcübaba 46
Gültekin Yıldız 261
Gümüşsuyu 68, 275
Güney Irak 31

H

Hacim Muhittin Çarıklı 123
Hakan Erdem 259, 265
Hâkan Uzun 182

Hâkimiyeti Milliye Matbaası
386
Hakkâri 136, 139
Hakkı Târik Us 237
Hakkiye Hanım 195, 198
Hakkiye Koral 194
Halıcıköy 195
Haliç 274
Hâlîde Edip Adivar 84
Halil Ataman 62
Halil Berktaş 52
Halil Kâmil 309
Halil Menteşe 141
Halil Rıfat Paşa 73
Halil Türkmen 118
Halkevi 94, 116, 136, 153-157,
159, 164, 168
Halkevleri 101, 136, 149, 150,
153-155, 159-162, 164, 169,
170
Halk Hatipleri Teşkilâtı 143,
178, 179, 181, 182
Halk Odaları 101, 136, 160
Hamdullah Suphi Tanrıöver 386
Harbi Umûmî 15, 22, 62, 198
Hârîka Tamer 211
Harriman 266
Hasan Âli Ediz 207
Hasan Âli Yücel 172, 174-176
Hasan Ferit Cansever 332
Hasan Rızâ Soyak 122, 128
Hasan Saka 267, 285, 286, 358,
360, 386, 387
Hasköy 367
Haydar Güven 189
Haydar Rıfat 253, 258
Haydar Rüştü Öktem 227
Hayfa 31
Hilâfet 65

Hilmi Uran 223-225, 230, 268
Hilmi Ziyâ 336
Hindistan 37
Hollanda 321
Hümeyrâ Özbaş 73-75
Hürriyet gazetesi 280
Hüseyin Avni Ulaş 64, 65
Hüseyin Câhit Yalçın 268, 338,
343, 344
Hüseyin Nâmık Orkun 332
Hüsni Himmetoğlu 395

I

Inflexible 44
Irresistible 44
İşin Çakan 182

İ

İbrahim Tâli Öngören 296
İbrâhim Yolal 395
İffet 336
İhsan Lâtif Sökmen 58, 61
İhsan Paşa 58-61
İkinci Dünyâ Savaşı 69, 199, 308,
309, 312, 314, 319, 330, 352,
357, 363, 369, 373, 378
İngiltere 15-18, 21, 30-35, 37, 63,
199-201, 203, 262, 269, 305,
319, 321-325, 345
irticâî sözler 222
irticâî vaziyetler 222
İskenderiye 70
İskenderun 32, 358
İsmâil Hakkı Kalkavan 395
İsmâil Hakkı Okday 73, 74
İsmâil Hamit Oskay 118
İsmet İnönü 4, 70, 80, 93, 117-
120, 125, 128, 131, 168, 169,
171, 173, 177, 185, 189, 193,

199, 222, 236, 251-253, 255,
257, 277, 286, 288, 294, 301,
313, 319, 339, 382, 386
İsmet Râsin 336
İspanya 305, 308
İstanbul Belediyesi 198, 207,
210, 276, 340, 371, 375
İstiklâl Harbi 74, 80
İstiklâl Mahkemeleri 205, 209
İstimat Özdamar 328
İsviçre 199, 203
İş Bankası 62, 396
İtalya 16, 17, 18, 33, 63, 128, 129,
314, 319, 321
İtalyan Faşizmi 345
İtilâf Devletleri 37
İzmir 4, 60-62, 66, 74, 79, 95,
113, 114, 123, 157, 186, 187,
189, 192, 196, 221, 223, 227,
228, 231, 235, 296, 303, 315,
338, 347
İzmir suikâstı 338, 347
İzzettin Şadan 336

J

Japonya 26, 59

K

Kabatepe 55, 57
Kabatepe Müzesi 57
Kâbil 234
Kadıköy 232, 233
Kadın Kolları 99, 100, 101, 103
Kadınlar Halk Fırkası 107, 109
Kadro 120, 344
Kafkaslar 27
Kâğıthâne 272-274
Kâhire 70

Kanal 37
Kanlısirt 56
Kapatepe 55
Kapıkule 318
Karadeniz 30, 37, 196
Kars 81, 113, 157, 265
Kâsım Gülek 358
Kayseri 11, 31, 113, 157, 349,
351-355
Kayseri uçak fabrikası 352
Kâzım Dirik 123, 125, 231, 294,
296
Kâzım Karabekir 63, 64, 79, 80,
83, 141
Kâzım Özalp 237, 386
Kemâl Gedeleş 188
Kemâlist 241
Kemâlizm 241
Kemâl Ohri 199
Kılıç Ali 198, 386
Kismet Otel 74
Kırte 46, 47
Kocaeli 102, 113, 118
Koç İşhanı 210
Komünist 108, 207
Komünizm 253
Konya 113, 114, 157, 231
Kooperatif 344
Köprülü Şerif İlden 62
Kubilây 220
Kuleli Askerî Lisesi 73
Kumkale 41
Kumkapı 367
Kuzey Afrika 18, 324
Kuzey Buz Denizi 17, 21
Kuzey Irak 31
Küçük Asya 18

L

Lâtime Hanım 105, 186, 187, 189,
190, 196
Lenin 32
Levent 396
Levent Câmî 396
Liberalizm 345, 348
Londra 33
Lord Curzon 201
Lozan Antlaşması 201
Lübnan 31
Lüksemburg 21, 321
Lütfi Kırdar 334

M

Macar 333
Maçka 366
Mahmut Celâlettin 72
Mahmut Esat Bozkurt 246, 251-
253, 256, 258
Mahmut Şevket Efendi 69-71
Makbûle Atadan 105
Malatya 113, 114, 358
Mançurya 17, 27, 59
Mardin 31, 136, 139
Mareşal Fevzi Çakmak 62
Marne 21
Mazhar Osman 336
Meclis 4, 63-66, 82, 83, 107, 182,
183, 201, 205, 207, 214, 237,
247, 303, 306
Meclisi Mebusan 210
Mehmet Ali Bergü 72, 73, 336
Mehmet Emin Koral 192, 194
Memet Fuat 73
Menemen 217, 218, 220
Meriç Nehri 315
Meşrûtiyet 109, 210, 245, 346
Mısır 16, 70, 74, 235

Mihver 319-325
Millî Korunma Kânunu 363
Millî Mücâdele 33, 60, 66, 67,
79, 83, 156, 196, 227, 235, 268,
296, 338, 346, 347, 395
Misâkı Millî 203
Monarşi 28
Morto Koyu 46, 49, 55
Moskova 17, 21, 61, 73, 74, 265,
266, 269, 310, 311, 313, 320,
323
Muammer Uşaklı 189
Mudanya Ateşkes Antlaşması
63
Muğla 90, 91, 93, 94, 113, 157
Muhiddin Üstündağ 211, 341
Murat Bardakçı 327
Murat Koraltürk 291
Mustafa Dinçer 395
Mustafa Hakkı Akansel 336
Mustafa Kemâl 56, 151
Muş 30, 136
Mülâzım Mehmet Sinan 62

N

Nâci Eldeniz 392, 396
Nâhit Yüksel 348
Nâzan Bekiroğlu 109
Nâzım Hikmet 22, 73, 207, 208,
232
Necdet Öklem 61
Necip Ali Küçüka 386
Nejdet Sancar 332
Nermidil Erner Binark 198
New York 59
Nezihe Muhittin 106-109
Nihâl Atsız 332
Nişantaşı 232, 366
Nizâmettin Nazif 207

Noel 22, 26
Nûri Paşa 75
Nusret 39
Nüzhet Ziyâ Bey 235, 237, 238

O

Ocean 44
Odile Moreau 261
Ohrili Kemâl 199, 200, 202-204
Orhan Seyfi 336
Orta Asya 333
Orta Doğu 30-32, 34, 323, 325
Osmanlı 17, 19, 26-32, 35, 37-
41, 43, 52, 54, 56, 63-66, 68-70,
109, 137, 194, 200, 210, 244,
255, 259-263, 301

P

Papa Eftim 327, 328, 330
Pâris 20, 21, 282, 283, 306, 321
Parita gemisi 303
Park Otel 68
Pekin 59
Peyâmi Safa 336
Picot 30, 34
Pirâye Hanım 73
Pire Limanı 59
Polonya 28, 70, 321, 353
Pomaklar 294
Portekiz 308

R

Râsih Nûri İleri 253
Rauf Orbay 64, 66, 82, 83
Recep Peker 4, 86, 116, 117, 120,
122, 125, 128, 130, 132, 133,
137, 138, 153, 163, 167, 181,
231, 233, 234, 237, 238, 351
Refet Bele 82, 83, 141

Refik Koraltan 386
Refik Saydam 75, 177, 185, 189,
303, 335
Reşat Fuat Baraner 108
Reşit Gâlip 386
Rızâ Nur 64, 65, 332-337
Rize 113, 114
Roma 33, 176
Romanya 292, 303, 321
Rumeli Hisarı 274
Rusya 17-21, 26-28, 30, 32, 35, 37,
40, 41, 59, 61, 262, 269
Rûşen Eşref Ünaydın 386
S
Sabiha Sertel 108
Sabri Toprak 297, 300, 301
Sâdık Sarısamam 97
Sadrâzam Tefvik Paşa 63, 66, 73
Sadrettin Celâl Antel 207
Saffet Arıkan 141, 237
Sâlih Bozok 184-186, 190, 191
Samih Akkaynak 207, 210
Sâmi Önal 62
Sanâyi Devrimi 15, 16
San Fransisko 59
Sarayburnu 304
Sarıkaşı 27, 37, 58, 62
Sarkis Torosyan 265
SCF 104-106, 108, 137, 141, 166,
167, 214-219, 221-231, 237,
240, 243, 244, 249, 251, 256
Sebilürreşad 147
Seddülbahir 41, 45, 46, 48, 49,
52-55
Seddülbahir Cephesi 45, 46, 48,
49, 52-55
Segy 199
Selâhattin Âdil Paşa 80

Selim Sarper 313
Serbest Cumhuriyet Fırkası 4,
102, 104, 120, 132, 133, 137,
166, 167, 214-217, 220, 221,
225, 227-230, 232, 237, 240,
251
Sırbistan 19, 21
Sırrı Bellioğlu 141
Sibiryâ 58-60
Siirt 31, 136, 296
Sinan Tekelioğlu 392, 396
Sinop 90-92, 114, 157
Sirkeci 60, 61, 317
Slovak 28
Sofya 61
Soli Özel 74
Somme 21
Son Posta 251, 254
Sovyetler Birliği 201, 202, 266,
267, 309, 313, 319-325, 345
Stad Oteli 386
Stalin 309, 310
Stanford J. Shaw 307
Star gazetesi 9, 251, 253
Struma 302-306
Suat Derviş 108
Sultan Abdülaziz 70
Sultan Cemile Hanım 72
Sûriye 31, 236
Sırp Agop Ermeni mezarlığı
271
Sırp Agop Hastanesi 271
Suudi Arabistan 147
Sümerbank 296, 314, 316, 317
Süreyyâ İlmen 364, 365
Süveyş Kanalı 37
Sykes 30, 34
Sykes-Picot Antlaşması 30, 34

Ş

- Şâkir Paşa 194-196, 198
Şark Demiryolları 293
Şefik Hüsnü Değmer 207, 209,
210
Şemsettin Ertuğrul 249
Şemsettin Günaltay 360, 361
Şevket Süreyyâ Aydemir 207
Şeyhislâmzâde Muhtar 336
Şirin Devrim 198
Şişli 366
Şükrü Kaya 119-121, 141, 142,
150, 158, 170, 223, 231, 248,
249, 276, 277, 309, 311, 339,
347, 386
Şükrü Saraçoğlu 176, 247, 313,
320

T

- Takriri Sükûn 301, 338, 347
Taksim 233, 271, 275, 276, 335
Tan gazetesi 267
Tanin gazetesi 338, 347
Tanrıdağ dergisi 332, 334, 335
Tatarlar 223, 225
TBMM Hükûmeti 63-65
Tekke Koyu 46, 47
Teşkilâtı Esâsiye 139
Tevfik Bıyıklıoğlu 350, 386
Tevfik Kâmil 336
Tobias Heinzelmann 261
Tolunay Atsız 337
Torosyan 259-263, 265, 269, 270
Trabzon 30, 89-93, 114, 157
Trakya 112, 125, 292-296, 314,
315, 318
Trakya Umûmî Müfettişliği 112,
292
Truman 359

- Tuğgeneral Ziyâ Yergök 62
Tunceli 136
Tûrancılık 333
Türkçülük 333
Türk Hava Kurumu 349, 352
Türkistanlı İlhan 336
Türkiye Komünist Partisi 108
Türk Kadınlar Birliği 106, 108,
109
Türk Ocakları 153
Türk Târihini Tetkik Cemiyeti
214

U

- Ulus 311, 358, 359, 386
Ulviye Sultan 73
Urfa 136, 139, 157
Uzak Doğu 17
Uzunköprü 318

Ü

- Ülkü 153, 156, 336
Ülkü Basımevi sâhibi Muharrem
336
Ürdün 31
Üsküdar 367

V

- Vakıflar Genel Müdürlüğü 174,
276
Vakit gazetesi 228, 268
Van 30, 136
Varşova 61
Vatan gazetesi 268
Vedat Örfî Bergü 73
Vehbi Koç 378, 380-382, 384
Verdün 21
Viladivostok Limanı 37
Viyana 17-19, 22, 29, 61, 197

Vladimir Mirmiroğlu 326

W

Wilson 266, 267, 269

Y

Yahudi 303-308

Yahudiler 56, 293, 294-296, 303,
305, 307

Yahyâ Çavuş 45, 47, 53

Yahyâ Çavuş Şehitliği 53

Yapı Kredi Bankası 397

Yaprak Zihnioğlu 109

Yarın gazetesi 246, 247, 249-251,
254

Yeniköy 60

Yorgaki Effimianidis 285

Yozgat 90, 91, 94-96, 114, 157,
247

Yugoslavya 28, 314

Yunanistan 19, 305, 314, 321, 327

Yunus Nâdi 185, 211, 254

Yusuf Ziyâ 336

Yüce Divân 289

Z

Ziyâ Hurşit 66

Yeni kitap önerimiz
için karekodu
telefon kameranıza
okutunuz.

Aynı karekod ile her hafta başka bir kitap

CEMİL KOÇAK MADALYONUN ARKA YÜZÜ

Târih, bugünü anlamak ve analiz etmek bakımından gereken ipuçlarını bizlere sunar. Târihçi ise, bu ipuçlarını birleştirerek, geçmişin ışığında günümüzü aydınlatır. Geçmişle bugün arasında gider gelir.

*Madalyonun Arka Yüzü'*ne Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale cephesi hakkındaki yazılarıyla başlayan Cemil Koçak; ardından tek-parti döneminin politik tartışmalarına değiniyor. Kitabın ilerleyen bölümlerinde ise, CHP-devlet bütünleşmesine, tek-partinin otoriterliğine, Serbest Fırka'nın âkîbetine, Halkevleri tartışmasına, hâlâ süren demiryolu mu, karayolu mu tartışmalarına, arada bir yeniden filizlenen uçak sanâyi tartışmalarına ilişkin analizini okurlarla buluşturuyor.

Yakın târih alanındaki araştırmalarıyla tanınan Cemil Koçak, *Madalyonun Arka Yüzü'*nü göstermek üzere bir yol haritası daha sunuyor. Bu kitap, tek taraflı ve âdetâ ezberlenmiş bir öyküyü yeniden kuruyor. Geçmişin yalnızca geçmişte kaldığını; "bizim"le artık bir alâkasının kalmadığını düşünenler varsa eğer; bugünün geçmişin içinde şekillendiğini, yoğrulduğunu ve "biz"i ortaya çıkardığını hatırlamalıyız. Geçmişin gölgesinde veyâ ışığında yaşamaya devâm ediyoruz çünkü...

